

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM

**INTÉZMÉNYEK, FOLYAMATOK ÉS KUTATÁSOK A
NEMZETKÖZI MAGYARSÁGTUDOMÁNYBAN**

A Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának első húsz éve

**INSTITUTIONS, TENDENCIES AND RESEARCH IN
THE INTERNATIONAL HUNGARIAN STUDIES**

*The First Twenty Years of the Jyväskylä University's
Hungarian Studies Program*

Szerkesztették / edited by Fenyvesi Kristóf – Tuomo Lahdelma

JYVÄSKYLÄ – PÉCS
2013

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM

**INTÉZMÉNYEK, FOLYAMATOK ÉS KUTATÁSOK A
NEMZETKÖZI MAGYARSÁGTUDOMÁNYBAN**

A Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának első húsz éve

**INSTITUTIONS, TENDENCIES AND RESEARCH IN
THE INTERNATIONAL HUNGARIAN STUDIES**

*The First Twenty Years of the Jyväskylä University's
Hungarian Studies Program*

Szerkesztették / Edited by
Fenyvesi Kristóf - Tuomo Lahdelma

Spectrum Hungarologicum
Vol. 7.
2013

JYVÄSKYLÄ – PÉCS

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM VOL. 7.

Editors-In-Chief:

Tuomo Lahdelma

Beáta Thomka

Editorial Board:

Pál Deréky (Wien)

Jolanta Jastrzębska (Groningen)

Pál Pritz (Budapest)

Ignác Romsics (Budapest)

Tõnu Seilenthal (Tartu)

György Tverdota (Budapest)

© Spectrum Hungarologicum: ISSN 2341-8044

ISBN 978-951-39-5581-6 (PDF)

Publisher: University of Jyväskylä, Faculty Of Humanities, Department of
Art and Culture Studies, Hungarian Studies

(<https://www.jyu.fi/hum/laitokset/hungarologia>)

Edited by Kristóf Fenyvesi-Tuomo Lahdelma.

Technical editing by Krisztina Karizs and Klaudia Kiss.

Fényképek / Photos: Jussi Jäppinen (címlap / cover, p. 46, p. 56, p. 68, p. 106,
p. 114, p. 158, p. 192, p. 216) Päivi Lamberg (p. 76) Emilia Malinen (p. 92)

© Jyväskylän Egyetem: Minden jog fenntartva!

© University of Jyväskylä: All rights reserved.

**INTÉZMÉNYEK, FOLYAMATOK ÉS KUTATÁSOK A NEMZETKÖZI
MAGYARSÁGTUDOMÁNYBAN: a Jyväskyläi Egyetem
Magyarságtudományi Programjának első húsz éve**

**INSTITUTIONS, TENDENCIES AND RESEARCH IN THE
INTERNATIONAL HUNGARIAN STUDIES: The First Twenty Years of the
Jyväskylä University's Hungarian Studies Program**

Szerkesztették / Edited by Fenyvesi Kristóf - Tuomo Lahdelma

ABSTRACT.....5

TUOMO LAHDELMA - FENYVESI KRISTÓF

A jyväskyläi hungarológia húsz éve. Bevezető.....7

**1. Intézmények és folyamatok a nemzetközi magyarságtudományokban /
Institutions and Tendencies in the International Hungarian Studies**

UJVÁRY GÁBOR

**A magyar kulturális külpolitika és a külföldi magyar tanszékek,
lektorátusok. Történeti áttekintés.....21**

ANSSI HALMESVIRTA

History and Hungarian Studies at the University of Jyväskylä.....41

HOLGER FISCHER

**Hungarian Studies In Germany During the Last Decade With
Particular Reference to Historical Studies.....47**

KOVÁCS MAGDOLNA

**Magyar nyelv és kultúra a Helsinkii Egyetemen: múlt, jelen - és a
jövő dilemmája a 21. század elején.....57**

BÁRCZI ZSÓFIA

Hungarológia Szlovákiában.....69

2. Magyarságtudományi kutatások / Research in Hungarian Studies

ROMSICS IGNÁC

Hungarian Historiography Since the Change of Régime79

THOMKA BEÁTA

Ezredfordulós mozaik.....87

BENE SÁNDOR

Filológia és hungarológia.....93

TVERDOTA GYÖRGY

A József Attila-kutatás húsz éve.....107

MONOK ISTVÁN	
A kulturális örökség számbavétele, kapcsolattörténet és a 16. századi könyvanyag vizsgálata	115
DOBOS ISTVÁN	
Miért regény, s miért nem színmű?.....	123
JARMO VALKOLA	
Waiting for the Eternal Return - Béla Tarr's Film Philosophy and Cinematic Stylization	129
VEERA RAUTAVUOMA	
Magyar muzeológia, a diszkontinuitás kihívása és a „poszt” ereje (muzeológia és hungarológia mint <i>mise en abyme</i>).....	151
FILIP SIKORSKI	
Szentkuthiana 1988-2011.....	159
ELIISA PITKÄSALO	
A 12 legszebb magyar vers?	171
VECSERNYÉS ILDIKÓ	
Két magyarnyelv-oktatási projekt története	177
3. Tuomo Lahdelma 60	
Tuomo Lahdelma 60.....	185
BERSZÁN ISTVÁN	
A 131. zsoltár	187
TAKÁTS JÓZSEF	
Etnológiai invenció és irodalomtörténet-írás. Jyväskyläi előadás.....	193
OSMO PEKONEN	
Sylvester II: paavi joka kruunautti Pyhän Tapanin	199
KERESZTES LÁSZLÓ születésnapjához	217
SZAKÁLY SÁNDOR születésnapjához.....	221

ABSTRACT

Fenyvesi, Kristóf – Lahdelma, Tuomo eds.

Intézmények, folyamatok és kutatások a nemzetközi magyarságtudományban:
a Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának első húsz éve /
Institutions, Tendencies and Research in the International Hungarian Studies:
the First Twenty Years of the Jyväskylä University's Hungarian Studies
Program

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, 223 p.

Spectrum Hungarologicum

ISBN 978-951-39-5581-6

ISSN 2341-8044

The University of Jyväskylä's Hungarian Studies Program celebrated its twentieth anniversary with an international conference, held on March 15, 2011. The event was opened by Rector Matti Manninen, who at that time served as the Vice-Rector of the university. The conference participants included people from six European countries who not only commended Jyväskylä's Hungarian Studies Program, but took accounts of the history of the main international institutions of Hungarian Studies abroad as well, devoting special attention to the developments in the last two decades after the political transition in Hungary. The conference proceedings, as a collection of papers by the leading figures of the field, contain significant contributions to the history of international Hungarian Studies. In the year of the publication of our proceedings, Professor Tuomo Lahdelma, the founder of the University of Jyväskylä's Hungarian Studies Program, celebrated his 60th birthday, making this book a Festschrift for him. The volume includes papers in Hungarian, English, and Finnish.

Keywords: Hungarian Studies, Hungarian history, Hungarian literature, Hungarian language, Hungarian culture, education.

BEVEZETŐ

Tuomo Lahdelma – Fenyvesi Kristóf: A jyväs kyläi hungarológia hús z éve

1.

A Jyväs kyläi Egyetemen müködö Magyaräs gtudományi Program hús z éves fennállását nemzetközi konferenciával ünnepe ltük 2011. március 15-én. A tanácskozást egyetemünk rektora, a konferencia idején még rektorhelyettes *Matti Manninen* nyitotta meg és nagy örö münkre számos olyan kiváló hungarológust köszönthettünk a hat országból érkező vendégek sorában, akiknek a nevével a jyväs kyläi képzés története a kezdetektől fogva összefonódott. Az előadók nem csupán a jyväs kyläi magyaräs gtudományi mühelyt méltatták, hanem egyben a szakterület meghatározó intézményeinek történetét is áttekintették, különös tekintettel a magyarországi rendszerváltás óta eltelt két évtized fejleményeire. Több előadás a legutóbbi években jelentkező, az európai felsőoktatási struktúra és kutatásfinanszírozás átalakulásával járó kihívásokra is felhívta a figyelmet, a magyaräs gtudományok jelenkori helyzetéről is eleven képet adva.

A konferencia anyaga, a magyaräs gtudományok kiemelkedő alakítóinak átfogó elemzéseiről lévén szó, egyben a hungarológia nemzetközi történetének is fontos dokumentuma. Az előadások elhangzása és kötetünk megjelenése között mindazonáltal két év telt el, ennek megfelelően a szerzők a kötetbe került szövegeket aktualizálták, kiegészítették. Jelen kiadás ugyanakkor alkalmat kínál számunkra arra is, hogy olyan kollégákat is megszólaltassunk, akik 2011-ben nem lehettek velünk a tanácskozáson, hiszen többeket a távolság, egyéb kötelezettségek vagy betegség akadályozott a részvételben.

Bevezetőnk első részében Tuomo Lahdelma, a jyväslyläi magyarságtudományi program alapítója idézi fel a szak történetét¹, a második részben pedig röviden bemutatjuk a kötetünkben szereplő tanulmányokat.

1.1. Magyaroktatás a finnországi egyetemeken és a jyväslyläi magyar szak megalakulása

Finnországban jelenleg három egyetemen lehet hungarológiát tanulni: Helsinkiben, Turkuban és Jyväslyläben. Más egyetemeken is folyik magyartanítás, de csak bizonyos kurzusok keretei között. Helsinki és Turku „hagyományos” módon, a finnugor képzés égisze alatt vált a magyarságtudományok műhelyévé, míg a Jyväslyläi Egyetemen újfajta alapokon jött létre a szak. Helsinkiben már a múlt század végén elkezdődött a magyar nyelv rendszeres tanítása. Magyar lektori státust 1925-ben létesítettek, 1928-ban létrejött az egyetem magyar intézete, de utána több mint fél évszázadig kellett várni a következő jelentős lépésre. Döntő fordulatot jelentett, hogy 1983-ban magyar vendégprofesszori állást hoztak létre, 1985-ben pedig megindult a magyar szakos képzés, akkor még mellékszakon, majd 1990-től immáron főszakon is. A magyaroktatás a főváros egyetemén mindig is a finnugor képzés szerves részeként működött, szerkezetileg a finnugor tanszékhez tartozik, s az oktatás is nyelvészeti központú. Az utóbbi évtizedekben irodalomtudományi tárgyú doktori disszertációk készülése jelzi a szak választékának bővülését.

A Turku Egyetemen az 1920-as évektől kezdve beszélhetünk magyartanításról. E délnyugat-finnországi város egyetemén nem tevékenykedik magyar vendégprofesszor, s nem létezik külön magyar szak sem. A magyarságtudományi képzés a finnugor szak keretein belül folyik. Az intézmény 1960-ban kapott magyar lektori státust, a lektor feladata a magyar nyelvi képzésen túl a magyar irodalom és kultúrtörténet oktatása is.

Egészen más a helyzet Jyväslyläben, az ország harmadikként megalakult hungarológiai műhelyében. Jyväslylä is jelentős magyarságtudományi múlttal büszkélkedhet. Már a II. világháború előtt és után több magyar nyelvész (Papp István, Kálmán Béla) tanított az itt rendezett nyári egyetemi kurzusokon. Mindmáig lelkesítő példának bizonyul Aarni Penttilä harminc éves professzori munkássága, aki jyväslyläi tevékenysége során egy magyar irodalomtörténetet is megjelentetett (*Unkarin kirjallisuuden historia*, 1939). Az egyetem elődintézményében, a főiskolán 1966-ig rendszeres magyar tanfolyamokat tartottak, majd 1968-tól – immáron egyetemi keretek között – rendszeres magyaroktatás folyik. 1975-ben lektori státust hoztak létre. A lektor ekkoriban a finn nyelvészeti tanszék munkatársa volt, Jyväslyläben ugyanis nincs finnugor szakos képzés.

Kiss Antallal együtt már a hetvenes évek végétől kezdve tartottunk az egyetemen magyar irodalmi előadássorozatokat. A jyväslyläi magyaroktatás

¹ A jyväslyläi magyarságtudományi program krónikájának elkészítése során az alábbi cikkekhez is visszanyúltunk: Tuomo LAHDELMA–MATICSAK Sándor, *Magyarságtudomány a jyväslyläi egyetemen*, *Iskolakultúra*, 1996/3, 74–81.; Tuomo LAHDELMA–FÁBIÁN Orsolya, *Hungarológia a Jyväslyläi Egyetemen*, *Korunk*, 2006/1, 5–7.; FÁBIÁN Orsolya, *Hungarológia a Jyväslyläi Egyetemen*, *THL2*, 2007, 1–2, 151–159.

történetében, azonban 1989 jelentette a fordulópontot, amikor az önálló hungarológia program elindulhatott. A képzés 1990-ben mellékszakká, 1994-ben pedig főszakká vált. A magyar kultúra iránti érdeklődés a nyelvészeti tanszék mellett más intézetek részéről is megnyilvánult: elsősorban a Matti Vainio vezette zenetudományi tanszéknek kell említenünk, ugyanis itt alakult meg az 1980-as években a magyar zene kutatásának centruma, a Kodály-központ. Emellett az irodalom és az etnológia tanszéknek is számos magyar vonatkozású kapcsolata volt.

Mindennek tükrében tehát nem minden előzmény nélküli akcióról volt szó, amikor 1989-ben, budapesti vendégtanári állásomból visszatérve, hat tanszék – finn nyelvészet, történelem, művészettörténet, etnológia, zenetudomány és irodalom – közös szándékának eredményeképp létrehoztuk a Jyväs kyläi Egyetem hungarológia programját, amelynek célja a magyarságra vonatkozó kutató- és oktatómunka koordinációja és nemzetközi fejlesztése volt. Döntő jelentőségű, hogy e szak nem egy finnugor (vagy finn nyelvészeti) tanszék keretein belül alakult meg, ahogy ez akkoriban szokás volt.

Az új elképzelés alapjául szolgáló gondolatok voltaképpen magyarországi vendégtanárságom idején fogalmazódtak meg bennem. Magyarországon a finn nyelv és kultúra professzoraként még azt várták tőlem, hogy finnugrisztikai keretbe ágyazva adjam elő az ismereteket, én viszont több okból is a szélesebb körű európai kulturális kontextusból való kiindulást tartottam volna célravezetőbbnek. Jyväs kyläben immár ezt az elgondolást követtük a magyar szak elindításakor és egy több intézet együttműködésével, interdiszciplináris alapokon működtetett magyar kultúratudományi képzést hoztunk létre, ahol a nyelvoktatás, illetve a nyelvészeti stúdiumok mellett a többi humán tudományterület is egyaránt komoly szerepet kap. Meghatározó volt számunkra az is, hogy nem valamiféle „felülről jövő intézkedés” eredményeként bontakozott ki a tanszékek közötti együttműködés, hanem az egyetem bölcsészkarának önálló kezdeményezésére – bürokratikus akadályok, nehézkes döntési mechanizmusok nélkül.

1.2. A jyväs kyläi hungarológiai képzés sajátosságai

Jyväs kyläben a széles körű oktatási tevékenység ellátása is új szemléleti alapokon, a magyarságtudományok akkori friss tendenciáit és tudományközi jellegét figyelembe véve bontakozott ki. A szakon belül választható számos tudományterületet nem lehetett csupán néhány helyi állandó státusú oktatóra bízni. Az egyes tantárgyak tanításába egyrészt a programban részt vevő tanszékek munkatársai, másrészt pedig külföldről (nem csak Magyarországról) meghívott vendégelőadók is rendszeresen bekapcsolódnak, kutatótanáraink így megmaradhatnak a saját szakterületük művelésénél.

Megalakulásunktól kezdve kiemelt prioritásaink közé tartozott a képzés nemzetközi kapcsolatainak építése. E feladat természetesen több irányú, mert nem csak ide hívjuk meg az adott tudományterületek legjelesebb képviselőit, hanem nekünk is lehetőséget kell teremtenünk arra, hogy diákjaink minél nagyobb számban mehessenek külföldre (elsősorban Magyarországra) magyar

nyelvet és kultúrát tanulni. Mindezekből adódóan, úgyszólván természetes módon alakult ki szakunk nemzetközi jellege. Intézetünkben állandóan vannak külföldi vendégtanárok, illetve – a jól működő diákcsere-programok eredményeként – magyarországi ösztöndíjasok. Diákjaink előtt szakunk megalakulása óta nyitva áll a lehetőség arra, hogy hosszabb-rövidebb időt, akár több szemesztert is külföldi egyetemeken végezzenek el.

A magyarországi ösztöndíjak, tanulmányutak mellett igen fontos a Magyarországon kívüli egyetemekkel való együttműködés. Ezt azért is fontosnak tartjuk, mert ezek a külföldi magyarságtudományi képzések hozzánk hasonlóan külső nézőpontból tekintenek kutatásuk tárgyára, a magyar kultúrára. Európai nemzetközi intézményi kapcsolatrendszerünket döntően az Erasmus és a Socrates programok keretében sikerült a leghatékonyabban aktivizálnunk és bővítenünk, olyannyira, hogy a jyvaskyläi egyetemen belül ezeknek a programoknak mintegy úttörőivé is váltunk egy időre. Magyarország Európai Unió csatlakozásával a magyarországi képzőhelyekkel ápoltt intenzív kapcsolataink fejlesztésében is sikerült ezeknek a csereprogramoknak nagy hasznát vennünk. Mindennek eredményeként számos diákot és vendégtanárt fogadhattunk folyamatosan az utóbbi húsz évben, diákjaink pedig a kezdettől fogva eltölthettek egy-egy szemesztert a hamburgi, a berlini vagy a párizsi egyetemen, intenzív együttműködés alakulhatott ki Firenzével, mint ahogy később további nemzetközi lehetőségeket igénybe véve a világ számos intézményével, ideértve távoli földrészek hungarológia műhelyeit is.

Kezdetektől fogva, ugyancsak jelentős szakmai támogatást kaptunk a Balassi Intézettől, illetve annak elődintézményétől a Hungarológia Központtól. Az együttműködés eredményessége természetesen függvénye volt a mindenkori politikai viszonyoknak és az igazgató személyének is. Különösen eredményes volt az együttműködés Tverdota György, illetve Ujváry Gábor igazgatósága idején. A Balassi Intézettel a legutóbbi időben, azonban csak sajnos igen csekély mértékben nyílt alkalmunk együttműködni.

A jyvaskyläi hungarológia-oktatás első nagy korszaka a kilencvenes évek közepére esik. 1994 ősztől főszakként is választhatóvá vált a magyarságtudomány. Ennek megfelelően új képzési rendszert és követelményeket kellett kidolgoznunk. Ekkoriban oktatásunk három képzési szakaszra oszlott (*perusopinnot, aineopinnot, syventävää opinnnot*), s már a második képzési szakaszban lehetőség nyílt az elmélyültebb kutatásokra, a hat tanszék profiljának megfelelően, a harmadik szakaszban pedig tovább lehetett szakosodni. Az oktatási stratégia szerint a hallgatók a képzés első szakaszában Magyarországgal és a magyarsággal ismerkedtek meg, átfogó ismereteket szereztek, majd később más tantárgyakat is elvégezve egyre szűkebb területekre koncentráltak. Az oktatás a második képzési szakaszban javarészt, a harmadikban pedig már teljes egészében magyarul folyt. Ez a vendégelőadók kiválasztásában is meghatározó volt: nem a finn nyelvtudás, hanem a szakmai hozzáértés bizonyult döntőnek. Ennek a képzési modellnek a helyébe a későbbiekben egy két szakaszból álló tanulmányi modell lépett: most az előkészítést haladó tanulmányok követik. Oktatási célunk mindenesetre a mai napig az

maradt, hogy hallgatóinkból ne „csak” hungarológusokat képezzünk, hanem különböző szakterületek „magyar-szakértőit” is.

2002 augusztusában, Észak-Európa első hungarológiai professzori állásaként jött létre nálunk a hungarológiai professzúra, ugyanazon év őszétől pedig a hungarológia a bölcsészkar közös programjává vált. Ezzel kikerültünk a finn tanszék irányítása alól, nagyobb hangsúlyt kaphatott a kutatói, tudományos munka és a mesterképzésen kívül a doktorképzést is sikerült elindítani. A hungarológia doktori képzés beindulásától számított alig tíz esztendő alatt több mint húsz doktori disszertáció készült el, ami bölcsészkarai viszonylatban is igen jelentős szám. Mind a témavezetésbe, mind pedig a dolgozatok opponenciájába a nemzetközi magyarságtudomány legjelesebb művelőit sikerült bevonnunk, akik jyväsckyläi látogatásaik alkalmával a magyar szak diákjainak képzésébe is bekapcsolódtak, páratlan lehetőséget biztosítva ezzel a hallgatóknak a terület legfrissebb eredményeivel történő megismerkedésre és a folyamatos személyes konzultációra. A Jyväsckyläben doktori fokozatot szerzett egykori diákjaink közül sokan ma is a terület nemzetközileg elismert művelői, aktív kapcsolatot tartanak a szakkal, segítik a munkánkat.

A hallgatók körében mind ez idáig hagyományosan az irodalom iránt volt a legnagyobb az érdeklődés. Többeket is sikerült a műfordítás ügyének megnyernünk, s ebben a Rácz Péter által vezetett balatonfüredi Magyar Fordítóházzal való töretlen együttműködésünk is kulcsszerepet játszik. Az irodalom mellett kedvelt téma a történelem és a filmkutatás, doktori iskolánkban pedig a humántudományok csaknem minden területén tudunk hallgatóink számára szakszerű témavezetést biztosítani.

1.3. A hungarológia oktatásának személyi feltételei 1990 és 2011 között

A hungarológiai program állandó oktatói-kutatói gárdája a kezdettől fogva kicsi, s a hat tanszék alkotta program sajátosságából adódóan a program munkájában részt vevő oktatók és kutatók egyszerre több helyen is tevékenykednek. A szak munkájába intenzíven bekapcsolódó jyväsckyläi munkatársak közül Anssi Halmesvirta történészre és az azóta a Tallinni Egyetemen oktató, de továbbra is Jyväsckyläben élő Jarmo Valkola film- és médiakutató kollégámra folyamatosan számíthattam. Programunk első húsz évében az oktatási feladatokban és a hungarológia életének szervezésében kulcsfontosságú szerepet játszottak magyar lektoraink: Varga Pál, Maticsák Sándor, Szabó Ágnes, Sipőcz Katalin, Pasztercsák Ágnes, Fábíán Orsolya és Dusnoki Gergely. Ők tartották a nyelvórákat, illetve a magyar nyelvtörténeti és finnugor nyelvészeti előadásokat, szemináriumokat, valamint az országismereti kurzusokat. A lektorok mellett óraadó tanár is tanított, ami megkönnyítette az oktatás megosztását, specializálását.

A helyzet azonban 2011-re megváltozott: a magyar lektori állás 2010 folyamán sajnos megszűnt. Ebben a nehéz helyzetben gyökeresen újra kellett gondolnunk az oktatás szervezését és a szak működtetésével járó teendők ellátását. A szak új működési struktúrájának kidolgozásában mindenekelőtt a hungarológia frissen doktorált kutató tanáira, a nyelvész Petteri Laihonenre

és az irodalmár, kultúrakutató Fenyvesi Kristófra számíthattam. A nyelvoktatást jelenleg Johanna Raimi, szintén a hungarológia egykori diákja látja el, s ugyancsak nagy segítséget jelent számunkra, hogy a finn Oktatási és Kulturális Minisztérium égisze alatt működő Nemzetközi Mobilitási Központ (CIMO) minden félévben biztosít egy gyakornoki ösztöndíjat magyarországi mesterképzésben részt vevő diákoknak, hogy Jyväskyläbe utazva részt vehessenek szakunk munkájában.

1.4. Tudományos tevékenység: konferenciák, projektumok, kiadványok

A Jyväskyläi Egyetem hungarológiai intézete – kiaknázva a külföldi vendégtanárok aktivitását –, megalakulásától kezdve jelentős nemzetközi tudományos események szervezőjeként is képviseltette magát a magyarságtudományban. A jelentősebb rendezvények sorát 1994 őszén a *Magyarország és Finnország a II. világháború idején* című konferencia nyitotta, amelyen magyar, finn és német történészek vettek részt, többek között Gunst Péter, Szakály Sándor, Jorma Ahvenainen és Holger Fischer. 1995 augusztusában a finnugor tudósvilág legjelentősebb eseményéhez, az ötévenként megrendezésre kerülő *Nemzetközi Finnugor Kongresszushoz* kapcsolódtunk a *Hungarológia Magyarországon kívül* című szekció megszervezésével. A szimpózium felkért előadói bemutatták az európai és Európán kívüli hungarológiai kutatóhelyek működését, számot adtak eredményeikről, szóltak a tanítás és kutatás módszereiről, illetve azok nehézségeiről. A szimpózium anyaga a kongresszus előtt az intézet kiadványsorozatában jelent meg², így az érdeklődők száraz előadások helyett vitaindító expozék, s valós véleménynyilvánítások tanúi lehettek. A szimpózium tanulságait igyekeztünk szakunk működésének fejlesztésében is kamatoztatni.

1995 novemberében – a tudományos konferenciák után újabb területet bemutatva – filmkutatási programunk vezetőjével, Jarmo Valkolával magyar filmfesztivált szerveztünk. A fesztivál meghívott vendége Enyedi Ildikó rendező volt, s az eseményhez a filmvetítéseken kívül szakszemináriumok is kapcsolódtak.

A jyväskyläi hungarológia szak két évtizedes működésének eddigi csúcspontját mindenestre kétség kívül az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus jelentette, aminek 2001-ben adhattunk otthont. A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a TAVI Oy és a jyväskyläi magyar szak által szervezett sok száz résztvevős kongresszus nemcsak új kiadványok sokaságának létrejöttét segítette elő, hanem a már elindított programokat is megerősítette.

Kiadványaink már az eddigiek során is szóba kerültek. Az intézet 1991-ben jelentette meg első kötetét *Kulttuurin Unkari* (szerk. Jaana Janhila, Jyväskylä, 1991) címmel, amely egyben a *Studia Hungarologica* című sorozatunk kezdetét is jelentette. A kötetben tíz szerző Magyarországgal foglalkozó munkája kapott

² *Hungarológia Magyarországon kívül*, szerk. Tuomo LAHDELMA–MATICSAK Sándor, Jyväskylä, 1995 (*Hungarologische Beiträge* 4).

helyet, a zenetudomány, az irodalom, a társadalomtudományok, a film, a színház és a matematikatörténet tárgyköréből. 1993-ban indítottuk el kiadványsorozatunkat, amely a *Hungarologische Beiträge* nevet viseli. A sorozatban 2005-ig tartó fennállása során 17 kötetet jelentettünk meg, és számos vendégszerkesztő bevonásával a magyarságtudományok szinte minden területéről közöltünk tanulmányokat.³

2008-ban a Pécsi Tudományegyetemmel és a Kijarat Kiadóval összefogva új nemzetközi, hungarológiai témájú kiadványsorozatot indítottunk el *Spectrum Hungarologicum* címmel. A referált kiadványok elsősorban elektronikus formában jelennek meg a Jyvaskyläi Egyetem nyilvános, bárki által szabadon hozzáférhető és kereshető dokumentumtárában, azonban a Kijarat Kiadó közreműködésével bizonyos darabok nyomtatott formátumú megjelentetését is tervezzük. Sorozatunkban magyar vonatkozású monográfiák és tematikus cikkgyűjtemények kapnak helyet. Az eddigiekben hat kötetet sikerült megjelentetnünk: N. Pál József, Bartis Imre, Dobos István, Anssi Halmesvirta, Keresztury Tibor és Bárdi Nándor munkái követték egymást a sorban. A *Spectrum Hungarologicum* szerkesztését Thomka Beátával közösen látjuk el, nemzetközi szerkesztőbizottságunk pedig a jyvaskyläi magyar szak történetében ugyancsak kiemelt szerepet játszó kollégákból áll: Deréky Pál, Jolanta Jastrzębska, Pritz Pál, Romsics Ignác, Tõnu Seilenthal és Tverdota György személyében.⁴

1.5. Jyvaskylä és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság

Végül röviden szólnom kell szakunknak a Nemzetközi Magyarságtudományi Társasághoz fűződő szoros kapcsolatáról is. A 2001-es jyvaskyläi V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus idején még a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnökhelyetteseként tevékenykedtem. A szervezői feladatok ellátása jó alkalmat biztosított számunkra arra, hogy a korábbi, gyakran monologikus formát öltő előadásorozatok helyett, a nemzetközi párbeszéd kiterjesztésének és a több nézőpontú megközelítéseknek minél nagyobb teret adva, a tudományos diszkussziót és személyes interakciót előtérbe állító tematikus szimpóziumok rendszereként tervezzük újra a kongresszus struktúráját. A Társaság öt évente összehívott kongresszusai és a pályakezdő hungarológusoknak szóló, két évente megrendezett doktorandusz konferenciáink azóta is ezt a szerkezetet követik. Ennek az új szerkezeti elgondolásnak az értelmében a kongresszusi munka tulajdonképpen jóval a kongresszus előtt, a szimpóziumok előkészítése során elkezdődik és nem zárul le a kongresszus befejezésével sem. A kongresszust követően a szimpóziumvezetők saját maguk készítik elő publikációra a szimpóziumok anyagát, ami azzal jár, hogy a kongresszust követően is tanácsokkal látják el a szimpózium résztvevőit, akik e tanácsok alapján véglegesítik a tanulmányaikat. A szimpó-

³ A *Hungarologische Beiträge* sorozat kiadványainak adatai az alábbi címen érhetők el: <https://www.jyu.fi/hum/laitokset/hungarologia/hu/kiadv/beitr> [2013.10.01.]

⁴ A *Spectrum Hungarologicum* kiadványai: <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/19853> [2013.10.01.]

ziumvezetők általában a saját kutatóműhelyeik publikációs sorozataiban biztosítanak helyet az elkészült kiadványoknak, aminek a következtében a kongresszus tudományos eredményei jobban elterjednek a nemzetközi tudományos életben és könnyebben megtalálják a célközönségüket, mintha csak kongresszusi kiadványokban gondolkoznánk.

Ugyancsak a jyväs kyläi tanácskozás volt az, ahol a magyarságtudományok nemzetközi pozíciójának erősítését, valamint a humántudományok kulturális fordulatát egyaránt szem előtt tartva, igyekeztem a magyarságtudományi kérdésekben is a „külső szempontra”, a Másik perspektívájának a fontosságára irányítani a figyelmet. Ennek a fajta szemléletváltásnak az alapját is mindenekelőtt a jyväs kyläi magyar szak vezetése során szerzett tapasztalataim adták. A külföldi magyarságtudományi képzéseket ugyanis sokáig filológiai alapon képzelték el, azonban egyre nagyobb igény mutatkozott a szélesebb körű, kultúratudományi nézőpontú magyarságtudományi programok bevezetésére. Mindezt az intézeti keretek és a politikai légkör sok helyütt nem tették lehetővé, ezért a jyväs kyläi modell igen radikálisnak és érdekesnek számított. A jyväs kyläi magyarságtudományi kongresszuson elhangzott felszólalással ebben az értelemben arra is igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a „mi a magyar?” hungarológiában visszatérő kérdésének a megválaszolására immár nem „csak a magyarok” jogosultak és az ilyen típusú kérdésekre nem is lehet definitív válaszokat adni. A hiteles válaszlehetőségek a nemzetközi hungarológus közösség határokon átvéelő együttműködése, párbeszéde során bomlanak ki és különféle, akár egymásnak ellentmondó következtetésekre is juthatnak. A magyarságtudományok kultúrák közötti közvetítő, „híd” szerepének a megerősítése mind a Társaság, mind pedig a jyväs kyläi hungarológia számára azóta is folyamatosan új lehetőségeket kínál, megfelelő kiindulási pontot jelent a jövő nemzetközi hungarológus generációjának bevonására.

A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság 2006-ban választott elnökvévé. Monok István társelnökkel és Bene Sándor főtítkárral, akiket nem csak kollégáimnak, de közeli barátaimnak is mondhatok, azóta is ebben a szellemben szervezzük a Társaság életét és ebben a munkában a jyväs kyläi műhely is igyekszik a maga kapacitásaihoz mértén hozzájárulni. A Társaság kétnyelvű, angol és magyar honlapjának elkészülte⁵ és a világszerte működő hungarológiai műhelyek adatainak összegyűjtése és rendszerezése egykori jyväs kyläi doktoranduszoknak köszönhető, akik közül többen is aktív részesei a Társaság munkájának, 2011-es kolozsvári kongresszusunk előkészítésében és lebonyolításában is aktív szerepet vállaltak.

⁵ A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság honlapja: www.hungarologia.net [2013.10.01.]

2. A kötet tanulmányai

Kötetünk első egysége az *Intézmények és folyamatok a nemzetközi magyarságtudományokban* címet viseli. Ujváry Gábor történész, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola tudományos rektorhelyettese tanulmányában részletes áttekintést ad a külföldi magyar tanszékek, lektorátusok, kulturális és tudományos intézetek létrejöttéről és a magyar külpolitikában betöltött szerepéről. A 16-17. századtól a jelenkorig ívelő elemzés felhívja a figyelmet a magyar kulturális és tudományos diplomácia múltbéli eredményeire és mindazokra a lehetőségekre, amelyeknek a megteremtése ma is egy korszerű és modern stratégiák mentén kidolgozott kulturális külpolitika feladata volna. Anssi Halmesvirta, a Jyväsckyläi Egyetem történésze és a jyväsckyläi hungarológiai program szakvezető helyettese a jyväsckyläi hungarológiai műhelyben végzett, több mint másfél évtizedes munkájára, mindenekelőtt a történelemtudományi kutatási projektekre tekint vissza előadásában. Kiemeli, hogy a hungarológia finnországi marginális helyzete ellenére, jelenleg is több olyan történész diák tevékenykedik Jyväsckyläben, aki magyar kultúrával kapcsolatos szakdolgozati és disszertációs kutatási témát választott, továbbíve a jyväsckyläi magyar szak alapítóinak örökségét. Holger Fischer történész, a Hamburgi Egyetem rektorhelyettese a magyarságtudományok németországi helyzetét mutatja be, különös tekintettel a történelemtudományi kutatásokra. A szerző nyomatékosan felhívja a figyelmet a tudományos kontextus és az európai tudománypolitika elmúlt évtizedekbeli gyökeres átalakulására és arra a potenciálra, amit a magyarságtudományi műhelyek például új, regionális fókuszú interdiszciplináris kurzusok elindításában egy-egy egyetemnek, kutatói közösségnek nyújthatnának. Kovács Magdolna nyelvész, a Helsinki Egyetem kutatója a finnországi magyartanítás történetéből kiindulva részletesen beszámol a helsinki magyarságtudományi műhely munkájáról és eredményeiről. A helsinki és egyben a finnországi hungarológiai képzés jövőjét illetően számos nehézségre rámutat, kezdve az egyetemi képzési struktúrának az önálló magyar szakos képzés számára kedvezőtlen átalakulásával, egészen a külföld felé közvetített Magyarország-kép jelenlegi válságáig. Bárczi Zsófia irodalmár, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara dékánhelyettesének tanulmánya a határöntúli magyarlakta területeken működő magyar nyelvű tanárképző intézmények munkájába enged betekintést. A szlovákiai hungarológia történetének és jelenlegi fő tudományos és kulturális központjainak a bemutatása mellett, a tanulmány olyan alapvető dilemmákat is felsorol, melyekre a képzések irányítóinak a helyi, sokszor kevésbé kedvező környezetben rejlő különleges lehetőségeket felismerő, gyors és adekvát választ kell adniuk.

Kötetünk második része *Magyarságtudományi kutatások* címmel a szakterület évtizedek óta meghatározó kutatóinak és az új hungarológus generáció tagjainak beszámolóiból szemlélve a magyarságtudományi kutatások magyarországi kontextusának utóbbi két évtizedben lezajlott átrendeződésébe,

valamint a közelmúltban befejeződött vagy jelenleg is zajló hungarológiai kutatásokba, nyelvoktatási projektumokba ad bepillantást. Romsics Ignác történész, az egri Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Intézetének tanára a történetírásban és a magyarországi történettudományi intézményi struktúrában a rendszerváltást követően kibontakozó változásokról nyújt tömör összefoglalót. A tanulmány a hazai történetírást az átmeneti időszakban többek között a politikai ideológiák felől fenyegető veszélyekre is felhívja a figyelmet. Thomka Beáta, a Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának vezető professzora a magyar irodalomtudomány ezredfordulós irányváltásairól számol be, különös tekintettel a korszerűség kérdésére, arra, hogy az irodalomtudomány egyes területei mennyiben voltak képesek a rendszerváltást követő gyakorta euforikus elméleti nyitás hozadékait hosszabb távon is integrálni, illetve mennyiben képes a jelenlegi magyar irodalomtudomány a nemzetközi trendekkel lépést tartani. A kilencvenes években elharapózó „régiek és modernek vitáját” a szerző szerint fokozatosan egy termékeny, az egyes szakterületek párbeszédén alapuló korszak válthatja fel. Bene Sándor irodalomtörténész, a Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság főtitkárának kötetünkbe felvett 2012-es előadászövege Thomka Beáta cikkének főbb megállapításait alátámasztó esettanulmányként is olvasható. Az Ady Endre *Jönnék jobb napok* című versét mottó-szerűen idéző cikk Kulcsár Szabó Ernő 2001-es jyväs kyläi V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásának az esszencialista hungarológiát támadó kritikai megállapításaihoz nyúl vissza és a magyarisztantudományok szempontjából értékeli újra a 2003 tavaszán kiobbant „Filológus-vita” sokágú előzményeit és következményeit. Tverdota György irodalomtörténész, az ELTE emeritus professzora és irodalomtudományi doktori iskolájának tanára, József Attila-kutató, saját szakterületének a legfontosabb eseményeit veszi számba írásában. A szerző a József Attila-kutatás sokszempontú bemutatására vállalkozva a költő munkásságának ideologikus olvasatait felváltó tendenciákkal együtt a kánon átrendeződését, az irodalomelméleti érdeklődés változásainak kiszolgáltatott hangsúlyeltolódásokat, magát a József Attilai szövegkorpuszt tágító filológiai felfedezéseket elemzi és hatásaikkal együtt értékeli tanulmányában. Monok István irodalomtörténész és könyvtártudományi szakember, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ főigazgatója, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Humáninformatikai Tanszékének vezetője, valamint a Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság társelnöke tanulmányában abból indul ki, hogy az országhatárok változásával számos humanista munkásságára több jelenlegi nemzeti irodalomtörténet is igényt formálhat, az egyes nemzeti kutatások eredményei, viszont szerencsésen kiegészíthetnék egymást. A cikk olyan esetekre mutat rá, amikor a 16. századi könyvek kutatása egyrészt elmélyíti a magyarországi és erdélyi humanizmus történetének megismerését, másrészt hozzájárul az európai humanizmus kapcsolati hálójának megrajzolásához. Dobos István, a Debreceni Egyetem irodalomtörténésze, a Kosztolányi kritikai kiadás kutatócsoportjának egyik vezetőjeként a prózaíró Kosztolányi poétikai eljárásait veti össze a színműíró Kosztolányi drámai kelléktárával és arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért

erőteljesebbek Kosztolányi prózái drámai szövegeinél. Jarmo Valkola, a Tallinni Egyetem filmkutatójának cikke a nietzschei örök visszatérés mintázatait vizsgálja Tarr Béla életművében. Maga a téma a 2010-es II. Jyväs kyläi Nietzsche Szimpóziumon került elő, ahol Jarmo Valkola és Rainer J. Hanshe, a tanácskozás amerikai résztvevője folytattak dialógust a kérdéstről. A kötetbe felvett tanulmány részletesen elemzi Tarr filmjeinek audiovizuális esztétikáját, az ábrázolt szereplők közötti kapcsolatoknak és a kapcsolatok hiányának összetett rendszerét, Tarr sajátos rendezői időkezelését, montázstechnikáját, valamint a Krasznahorkai-elbeszélések viszonyát a rendező által megformált filmes narratívákhoz. Veera Rautavuoma, az ünnepi konferencia után nem sokkal hungarológiai doktorátust szerzett jyväs kyläi kutató, jelenleg a Közép-Finnországi Tolmácsközpont vezetője megkapó stilisztikai érzékenységgel szemlélteti a posztmodern muzeológiai megközelítések termékeny alkalmazási lehetőségeit a magyarországi szocialista átalakulást, valamint a szocialista félmúltat és posztszocialista jelent bemutató kiállítások esetében. Ezt követően Filip Sikorski, a helsinki magyarságtudományi műhely doktori védésre készülő hallgatója Szentkuthy Miklós irodalmi kultuszának alakulását tárja fel cikkében. Tanulmánya különösen aktuális abból a szempontból is, hogy a Szentkuthy-életmű nemzetközi felfedezése a közelmúltban újabb jelentős állomásához érkezett azzal, hogy a New York-i és berlini székhelyű Contra Mundum Press könyvkiadó a Szentkuthy Miklós Alapítvánnyal összefogva a Szentkuthy-életmű legjelentősebb alkotásainak angol nyelvű megjelentetésébe kezdett s a szövegkiadásokkal kapcsolatos előkészítő munkálatokhoz Jyväs kylä is igyekszik megfelelő szakmai segítséget nyújtani. Eliisa Pitkäsalo, egykori jyväs kyläi hallgató, a Tamperei Egyetem tanára *A 12 legszebb magyar vers* című, Fűzfa Balázs által vezetett irodalompedagógiai programot mutatja be cikkében. A sokrétű programról szóló tartalmas beszámoló a cikk szerzőjének egyik a projekt keretében készült Weöres Sándor fordítását is tartalmazza, ezzel is ízelítőt kínálva a program sokféle szép eredményéből. A kötet törzsanyagának zárásaként Vecsernyés Ildikó, a helsinki magyar szak tanárának beszámolója olvasható két Európai Unió támogatást élvező magyarnyelv-oktatási projektről, amelyek a Finn-Magyar Társaság vezetésével és a Helsinki Egyetem bekapcsolódásával zajlottak le, átfogva a kétezres évek első évtizedét.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kötet elkészítésében nyújtott segítségükért köszönet illeti Kiss Klaudiát, a jyväs kyläi magyar szak CIMO-ösztöndíjas gyakornokát, aki a könyv magyar nyelvű írásainak korrektoraként működött közre, korábbi CIMO-ösztöndíjassunkat Karizs Krisztinát, aki a technikai szerkesztést végezte el és Petteri Laihont, a jyväs kyläi hungarológia program kutatóját, aki a kötet angol és finn nyelvű tanulmányainak nyelvi ellenőrzésével járult hozzá a kiadást illető munkálatokhoz.

I.

**INTÉZMÉNYEK ÉS FOLYAMATOK A
NEMZETKÖZI
MAGYARSÁGTUDOMÁNYOKBAN**

**INSTITUTIONS AND TENDENCIES IN THE
INTERNATIONAL HUNGARIAN STUDIES**

Ujváry Gábor

A MAGYAR KULTURÁLIS KÜLPOLITIKA ÉS A KÜLFÖLDI MAGYAR TANSZÉKEK, LEKTORÁTUSOK. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Magyarország kulturális és tudományos fejlődésében az államalapítástól meghatározóak voltak a nemzetközi kapcsolatok. Közülük a középkorban és az újkorban is a német, a francia és az itáliai hatások voltak a legerősebbek. A nyugatról érkező szellemi áramlatok a 16. századtól már többnyire bécsi közvetítéssel jutottak el a Kárpát-medencébe. A magyar értelmiségi elit kialakulásában pedig döntő szerepet játszottak a Magyar Királyságtól nyugatra vagy északra létrehozott egyetemek, hiszen 1635-ig, a nagyszombati egyetem alapításáig nem létezett folyamatosan működő felsőoktatási intézmény az országban (annak ellenére, hogy a középkorban három egyetemet is – Pécs, Óbuda, Pozsony – létesítettek, ezek azonban rövid idő múltán hamarosan megszűntek). Így magasabb szintű képzést kizárólag külföldi egyetemeken kaphattak az erre törekvő magyar fiatalok. A mind inkább élénkülő külföldi egyetemjárás (peregrináció) fő irányát kezdetben az itáliai és a francia, a 14. századtól – a bécsi egyetem 1365-ös alapításától – az osztrák, a reformáció térnyerésétől az utóbbi mellett még a német, a holland és a svájci univerzitások jelölték.

A peregrinus diákok döntő többsége hazatért, külföldi tapasztalatokat és kapcsolatokat, széles körű ismereteket hozott magával. A magyar felsőfokú képzés hiánya furcsa módon előnnyel is járt, hiszen az egyházi és a világi értelmiség nemzetközi kitekintéssel rendelkezett, mintegy bekapcsolta szellemi életünket Európa vérkeringésébe. Oly módon, hogy az egyetemet végzettek aránya Magyarországon nem maradt el jelentősen a nyugat-európai átlagtól.¹

¹ A magyar peregrináció 1526–1918 közötti történetének feldolgozásával a Szögi László vezette kutatócsoport foglalkozik. Az általa szerkesztett kiadványsorozat *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* címmel jelenik meg.

Ugyanakkor a nemzetközi kulturális összeköttetéseket hátráltatta, hogy 1526-tól 1918-ig a birodalmi keretekbe ágyazott Magyar Királyságnak nem létezett, nem is lehetett saját külpolitikája. Belső kormányzatát rendszerint több, néha kevesebb önállósággal irányította, diplomáciai érintkezéseit viszont a magyar királyi koronát is viselő Habsburg uralkodók – egyébként teljesen érthetően – maguknak tartották fenn. Mindez részben még a kiegyezés után, 1867 és 1918 között is így történt, bár az Osztrák-Magyar Monarchia három „közös ügye” (a külügy, a hadügy és az ezek finanszírozását szolgáló pénzügy) közül a dualizmus idején a pénz- és a külügyekre egyre növekvő befolyást gyakoroltak a „közös” magyar miniszterek és tisztviselők. A független magyar külpolitika hiánya ellenére azonban ebben a korszakban született meg az a külföldi magyar intézményrendszer, amely a két világháború közötti időszakban teljességedt ki, és él részben tovább napjainkig.

1868-tól szerepeltek a magyar állami költségvetésben azok a külföldre szóló ösztöndíjak, amelyek – mintegy a peregrináció hagyományának folytatásaként – tehetséges fiatalok kinti tanulmányait, még inkább a már egyetemet végzettek továbbképzését szolgálták.² Ugyanakkor jött létre Fraknoi Vilmos püspök kezdeményezésére Rómában az első külföldi magyar intézet is, 1895-ben. A Római Magyar Történelmi Intézetbe egyháztörténész és művész stipendisták utaztak. A magánalapítású intézmény 1912-ben a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, de a világháború kitörése miatt csak 1923-ban nyitotta meg ismét kapuit, amikor már magyar állami ösztöndíjjal érkeztek ide rátermett ifjú historikusok.³ 1917–1918-ban működött a mindössze másfél esztendeig fennálló Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet. Ugyancsak ebben a korszakban alakultak az első magyar egyetemi nyelvtanfolyamok, tanszékek és lektorátusok Európában. Ennek előzménye a bécsi egyetem kurzusa volt, ahol Márton József, a kiváló szótáríró már 1806-tól tanította a magyart idegen nyelvként. Ezt követte a prágai egyetem magyar tanszékének létrehozása, Riedl Szende vezetésével (1854–1860), majd a dualizmus idején az uppsalai, a helsinki és a párizsi magyar oktatás beindítása. Valamennyi helyszínen feladatuknak érezték a tanárok, hogy ne csak a nyelv valamilyen szintű ismeretét sajátíttassák el a diákokkal, hanem ezen túl a magyar irodalommal, nyelvészettel vagy történelemmel kapcsolatos tárgyakat is előadjanak, és megismertessék a hallgatókat a magyar kultúra értékeivel.⁴

E próbálkozások azonban nem vezettek tartós eredményre, hiszen a helsinki egyetemen folyó képzést kivéve csak időszakosak voltak, nem állandósultak. Az első olyan külföldi magyar tanszék, amely folyamatosan műkö-

² UJVÁRY Gábor, *Magyar állami ösztöndíjak külföldön 1867–1944*, Levéltári Szemle, 1993/3, 14–26.

³ Bővebben lásd: *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában 1895–1995*, szerk. CSORBA László, Bp., HG Társa, 1998.

⁴ Minderről – s részben a továbbiakban mondandókról is – alaposabban, gazdag irodalomjegyzékekkel: UJVÁRY Gábor, *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Bp., Ráció, 2010, elsősorban „A kultúrpolitikai fejezetének tanulmányai, Uo.,” 101–347.

dött és komoly sikereket ért el, a berlini tudományegyetemen – a világ akkor egyik legkiválóbb univerzitásán – 1916-ban létrehozott magyar szeminárium volt, amely 1917-től már Magyar Intézet néven működött. Mindmáig ezt tekintjük mintának és mércének, amikor a külföldi magyar tanszékekről és lektorátusokról beszélünk. Az ambiciózus tanárok szeme előtt napjainkig a berlini tanszéket megszervező Gragger Róbert példája lebeg. Nagyon helyesen, hiszen Gragger – Gerevich Tibor művészettörténész mellett – minden idők legnagyobb kulturális diplomatája volt. Sokoldalú tevékenysége azonban már az első világháborús vereség, az Osztrák–Magyar Monarchia, benne Magyarország felbomlása után bontakozott ki teljességében.

1918-ig tehát kialakultak a magyar kulturális és tudományos diplomácia azóta is érvényes formái: 1. a magyar állami segítséggel működő külföldi ösztöndíjak rendszere; 2. az elsősorban erre támaszkodó külföldi magyar intézetek hálózata (melyek a Római Magyar Történeti Intézet esetében magánkezdeményezés nyomán, a későbbiekben azonban mindig a magyar állam támogatásával és fenntartásával működtek); és végül: 3. a külföldi egyetemek által létrehozott magyar tanszékek és lektorátusok szervezete (melyek munkáját a két világháború között már a magyar állam is segítette). Az 1920-as évek elejétől ehhez társult még a nemzetközi kulturális és tudományos szervezetekben való magyar részvétel, a magyar és egy másik ország közötti kulturális kapcsolatokat ápoló társaságok munkája, majd 1935-től a kétoldalú, „szellemi együttműködésről” szóló kulturális, oktatási és tudományos egyezmények megkötése. A közelmúltban pedig új lehetőségeket teremtettek a kulturális külpolitikában a többoldalú megállapodásokkal, a követségeken dolgozó kulturális attasék munkájával, állami programszervező cégek nemzetközi tevékenységével stb.

Az 1918-ig létrejött rendszer egyes elemei közötti fő különbség a Horthy-korszakban vált egyértelművé. Az intézmények fenntartása szempontjából két modell alakult ki – s ez napjainkban is így van –: a magyar alapítású és kizárólag a magyar állam finanszírozta stipendiumok és külföldi intézetek, illetve a más országok autonóm egyetemei által működtetett – de magyar segítséget is élvező – tanszékek és lektorátusok szervezete. E kettő persze szorosan kapcsolódott egymáshoz, hiszen a tanszékek vendégprofesszori tisztét több alkalommal is a Collegium Hungaricumok igazgatói töltötték be (Gragger Róbert, Farkas Gyula, Miskolczy Gyula), az állami ösztöndíjasok pedig gyakran végeztek lektori tevékenységet. Emellett pedig az infrastruktúrát – elsősorban a szakkönyvtárakat – fejlesztő magyar adományok is segítették a tanszékek és lektorátusok működését. Hiszen nyilvánvaló, hogy az európai, majd a tengerentúli nagyvárosok egyetemlein is szívesebben nyitottak meg egy magyar tanszéket abban az esetben, ha mögötte tudták a magyar állam támogatását is.

Trianon után Magyarországon kiemelt szerepe kapott a kulturális diplomácia. Ennek elsődleges oka az ország szinte teljes elzártsága volt. Bár a békeszerződés „pozitívumának” bizonyult, hogy az ország visszanyerte 1526 előtti önállóságát és függetlenségét, ám a külpolitikai mozgásszabadság a húszas években igencsak szűk térre korlátozódott. Magyarország ellenséges

országokkal volt körbevéve – az egyetlen Ausztria kivételével, amely bár nem jóindulatúan, de legalább semleges viselkedett vele szemben –, ráadásul valamennyien területi nyereséget könyvelhettek el a rovására. Így szinte természetes, hogy akadályozták Magyarország külpolitikai törekvéseit, amelyek lényege a kezdetben burkoltan, a húszas évek végétől már nyíltan is hirdetett revízió volt.

Éppen emiatt értékelődött föl a kulturális diplomácia. Ezen a területen ugyanis sokkal kötetlenebbül – és látszólag politikamentesen – lehetett a nemzetközi szintéren mozogni, mint a szigorú szabályok közé szorított klasszikus diplomácia esetében. Hankiss János, a Debreceni Nyári Egyetem egyik alapítója írta a mindmáig egyedüli, magyar kulturális diplomáciáról szóló 1936-os összefoglalóban: „Különösen akkor, amikor nagy katasztrófák után járhatatlanokká válnak a diplomácia megszokott útjai, a kultúrdiplomácia többé-kevésbé titkos ösvényei főutakká lesznek.” Azt is megmagyarázta, hogy mit is ért ezen egy olyan országban, ahol a szélsőbaltól a szélsőjobbig a „legkisebb közös politikai többszöröst” a revízió követelése jelentette akkoriban: „Ott, ahol Trianonról nem is lehet beszélnünk, a legudvariasabb s legközömbösebb arccal támadhatjuk meg, ha vigyázunk a látszatra. Azt nem mondhatjuk, hogy ennyi meg ennyi magyarulakta területet vettek el tőlünk s mégis ezt mondjuk, szemrehányóan és megdönthetetlenül, ha elsoroljuk, hogy hol születtek nagyjaink s most hova tartozik ez vagy amaz a község; vagy ha művészettörténeti eszmefuttatásban felsoroljuk nagy műemlékeink helyét [...]” Hankiss a kulturális külpolitika feladatáról is szólt, amikor kijelentette: ennek célja „a) a magyarságot minden vonatkozásában ismertté tenni; jóténni a múlt mulasztásait s különösen az osztrák spanyolfal okozta mérhetetlen károkat; b) a nemzetek versenyében minél előbbre vinni Magyarországot; c) a revízió ügyét előmozdítani.”⁵

Hankiss tulajdonképpen azt vetette papírra és ismételte, amit már a húszas évek elején kiváló érzéssel ismert föl Klebelsberg Kuno kultuszminiszter (1922 és 1931 között) és az őt segítő kulturális diplomaták, mint Gerevich Tibor és Gragger Róbert. Erre haladéktalanul szükség is volt, hiszen az új hatalmi viszonyokba kényszerűen beilleszkedő magyar diplomácia a húszas évek első felében szinte teljes izoláltságra és passzivitásra ítéltetett. Majd csak 1927-től, az olaszokkal megkötött barátsági, békéltető és döntőbíróági szerződés aláírásától – melynek előkészítésében Klebelsberg is szerepet kapott – módosultak a diplomáciai törekvések, a békés úton elérni kívánt revíziós célok immár nyílt hangoztatásával. A kulturális külpolitika pedig éppen eddig az esztendeig volt igazán aktív, ezután a mind mozgékonyabbá váló magyar külpolitika elszívta előle a levegőt, s így lehetőségei némileg beszűkültek (de változatlanul fontosak maradtak).

A huszonnegy évét átfogó ellenforradalmi korszakban két, egymásra épülő, mégis markánsan elkülöníthető kulturális külpolitikai koncepciót különböztethetünk meg egymástól. Az elsőt maga Klebelsberg képviselte. Lényege az

⁵ HANKISS János, *A kultúrdiplomácia alapvetése*, Bp., Magyar Külügyi Társaság, 1936, 6, 9, 17.

elitképzés erőteljes támogatása, ennek érdekében pedig történeti intézetek és Collegium Hungaricumok létrehozása volt, ezekbe – de kívülük más, Collegiummal nem rendelkező városokba is – magyar állami ösztöndíjasok kiküldése. A két, már említett történeti intézet (1920: Bécs; 1923: Róma) mellett végül három Collegium Hungaricum (1924: Bécs és Berlin, 1927: Róma) és egy félig meddig Collegium típusú intézmény (1927: a párizsi Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Iroda /1933-tól: Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ/) jött létre. Klebelsberg még továbbiak alapítását is tervezte Nyugat- és Észak-Európa gócpontjaiban, erre azonban a gazdasági világválság és ennek következtében Klebelsberg és a Bethlen-kormány lemondása miatt már nem kerülhetett sor.

Az akció ennek ellenére is igen sikeresnek értékelhető. A Collegium Hungaricumokba – melyek feladatául elsősorban a tudományos utánpótlás nevelését és csak másodsorban a kultúraközvetítést szabták meg, szemben mai, fordított sorrendben zajló működésükkel – többnyire egy esztendőre érkeztek tehetséges, általában már az egyetemet elvégzett, sokszor a doktorátust is megszerzett fiatalok, akik aztán valamennyien visszatértek hazájukba. A Collegiumokon kívül pedig más helyszínekre is kaphattak ösztöndíjat. A korszakban körülbelül 2800 esetben mintegy 1600-an élhettek e lehetőséggel (sokan ugyanis több alkalommal is részesültek ösztöndíjban). Külföldi tartózkodásukból Magyarországra érkezve aztán a háromnegyedük – néhány éven belül – bekerült a magyar értelmiségi (politikai, gazdasági, kulturális) elitbe, mindenekelőtt a tudományosba.⁶

A Klebelsberg politikáját részben követő, részben viszont módosító Hóman Bálint (miniszter 1932–1938 és 1939–1942 között) elődjétől eltérő álláspontra helyezkedett a kulturális külpolitika súlypontjainak meghatározásában. A képviselőház 1933. május 31-i ülésén kijelentette: „Kénytelen vagyok megemlíteni, hogy elvi tekintetben nem vagyok barátja a kollégiumi rendszernek [a Collegium Hungaricumoknak]. Ha rajtam állna: a szabad ösztöndíjak rendszere mellett döntenék (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon*), mert én a nyelvkészség elsajátítása s az illető ország megismerése szempontjából fontosabbnak és helyesebbnek tartom a szabad ösztöndíjakat. Mivel azonban a kollégiumok már megvannak, ez idő szerint nem kívánok ennek az elvi álláspontomnak érvényt szerezni.”⁷ S valóban, ez az „elvi álláspont” is

⁶ Az ösztöndíjasok névsorát minden esztendőben közölte a *Hivatalos Közlöny*, emellett az 1924/25-ös tanévtől az 1941/42-esig szintén évente jelent meg egy pontos áttekintés kint végzett munkájukról: *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az ... tanévben*, Bp., Egyetemi Ny., (az 1924/25. évi címváltozata: *A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése*); fontos forrás még: Magyar Országos Levéltár, K 639 – 37 513/1942. Ezek mellett ld. a következő feldolgozásokat: vitéz NAGY Iván, *Magyar diákok külföldi egyetemjárása=Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve 1936*, szerk. MARTONYI János, Bp., Collegium Hungaricum Szövetség, 1936, 28–29.; *Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve, i. m. statisztikái*, 210–212.; SCHNEIDER Márta, *Magyar ösztöndíjasok külföldön=Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, I–III, szerk. BÉKÉSI Imre, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, II, 876–889.; UJVÁRY Gábor, *Magyar állami ösztöndíjasok, i. m. és a 4. jegyzet*.

⁷ HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938, 138–139.

közrejátszott a Collegium Hungaricumok szerepének gyengülésében, ugyanakkor a térvesztés fő okának inkább a világválság gazdasági hatása, illetve a kultusztárca – de az összes többi minisztérium – költségvetésének jelentős csökkenése bizonyult. A harmincas évek végétől egyébként Hóman is erősítette a Collegiumokat, s ismét egyre több ösztöndíjas kiküldését engedélyezte.

Hóman és Klebelsberg elképzelései tehát döntően nem e tekintetben különböztek egymástól. Sokkal inkább a kulturális diplomácia másik fontos elemének, a magyar tanszékeknek és lektorátusoknak a megítélésében, hiszen ezek támogatására Hóman jóval nagyobb gondot fordított, mint Klebelsberg. Többségük az ő minisztersége alatt jött létre, magyar segítséggel. Neki köszönhető a külföldi magyar intézményrendszer teljes kiépülése, és a hungarológia hazai háttérbázisa is az ő idejében erősödött meg. Már Klebelsberg alatt létrejött a külföldi ösztöndíjak adományozását és tervszerű irányítását szabályozó program (1927: XIII. törvénycikk), a vallás- és közoktatásügyi minisztériumon belül pedig az egész korszakban önálló ügyosztály – a III./b, a húszas évek végétől a IV., majd az V. – foglalkozott a külföldi kulturális és tudományos kapcsolatok összehangolásával, a külföldi magyar intézetekkel, tanszékekkel, lektorátusokkal és könyvtárakkal, valamint az állami ösztöndíj-akcióval.

A kulturális külkapcsolatok irányításában azonban bizonyos kettősség volt megfigyelhető. Államigazgatási szempontból teljesen érthetően, mindenfajta külkapcsolat legfőbb képviselője elvileg a Külügyminisztérium volt. A külügyi tárca ugyanakkor az egész korszakban mindenkor és mindenben messzemenően megfogadta és tiszteletben tartotta az illetékes szaktárcák álláspontját a szakkérdésekben.⁸ Ezt bizonyítja, hogy a kulturális diplomácia irányítója a kultuszminiszter maradt, hiszen ő kötötte meg azokat a kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos, a „szellemi együttműködésről” szóló egyezményeket, amelyekben a külföldi magyar intézetek, illetve tanszékek és lektorátusok fenntartását és zavartalan működését is biztosították. Az aktív kulturális külpolitika jegyében 1935-ben Lengyel- és Olaszországgal, valamint Ausztriával (1935: XVII., XVIII. és XIX. törvénycikk), 1936-ban, majd 1940-ben Németországgal (1937: V. törvénycikk, majd 1940-ben annak kiegészítése), 1938-ban Észt- és Finnországgal, valamint Japánnal (1938: XXIII. és XXIX., illetve 1940: I. törvénycikk), végül 1941-ben Bulgáriával (1941: XVI. törvénycikk) kötött Hóman ilyen szerződéseket. E szempontból – de a külföldi magyar intézetek alapítása, illetve a magyar tanszékek és lektorátusok létrejötte tekintetében is – Magyarország kis késéssel ugyan, de nagyjából szinkronban állt a hasonló nyugat-európai törekvésekkel. Valamennyi megállapodásban rögzítették a szerződő felek tudósainak látogatását, a diákcserét, az ösztöndíjasok kölcsönös kiküldését, a tudomány, az irodalom, a művészet, a rádiózás és a sport terén adódó együttműködési lehetőségeket. Többnyire

⁸ Bővebben a *Magyarország tiszti cím és névtára 1927–1944.*, Bp., Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal – ennek rendszeresen megjelenő kötetein túl lásd: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*, vál., szerk., jegyz. PRITZ Pál, Bp., Külügyminisztérium–ELTE BTK, 1994, 105–106, 464–465, 493. PRITZ Pál, *Magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1995, 94–96.

paritásos alapon megemlékeztek a magyar tanszékekről és lektorátusokról, melyeknek hálózata még a második világháború idején is bővült és gyarapodott. Persze ekkor már kizárólag a semleges vagy a Magyarországgal szövetséges országokban.

Lássuk tehát, hogyan is alakult ezek sorsa. Mint említettem, e szempontból a berlini tudományegyetem 1916-ban alakult Magyar Intézete volt a példa. Ennek megszervezése és mintaintézménnyé válása szinte egyedül Gragger Róbertnek köszönhető. A fiatal, rendkívül ambiciózus irodalomtörténész kiváló, igencsak rátermett tudományszervező, nagyszerű és népszerű társasági ember volt, aki széles körű kapcsolati hálót tudott kialakítani. Legjobb barátjának azt a Carl Heinrich Beckert tartotta, aki a két világháború között nemzetközi tudománypolitika egyik meghatározó alakja és porosz kultuszminiszter is volt. De Klebelsberg Kunóhoz szintén szoros szálak fűzték, sok gondolata talált visszhangra Klebelsberg újságcikkekben is gyakran népszerűsített programjában. Gragger ezt a kapcsolatrendszert a legjobb értelemben vett propaganda, a magyar kultúra és tudomány németországi terjesztése érdekében használta föl, és rövid élete során (mindössze 39 esztendő volt, amikor 1926-ban elhunyt) olyan tanszékké fejlesztette a Magyar Intézetet, amelyet a húszas évek közepén a méltán nagy hírű berlini tudományegyetem bölcsészkarának egyik legjobban és leghatékonyabban működő egységének tartottak. Gragger jól tudta, hogy néhány Magyarország iránt érdeklődő egyetemista megnyerése milyen fontos lehet, hiszen ők a magyar ügynek több szolgálatot tehetnek, mint sok magyar diplomata, akik magától értetődően politikai célok szolgálatában állnak és felsőbb utasítást végrehajtva cselekszenek. Egy német fiatal viszont, amennyiben valamilyen szinten megtanul magyarul, és majd tudósként – Magyarországhoz, ha kritikusan is, de nem ellenségesen közeledve – foglalkozik magyar témákkal vagy kereskedőként, tisztviselőként teszi ugyanezt, rendkívüli hasznot jelent, mivel „kivülállóként” sokkal inkább elfogadják a véleményét, mint egy eleve elfogultnak tekintett magyar szakemberét. Emellett pedig Gragger lett az első, aki a magyar kulturális diplomáciában egyszerre két pozíciót is betöltött: 1924-től már nem csak a berlini egyetem magyar tanszékének, de egyben az ebben az esztendőben alapított berlini Collegium Hungaricumnak a vezetőjeként.

Gragger kiadvány-politikája is követendőnek bizonyult. Egy előkelő német – napjainkban is működő, színvonalas tudományos szakirodalomra specializálódott – kiadónál, a Walter de Gruyternél jelent meg maradandó vállalkozása, az *Ungarische Jahrbücher*. Az igényes sorozat – melyben kezdetben több füzet alkotott egy évkönyvet – 1921 és 1943 között jelent meg, és hatását mi sem jelzi jobban, mint hogy napjainkban is két értékes sorozat tekinti elődjének: az 1952-től, már nem elsősorban magyar profillal, *Ural-Altäische Jahrbücher* címen megjelenő, illetve az 1969-től a Münchener (ma már Regensburgi) Magyar Intézet égisze alatt kiadott periodika, az *Ungarn-Jahrbuch*.

Az *Ungarische Jahrbücher* főképp olyan írásokat közölt, amelyek a graggeri – meglehetősen széleskörű – hungarológia-értelmezés alapján a magyar bölcsész- és társadalomtudomány legújabb eredményeiről számoltak be, és

érdekesek lehettek a magyar témák iránt érdeklődő, de magyarul nem tudó német közönségnek. A legtágabb értelemben vett történelem – benne az irodalom-, a művészet-, a had- stb. történet – kétségtelenül az egyik fő profilja volt a színvonalas kiadványnak, melyben még számos néprajzi, földrajzi, gazdasági, jogi és más tematikájú írás is megjelent: azaz minden olyan tudományterület szerepet kapott benne, amely felkelthette a Magyarország iránt nyitott német értelmiség érdeklődését; tehát ami Gragger szemében hungarológiának számított. Az Évkönyv különösen értékes rovata volt gazdag, a legfontosabb magyar könyvújdonságokról beszámoló könyvszemléje.

Gragger az *Ungarische Jahrbücher* mellett egy másik sorozatot is útjára indított: az 1929-ig 24, a negyvenes évekre már több mint 40 kötetben kiadott, mindenekelőtt Magyarország művelődéstörténetére vonatkozó, terjedelmesebb írásokat közlő *Ungarische Bibliotheket*. Az utóbbi szerzői ismert német szakemberek és az akkori magyar kulturális-tudományos élet legjelesebb képviselői voltak.

A berlini egyetem Magyar Intézete tehát modellértékű és sikeres tevékenységet folytatott, ezért nem csak a két világháború között, de a későbbiekben is követendő példaként emlegették a külföldi magyar tanszékek vagy lektorátusok tanárai. Gragger halála után nem sokkal Farkas Gyula vette át az Intézet vezetését, aki szintén agilisan és ügyesen, de már nem a graggeri hatékonysággal dolgozott – ez 1933-at követően már nehezebb is lett volna. Farkas a világháború végéig, 1945-ig maradt pozíciójában és Graggerhez hasonlóan egyben a Collegium Hungaricum igazgatói tisztét is betöltötte. 1946 decemberétől a göttingeni egyetem finnugor szemináriumának irányítását vette át, s őrizte meg 1958-ban bekövetkezett haláláig.⁹

Nem véletlen tehát, hogy a Magyar Külügyi Társaság 1920-as évek eleji kezdeményezése is a berlini egyetem Magyar Intézetének példájára javasolta külföldi magyar tanszékek létesítését. Ők is felismerték, hogy Magyarország elszigetelt nemzetközi helyzetében komoly politikai hatása is lehet egy-egy tanszék alapításának. „Ehhez nagy állami hozzájárulások nem okvetlen szükségesek – hangsúlyozta a tervezet ismeretlen szerzője –, üdvös hatásúak, ha megadhatók, de az ország mai nehéz helyzetében ez intézeteket főleg társadalmi úton és pedig a külföldi egyetemek és a külföldi magyarság hozzájárulásával kell megszerveznünk és fenntartanunk.

Úgy képzem a Magyar Intézetek szervezetét, hogy lehetőleg minden állam fővárosában, lehetőleg az ottani egyetemmel kapcsolatban egy-egy gondosan kiválasztott, minden tekintetben megbízható, teljesen magyar érzelmű, alaposan képzett, kifogástalan jellemű, modern gondolkozású, széles látókörű, energikus tanár neveztessek ki ajánlatunkra az ottani egyetem által. [...] Az illető tanárokat lehetőleg az illető külföldi egyetemek fizessék és lehetőleg azok is járuljanak hozzá az intézetek költségeihez; a szükséges pótlásokat az illető országok vagyonosabb magyar eredetű polgárai adomá-

⁹ UJVÁRY Gábor, „Tudós kolostor csöndes kolostori kerttel”. A berlini egyetem Magyar Intézete, a Collegium Hungaricum és a német-magyar tudományos kapcsolatok (1916 – 1944)=UJVÁRY Gábor, *A harmincharmadik nemzedék*, i. m., 227–313.

nyozzák. [...] A tervezett intézetek függetlenek legyenek a követségektől, de a lehető legjobb viszonyban és egyetértésben velük.”¹⁰

Bár a Külügyi Társaság programjának kivitelezésére a húszas években is történtek kísérletek, részbeni megvalósításuk a harmincas évekhez köthető. 1927-ben Magyary Zoltán – a húszas években Klebelsberg beosztottjaként a magyar kulturális külpolitika másik irányítója – még csak néhány külhoni magyar egyetemi egységet sorolt föl: a berlini intézetet, a dorpatit (tartuit) lektorátust, Madridban magyar témájú előadásokat – önálló tanszék vagy lektorátus nélkül –, Párizsban tárgyalásokat egy magyar tanszék megnyitásáról az Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes-en, magyar tanszékét az USA-ban, Lancasterben, a református egyház teológiai szemináriumában, illetve a helsinki és a varsói lektorátust – az utóbbiban elsősorban történeti témájú kutatások folytak.¹¹

Hóman miniszterségének első esztendejében, 1932-ben a hivatalos tisztí címtárban szintén csak a berlini, a dorpatit (tartuit), a stockholmi, a helsinki és a varsói magyar tanszékeket említették – a három Collegium Hungaricum és a Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Intézet mellett – külföldi magyar kulturális-tudományos érdekeltségként. Varsóban ráadásul nem is volt valódi tanszék. Divéky Adorján, a magyar–lengyel történelmi kapcsolatok lelkes és avatott kutatója, debreceni és varsói egyetemi magántanárként vezette a varsói Magyar Történeti Könyvtárat.

1936. május 20-án, a képviselőházban mondott beszédében Hóman viszont már így számolt be a magyar nyelv, irodalom és történelem külföldi oktatásáról: „A békében, mint méltóztatnak tudni, három helyen tanították a magyar nyelvet és irodalmat. A párizsi egyetemen volt magyar nyelvű és irodalmi tanszék, azután Bécsben és Berlinben volt két lektor, vagyis nyelvtanító. [Itt annyiban téved Hóman, hogy Prágát, Uppsalát és Helsinkit – bár ezek valóban nem folyamatosan működtek – nem említette meg, viszont a nem békeidőben, hanem a háború kellős közepén alakult berlini tanszékről szót ejtett.] Jelenleg ilyen tanszék van – nem szólva a kolozsvári magyar nyelvi és irodalmi tanszékről, amelyen Kristóf György tanít – 1916 óta Berlinben, 1930 óta pedig Rómában. Ezen kívül rendes tanszék van Lancasterben, az Egyesült Államokban, ahol Tóth Sándor református lelkész ad elő, aki ezt a tanszékét megszervezte, 1936 óta Bécsben működik magyar irodalmi és történeti rendes tanár, Miskolczy Gyula, 1936 óta működik Ankarában Rásonyi László magyar nyelv- és irodalomtanár és most van előkészítés alatt az olasz–magyar kulturális egyezmény alapján a bolognai magyar nyelvi és irodalmi tanszék. New Yorkban egy magyar vendégtanári intézmény létesítését készítjük elő.

Megbízott előadók vannak magyar intézettel kapcsolatban Helsinkiben, Tartuban, Stockholmban, Varsóban, Szófiában, Amsterdamban és Párizsban, ahol a keleti nyelvek főiskoláján Müller Lipót, a párizsi magyar kulturális központ vezetője, ad elő magyar nyelvet és irodalmat.”

¹⁰ Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 8/b. 2144/1922–23.

¹¹ *A magyar tudománypolitika alapvetése*, szerk. MAGYARY Zoltán, Bp., Egyetemi Ny., 1927, 457–470.

Hóman tehát három tanszéket (Berlin, Róma, Lancaster), két tanári státuszt (Bécs és Ankara) és hét megbízott előadót említett. Emellett azt is közölte, hogy a következő nagyvárosokban dolgoznak magyar mint idegen nyelvet oktató lektorok: Bécs, Berlin, München – Németországban Lipcse megnyitását is ekkor készítették elő – Róma, Milánó, Genova, Torinó, Trieszt, Párizs, Varsó, Krakkó, Lwów, Poznań, Pittsburg, London egyetemlein, továbbá a római Instituto per l'Europa orientáleban, a milánói Circolo Filologicóban, a fiumei Instituto culturale Fascistában és a párizsi külföldi nyelveket propagáló egyesületben. „Összesen 27 városban 36 előadóhelyen folyik a magyar nyelv és irodalom és történelem oktatása” – jelentette ki.¹²

1942-ben – Hóman miniszterségének utolsó évében – már 7 külföldi egyetemi magyar intézetet,¹³ 31 lektorátust,¹⁴ 6 magyar tanszéket,¹⁵ 2 magyar előadói státuszt (Genf, Nizza), 1 magyar nyelvtanfolyamot (Fiume) és 1 magyar tanulmányi központot (Bologna), azaz összesen 48 intézményt regisztráltak. Közülük több még szervezés alatt állt – és később sem nyílt meg (Lille, Nizza, Amszterdam, Nyjmegen). Volt, amelyik szüneteltette a tevékenységét, mivel a fogadó ország hadban állt Magyarországgal (London). Talán éppen London esete volt a legérdekesebb, hiszen – bár a magyar oktatás leállt – a magyar érdekeket képviselő svéd követségen keresztül mégis folyósították az ottani magyar lektor fizetését.

A 48 egyetemi képviselő mellett még 3 Collegium Hungaricumot (Bécs, Berlin, Róma), 2 magyar könyvtárat (London, New York), 2 magyar intézetet (München, Párizs), 1 magyar egyházi intézetet (Róma), 4 magyar kultúrintézetet (Berlin, Milánó, Róma, Stockholm), 1 magyar-olasz iskolát (Milánó), 2 magyar történelmi intézetet (Bécs, Róma) és 1 tudományos társaságot (bolgár-magyar) tartottak számon, azaz összesen 64 külföldi magyar kulturális és tudományos képviselő létezett. Olyan neves kiküldöttekkel, mint pl. Barta István, Dobossy László, Farkas Gyula, Fehér Géza, Fleischer Gyula, Fogarasi Miklós, Genthon István, Lotz János, Luttor Ferenc, Mikecs László, Miskolczi Gyula, Paulinyi Oszkár, Pálinkás László, Szent-Iványi Béla és Tóth László. Persze sok olyan város volt, ahol – gyakran ugyanazon személy vezetése alatt – egyszerre több, szervezetenként különálló, valójában mégis összetartozó magyar intézmény, Collegium Hungaricum, egyetemi intézet, egyetemi tanszék és lektorátus működött (Bécs, Berlin, Róma).¹⁶

¹² HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai, i. m.*, 571–572.

¹³ Ankara, Berlin, Helsinki, Lipcse, Róma, Stockholm, Szófia.

¹⁴ Amszterdam, Berlin, Bécs, Bologna, Boroszló, Firenze, Genova, Grenoble, Helsinki, Lille, Lipcse, London, Lyon, Milánó, Montpellier, München, Nápoly, New York, Nyjmegen, Padova, Párizs, Pisa, Róma, Stockholm, Stuttgart, Szófia, Torino, Toulouse, Trieszt, Utrecht, Velence.

¹⁵ Berlin, Bécs, Bologna, Párizs, Róma, Stockholm.

¹⁶ Az 1942-es, sokszorosított jegyzék lelőhelye: Berlin, Humboldt-Universität, az Ungarisches Institut iratai, Collegium Hungaricum, Vegyes, 1920–1944.; Ld. még, 1940/41-re vonatkozóan: SZILY Kálmán, *Külföldi kulturális intézményeink =Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai*, kiad. dr. vitéz KERESZTES-FISCHER Ferenc, szerk. MÁRTONFFY Károly, Bp., Állami Ny., 1941, 867–873.

A második világháború kitörése után egyébként a kulturális külpolitika szerepe ismét megnőtt. Magyarország e területen, akárcsak az 1920-as évek elején, a „nagypolitikánál” sokkal szabadabban mutathatta ki és érvényesíthette – a német irányvonaltól függetlenedni és elszakadni törekedő – szándékait, „vonakodó csatlóskénti” kényszerhelyzetét. Igyekezett, különösen a semleges országokban lévő kulturális képviselőket az egyoldalú propagandától mentesnek és lehetőleg pártatlannak látszani, hogy ezáltal is kedvezőbb képet adjon a magyarságról, így készülve a majdani békekötésre. „Az az egyedül indokolható normát követjük – jelentette ki például a kulturális külpolitikáért felelős Paikert Géza 1940-ben –, hogy szigorúan vett kulturális kapcsolatainkat minden egyes országgal, tekintet nélkül, hogy azok hadat viselnek-e vagy semlegesek, változatlanul fenntartjuk, sőt ha arra mód van, azokat továbbfejlesztjük.”¹⁷ Ezt az álláspontot a német megszállásig, 1944 márciusáig következetesen, sőt, Kállay Miklós miniszterelnöksége idején a korábbinál is erőteljesebben képviselték.

A korszak végén, 1944-ben 13, illetve (amennyiben az akkor a Német Birodalomhoz tartozó Ausztriát külön veszem) 14 ország 38 városában 69 magyar intézet működött. Legalábbis jogi értelemben, hiszen a valóságban – az előbb említettek kivül a háború végének zűrzavaros viszonyai következtében is – alig néhányban folyt már érdemi munka. Olaszországban 12, a Német Birodalomban – benne Béccsel és Boroszlóval, azaz Breslau-val/Wroclaw-val – 8, Franciaországban 4, Hollandiában és Svájcban pedig 3–3, másutt pedig országonként 1–1 intézetről volt szó.¹⁸

A kulturális külpolitikában egyébként már Klebelsberg alatt is az osztrák–német–olasz orientáció érvényesült, mivel szellemi érintkezéseink mindig is ezekkel a népekkel voltak a legélénkebbek, a Magyarország geopolitikai helyzetéből adódó történelmi, kulturális és tudományos kapcsolatoknak megfelelően. Ugyanakkor még az egyértelműen németbarátnak ismert – ám éppen a kulturális külpolitika területén a németekkel többször is szembekerülő – Hóman is komoly és részben sikeres kísérleteket tett más irányú: francia, amerikai, angol kapcsolatok kiépítésére, fejlesztésére. 1937–38-ban géppel írott jegyzeteiben is utalt ezek jelentőségére: „Kultúregyezmények rendszere. Francia, angol, amerikai, svéd, török, belga, hollandi, lett kapcsolatok” – emlékeztette magát.¹⁹ Népbírósi perében, 1946. március 18-án pedig a következőképpen nyilatkozott, védekezve ugyan, de mégis igazat mondva: „Mint miniszter arra törekedtem kinevezésemkor, hogy az országot a német

¹⁷ PAIKERT Géza, *Magyar kultúrelét a hadviselő és semleges országokban. Külföldi magyar intézeteink működése*, Klny. Néptanítók Lapja, 1940/8, 18.

¹⁸ Országonként, azon belül pedig városonként felsorolva: Amerikai Egyesült Államok: New York; Anglia: London; Bulgária: Szófia; Finnország: Helsinki; Franciaország: Párizs, Lille, Lyon, Montpellier; Hollandia: Amsterdam, Nyjmvegen, Utrecht; Németország: Berlin, Bécs, Boroszló, Heidelberg, Lipcse, München, Stuttgart, Tübingen; Olaszország: Róma, Bologna, Firenze, Fiume, Genova, Milánó, Nápoly, Padova, Pisa, Torino, Trieszt, Velence; Portugália: Lisszabon; Spanyolország: Madrid; Svájc: Genf, Bazel, Neuchâtel; Svédország: Stockholm; Törökország: Ankara. *Magyarország tiszti cím- és névtára. 51. évfolyam*, Bp., Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1944, 478–480.

¹⁹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 3084.

szellemi rabszolgaságtól függetlenül a Németországgal nem is barátságatlan, de ellenséges viszonyban álló Olaszországgal, továbbá Ausztriával és Lengyelországgal keressek kapcsolatot. Egymás után kötöttem ezekkel az országokkal a kulturális egyezményeket, és csak 1936 júliusában, amikor már nem lehetett elkerülni, kötöttem meg a kulturális egyezményt Németországgal. Ugyancsak megkötöttem egy egyezményt Bulgáriával és előkészítettem Jugoszláviával. Ez utóbbi, sajnos, az események következtében dugába dőlt. Ugyancsak kerestem kapcsolatot Anglia és Amerika felé, de ezek puhatolózásomra azt a választ adták, hogy nem kötnek ilyen egyezményt más államokkal.”²⁰

Az ismét csak a vesztesek oldalán végigharcolt második világháborút követően a magyar kulturális diplomácia szinte azonos helyzetbe került, mint negyedszázaddal azelőtt. Az 1938 és 1941 között visszaszerzett területeket megint csak birtokukba vették az utódállamok – illetve a korábban Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját a Szovjetunió –, Magyarország nemzetközi megítélése pedig újra a mélypontra zuhant. A németek mellett kitartó „utolsó csatlósoknak” minősítették a magyar államot, és ennek megfelelően is kezelték. Ráadásul 1947-ig, a párizsi békeszerződés elfogadásáig Magyarország önállósága meglehetősen korlátozott volt. A nemzetközi jogi szempontból bekövetkezett kedvező változás, a szuverenitás formai helyreállítása után pedig – a kommunista hatalomátvétel következtében – a korábbinál is jóval szűkebb térre szorított Magyarország mozgástere. Az ideológia és a nemzetközi erőviszonyok pedig sokkal inkább meghatározták külpolitikai vonalvezetését, mint bármikor a két világháború között. Minden idők egyik legkiválóbb magyar történésze, Szekfű Gyula a Szovjetunióhoz való igazodás kényszerét felismerve írta meg a *Forradalom után* című történetpolitikai esszéjét, amelyben kíméletlenül ostorozta saját szellemi közegének, a két világháború közötti „keresztény-nemzeti” középosztálynak a saját gondolataitól eltérő, szerinte illúziókon alapuló elképzeléseit.

Az 1945 és 1947 közötti, korlátozottan demokratikus időszak azonban mindenképpen a kulturális külpolitika egyik újabb aranykorát hozta, és ismét a klasszikus diplomáciát helyettesítő szerephez juttatta. Utóbbinak ugyanis – bár nem olyan mértékben, de az 1920-as évek első feléhez hasonlóan – erősen beszűkültek a lehetőségei. Az akkori kultuszminiszter, Keresztury Dezső pontosan érzekelte ezt, és ennek megfelelően cselekedett. Annál is inkább, mivel egykori bécsi és berlini ösztöndíjasként és a berlini egyetem magyar intézetének korábbi lektoraként nagyon is jól tudta, miért oly fontosak európai kapcsolataink, és milyen esélyeket nyújthat a kulturális külpolitika a klasszikus diplomácia eszköztárának kiürülése esetén.²¹ Ennek alapján a következőket írta 1946. június 1-jén Gyöngyösi János külügyminiszternek: „[...] a külföldön működött kulturális intézményeinkkel az elmúlt háború eseményei következtében az érintkezés idővel mind nehezebbé vált, végül egészen

²⁰ Budapest Főváros Levéltára XXV. 1/a. Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946.

²¹ Kereszturyról: ORMÁNDI János, *A kultúrpolitikus Keresztury Dezső*, Gyula, APC-Stúdió, 2003; *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója, 1945–1948*, szerk. PAKSA Rudolf, Bp., Argumentum–Eötvös József Collegium, 2004.

megszűnt. A felszabadulás után a kultusztárca minden igyekezetével azon volt, hogy a megmaradt szellemi érintkezés a külfölddel [...] lehetőség szerint valamilyen formában ismét meginduljon. [...] Most, hogy az egyes külföldi államokkal való diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele fokozatosan megtörténik, [...] elérkezettnek látom az időt, hogy [...] Magyarországnak a múltban is fennállott és sok tekintetben bevált külföldi kulturális hálózatát a demokrácia szellemében és az ország súlyos gazdasági helyzete által megkövetelt takarékosági szabályok szigorú szem előtt tartásával újjászervezzem [...].”²²

Keresztury szándékainak eredményességét bizonyítja, hogy másfél éves minisztersége alatt – a kommunisták fokozatos és erőszakos előretörése ellenére is – a kultuszminisztérium sikerrel törekedett a külföldi magyar intézethálózat fenntartására, sőt bővítésére. 1947 tavaszán még mindig 50 magyar tudományos és kulturális képviselőt tartottak számon a határainkon túl.²³ Az 1944. évi hatvankilencel szemben – figyelembe véve, hogy a németországi magyar intézetek, tanszékek, lektorátusok, a finnugor profillal tovább működő berlini kivételével, már mind bezárták kapuikat – mindez azt jelezte, hogy igyekeztek megőrizni a háború előtti állapotokat.

Miután 1947 márciusában Kereszturytól Ortutay Gyula vette át a kultusztárca irányítását, a helyzet gyorsan megváltozott. A formailag kiszegda-párti, valójában azonban a kommunisták utasításait végrehajtó Ortutay kiváló néprajztudós volt, ám csapnivaló politikusnak bizonyult. Az már más kérdés, hogy ha ő nem vállalja ezt a feladatot, más teljesítette volna helyette – s valószínűleg Ortutay is azért tette, hogy valamiféle kiegyenlítő szerepet játsszon az 1947 tavaszán még demokratikusnak értékelhető politikai légkör stabilizálódását kívánók és a gyökeres változásokat követelők között. Miniszteri működése azonban lehangoló és megdöbbentő végeredménnyel járt: 1947 és 1950 között megtörtént a magyar kulturális politika „gleichschaltolása”, szovjet minta szerinti teljes átalakítása. Sovány „vigasz”, hogy gazdasági, társadalmi és politikai területen is ugyanez következett be.

Révai József, a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felének legbefolyásosabb kommunista kulturális ideológusa már 1946 augusztusában, a nagyobb külpolitikai mozgásszabadságot igénylőknek címezve kijelentette: „Nem az» átorientálódás «segít rajtunk, hanem az eddiginél szilárdabb folyta-tása a szovjet–magyar barátság külpolitikájának és e külpolitika belpolitikai alátámasztása. Minden más út zsákutcába és katasztrófába visz.”²⁴ Ortutay pedig 1947 májusában azt hangoztatta, hogy „[...] egész ifjúságunk nevelésében és kondicionálásában a szomszéd népekkel – a Szovjetuniótól kezdve a többi kelet-európai népekig – a békés és teremtő együttműködés politikáját kívánjuk ifjúságunkban meggyökereztetni. [...] A közeljövőben kötjük meg a jugoszláv-

²² *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*, szerk., bev. GÖNYEY Antal, Bp., Téka, 1988, 31–32.

²³ *Uo.*, 33–41., illetve – az egy esztendővel azelőtti állapotokra – Magyar Országos Levéltár, XIX-I-1-e, 119 427/1946, 150–3.

²⁴ Az 1946. augusztus 4-i, Szabad Népből megjelent *Párizs és Moszkva* című cikkét újraközölte: RÉVAI József, *Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949)*, Bp., Szikra, 1949, 72.

magyar kulturális egyezményt és romániai tárgyalásaim után remélhetőleg már az ősszel szintén megvalósulhat a román–magyar kultúregyezmény is. Ezt a kultúregyezmény-politikát folytatni kívánjuk. [...] Lehetetlennek kell tartanom azt, hogy mi jól ismerjük Amerikát, Angliát, Nyugat-Európát és itt Kelet-Európában ugyanakkor, mintha valami ismeretlen ködvilág venne körül bennünket [...]” 1948 elején pedig – ugyanazon a napon, mikor a Romániával és Bulgáriával kötött kulturális megállapodásokat élte – így nyilatkozott a Parlamentben: „A magyar kormány és a kultuszminisztérium őszinte örömmel építette ki művelődési politikáját és elhatározott szándéka, hogy Kelet-Európa népeivel kulturális kapcsolatait mind szorosabbra fonja.

Ez nem jelenti azt, hogy Nyugat-Európával nincsenek kapcsolataink. Ebben a tekintetben hadd hivatkozzam a milánói, firenzei, római, bécsi, párizsi, stockholmi és más magyar intézeteinkre, amelyek a magyar művelődéspolitikát Nyugaton is fenntartják. [...] Mi ápolni akarjuk európai tudományos és szellemi kapcsolatainkat, de ugyanakkor egészen határozottan leszögezem, hogy keményen, következetesen elzárkózni kívánunk minden európai reakciós áramlattól (Taps a kormánypártok soraiban.), bármilyen európai jobboldali irányzattól, akár a kultúra, akár a művészet mezében akarna hozzánk férkőzni. De Európa haladó szellemével – és Európa haladó szellemei Angliától kezdve végig mindenütt valóban a haladás, valóban a nép, valóban a dolgozó osztályok mellett állanak – a magyar művelődéspolitiká mindig ápolja a kapcsolatokat.”²⁵

Egyértelmű, hogy a környező országok jobb megismerésére vonatkozó szándék alapján helyes volt. Ugyanakkor e mögött elsősorban szovjet érdekek húzódtak: a kialakuló „béketábor” – azaz a Szovjetunió hatalmi szférájába tartozó államok – politikai homogenizálásának célja. Hogy a valóságban mit is jelentett mindez, 1949-ben már mindenki számára világossá vált. Ebben az esztendőben alakult ugyanis a Magyar Tudományos Tanács, amely alig több mint félesztendő működése során, szovjet mintákat, sőt utasításokat követve teljesen átalakította a magyar tudományosság intézményrendszerét. Háttérbe szorította, majd – igaz, hogy a saját felszámolása árán, de – gyökeresen átszervezte a Magyar Tudományos Akadémiát. Tagságát megfeleltette, jórészt a nemzetközi hírű, ám – az ekkorra már kialakult egypártrendszerben – politikailag megbízhatatlannak ítélt kutatók kizárásával (pontosabban a semmiféle jogosultsággal nem járó tanácskozó taggá visszaminősítésével). Jelzésértékű volt, hogy a Tanács elnöke az a Gerő Ernő lett, akit igencsak bajosan jellemezhetnénk tudósként – igaz viszont, hogy a korabeli magyar politikát meghatározó „négyesfogat” egyik tagjaként rendszeresen egyeztetett annak három másik tagjával, Rákosi Mátyással, Farkas Mihállyal és Révai Józseffel, illetve a szovjet elvtársakkal is. Az sem véletlen, hogy a társelnököt Ortutay Gyulának hívták, aki egyben a Tanács Társadalomtudományi Szakosztályának megbízott vezetője is volt. Márpedig éppen az ide tartozó bölcsészet- és a társadalomtudományok területén történt a legtöbb, gyökeres változás, mivel – némi joggal persze – a filozófiát, a történelmet, az irodalmat, a

²⁵ ORTUTAY Gyula, *Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*, Bp., Hungária, 1949, 76–77, 143–144.

szociológiát, a közgazdaságtant stb. sokkal inkább ideologikus tárgyaknak tekintették, mint mondjuk a természet- vagy az orvostudományokat. A „múltat végképp eltörölni” szemlélet az előbbi tudományágak minden addigi eredményét kétségbe vonta, reakciónak, feudálisnak, klerikálisnak bélyegezte.²⁶ Ennek pedig igen negatív hatása volt a külföldi magyar intézményrendszer Nyugat-Európában még részben (és többnyire „hagyományosan”) működő tanszékeire és lektorátusaira. Ezeken ugyanis jórészt éppen nyelvészetet, irodalmat, történelmet oktattak – de többnyire nem abban a szellemben, ahogy azt Budapesten elképzelték és elvárták. Ráadásul mindez olyan országokban történt, amelyek az ekkoriban kezdődő hidegháborúban a Szovjetunióval és csatlósaival élesen szemben álltak.

E folyamat – megint csak a szigorú pártellenőrzés alatt álló Magyar Tudományos Tanács kezdeményezésére – a Kultúrkapcsolatok Intézetének 1949. június 4-i megalapításával, majd a nyugati országokban lévő magyar intézmények tudományos munkájának megszüntetésével, illetve politikai célokra történő felhasználásának szorgalmazásával zárult le. A kulturális külkapcsolatokat már nem a kultuszminisztérium – amelynek történeti, vallás- és közoktatásügyi elnevezését is eltörölték 1951-ben –, hanem a Külügyminisztériummal egyetértésben a Népművelési Minisztérium irányította, a Kultúrkapcsolatok Intézetén keresztül. Ennek feladata a külföldi kultúrkapcsolatok ápolása, a magyar kultúra bemutatása külföldön, más népek kultúrájának ismertetése és népszerűsítése Magyarországon, a kulturális egyezmények előkészítése és végrehajtásának elősegítése, a tudományos és a művészeti kapcsolatok ápolása volt.²⁷

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Külügyi Pártkollégiumának 1949. november 1-jei javaslata szerint: „A még meglévő Magyar Intézeteket fenn kell tartani, mert az Intézetek, mint tájékoztató és kulturális szervek jelentős szerepet játszhatnak a népi demokratikus Magyarország propagálásában. Az Intézetek munkájának ennek megfelelően elsősorban tájékoztató és ismeretterjesztő jelleget kell adni. [...] A Magyar Intézeteknek a V[allás- és] K[özoktatásügyi] M[inisztérium] hatáskörébe való tartozását meg kell szüntetni és a Magyar Intézeteket minisztertanácsi határozattal a Külügyminisztérium hatáskörébe kell utalni, ami biztosítja a követségek és a Magyar Intézetek szerves kapcsolatát.” A javaslat tárgyalásánál jelen volt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is, aki természetesen egyetértett az előterjesztéssel. Az egy nappal későbbi, 1949. november 2-i titkársági ülés határozata viszont még ennél is tovább ment: „[...] a nyugati országokban lévő Magyar Intézetek működését egyelőre be kell szüntetni és a követségek hatáskörébe kell utalni.”²⁸ Ez nem csak a Collegium Hungaricumokra vonatkozott, hanem a tanszékek és

²⁶ A Magyar Tudományos Tanács történetét két monográfia részletesen feldolgozta: HUSZÁR Tibor, *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*, Bp., Akadémiai K., 1995.; KÓNYA Sándor, *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*, Bp., MTA, 1998.

²⁷ *A magyar állam szervei 1944–1950 A–M*, szerk. VÖRÖS Károly – BORECZKY Beatrix, Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1985, 414.; *A magyar állam szervei 1950–1970. Központi szervek*, főszerk. BORECZKY Beatrix, Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1993, 290–291.

²⁸ *Uo.*, 54/70. ó. e.

lektorátusok támogatására is. Így utóbbiak a Szovjetunió érdekszféráján kívüli államok többségében – a negatív, sőt ellenséges magyar hozzáállás következtében – elsorvadtak és megszűntek. Néhány helyen azonban, az ottani egyetemeken immár egyoldalú finanszírozását élvezve, gyakran az emigrációt választó tudósok vezetésével (Farkas Gyula Göttingenben, Várady Imre Bolognában, Pálinkás István Firenzében, Tóth László Nápolyban, Ruzicska Pál Milánóban, Fáy Attila Genovában) mégis tovább működtek.²⁹ Ezzel párhuzamosan – pozitív fejleményként – a „baráti országokban” sorra alakultak a magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok.

A kulturális külpolitikát 1949-től 1989-ig irányító Kulturkapcsolatok Intézetének tevékenysége, különösen az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes években legalább annyira bírt belügyi és titkosszolgálati, mint külügyi, kulturális vagy tudományos jelleggel. Az Intézetet 1962-ben Kulturális Kapcsolatok Intézetének keresztelték át, ezzel az elnevezéssel dolgozott 1989-es megszűnéséig. A kulturális külpolitika szempontjából azonban – az Intézet mindvégig megőrzött vezető szerepe ellenére – a rendszerváltozásig eltelt időszak mégis több szakaszra tagolható, ami nem mindig esik egybe a történeti korszakolással.

A kulturális diplomáciában ugyanis 1953 és 1956 sem jelentett igazi fordulópontot, annál inkább 1963. Ekkortól Magyarország, elsőnek a szocialista országok közül, Nyugat-Európával is újra kereste a kapcsolatokat. A régi, a két világháború között is jól bevált recept – miszerint a külpolitika sikeréhez jelentősen hozzájárulhatnak a zavartalan kulturális kapcsolatok – ismét előkerült. Magyarország, szigorú politikai ellenőrzés alatt ugyan, de egymás után kötött a nyugat-európai „tőkés országokkal” kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodásokat. Finnországgal 1959-ben, Belgiummal és Olaszországgal 1965-ben, Franciaországgal 1966-ban, Nagy-Britanniával 1967-ben, Hollandiával, Norvégiával és Ausztriával 1969-ben, Dániával 1971-ben, a Német Szövetségi Köztársasággal – egy évvel előbb, mint a Német Demokratikus Köztársasággal! – és az Amerikai Egyesült Államokkal 1977-ben és így tovább.³⁰ Az egyezmények többségében az illető államokban magyar támogatással (újra)alakítandó magyar tanszékekről és lektorátusokról is rendelkeztek.

Ezzel párhuzamosan az emigrációval való kapcsolatkeresés is megkezdődött. A külföldön élő, jórészt másod- és harmadgenerációs magyar fiatalok – többségükben az '56-os menekültek gyermekei – azonosságtudatának és anyanyelvének megőrzése fontossá vált. 1970-től az Anyanyelvi Konferenciák és az általuk indított anyanyelvi mozgalom a balatoni táborokkal, a Sárospataki

²⁹ Farkas Gyuláról: *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*, szerk. FUTAKY István–KESZTYŰS Tibor, Bp., Argumentum, 2003.; Az olasz tanszékekről: SÁRKÖZY Péter, *A magyar nyelv és irodalom oktatása Olaszországban=A hungarológiai oktatás elmélete és gyakorlata*, szerk. GIAY Béla–NÁDOR Orsolya, Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1989, 67–74.; Uő., *A hungarológiai oktatás és kutatás Olaszországban, A hungarológia oktatása I.*, 1987/1, 45–57.

³⁰ Lásd a *Magyar külpolitikai évkönyv* 1968-tól megjelenő kötetét (Külügyminisztérium, Budapest).

Nyári Kollégiummal, magyar nyelvtankönyvek szerkesztésével, a *Nyelvünk és kultúránk* folyóirat indításával (1971-től), a külföldön magyar mint idegen nyelvet oktató pedagógusok továbbképzési tanfolyamaival és a néptáncmozgalom külföldi magyarok közötti terjesztésével a Kárpát-medencén túli magyarság egy részét a korábbinál jóval szorosabban kötötte az anyaországhoz. „Mi vagy megmaradunk kapcsolatban a szocialista Magyarországgal, vagy nem maradunk kapcsolatban Magyarországgal – fogalmazta meg az együttműködés lényegét 1970-ben, az I. Anyanyelvi Konferencián Sinor Dénes, a bloomingtoni Indiana Egyetem orientalista professzora. – A másik oldalról nézve: az anyaország vagy elfogadja, hogy mi úgy élünk, ahogy élünk, vagy elveszít minket.”³¹ Vagy ahogy az emigráció oldaláról, ettől kissé eltérően a Magyarországra vissza soha sem térő Kovács Imre mondta: „[...] erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre a Magyarországra még nem megyek vissza”.³²

A külföldi magyar intézetek hálózata is folyamatosan bővült. A hidegháborús időszakban is meglévő, bár érdemi tevékenységet nem folytató bécsi Collegium Hungaricumon, a római Magyar Akadémián és a párizsi Magyar Intézetén kívül 1948-ban Szófiában és Varsóban – mindkét fővárosban megvoltak ennek az előzményei –, majd 1953-ban Prágában, 1970-ben Kelet-Berlinben, 1974-ben Kairóban alakultak intézetek. Az „enyhülés” jegyében 1976-ban Budapesten megnyithatta kapuit az Osztrák Kulturális Intézet (2001-től Osztrák Kulturális Fórum Budapest), majd, még szintén a rendszerváltás előtt, 1988-ban a budapesti Goethe Intézet is. A hetvenes évek közepén több mint 50, a nyolcvanas évek elején pedig már 75 – köztük 12 „szocialista”, 20 „tőkés”, 43 „fejlődő” – országgal volt Magyarországnak kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos megállapodása.

Az 1967/68. tanévben 1676, 1980/81-ben 1725 magyar ösztöndíjas hallgató – körülbelül 400 első éves – kapott teljes körű képzést külföldön. Finnország kivételével kizárólag szocialista országokban: Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, az NDK-ban, Romániában, valamint a Szovjetunióban. Ugyanakkor 1967/68-ban 1723, 1980/81-ben ennél jóval több, 2742 külföldi ösztöndíjas – közülük 1277, illetve 1655 a fejlődő országokból érkezett – végezte felsőfokú tanulmányait Magyarországon, akiknek döntő többsége a magyar nyelvet is elsajátította.³³

³¹ Bővebben: GINTER Károly, *Az anyanyelvi mozgalom első évtizede*, Bp., Kossuth, 1981. – A Sinortól idézett mondatok: *Uo.*, 8.

³² Idézi: BORBÁNDI Gyula, *Emigránsok*, Bp., Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága–Anyanyelvi Konferencia, 2002, 73.

³³ Rátkai Ferencnek a *Népszabadság* 1982. június 30-i számában megjelent írása – *Nemzetközi kulturális kapcsolatok – békés egymás mellett élés* – szól erről, ld: *Művészet és politika. Tanulmányok, dokumentumok 1977–1983*, szerk. AGÁRDI Péter, Bp., Kossuth, 1984, 283–287.; ezen kívül: *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon*, főszerk. BÍRÓ Vera, Bp., Kossuth, 1976, 379. (Az utóbbi kötet *Nemzetközi kulturális kapcsolatok* fejezete /377–397./ sok adatot szolgáltat kulturális külpolitikánk akkori helyzetéről.) Ugyanerről szól: JÓBORÚ Magda, *Nemzetközi kulturális kapcsolatok = Kulturális kisenciklopédia*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Kossuth, 1986, 504–505. (1981-es írásról van szó, az 1980/81. évi diáklétszámra vonatkozó adatok innen származnak.) – Az 1967/68. évi adatok: *Magyar külpolitikai évkönyv. A Magyar*

1976-ban 32, 1981-ben pedig (17 ország egyetemén) 33 Magyarországról hivatalosan kiküldött lektor és vendégtanár oktatott. A korszak végén és az új kezdetén, az 1990/91. tanévben, 43 egyetemre és főiskolára 50 magyar vendégtanárt és 7 kinevezett magyarországi professzort delegált az 1989-ben alakult, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ez irányú feladatait átvevő Hungarológiai (később Nemzetközi Hungarológiai) Központ. Ugyanekkor a külföldi magyar intézetek ügyei szintén a – Hungarológiai Központot felügyelő – Művelődési (később Művelődési és Közoktatási) Minisztériumhoz kerültek.³⁴

A rendszerváltást követően a külföldön magyar szakirányú oktatással foglalkozó tanszékek szervezeti besorolása és egyetemeken belül elfoglalt helye lényegében nem módosult. Már a hatvanas–hetvenes évektől a következő struktúrákba illeszkednek a magyar tanulmányok: ural-altajisztikai; európai nyelvi; finnugor; szlavisztikai; német/germanisztikai; világirodalmi; Közép-, Kelet- vagy Délkelet-Európa, illetve a Habsburg Birodalom történetével foglalkozó; szlovák történelem és levéltár; és végül önálló magyar nyelv és irodalom/magyar filológiai, illetve hungarológiai intézetek és tanszékek. Ezek hallgatói többnyire nem főszaakként, hanem mellékszaakként folytatnak magyar tanulmányokat.

1998-tól a külföldi magyar intézetekkel az akkor létrejött Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a tanszékekkel és a lektorátusokkal pedig az Oktatási Minisztérium foglalkozott. 2002-ben újabb változás következett: a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Nyelvi Intézet és a Hungarológiai Tanács összevonásával megalakult a Balassi Bálint Intézet (a továbbiakban: BBI), amely az Oktatási Minisztérium háttérintézményeként jogelődjeinél jóval szélesebb hatáskörrel rendelkezett. 2006-tól már az – Oktatási Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma egyesítésével létrejött – Oktatási és Kulturális Minisztérium gyakorolta fölötté a felügyeletet. 2007 márciusától a külföldi magyar intézetek is a BBI-hez tartoznak, így az eredeti, 2002-es elképzeléseknek megfelelően végre Magyarországon is megalakult a Goethe Intézethez, a British Councilhoz és más európai intézményekhez hasonló szervezet, amely a fontosabb elvi döntésekben a főhatósággal egyeztetve irányíthatja a külföldi magyar intézeteket és a vendégtanári hálózatot, tágabban értelmezve (legalábbis elvileg) a magyar kulturális külpolitikát. (Csak sajnálni lehet, hogy a nagy ívű, koncepciózus kultúrpolitikai és szakmai tervek és az átütő sikerű gyakorlati megoldások máig váratnak magukra.) 2010-től pedig már a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartozik a BBI.

2003/2004-ben az 1990/91. tanévinél már kevesebb helyre kevesebb oktatót: 23 ország 37 egyetemére 43 vendégtanárt delegált a BBI. A 2009/2010. tanévben pedig csak 20 ország 36 egyetemére 38 vendégtanárt – ráadásul e 38 státusból 6 betöltetlen vagy szünetel –, döntő többségében lektorokat, illetve néhány vendégprofesszort, a következő helyszínekre: Ankara, Bécs, Belgrád,

Népköztársaság nemzetközi kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége 1968, összeáll. Külügyminisztérium, Bp., Kossuth, 1969, 160.

³⁴ Az előző jelzeten kívül: *Magyar lektorok és vendégtanárok (1990/91-es tanév)*, Hungarológiai Hírlevél 1990/3–4.

Berlin, Besztercebánya, Bukarest, Eperjes, Eszék, Helsinki, Izsevszk, Jyväskylä, Kairó, Kolozsvár, Krakkó, Lille, Ljubljana, Maribor, Marosvásárhely, Moszkva, New Brunswick, Nyitra, Párizs, Peking, Poznań, Pozsony, Prága, Strasbourg, Szentpétervár, Szkopje, Szófia, Tartu, Turku, Új-Delhi, Varsó, Veliko Tarnovo és Zágráb. Mindenképpen szomorú az a visszaesés, amelynek az utóbbi két évtizedben tanúi vagyunk.

A hungarológiai tanulmányok – tetszik, nem tetszik – a közvetlen térségünkön kívül különlegesnek, egzotikusnak minősülnek, emiatt fenntartásukban mind kevesebben érdekeltek. A „kis nyelvek” oktatása – bár a magyar szerintem nem tekinthető ennek, hiszen a 3000 és 6000 közöttire becsült beszélt nyelvek rangsorában a 40. hely körül foglal helyet – az európai és a tengerentúli egyetemek többségében egyre inkább háttérbe szorul. A Bologna-rendszer szintén ezt a folyamatot erősíti. Ráadásul a Magyarország – és tágabban: az egész közép-európai térség – iránti nemzetközi érdeklődés is lényegesen megcsappant az 1990-es évek eleje óta. Politikai szempontból, sajnos, sokkal fontosabbak voltunk Nyugat-Európa számára 1990 előtt, mint azután.

Ezért lényegesen nagyobb magyar állami hozzájárulásra lenne szükség e célokra. Nem csak és nem feltétlenül a vendégtanárok kiküldésével és fizetékieskiegészítésével, hanem inkább a fogadó egyetemeken dolgozó oktatók segítségével és minél nagyobb mértékű, a könyvtár mellett az infrastruktúra fejlesztésére is lehetőséget nyújtó dologi támogatással. Magyar segítség nélkül ugyanis a magyar szakirányú oktatás egyre több helyen fog megszűnni. Pedig nekünk minden egyes külföldön magyar tanulmányokkal foglalkozó fiatal meg kell becsülnünk – elsősorban azokat, akiknek egyébként semmi közük sincs Magyarországhoz, azaz nem magyar származásuk –, hiszen ez Magyarország alapvető politikai, gazdasági, tudományos és kulturális érdeke. Ez az igazi országimázs.

Tekintettel kell lennünk arra is, hogy az igények egyre inkább túllépnek a magyar tanszékek esetében még mindig hagyományos nyelvészet- és irodalomközpontú megközelítésen. Nélkülözhetetlen tehát tágabb keretek kialakítása, új, több területet is átfogó diszciplínák oktatásának bevezetése. Ugyanakkor arra is figyelniük illene, hogy nem lehet csak Budapestről irányítani ezeket az ügyeket. Ahány ország, ahány város, annyiféle hungarológia létezik, és mindig a befogadó közeg a meghatározó. Ezért az érdekelteket mindig be kell vonnunk a tervezésbe, tőlük tanácsot elfogadni nem szégyen.

Mindennek érdekében viszont a BBI-nek, mint e feladatért felelős központi állami intézménynek kellene áttekintenie, összehangolnia és koordinálnia a külföldi oktatóhelyek támogatását. Szükség lenne egy olyan hungarológiai alapítványra, illetve ösztöndíjrendszerre, amelyet több minisztérium támogat, és amely hallgatói (részképzésre, nyelvtanfolyamokra, nyári egyetemre, szakdolgozatíráásra szóló) és kutatói ösztöndíjakat adományoz, a külföldi magyar szakirányú oktatással foglalkozó tanszékek infrastruktúráját fejleszti, kiadványainak megjelentetéséhez nyújt segítséget. Mivel pedig a hungarológiát nem lehet a magyar kultúra külföldi közvetítésétől – így a magyar diplomáciától sem – elkülöníteni, mielőbb kívánatos ennek több minisztérium (a

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium mellett a Nemzeti Erőforrás Minisztériumának oktatási és kulturális államtitkárságai, illetve a Külügyminisztérium) általi közös finanszírozása.

A tanszékekétől eltérő problémacsokrot jelent a külföldi magyar intézetek kérdése. Bár 2007-től ezek ügyeinek intézése is a BBI-hez tartozik, a körülötte zajló viták nem csitultak az utolsó esztendőkből sem. Jelenleg 17 országban 19 intézet működik, közülük 5 Collegium Hungaricum (Bécs, Berlin, Moszkva, Párizs és Róma), 14 kulturális intézet (Brüsszel, Bukarest, Helsinki, Kairó, London, New York, Pozsony, Prága, Sepsiszentgyörgy, Stuttgart, Szófia, Tallinn, Új-Delhi, Varsó). Különleges helyzetű a – bajor és a magyar állam által közösen fenntartott – Müncheni (2009-től már Regensburgi) Magyar Intézet, amelyet 2009 őszén Regensburgba költöztettek és az ottani egyetemhez csatoltak.

Jelenleg Magyarországnak valamivel több, mint 100 állammal van oktatási, kulturális és tudományos államközi megállapodása. Az erre épülő, konkrét munkatervek azonban már csak körülbelül 50 országgal élnek és működnek. Nyilván azon is töprengenünk kellene, hogy napjainkban hasznosak-e egyáltalán ezek a kétoldalú egyezmények vagy más formákat (társégbeli, multilaterális, EU-s stb. szerződéseket) kell szorgalmaznunk és bevezetnünk.

Emiatt továbbra is törekedni kell a kulturális külpolitika rendszerének átalakítására. Annak vizsgálatára – immár kizárólag szakmai szempontok alapján – hol, miért, milyen magyar segítséggel van szükség egy-egy külföldi magyar intézet, illetve tanszék vagy lektorátus alapítására, fenntartására. Annak eldöntésére, hogy – magyar támogatás híján – mely intézetek bezárásáról kell majd dönteni, és milyen intézeteket kell majd, akár mások megszüntetése árán is, erősebben támogatni.

Hiszen fel kell ismernünk végre, és diplomatáinknak is tudniuk kell: a kulturális és a tudományos diplomácia lehetősége és jelentősége a 21. század elején – a mindeddig egyedül üdvözítőnek tekintett politikai és gazdasági diplomáciával szemben – egyre inkább növekszik. Éppen emiatt szükséges a magyar kulturális külpolitika – Hóman Bálint minisztersége óta, több mint hatvan esztendeje hiányzó – korszerű és modern stratégiájának kidolgozása. Különösen akkor, amikor Európa egyetlen nagy gazdasági egységgé, viszont a kulturális sokszínűség földrészévé válik, jó lenne komolyan elgondolkoznunk erről.

Anssi Halmesvirta

HISTORY AND HUNGARIAN STUDIES AT THE UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

The task in this paper is quite simple; first, to enumerate the main contributions historical studies of the Department of History and Ethnology has made to Hungarian Studies over some fifteen years of co-operation, and secondly, to tentatively evaluate their value as such.

One may wonder whether the present author is the right person to perform the second part, since he is rather compromised by being one of the contributors. But as it turned out, he was the only person willing to do it, and certainly whatever he tries to reconsider is open to criticism. His straightforwardness may also be apologized because most of what we have produced has rarely met the eye of an expert reader and invited anyone to write a review of this or that book or article, so marginal our studies have been.

Irrespective of some occasional articles some of us wrote for the respectable *Hungarologische Beiträge* (HB) already in the early 1990s (the present author's first paper was about Molnár Ferenc's *Pál utcai fiúk*), the first more serious attempt to approach the wide circle of hungarologists happened in the Rome-Naples International Congress of Hungarian Studies in 1996. Some of us had prepared papers to read and some of them were duly published among the congress papers - in this way we made our humble headway into the nucleus of Hungarian Studies.

It was after that Congress that we started regularly to take part in the intensive courses managed by the ERASMUS/SOCRATES network for Hungarian Studies run by Professor Holger Fischer from Hamburg University, once held also here in Central Finland, Pertunmaa, on Hungarian film. Also a few of the talks during these courses were being published, when on the translation processes and reception of Hungarian literature in Finland, when on American attitudes towards the Hungarian policy of revision of the Trianon Treaty of 1920, when on the reporting of Finnish diplomacy on the 1956

uprising and so on. Since they all cannot be listed here, one can peruse them in the early volumes of the *HB*.

Since the end of the 1990s a continuous flow of minor contributions and major publications have come out of our Department, and we were at times called to edit issues of the *HB* on themes directly related to Hungarian history or to Hungarian-Finnish relations since the end of the 19th century. In these issues some illuminating papers came out, for instance, Dr Vesa Vares wrote a comparison between Hungarian and Finnish parliamentary systems in the 1920s–1930s, his now wife, Mari, started her studies in the Burgenland question after Trianon (it grew into a full-blooded doctoral thesis) and the present author analyzed the first ever comprehensive travel book in Finnish, Antti Jalava's *Unkarin maa ja kansa* (1875), a controversial and critical exposé of Hungarian ways and politics still quite unknown in Hungary.

The quite positive atmosphere and encouraging research environment within Hungarian Studies prompted us to launch the first truly scientific and ambitious research project in the year 2000. The 5th International Congress of Hungarian Studies in Jyväskylä, of which we are still very proud and famous, was approaching and we gained a considerable grant from the Academy of Finland for a project titled 'Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland' (2000–2003) to study the relations, political, scientific and cultural, between one capitalist and one socialist country. Preliminary results of the project were reported in the congress and the main ones were collected into two volumes of the *HB* (nos. 14 and 18). A separate monograph was published on the scientific relations titled *Co-operation across the Iron Curtain* published only in 2005. Almost all historians at the Department who were somehow connected to East European studies contributed and some experts were called in from other universities in Finland and abroad to write articles. This was the period when we established fruitful working relations between historians of the ELTE, Hamburg and Jyväskylä, with our honored guests here, Professors Ignác Romsics and Holger Fischer. It is a pity that Prof. Zsuzsanna Varga from the ELTE could not attend for she has been the key-person in organizing our joint seminars and conferences down there in Budapest.

To say the least about success of the 2001 Congress, for us historians it gave a boost to continue our Hungarian Studies and many new ideas and research plans were born during it. One of them was the quite extraordinary attempt to show Hungarian and Finnish history side by side, from a comparative and contrastive perspective from prehistory to membership in the EU. This was the grand idée of Professor Fischer's and he had dug the money for its realization from the European Union. Of course, we in Jyväskylä were more than happy to jump in the cave. After some rough ride, the copiously illustrated and interspersed with specific info-columns, multimedia CD-rom appeared in 2002 and is still popular and widely disseminated in Germany. Has it made any effect on readership there and here, one cannot venture to say anything – nobody has ever sent to us a review or an evaluation of it. Anyhow,

its accomplishment would not have been possible without the help of the Hungarian Studies network.

Another very inspiring project followed the Kádár-Kekkonen one, namely 'Cult and Community', the latest results of which were being published quite recently. This was also financed by the Academy of Finland but now jointly with the Hungarian Academy of Sciences. The historians' contributions were published in the volume *Cultic Revelations* this year, and it contains, among others, studies in the personality cults of Napoleon, Hitler, Rákosi, Sissi, Kossuth and Horthy. The studies in cults of Lenin and Mannerheim had been published already earlier in *Rubicon* and the *Scandinavian Journal of History*. It may be mentioned separately that Professor Varga's article deals with one special, socialist cult-site in Hungary, namely the model-farm of Bábolna, which President Kekkonen visited in 1969 telling Kádár that if Hungary only had 200 more Bábolnas, it would easily beat capitalist agriculture. Very illuminating is also Veera Rautavuoma's deep analysis of the exhibitions of socialist achievements in Hungary. It nicely shows us the distancing effect of socialist aesthetics from socialist realities. These articles are accessible also through internet in the *Spectrum Hungarologicum* which has recently replaced the *HB*.

The most exciting prospect to widen our perspective opened even before the 2001 Congress when the always dynamic Professor of Ethnology, Bo Lönnqvist, challenged us historians to join his field-work trips to the Romanian Banat – the late great granary of Europe – to learn of the dire situation of the Hungarian and German minorities. 'Bosse' was instrumental in bringing together ethnologists, sociolinguists and oral historians and in taking us in the years 1999–2001 for weeks to that almost God-forsaken, multicultural region. We conducted more than a hundred interviews and experienced some hair-raising adventures. It was a very productive period of intensive research, and consequently, we published a lot (e.g. *Ethnic Minorities and Power*. Eds. Pasi Hannonen, Bo Lönnqvist and Gábor Barna. Fonda Publishing: Tammisaari, 2001) and some of the results still await publication. After 'Bosse' retired, we continued the field-work among Hungarians in Slovakia and this sub-project is still going on. What has been especially rewarding is that now we can see how some of our post-graduates preparing their theses have taken up the flag and followed in our footsteps to wider foreign fields. We have at the moment half-a-dozen doctoral students working on Hungarian themes, some of them defending their theses in a couple of year's time.

It seems that the historians' liaison with ethnology at our Department cannot be broken since we have every now and then made incursions in their projects, thanks to the lesson 'Bosse' taught us. For instance, when the Museum of Ethnography in Budapest organized the exhibition titled *(M)ilyenek a finnek?* in 2009 we went with our ethnologists down there to give papers in their seminar on 'Hungarian-Finnish Stereotypes'. The seminar itself and excursions to ethnologically remarkable sites showed us how ethnological studies strive in Hungary and how these two fields of study, history and ethnology may nourish each other in friendly circumstances.

Out of our special activities at the Department, one should mention two exhibitions which were laid out there and with the co-operation of the University Library. The first one was to commemorate the 1000th anniversary of the Hungarian state in 2000, and the second one of the painful 1956 revolution. The latter one has been circulating in libraries in Central Finland thus making it known to the Finnish public how the Hungarians desperately, but in vain fought for their freedom. It was also reworked into a book by Heino Nyyssönen and the present author and came out in Finnish as *Unkarin kansannousu 1956*. The present author wrote the 1956 and aftermath part, Dr Nyyssönen wrote about how the 1956 is still (forever?!) present in Hungarian politics. One dare say that this was the first scholarly volume on the revolution here in Finland. In connection to the 1956 boom we also made a study-trip with students to Budapest where we took part in 1956 seminar organized by Professor Varga and Dr Miklós Zeidler. Besides individual contributions, during it, students from Hamburg, Jyväskylä and Budapest could better get acquainted with each other and lay some foundations for future contacts. It was an achievement on our part to be able to show with our papers some historical understanding of the tragedy Hungarians had had to experience.

Curiously enough, what we had so far, until 2006 accomplished was regarded as a moderate merit in Hungarian Studies but something of an anomaly at our own Department and Faculty. The explanation for this is still a mystery and may remain so. Fortunately, as our presence here proves, the times have been changing.

What have we been up to recently? A couple of projects deserve attention. In collaboration with docent Heikki Roiko-Jokela the present author recently published the book titled *Rakkaat heimoveljet: Unkari ja Suomi 1920–1945* dealing with the infamous ideology of kinship and pan-ferno-ugrism. There are prospects to have it published in Hungary in Hungarian but it may take some time. In this connection, it is proper to thank Professor Gábor Gyáni for having a revised section of the book about Pál Teleki's expedition to Finland in 1924 published in the respectable *Történelmi Szemle*.

What is burning at the moment in our hands is the project to have a one-volume illustrated cultural history of Finland (*Under the North Star*) published in Hungary in 2013, later followed by its publication also in German. The manuscript is on its way and we are already sending chapters of it to Debrecen where our beloved colleague and friend Sándor Maticsák oversees its translation and publication. This is a follow-up product of the already published *History of Finland* for Hungarian readers from the year 2000 which has run two editions. We hope that this new volume may become a hand-book for Hungarian students to learn about the rise and development of the Finnish culture from a fresh perspective.

At the moment we also co-operate with our Hungarian colleagues in the fields of administrative and organizational reshuffling of Hungarian Studies about which there is no need to ponder here. Of what we have personally been delighted is that we historians have always been heartily welcome to many

Hungarian projects, be they led by the Hajnal István Kör (Prof. Gábor Gyáni), ELTE, Debrecen, Pécs or the Academy. We have a few projects on the table for the future of which you may hear more during the next anniversary.

Holger Fischer

HUNGARIAN STUDIES IN GERMANY DURING THE LAST DECADE WITH PARTICULAR REFERENCE TO HISTORICAL STUDIES

I. Introduction

It is my particular pleasure to be here today in Finland's most important center for the study of Hungary in order to celebrate the twentieth anniversary of Hungarian Studies at the University of Jyväskylä together with the founders and key protagonists of Hungarian studies and their international partners. I am delighted to have had the opportunity to follow and in part shape the development of this subject area. The close working relationship between Hamburg and Jyväskylä in both research and teaching has brought forth a series of remarkable results, with which those present here today should certainly be familiar. I will only mention a few here: our joint ERASMUS-Network with the numerous IPs¹, several jointly organized symposia and courses, and the co-production of a multimedial history of Hungary and Finland². That the level of co-operation has decreased greatly over the past few years is largely my own doing; since taking on an important office in the management of the Universität Hamburg I have been forced to cut back my activities in Hungarian studies to almost nothing.

¹ 2000 Jyväskylä: Hungarian Contemporary History in the Light of Hungarian Film; 2001 Paris: The Change of Systems in Hungary and its Consequences for the Fine Arts. A Comparison with Estonia; 2003 Hamburg: The National Awakening of Endangered Uralic Peoples; 2005 Tartu: Religions in the Cultures of Finnougric Peoples; 2008 Vienna: Gender Aspects in the Languages and Cultures of Finnougric Peoples.

² Fischer, Holger (Hrsg.). *Geschichte Ungarns und Finnlands. Multimediale CD-ROM*. Hamburg 2002. <http://www.phf.uni-rostock.de/imd/41/ungarn.html> (1 May 2011).

I would like to discuss the following three issues in this presentation:

- the status of debate over the term 'Hungarian studies' in general;
- the organizational and structural developments in Hungarian studies;
- and the conceptual achievements of Hungarian studies.

I will deal with all three issues from the standpoint of Hungarian studies in Germany over the last decade.

II. Status of debate over the term 'Hungarian studies'

Since the birth of centers for Hungarian studies there has been rigorous discussion about the definition of the discipline, its substance and results as well as its current and prospective development. I will refrain from repeating these debates in detail here and will instead pick out some of their key stages: the symposium that took place during the International Congress of Finno-Ugric Studies in 1995 in Jyväskylä³, the symposium of the Nemzetközi Hungarológiai Központ in August 2000⁴, the Fifth International Congress of Hungarian Studies in 2001 in Jyväskylä⁵, the symposium during the Sixth International Congress of Hungarian Studies in August 2006 in Debrecen⁶ and, finally, the Colloquium anniversaire international du CIEH - Sorbonne Nouvelle in December 2006 in Paris⁷.

The debates that raged at all of these meetings were intensive and critical. And yet they each produced the same disappointing result - no consequential action was taken! Those representing Hungarian studies in European universities and those persons and institutions responsible for supporting and promoting Hungarian studies in Hungary failed to draw the all too obvious conclusion from the ongoing debates, and establish the structures so vital for nurturing continuity within institutions and providing an environment conducive to further development.

Even in the wake of the Bologna Process no effort has been made to further clarify what Hungarian studies is and what it does. The many attempts at change have failed to have an impact on either the structure or the

³ The lectures of this symposium have been published with the title *Hungarológia Magyarországon kívül* in the journal *Hungarologische Beiträge* 4/1995.

⁴ The lectures of the symposium *Hungarológia az ezredfordulón* have been published in the journal *Hungarológia* 2 (2000).

⁵ Fischer, Holger. "Hungarologie - Entwicklungen, Probleme, Perspektiven". In: *Hatalom és kultúra - Power and Culture. Plenáris előadások Kerekasztal vitaindítók. Sessions & Round-Table Introductions*. Ed. By Tuomo Lahdelma, József Jankovics, Judit Nyerges and Petteri Laihonon. Jyväskylä 2002, 61-83.

⁶ Symposium No. 7 *Hungarológiai műhelyek külföldön*, the lectures are unpublished.

⁷ The lectures of the symposium *Changement de paradigme dans les études hongroises* within the international conference *Temps, espaces, langages: La Hongrie à la croisée des disciplines* have been published in the journal *Cahiers d'Etudes Hongroises* 14 (2007), vol. 2, 547-562.

curriculum of Hungarian studies. Let us, therefore, consider the classical definition coined in 1921 by Robert Gragger, the founder of Hungarian studies:

"Ungarn soll hier in seiner Gesamtheit als Kulturproblem erfaßt werden. Als solches gilt uns außer den im engeren Sinne wissenschaftlichen Fragen (Sprache, Geschichte, Kultur) auch jedes wirtschaftliche, soziale, politische oder künstlerische Problem."⁸

III. Organizational and structural developments

The organizational and structural anchoring of Hungarian studies in Germany has not improved over the last decade. Hungarian studies have been incorporated into bachelor programs in Finno-Ugric studies at three universities. Yet only the Humboldt University in Berlin provides an independent bachelor's program devoted to the study of Hungarian literature and culture. As both Finno-Ugric and Hungarian studies belong to the so-called 'small' disciplines, no university currently has the resources to establish a master's program in Hungarian studies. This would only be possible if German universities decided to co-operate with each other, or if they sought co-operation with international institutions. Neither of these options has survived more than preliminary discussions. The situation is all the more regrettable because the fruit of the Bologna Process, the creation of a European higher education landscape with common degree structures, provides excellent conditions for co-operation between institutions. If universities were able to agree on a single educational aim, each co-operating institution would then have the opportunity to contribute its own thematic focus in a common curriculum. Every student would then be able to attend the university offering modules most of interest to her or him. Unlike many other 'small' disciplines, which have also been confronted with these problems, no one in Hungarian studies has seized upon this opportunity. I have since become so pessimistic that I doubt anyone ever will!

The question of whether or not it makes sense to offer a bachelor's and a master's degree in Hungarian studies is as valid today as it was ten years ago. It is my personal opinion that it does not. From the perspective of professional opportunities for students and in acknowledgment of the fact that the level of interest in Hungary and in the Hungarian language has decreased significantly over the past decade, I feel that it would make far greater sense to incorporate Hungarian studies into interdisciplinary courses with a regional, literary or cultural focus.

⁸ Gragger, Robert. "Unser Arbeitsplan." *Ungarische Jahrbücher* 1 (1921), 1-8.
"Hungary in its entirety should be taken into account here as a cultural problem. As such, it is our business to consider every economic, social, political or artistic problem as well as scholarly questions in the more narrow sense relating to language, history and culture."

With regard to the development of institutions dealing with Hungary outside of the German higher education sector, the picture is similarly ambivalent. The institute with the traditionally greatest competence for Hungary, the Südost-Institut (Institute for South East European Studies, formerly located in Munich), has lost much of this competence following an organizational restructure. The departments dealing with contemporary issues were subsumed by the Stiftung Wissenschaft und Politik – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit (Science and Politics Foundation – German Institute for International and Security Affairs) in Berlin in 2000. The remaining parts of the Institute, that is the library and the history department, were relocated to Regensburg in 2007. Together with the Institut für Osteuroparecht (Institute for Eastern European Law), the Osteuropa-Institut (Institute for Eastern European Studies) and, since 2009, the Ungarisches Institut (Hungarian Institute), they now make up the so-called Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa (Research Center for Eastern and South-Eastern Europe) in Regensburg. Within this new network the Ungarisches Institut (Hungarian Institute) has been able to integrate Hungarian studies as a minor course sequence into several bachelor's and master's programs at the University of Regensburg. Regensburg now offers courses ranging from Hungarian language to Hungarian regional and cultural studies, literature, history, politics, economics and law.

IV. Conceptual achievements in Hungarian Studies

Ten years ago I presented data on the thematic spread of publications within Hungarian studies in Germany between 1984 and 1998.⁹ Published monographs formed the basis of my statistical results. In this table here I have contrasted the original data with new data from the period 1999 to 2010.

⁹ Fischer 2002, 71.

Subjects	1984-1998			1999-2010		
	No.	No. per annum	Proportion in %	No.	No. per annum	Proportion in %
Edited volumes, reference works, bibliographies	26	1.7	5.1	12	1.0	3.3
Archaeology	9	0.6	1.8	4	0.3	1.1
History	127	8.5	25.0	160	13.3	43.4
Ecclesiastical History	8	0.5	1.6	9	0.8	2.4
Art History	21	1.4	4.1	9	0.8	2.4
Music	4	0.3	0.8	2	0.2	0.5
Literature and Theater	19	1.3	3.7	13	1.1	3.5
Linguistics	14	0.9	2.8	6	0.5	1.6
Education	11	0.7	2.2	4	0.3	1.1
Ethnology	22	1.5	4.3	4	0.3	1.1
Society	18	1.2	3.6	9	0.8	2.4
Politics	84	5.6	16.6	50	4.2	13.6
Law	35	2.3	6.9	36	3.0	9.8
Economics	90	6.0	17.8	30	2.5	8.1
Geography	19	1.3	3.7	15	1.3	4.1
Science and Scholarship	?	?	?	6	0.5	1.6
Total	507	33.8	100.0	369	30.8	100.0

Table: Subjects of publications in Hungarian Studies (monographs) in Germany 1984-2010

The data allow us to draw several conclusions regarding, firstly, the comparison of both periods and, secondly, the period 1999 to 2010:

- a) Scholarly interest in Hungary is still quite high, however, it has decreased dramatically over the last decade. In quantitative terms 'production' has fallen around 10% from 33.8 to 30.8 monographs per year.
- b) The level of interest within the individual subject areas has remained relatively stable, although in subjects such as ethnology (down from 1.5 to 0.3 monographs per year), politics (down from 5.6 to 4.2) and economics (down from 6.0 to 2.5), the publication rate has fallen by more than one monograph per year. Interest rose in law (up from 2.3 to 3.0) and, rather spectacularly, in history (up from 8.5 to 14.5).

- c) The proportional size of each subject area has changed accordingly. History is particularly noteworthy – well over 40% of all ‘production’ was generated within this subject area!
- d) On the other hand, the subject areas corresponding most closely to the institutional organization and structures of Hungarian Studies, that is linguistics and literature, have been relegated an utterly subordinate role in this equation with a mere 5.1%. Compared to the earlier period, in which they comprised 6.5% of Hungarian Studies publications, their popularity has actually declined.

An attempt to discern conceptual and topical focal points proves even more difficult as all subject areas demonstrate broad thematic diversity. I have nonetheless tried to do this for certain subject areas here:

- Since the fall of Communism in 1989 publications focusing on Hungary’s political system and constitution, Hungarian parliamentarianism and political parties as well as regional co-operation and European integration have dominated the subject area of politics. Of particular note are the works of Jürgen Dieringer, Herbert Küpper, Ralf Thomas Göllner and Andreas Schmidt-Schweizer.¹⁰
- As well as the large number of works dealing with topics relating to the legal sub-disciplines, law had two particularly noteworthy contributions. The first was a study on constitutional law by Herbert Küpper¹¹ and the second Katalin Gönczi’s monograph on the transfer of legal knowledge between Germany and Hungary¹².
- Economics is symptomatic of the dramatic slump in interest in Hungary during this period. The few monographs produced within this subject area deal with Hungary’s integration into the European Economic Area and problems encountered during the process of

¹⁰ In this and the following footnotes only the most important publications are mentioned.

Dieringer, Jürgen. *Das politische System der Republik Ungarn: Entstehung – Entwicklung – Europäisierung*. Opladen: Budrich, 2009; Göllner, Ralf Thomas. *Die Europapolitik Ungarns von 1990 bis 1994. Westintegration, mitteleuropäische regionale Kooperation und Minderheitenfrage*. München: Verlag Ungarisches Institut, 2001; Küpper, Herbert. *Autonomie im Einheitsstaat. Geschichte und Gegenwart der Selbstverwaltung in Ungarn*. Berlin: Duncker & Humblot, 2002; Schmidt-Schweizer, Andreas. *Vom Reformsozialismus zur Systemtransformation in Ungarn. Politische Veränderungsbestrebungen innerhalb der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei (MSZMP) von 1986 bis 1989*. Frankfurt am Main: Lang, 2000; Schmidt-Schweizer, Andreas. *Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase*. München: Oldenbourg, 2007.

¹¹ Küpper, Herbert. *Die ungarische Verfassung nach zwei Jahrzehnten des Übergangs. Einführung mit Textübersetzung*. Frankfurt am Main: Lang, 2007.

¹² Gönczi, Katalin: *Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur. Juristischer Wissenstransfer und nationale Rechtswissenschaft in Ungarn zur Zeit der Aufklärung und im Vormärz*. Frankfurt am Main: Klostermann, 2008.

transformation, typically within comparative studies of Eastern European post-socialist nation states.¹³

- Regional studies on the effects of this transformation process also dominate the topics dealt with in the subject area of geography.¹⁴
- The social effects of the transformation process, and even more so the present situation of the Roma in Hungary, comprise the main areas of debate in the area of society.¹⁵
- The subject area scholarship and science is largely represented by the three-volume work by Holger Fischer on the history of German-Hungarian scholarly relationships¹⁶ and also by Márta Fata's edited volume on *Peregrinatio Hungarica*¹⁷. Agathe Gebert's doctoral thesis on the development of the Hungarian Academy of Sciences throughout the period of transformation¹⁸ also deserves a mention here.
- History, the largest subject area in this data set, is characterized by a great variety of topics. And yet it is possible to determine several distinct thematic focal points. One topic is related to problems of historiography and historical image.¹⁹ Many authors, namely Paul

¹³ Bedenik, Katja. *Analyse der Energiewirtschaft von Slowenien, Ungarn und Kroatien. Schwerpunkt Elektrizitätssektor*. Hamburg: Igel Verlag, 2009; Deppe, Rainer. *Rekonstitution und Marginalisierung. Transformationsprozesse und Gewerkschaften in Polen und Ungarn*. Frankfurt am Main: Campus, 2002; Dieringer, Jürgen. *Staatlichkeit im Wandel? Die Regulierung der Sektoren Verkehr, Telekommunikation und Energie im ungarischen Transformationsprozeß*. Opladen: Leske + Budrich, 2001; Trick, Peter Matthias. *Die Integration in den europäischen Wirtschaftsraum. Eine Analyse der außenwirtschaftlichen Verflechtungen Ungarns*. Hamburg: Diplomacia 2009; Wandel, Cordula. *Industry agglomerations and regional development in Hungary. Economic processes during European integration*. Frankfurt am Main: Lang, 2010

¹⁴ Kampschulte, Andrea. *Grenzen und Systeme.- von geschlossenen zu offenen Grenzen? Eine exemplarische Analyse der grenzüberschreitenden Verflechtungen im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Tübingen: Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität Tübingen, 1999; Meusburger, Peter: *Transformation in Hungary. Essays in economy and society*. Heidelberg: Physica, 2001; Plander, Peter. *Die Herausforderungen der neuen EU-Strukturförderung für die ungarische Raumordnungspolitik*. Augsburg: Selbstverlag Fachgebiet Raumordnung und Landesplanung der Universität, 2008.

¹⁵ Mihok, Brigitte. *Vergleichende Studie zur Situation der Minderheiten in Ungarn und Rumänien (1989-1996) unter besonderer Berücksichtigung der Roma*. Frankfurt a. Main: Lang, 1999; Schneider, Thomas. *Landwirtschaft in Hájos. Agrarhistorie und sozialer Wandel in einem ungarndeutschen Dorf*. Mainz: Gesellschaft für Volkskunde in Rheinland-Pfalz e.V., 2000.

¹⁶ Fischer, Holger; Szabadváry, Ferenc (Hrsg.). *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München: Oldenbourg, 1995; Fischer, Holger (Hrsg.). *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg, 1999; Fischer, Holger (Hrsg.). *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*. München: Oldenbourg, 2005.

¹⁷ Fata, Márta (Hrsg.). *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner, 2006.

¹⁸ Gebert, Agathe. *Die Ungarische Akademie der Wissenschaften im Systemwechsel 1986 bis 1994. Zwischen Tradition und Modernisierung*. Frankfurt am Main: Lang, 2005.

¹⁹ Altenburg, Detlef. *Im Herzen Europas. Nationale Identitäten und Erinnerungskulturen*. Köln: Böhlau 2008; Baumann, Gabriele. *Vergangenheitsbewältigung und Erinnerungskultur in den Ländern Mittelost- und Südosteuropas*. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2006; Fata, Márta (Hrsg.). *Das Ungarnbild der deutschen*

Lendvai, Miklós Molnár, Holger Fischer, János Hauszmann and Árpád von Klimó have all attempted broad, summary historical studies, published largely in the early 2000s.²⁰ The Multimedia History of Hungary and Finland, which I edited with the help of many colleagues in Germany, Finland, France and Hungary, also belongs in this category.²¹ A further focal point is represented by studies on the historical aspects of ethnic minorities in Hungary. Monographs by Gerhard Seewann²², Karl-Peter Krauss²³, Joachim von Puttkamer²⁴ and Norbert Spannenberger²⁵ on the German ethnic minority in Hungary deserve a mention here. The fiftieth anniversary of the Hungarian Revolution in 2006 also sparked a large wave of German publications concentrating on the Revolution.²⁶ The persecution of Hungarian Jews in Hungary forms a further area of keen scholarly interest.²⁷ A small publishing house in Herne, the Gabriele Schäfer-Verlag, deserves particular attention on this front because it has decided to pursue a program of publishing German

Historiographie. Stuttgart: Steiner, 2004; von Klimó, Árpád. *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860-1948)*. München: Oldenbourg, 2003.

- ²⁰ Fischer, Holger. *Eine kleine Geschichte Ungarns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999; Hauszmann, János. *Ungarn. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg: Pustet, 2004; von Klimó, Árpád. *Ungarn seit 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006; Lendvai, Paul. *Die Ungarn. Ein Jahrtausend Sieger in Niederlagen*. München: Bertelsmann, 1999; Molnár, Miklós. *Geschichte Ungarns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Hamburg: Krämer, 1999.
- ²¹ Fischer, Holger (Hrsg.). *Geschichte Ungarns und Finnlands. Multimediale CD-ROM*. Hamburg 2002. <http://www.phf.uni-rostock.de/imd/41/ungarn.html> (1 May 2011).
- ²² Seewann, Gerhard; Spannenberger, Norbert (Hrsg.). *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46*. München: Oldenbourg, 1999; Seewann, Gerhard. *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest: Osiris, 2000; Seewann, Gerhard. *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit*. München: Oldenbourg, 2010.
- ²³ Krauss, Karl-Peter. *Deutsche Auswanderer in Ungarn. Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner, 2003.
- ²⁴ Von Puttkamer, Joachim. *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München: Oldenbourg, 2003; von Puttkamer, Joachim; Haslinger, Peter (Hrsg.). *Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1941*. München: Oldenbourg 2007.
- ²⁵ Spannenberger, Norbert. *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler*. München: Oldenbourg, 2002.
- ²⁶ Von Ahn, Thomas; Fischer, Holger. *Die Ungarische Revolution 1956*. Erfurt: Landeszentrale für Politische Bildung Thüringen, 2006; Dalos, György. *1956. Der Aufstand in Ungarn*. München: Beck 2006; Kipke, Rüdiger (Hrsg.). *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- ²⁷ Garai, Jehuda. *Pécs – Auschwitz – Kaufering. Stationen einer verlorenen jüdischen Jugend*. Berlin: Metropol-Verlag, 2006; Gerlach, Christian. *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden 1944-1945*. Frankfurt am Main: Fischer, 2004; Löb, Ladislaus. *Geschäfte mit dem Teufel. Die Tragödie des Judenretters Rezső Kasztner. Bericht eines Überlebenden*. Köln: Böhlau, 2010; Mihok, Brigitte. *Ungarn und der Holocaust. Kollaboration, Rettung und Trauma*. Berlin: Metropol-Verlag, 2005; Richers, Julia. *Jüdisches Budapest. Kulturelle Topographie einer Stadtgemeinde im 19. Jahrhundert*. Köln: Böhlau, 2009;

language editions of important historical works by Hungarian authors. Till now the Gabriele Schäfer-Verlag has published sixteen volumes in the series 'Studies in Hungarian History'.²⁸

It is with this rather rough survey that I will end my presentation today.

I would like to conclude with one final observation. Despite an impressive show of scholarship, the status of Hungarian Studies in Germany, which I had judged very pessimistically ten years ago, has continued to decline. Unfortunately, I am unable to make the claim that the preconditions I identified all those years ago, which could have lead to a positive development in Hungarian studies, have taken hold. We have had no success in embedding Hungarian studies into a larger and weightier institutional and disciplinary framework. Nor have we been able to intensify international co-operation in the areas of teaching or research. Let us all hope that the younger generation of scholars is better placed to master this very difficult task.

²⁸ A complete publishing list is available:
<http://www.gabrieleschaeferverlag.de/4639.html> (28 December 2011).

Kovács Magdolna

MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA A HELSINKI EGYETEMEN: MÚLT, JELEN - ÉS A JÖVŐ DILEMMÁJA A 21. SZÁZAD ELEJÉN

1. Az előzmények: a magyaroktatás rövid története a Helsinkii Egyetemen

A finnországi magyaroktatás és -kutatás több mint 140 éves múlttal rendelkezik, s a gyökerek a Helsinkii Egyetemre vezetnek. A Helsinkii Egyetemen a finn nyelv és irodalom első professzori állásának létrehozása (1851) nyitotta meg az utat a rokon nyelvek oktatása és rendszeresebb kutatása felé is. Az első, nevében is finnugor professzori állás ugyan csak 1892-ben létesült, de a magyaroktatás és -kutatás alapjait August Ahlqvist (1826–1889), a finn nyelv és irodalom professzora (1863–1888) és Oskar Blomstedt (1833–1871), a finn és a magyar nyelv docense (1869–1871) már az 1860-as években megteremtette. Blomstedt többek között magyar–finn–lapp nyelvösszehasonlító tanulmányt is írt, amelyben a magyar nyelvrokonság bizonyítására a Halotti beszédet használta fel, ugyanakkor fordított Petőfit is, s a róla szóló előadása, valamint tudósítása magyarországi útjáról a finn Irodalmi Havilapban (*Kirjallinen Kuukauslehti*) jelent meg.¹ Ahlqvist tanítványa, Antti Jalava (1846–1909; 1906-ig hivatalosan Almberg) rendkívüli magyar lektorként működött egyetemünkön 1881–1909 között, s az akkori finn olvasók magyarságismeretének elmélyítését szolgálta többek között magyarországi úti leveleinek megjelentetése is,² amelyben történeti, társadalmi, szociológiai stb. ismereteket közölt, valamint az

¹ Mikko KORHONEN, *Unkarilainen laitos 60 vuotta=Helsingin yliopiston unkarilainen laitos 60-vuotias - A Helsinkii Egyetem Magyar Intézete 60-éves*, szerk. CSEPREGI Márta, Helsinkii, Helsingin yliopisto (Castrenianumin toimitteita 33, Folia Hungarica 3), 1989, 9–16.; Irene WICHMANN, *Petőfi Sándor költészete a 19. századi finn paratextusok tükrében*, THL₂, 4 (2009), 67–78.

² Antti JALAVA, *Unkarin maa ja kansa: neljäkymmentä matkakirjettä*, Helsinkii, SKS, 1876.

ún. Magyar Album (*Unkarin Albumi*)³ is, amely versfordításokat tartalmazott.⁴ A Helsinki Egyetemen a magyaroktatás és -kutatás tehát szorosan összekapcsolódott a nyelvirokosság gondolatával, de a nyelvészet mellett az irodalmi és egyéb ismeretek közvetítése is teret kapott már a kezdetekben is.

Az első állandó magyar lektori állást 1925-ben alapították Helsinkiben, s azt Weöres Gyula töltötte be 1942-ig. A lektori állás megalapítását három éven belül (1928) a Magyar Intézet megalapítása követte. Az intézet könyvgyűjteményének alapját a nyelvész Simonyi Zsigmond volt könyvtára képezte, mely a magyar állam ajándékaént került Helsinkibe. A könyvtár állománya további adományoknak köszönhetően (pl. Turáni Társaság, MTA) már az első év végén 1800 kötetet számlált. Az állomány azóta – a finnugor könyvtáros adatai szerint – kb. 8000 kötetesre, ill. a folyóiratokkal együtt mintegy 10000-re bővült. Az intézetalapítás tehát Klebelsberg Kunó oktatási és vallásügyi miniszteri tevékenységének idejére esett, s 1930-ban Klebelsberg személyesen is ellátogatott az intézetbe.⁵

Weöres Gyulát Fazekas Jenő (1942–1944) követte a lektorok sorában. (A Helsinki Egyetem adatai szerint 1958-ig volt állása, de 1944-ben elhagyta az országot.) Magyarország 1944 után 15 évig nem küldött lektort Finnországba. A magyartanítás ez idő alatt sem szűnt meg teljesen: 1944–1947 között Viljo Tervonen, akit ma munkássága alapján a magyar népköltészet legjelentősebb finn fordítójaként, ill. a magyar-finn kultúrkapcsolatok kutatójaként tartunk számon, majd 1947-től (1959-ig?) id. Garam Lajos lelkész, gimnáziumi tanár tanított az egyetemen részfoglalkozásban.⁶

Az 1959-ben aláírt finn-magyar kulturális szerződés rendszeresítette ismét a magyarországi vendéglektorok küldését a Helsinki Egyetemre. Lavotha Ödön (1959–1962) még a szerződés aláírásának évében megkezdhette munkáját az egyetemen, majd őt Nyirkos István (1962–1967), Szabó László (1967–1969), Keresztes László (1969–1975), Márk Tamás (1976–1981), Révay Valéria (1981–1984), Csepregi Márta (1984–1990), Márk Katalin (1990–1994), Máté József (1994–1998), Richly Gábor (1999–2003) és Vecsernyés Ildikó (2003–2009) követte.⁷ A vendéglektorokon kívül Gerevich-Kopteff Éva 1978-ban kezdett dolgozni a tanszéken, először óraadóként, majd 1995–2011 között állandósított magyar lektorként.⁸ A magyar irodalom avatott finn fordítója, Hannu

³ *Unkarin albumi 1*, szerk. Antti JALAVA, Jyväskylä, Weilin & Göös, 1881.

⁴ KORHONEN, i. m. 9.; *Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640–1917: Venäjän vallan aika 1809–1917: Filosofinen tiedekunta*=
http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/hallintovv_filosoftdk.htm
[2011.9.5.]

⁵ Uo. 9–11.

⁶ Uo. 11–12; MATICSÁK Sándor, *Magyaroktatás, finnoktatás, ott és itt*, Nyelvinfó, 7(1999)/2, 6–11.

(=http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/maticsak_publ/Pdf/104-Magyarokt-Nyinfo.pdf [2011.9.5.]; *Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesluettelo 1918–2000: Humanistinen tiedekunta: Suomen kieli ja sen sukukielet*,
<http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet/hkosasto/humantdksuomijasuku.htm> [2011.9.5.]

⁷ KORHONEN, i. m. 12–13.; *Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesluettelo 1918–2000...*

⁸ *Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesluettelo 1918–2000...*

Launonen is tartott a magyar irodalommal és a fordítással kapcsolatos előadás-sorozatokat a tanszéken.

A magyar vendégtanárok sorát Gombár Endre nyitotta meg rövid idejű kiküldetésével (1982–1983) a Helsinki Egyetemen, de tudomásom szerint nem a finnugor tanszéken. A tanszéken 1983-ban kezdte meg működését Szathmári István (1983–1989) vendégprofesszorként, őt Görömbei András (1989–1992), Imre László (1992–1996), majd Tolcsvai-Nagy Gábor (1996–2000),⁹ Csepregi Márta (2000–2002) és Kovács Magdolna (2002–2009) követte.

Vendégoktatóként főként a magyar nyelvészet és a magyar irodalom, valamint a finnugrisztika szakemberei kerültek Finnországba, illetve Richly Gábor személyében történész. Gerevich-Kopteff Éva szakterülete pedig az irodalom mellett a művészettörténet is. Így annak ellenére, hogy a magyar-oktatás szorosan összefonódott a finnugor nyelvészettel, az oktatás és kutatás ennél mindig tágabb keretek között mozgott.

Magyar nyelvet és kultúrát mellékszakként 1985, főszakként pedig 1990 óta lehet tanulni a Helsinki Egyetemen. Ez utóbbi megvalósulásában valószínűleg nagy szerepe volt a kialakult vendégtanári rendszernek; a rendszer-változáshoz a főszaak megindulása nem köthető. A szakot 1999-ben a finnugor nyelvészet alá rendelték szakirány formájában – bürokratikus okokból. (Hasonló változás érintette az észt szakot is, amely a balti-finn szak alá került.) Ez azonban gyakorlati változással akkor nem járt a magyar nyelv és kultúra-képzésben: a magyart továbbra is el lehetett végezni főszakként (avagy szakirányként, mert a diplomába a „finnugor nyelvészet, magyar nyelv és kultúra szakirány” megnevezés került), sőt doktorálni is lehetett belőle, úgy is, hogy azoknak a diákoknak, akik csak magyar témára akartak specializálódni és például az általános finnugrisztika iránt nem tanúsítottak nagyobb érdeklődést, nem kellett kötelező jelleggel finnugor stúdiumokat hallgatniuk. A két szak, illetve szakirány általában jól kiegészítette egymást; mellékszakosaink között – különösen korábban – sok volt a finnugor főszaakos.

2. A közelmúlt és a jelen

2.1. Oktatás

Finnországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása nem hozott közvetlen változást a magyaroktatásban, s látszólag Magyarország csatlakozása sem, a 2006-ban kísérleti, majd 2008-ban kötelező jelleggel bevezetett bolognai rendszer azonban már igen. A „látszólag” azt jelenti itt, hogy Magyarország EU-hoz való csatlakozásának konkrét szervezeti következményei (a bolognai rendszer bevezetése előtt) nem voltak a magyaroktatásban, a diákokra azonban valamilyen módon kihatott: egy részük nem feltétlenül a jobban kitaruló lehetőségeket látta benne, hanem a különlegesség, a „kelet-európai romantika” vará-

⁹ MATICSÁK, *i.m.*

zsának megszűnését. A magyar nyelv és Magyarország most már egy lett a sok uniós nyelv, illetve tagállam közül.

A bolognai oktatási rendszerre való áttérés a teljesítendő kreditszámok csökkenésével járt a főszaakokon. Ez azt eredményezte a magyar nyelv és kultúra esetében, ahol az egyetemi oktatást a nyelvtanítás alapjaival kell kezdeni, hogy a BA-képzés nagyobb részét a konkrét nyelvtanítás, illetve a magyar irodalomra és kultúrára vonatkozó alapismeretek foglalják el, ezért a jövőben BA-szakdolgozat módszertani ismereteinek elsajátítását nagyrészt a diákok mellékszakkjaira kell bízni. Ez jó esetben azt eredményezi, hogy a két szak pozitívan kiegészíti egymást (s a mesterképzésben közös szakdolgozatot is eredményezhet), rosszabb esetben a bővebb módszertani alapokat nyújtó mellékszakkokra való átvizsgálást okoz.

Az 1. sz. táblázat a magyar fő- és mellékszakos BA-képzést mutatja be a Helsinki Egyetemen. Ahogy a táblázatból is kiderül, a minimális kreditszám a BA-képzés főszaakán 70 kredit. A kötelező 70 kreditnél több is teljesíthető magyarból (vö. az 1. táblázat utolsó sora), a szokványosabb megoldás egy nagy (60 kredit) és egy kis (25 kredit) mellékszak felvétele.

BA magyar alapozó ismeretek fő- és mellékszakként: 25 kredit/180		BA magyar törzsképzés Főszaak: min. 45/180 kredit, mellékszak: 35/180	
Tantárgy/modul	kredit-szám	Tantárgy/modul	kredit-szám
Bevezetés a hungarológiába	3	Intenzív középhaladó magyar	10
Intenzív kezdő magyar	10	Intenzív haladó magyar (társalgás, fordítás)	7
Magyar nyelvtan I. (Szófaj- és alaktan)	3	Magyar nyelvtan II. (Mondattan)	3
Magyar irodalom I.	3	A magyar nyelv fejlődése	2
Magyar kultúra I.	3	Szakmai orientáció	2
Bevezetés a finnugrisztikába	3	A tanulás menetének tervezete	1
		Speciális hungarológiai kurzusok (irodalom, nyelv, kultúra)	5
		Nyári nyelvgyakorlat (vagy: speciális hungarológiai kurzusok)	5
		+ főszaakon: proszeminárium, BA-szakdolgozat	10

Kiegészítő tanulmányok 110 kredit/180			
bölcsészkarai alapismeretek: anyanyelv, 2. hazai nyelv, két idegen nyelv, a tanulás menetének tervezete	25		
legalább két kis mellékszak (2x25 kredites alapozó ismeretek)	50		
(Vagy: egy nagy mellékszak: alapozó és törzsmodul; 25+35 kredit)	(60)		
Szabadon választható tárgyak/modulok (pl. egy alap-/törzsmodul/főszak spec. kurzusok /egyéb)	35 (25)		

1. táblázat: A Helsinki Egyetem BA-képzésének alapmodellje a magyar nyelv és kultúra szakon.

A mesterfokú képzés felépítését a Helsinki Egyetem magyar nyelv és kultúra szakán a 2. sz. táblázat mutatja. A mesterképzésben a minimális kreditszám 80 a főszakon, de a mesterfokú diplomához szükséges 120 kreditnek akár mindegyike is teljesíthető a főszakon. Itt tehát megvan a lehetőség a nagyobb fokú elmélyülésre. A diákok azonban – a finnországi elhelyezkedési lehetőségeket figyelembe véve – általában mesterfokon is inkább mellékszakot vesznek fel a magyar mellé, s ritka eset, hogy a mesterképzés 120 kreditjét csak a magyar teszi ki. Ez természetes is, hiszen szakunk célja elsősorban olyan magyarul jól tudó, a magyar kultúrát jól ismerő finnországi szakemberek képzése, akik tudásukat Finnországban gyümölcsöztetik.

A főszakos képzés fontos részének tartjuk a diákok magyarországi ösztöndíjas részképzését, a BA-fokon a nyári egyetemeken, az MA-fokon a hosszabb ösztöndíjak keretében.

Mesterképzés a magyar mint mellékszak: min. 25 kredit magyar szakirány: min. 80 kredit (max. 120)/120	
Tantárgy/modul	kredit- szám
Magyar nyelvtudásfejlesztő kurzus I. (pl. tolmácsolás, fordítás, szakszöveg stb.)	5
Magyar nyelvtudásfejlesztő kurzus II. (pl. esszéírás)	5
Szakmai és nyelvgyakorlat	5
Szeminárium és szakdolgozat tervezet	10
Szakmai specializálódási modul (nyelvészet, irodalom, történelem, kultúra)	15
Szakedolgozat	40
+ A magyar szakismeretek elmélyítése/más mellékszak/egyéb tanulmányok	40

2. táblázat. A Helsinki Egyetem mesterképzésének alapmodellje a magyar szakon

Az oktatott tárgyak egy része tanárfüggő (mint a nagyobb szakokon is), a tanárok szakterületeiket oktatják. A hungarológia szak azonban megköveteli, hogy a tanár ne csak közvetlen szakterületéről közvetítsen ismereteket. Emiatt hasonló dilemmával kell szembesülnie (s bizonyára nem csak Helsinkiben), amivel Németh László annak idején a hungarológiát jellemezte:

„A hungarológiának természetében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen, még irodalomtörténésznek, tájféldrajzosnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletnek stb. is kell lennie.”¹⁰

Az érem másik oldaláról szemlélve azonban „dilettantizmus” helyett a nagyfokú absztraháló készség szükségessége is kiemelhető:

„Ha a magyarságtudomány semmi más nem volna, mint magyar irodalomtörténet, művészettörténet, nyelvészet, embertan, néprajz, szóval a magyarsággal foglalkozó tudományágak egymás mellett, akkor a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna: ollóval kellene kinyírni és túvel összefércelni.”¹¹

A hungarológia lényegét talán továbbra is itt kellene keresni: ismereteknek, tudásnak olyanfajta összekapcsolásában, amellyel egy új egész keletkezik mind az oktatásban, mind a kutatásban.

¹⁰ NÉMETH László, *A magyarságtudomány feladatai=A hungarológia fogalma*, szerk. B. NÁDOR Orsolya, vál. GIAY Béla, Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ (Hungarológiai ismerettár 5), 1990, 29.[Eredetileg: *Magyarságtudomány* 1(1935).]

¹¹ NÉMETH, *i.m.*, 29.

2.2. Kutatás, kiadványok, disszertációk, szakdolgozatok, szemináriumok, projektek

Az egyetem *Castrenianumin toimitteita* című (1971–2005) kiadványsorozatának részeként jelent meg a tanszék *Folia Hungarica*-sorozata (1981–2003) 12 kötetben. A sorozat helyébe 2008-ban az *Uralica Helsingiensia* lépett, ennek egy kötete szintén magyar tárgyú (*Unkarilaisten omakuovan juuret. Keski- ja uuden ajan Unkarin historiankirjoituksien tekstejä*, szerk. RICHLY Gábor, Helsinki, Helsingin yliopisto, 2008, *Uralica Helsingiensia* 2, *Folia Hungarica* 13). A *Folia Hungarica*-sorozat kötetei főként a magyar nyelvészet, irodalom, a magyar–finn kultúrkapcsolatok, a kultúrabefogadás területét fogják át tanulmánygyűjtemény vagy monográfia formájában. A kötetekben összekapcsolódik az oktatás és a tudományos kutatás szempontja, egy-egy kötet, mint pl. Görömbei András magyar irodalomtörténete (*A magyar irodalom rövid története*, 1992, *Folia Hungarica* 6), kifejezetten a tanítás céljait szolgálja. A sorozat írói, szerkesztői a legtöbb esetben a tanszék magyar vendéglektorai és -tanárai voltak. A 2000-es évek elején két doktori disszertáció is e sorozatban látott napvilágot. Itkonen-Isakov (2000) a hősmítosz változását mutatta be a 19. századi magyar festészetben, Gerevich-Kopteff Éva (2003) Madách Imre *Az ember tragédiája* c. művének finn fordítását és recepcióját elemezte dolgozatában. Az *Uralica Helsingiensia* eddig megjelent öt kötete közül csak a már említett 2008-as kiadvány kifejezetten magyar, bár pl. a finnugor népek identitásával foglalkozó 5. kötetben (*Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*, szerk. GRÜNTHAL-KOVÁCS, 2011) három magyar témájú tanulmány is olvasható. A tanszék oktatói számos magyar nyelvkönyvet és nyelvtant is írtak, amelyek nem a tanszék kiadásában jelentek meg (Lavotha Ödön, Nyirkos István, Szabó László, Keresztes László, Márk Tamás, Gerevich-Kopteff Éva és Csepregi Márta).¹² Vecsernyés Ildikó társszerzőként szintén részt vett magyar tankönyvek készítésében, ennek alapanyagai és első kiadásuk még helsinki egyetemi lektorsága előtt készültek.¹³ (Az anyag továbbfejlesztéséről lásd Vecsernyés Ildikó írását e kiadványban.)

¹² A lektorok által írt nyelvkönyvek és nyelvtanok a megjelenés sorrendjében: LAVOTHA Ödön–Viljo TERVONEN, *Unkarin oppikirja*, Helsinki, SKS, 1961 (Tietolipas 27); NYIRKOS István, *Unkarin lukemisto*, Helsinki, SKS, 1965 (Tietolipas 40); SZABÓ László, *Käytännön unkaria: elämää – kulttuuria – huumoria*, Helsinki, SKS, 1969 (Tietolipas 55); NYIRKOS István, *Nykyunkarin oppikirja*, Helsinki, SKS, 1972 (Tietolipas 71) [Ez utóbbit már a lektori évek után adták ki.]; KERESZTES László, *Unkarin kieli*, Helsinki, SKS, 1975; MÁRK Tamás, *Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 1*. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1977; MÁRK Tamás, *Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 2*. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1978; MÁRK Tamás, *Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 1–2: Harjoitustehtävien ratkaisut*, Helsinki, SKS, 1981; GEREVICH-KOPEFF Éva–CSEPREGI Márta, *Unkaria suomalaisille*, Helsinki, FinnLectura, 1989; GEREVICH-KOPEFF Éva–CSEPREGI Márta, *Lisää unkaria suomalaisille*, [Helsinki,] FinnLectura, 1990.

¹³ Kaija MARKUS–VECSERNYÉS Ildikó–Irene WICHMANN, *Unkaria helposti 1. Unkarin alkeisoppimateriaali*, [Helsinki,] Suomi-Unkari Seura, 2003; Kaija MARKUS–VECSERNYÉS Ildikó–Irene WICHMANN, *Unkaria helposti 2. Unkarin jatko-oppikirja*, [Helsinki,] Suomi-Unkari Seura, 2003.

A főszakos képzésben nagy gondot fordítunk a szakdolgozatokra; 2001–2010 között 28 szakdolgozat készült magyarból. A szakdolgozatok gyakran kontrasztív jellegűek, de vannak közöttük csak magyar témájúak is. A szakdolgozatok a kutatás csírái, néhány közülük átdolgozva tanulmány formájában is napvilágot látott. Alább röviden bemutatok néhány szakdolgozatot az utóbbi öt év terméséből. A válogatás fő szempontja a szakdolgozati témák színességének bemutatása, nem pedig értékítélet.

Maiju Tynkkynen¹⁴ a Suomi-Unkari újságban 1982–2004 között közvetített magyarságképet elemezte szakdolgozatában 2006-ban. Hannele Richert¹⁵ 2007-ben készült szakdolgozatában az „idő” problémáját boncolgatta Nádas Péter *Egy családregény vége* c. művében egyrészt Genette¹⁶ *Az elbeszélő diszkurzuselméletének segítségével*, másrészt a zsidó és keresztény időfelfogás tükrében. Outi Pynnönen¹⁷ a nyelv és identitás kapcsolatának kivetítődését elemezte udmurt és erdélyi magyar médiakontextusban, s egyben a diskurzuselemzés módszerének felhasználhatóságát is tesztelte 2009-ben készült dolgozatában. Katalin Fodor-Latvala¹⁸ 2010-ben a magyar nyelv megőrzésének lehetőségeit vizsgálta egy finnországi magyar család esetében a szociolingvisztika laborviánus hagyományai szerint. Sara Kirla¹⁹ Kari Hotakainen *Juoksuhaudantie* c. regényében és annak magyar fordításában előforduló háborús szavak konnotációit vetette össze általános jelentéstani és fordításkutatási szempontok alapján, kérdőíves felmérés segítségével 2010-ben készült dolgozatában. Mirja Nissinennek²⁰ a fonetika területéhez tartozó, szintén 2010-ben készült dolgozata pedig a finnül tanuló magyarok kiejtési nehézségei közül a nyílt ä és a zárt e megkülönböztetésének problematikáját taglalta; a munka eredménye felhasználható a magyarok finn tanításában.

A magyar nyelv és kultúra szak utóbbi öt évének eseményei közül ki kell emelni a Gerevich-Kopteff Éva által szervezett *Kirjallisuus, arvot, kääntäminen – Irodalom, érték, fordítás-szemináriumot* (2006), melyen központi szerepet kapott a magyar irodalom finn fordításának és fordítóinak bemutatása és értékelése. Itt jegyzendő meg, hogy a tanszékünkön (is) tanuló hallgatók közül több finn-magyar fordító is kikerült: Outi Hassi, Tuula Komsa és Anna Tarvainen.

Az Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric minorities (2009) c. identitás szimpóziumot a finnugor tanszékkel közösen szerveztük (Riho Grünthal és Kovács Magdolna). A szimpózium megfelelő fórumot biztosított a

¹⁴ Maiju TYNKKYNEN, *Nem pusztán paprika és Petőfi. Magyarságkép a Suomi-Unkari című folyóiratban 1982-2004-ben*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2006.

¹⁵ Hannele RICHERT, *Aika Péter Nádasin romaanissa Egy családregény vége*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2007.

¹⁶ Gérard GENETTE, *Narrative Discourse*, New York, Cornell University Press, 1980.

¹⁷ Outi PYNNÖNEN, *Romanianunkarilaisuuden ja udmurttilaisuuden representaatio sanomalehtiteksteissä. Lähestymistapoja kielen ja identiteetin suhteen tarkasteluun sosiolingvistista taustaa vasten*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2009.

¹⁸ Katalin FODOR-LATVALA, *Unkarin kielen säilyminen unkari-suomi -kaksikielisessä perheessä*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2010.

¹⁹ Sara KIRLA, *Háborúval kapcsolatos szavak konnotációi Kari Hotakainen Juoksuhaudantie című regényében és magyar fordításában*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2010.

²⁰ Mirja NISSINEN, *Tsämppiä tenttiin. Unkarilaiset suomenoppijat suomen /e-/ä/-kontrastia oppimassa: Kahda äänneharjoittelumenetelmää vertaileva tutkimus*, Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2010.

különböző háttérrel rendelkező finnugor kisebbségeknek (köztük három magyar kisebbségnek is: csángók, finn- és svédországi magyarok) az adott téma szerinti összevetésére.

A magyar irodalom és kultúra szak egyik legjelentősebb projektje 2004-től egy új, finn–magyar középszótár készítése Ulla-Maija Forsberg és Kovács Magdolna vezetésével. A projekt szócikkírói Kovács Ottilia, Sanna Manner, Kaija Markus és Vecsernyés Ildikó. A kb. 40 000 szócikket magába foglaló szótár megjelenése 2013–2014-re várható. A szótárkészítés egyik fontos szempontja az új, modern szókincs felvétele a szótárba. Ilyen meggondolások alapján került bele pl. az *eurokansanedustaja* 'Európai Parlamenti képviselő, EP-képviselő', a *kantasolututkimus* 'összejt kutatás', a *kloonata* 'klónozó' vagy a *hiiri* szónak a számítógépes 'egér' jelentése is. A címszavak magyar megfelelőinek egymástól való elkülönítésében való eligazodást gazdag példaanyag segíti. (A többi magyar témájú projektet illetően lásd Vecsernyés Ildikó külön beszámolóját ugyanebben a kiadványban. A tanszéken több nemzetközi finnugor projekt is folyik²¹, de ezeket itt nem részletezem.)

3. A jövő kihívásai és kérdőjelei

Mikko Korhonen²² negyedszázada, a magyar rendszerváltás előtt néhány évvel felrajzolta a hungarológia jövőbeni kilátásait Finnországban. Véleménye szerint a magyar/hungarológia szak sohasem lesz nagy tömegeket befogadó szak Finnországban, s nem is kell, hogy az legyen. Szerinte főszakosnak két-három diák jelentkezik egy évtizedben, disszertáció pedig esetleg egy születik egy nemzedék alatt.

Finnországba olyan kis mértékű a magyar bevándorlás, hogy nem lehet arra sem számítani – mint esetleg Ausztriában vagy Németországban –, hogy a magyar bevándorlók vagy leszármazottaik alkotják a hallgatóság kisebb vagy nagyobb részét. Ennek ellenére Korhonen kissé pesszimista előrejelzésénél a helsinki magyar nyelv és kultúra szaknak jóval több diákja volt a 2000-es években: évente átlagosan három MA-szakedolgozat készült főszakon, de a finnugor dolgozatok egy része is magyar témájú volt, sokan felvették mellék-szaknak is a magyart, a két magyar tárgyú disszertáció mellett egy licenciátusi munka²³ is készült. Jelenleg több magyar témájú doktori disszertáció is készül a magyar nyelv és kultúra szakon (Szentkuthy *Prae-jének* genetikai vizsgálata²⁴,

²¹ ELDIA: <http://www.eldia-project.org/> [2013.10.25.];

EUROBABEL: <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/> [2013.10.25.]

és "Vähemmistökielilyhteisöjen revitalisaation ja voimaantumisen trendejä EU:ssa ja Venäjällä" (Janne Saarikivi) – <http://blogs.helsinki.fi/minor-eurus/> [2013.10.25.]

²² Mikko KORHONEN, *Hungarologia ja unkarin kieli=Folia Hungarica 2: Unkaria Suomessa*, szerk. Ilkka FIRON–Mikko KORHONEN, Helsinki, 1987 (Castrenianumin toimitteita 28), 21–29 (28–29).

²³ Olga HUOTARI, *A groteszk formái Örkény István drámáiban*, Helsinki, Helsingin yliopisto, 2000.

²⁴ A dolgozat előopponálásra kész változatát 2013 novemberében készítette el Filip Sikorski.

Petőfi- és Jókai-recepció, kontrasztív idiómakutatás, kisebbségkutatások szocio-lingvisztikai, történelmi és az identitás szempontja szerint, Kodály-elveken alapuló modern zeneoktatás²⁵). A jövő mégis aggodalomra ad okot.

A Helsinki Egyetem bölcsészkarán a tanszékeket nagyobb intézetekké olvasztották össze 2010-ben. A magyar a „Finn, Finnugor és Skandináv Nyelvek és Irodalmak Intézetéhez” került. Az összeolvasztás célja a bölcsészkar szerint nem a létszámcsökkentés volt, de a nyugdíjba menők állásainak meghirdetése kétségessé vált, illetve átcsoportosítják őket (s ez érzékenyen érinti a magyart is).

A nagy intézet egyrészt új lehetőségeket kínál a volt tanszékek közötti együttműködésre mind a kutatásban, mind az oktatásban. Másrészt az intézetbe tömörült kisebb-nagyobb szakok és szakirányok (9–14) önállóságát és jövőjét megkérdőjelezni látszik az a tény, hogy a bölcsészkar iránymutatásainak megfelelően ezeket a szakokat és szakirányokat négy (!) oktatási egységgé szándékoznak összeforrasztani. E négy egység közül a magyar nyelv és kultúra a „finn és a rokon nyelvek”-hez kerül. Ennek az oktatási egységnek közös felvételi lesz, valamint a tervek szerint egy 25 kreditet közös modulja is. Amennyiben a felvételi nyelvészeti jellegű lesz, a magyar (valamint az észt, illetve más intézetekben is a hasonló „nyelv és kultúra” szakirányok) elvesztik a kultúra iránt érdeklődő felvételizőket.

A tervezett 25 kreditet közös modul szintén problémát okozhat a magyar (és a többi olyan nyelv és kultúra szak) számára, ahol a nyelvtanítást az alapoknál kell kezdeni. Amennyiben a 25 kreditet közös tanegység a nyelvtanítástól veszi el a helyet, akkor a diákok nem lesznek alkalmasak magasabb szintű magyarországi részképzésre, ha pedig a magyar szakmai tárgyaktól, akkor a magyartanítás pusztán nyelvtanításból fog állni. Fennáll a lehetősége annak is, hogy a magyar nyelv és kultúra hallgatói számára a közös modul 25 kreditjével növeljük a teljesítendő kreditszámot, tehát a teljesítendő minimum 70 helyett 95 lenne. Ez megoldhatná ugyan az előbb felvetett problémát, hiszen növelni tudnánk a speciális hungarológiai kurzusok számát. Véleményem szerint viszont a 25 kreditet többlettanulás esetleg végleg elriasztaná a hallgatókat szakirányunktól, mert csökkenne számukra a mellékszak választásának szabadsága, ami más, nagyobb szakokon megmaradna.

Végezetül az egyetemi rendszertől független egyéb tényezőkre is szeretném felhívni a figyelmet a hungarológia helsinki és egész finnországi jövőjét illetően. Egyfelől arra, hogy a finn iskolákban ma viszonylag kis teret kap a finn-magyar nyelvrokonság gondolata (amelyre a magyar iránti érdeklődés hagyományosan épült) – vagy ahol teret kap, ott inkább a kis finnugor nyelvek kerülnek előtérbe. Ami természetesen a kis finnugor nyelvek szempontjából nagyon pozitív, hiszen sok finnugor nyelv veszélyeztetett helyzetben van, többüket a kihalás fenyegeti. Az önálló állam keretei között (is) létező magyar nyelv azonban háttérbe szorul. Az a generáció pedig, amely még a „néprokonság” eszméjén növekedett fel Finnországban és lelkesedett

²⁵ Susanna KIRÁLY, *Computer-aided Ear-training. A Contemporary Approach to Kodaly's Music Educational Philosophy*, Helsinki, 2012.

Magyarországért, már elérte a nyugdíjkorhatárt. Az iskolai oktatás keretei között négyévente fakultatívan rendezhető ún. „magyar hetet”, amelyen fel lehetne kelteni a magyar iránti érdeklődést a fiatalok között is, az iskoláknak csak egy (kis) része szervezi meg. (Pontos statisztikai adatok nincsenek a programban részt vevő iskolákról, ám a középiskolákból az egyetemre kerülő hallgatóinktól származó információk az aktivitás lanyhaságára utalnak.)

A hallgatótoborzást természetesen nem feltétlenül kell és nem is lehet (csak) a múlt szempontjaira építeni, hanem a jelen eredményeire is. A jelen és jövő szempontjából azonban problémát okoz, hogy a finnországi Magyarország-kép a 2000-es években teljesen negatív a finn médiában: a tudósítások tüntetésekről, politikai és gazdasági visszasságokról, botrányokról, rasszizmusról szólnak. Ez nem vonzza a magyartanulás irányába a fiatalokat, hanem inkább taszítja. (A finn szak népszerűségét sok európai országban bizonyára növelték/növelik a Nokia korábbi sikerei és munkalehetőségei, a motoros sportok versenyzőinek sikerei, a finn modern dizájn és a finn rockzene európai betörése is, a PISA-felmérések, illetve a – ma már ugyan kicsit ingani kezdő – jóléti társadalom és szociális biztonság képe.) Magyarországnak tudatosan kellene építenie országimázsát, s a pozitív értékeket, a jelentősebb vívmányokat hatékonyabban kellene közvetítenie kifelé – a kultúrától a matematikaoktatásig vagy az orvostudományig –, illetve hatékonyabban kellene nyitni a fiatalok felé, látványosabban tájékoztatni a fiatalokat is vonzó magyar eseményekről, témákról. Mindenféle közgazdasági képzettség nélkül is feltételezhető, hogy mindehhez nyilván (sok) pénzre van szükség, ami a jelenlegi gazdasági válság keretei között bizonyára nem egyszerű kérdés.

A külföld felé közvetített, illetve az ott kialakuló Magyarország-kép, magyarságkép részben a magyar önképre épül. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor²⁶ *Magyarságszimbólumok* c. könyve szerint a rendszerváltás utáni Magyarországon a magyarországiak 45%-a nem tudott megnevezni olyan eredményeket az országban, amelyre büszke lehetne. (A válaszadók 27%-a szerint nincs ilyen, 18%-uk pedig nem választott. A legmagasabb arányú pozitív megítélést – 15% – az Európába való beilleszkedés kapta. Ugyanakkor e kötet szerint egy svéd–amerikai hasonló felmérésben a válaszadók 60–68%-os aránnyal neveztek meg országukban több olyan eredményt is, amelyre büszkék.). A magyar felmérés eredményét akkor a rendszerváltással kapcsolatos elbizonytalanodásnak tudták be, de önképünket manapság sem ártana pozitívabbá tenni. S akkor talán mások is pozitívabban látnának bennünket. A spanyolviaszt persze már Hankiss Elemér²⁷ is feltalálta.

²⁶ KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor, *Magyarságszimbólumok*, Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002³, 68–69.

²⁷ „Hiányzik az a felismerés[,] hogy nemcsak kifelé kell mutatnunk új arcot[,] hanem befelé is: önképünket[,] öntudatunkat is át kell alakítanunk[,] pozitívabbra kell hangolnunk. Mert ha csúnyának látjuk magunkat a tükörben[,] akkor csúnyának látnak majd minket azok is[,] akik ránk néznek. Hiányzik az a felismerés[,] hogy önképünknek és az ország arculatának az alakítása mindannyiunk közös ügye. Nem Csáki szalmája.” HANKISS Elemér, *Egy ország arca*, 1998
=http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/hankiss_arc.htm [2013.10.25.]

Bárczi Zsófia

HUNGAROLÓGIA SZLOVÁKIÁBAN

A rendszerváltás utáni években Szlovákiában¹ is új utak nyíltak a magyarságtudomány előtt. Intézmények, társulások, tanszékek, tanulmányi programok jöttek létre a magyarságtudomány jegyében, s a már működő intézmények átalakulásában is szerepe volt a hungarológia felfogásában végbement változásoknak.

A szlovákiai hungarológiára vonatkozó fejtegetések kapcsán megkerülhetetlen annak legalább vázlatos feltérképezése, hogy a fogalomnak milyen, a magyarságtudomány művelésének módját meghatározó értelmezései alakultak ki az elmúlt évtizedekben, s ezek hogyan mutatkoztak meg a hazai intézmények tevékenységében.

Közhelynek számít, hogy a hungarológia arculata országonként változó. A hungarológia szlovákiai helyzete kapcsán nem lehet szem elől téveszteni, hogy az országban számottevő magyar kisebbség él, amely teljes kiépítettségű (vagyis alap-, közép- és felső szintű) iskolarendszerrel rendelkezik. Ebből szükségszerűen következik, hogy a hungarológia értelmezésében számba vehető nézőpontok differenciáltabbak, mint pl. a nyugati országokban művelt hungarológia esetében, s ez megnehezíti, elbizonytalanítja (ha egyáltalán végképp el nem lehetetleníti) a hungarológia egyértelmű meghatározását, illetve (elméleti szinten) nehezen feloldható anomáliákhoz vezet (erről a későbbiekben). A hungarológia helyi céljainak, feladatainak és lehetőségeinek értelmezéséhez ugyanis legalább három nézőpontot kell figyelembe venni: a magyarországi magyar, a szlovákiai szlovák és a szlovákiai magyar nézőpontot. A továbbiakban látni fogjuk, hogy ez a három szempont milyen esetekben találkozik, és mikor válik el teljesen egymástól. Emellett, értelemszerűen, szlovákiai viszonylatban is érvényes, hogy a hungarológiának megkülönböztethető egy nagyon szűken értett, a magyar mint idegen nyelv oktatására

¹ Csehszlovákia 1993. január 1-jén bomlott fel, így 1989–1993 közt még Csehszlovákiáról beszélünk, de a következő áttekintés hangsúlyosan a hungarológia szlovákiai fejleményeire vonatkozik.

vonatkozó felfogása, s értelmezhető úgy is, mint a különböző tudományok magyarsággal foglalkozó ágait összefogó terület. A továbbiakban a felvázolt szempontrendszer szerint tekintem át a magyarságtudomány szlovákiai történetét, elsősorban az irodalmi és nyelvészeti hungarológiát.

A hungarológia működése intézményekhez kötött, így az áttekintés a legvilágosabb formában az intézményi változások bemutatásán keresztül valósítható meg. Bár a konferencia tárgya az elmúlt húsz év eredményeinek bemutatása, ezen a ponton érdemes kitérni a hungarológia csehszlovákiai alakulástörténetére is, mivel az segít rávilágítani a hungarológia értelmezésének helyi specifikumaira, s az ebből fakadó nehézségekre.

A csehszlovák hungarológia kialakulása a húszas évekre vezethető vissza, s a prágai Károly Egyetemen és a pozsonyi Comenius Egyetemen tevékenykedő Pavol Bujnák nevéhez köthető; Richard Pražak és Karol Tomiš is őt nevezik meg a hungarológia megalapítójaként. A két világháború között ő volt az egyedüli professzor Csehszlovákiában, aki egyetemi szinten magyar nyelvről és irodalomról adott elő. Pražak a csehszlovákiai hungarológia múltját áttekintő tanulmányában a hungarológiához sorol minden az ország területén folyó magyar tárgyú kutatást, s nem tesz különbséget a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség igényeiből fakadó, és a magyarral mint idegen nyelvű kultúrával foglalkozó kutatások között.² Karol Tomiš *A magyar irodalom a szlovák kultúrában I. (1860 – 1919)* című könyvének bevezetésében azonban már hangsúlyosan szlovák hungarológiáról beszél – nyilván tárgyából fakadóan is. Úgy tűnik tehát, hogy a hungarológia, azaz a külföldön folytatott magyar tárgyú kutatás elképzelhető akár olyan kettős rendszerként is, amelybe egyrészt a hagyományos értelemben vett filológia és a magyarságra vonatkozó komplex ismeretek tartoznak, másrészt pedig a magyarságról kifelé, azaz a szlovákság felé közvetített ismeretek rendszere. Azok a szlovákiai magyar, jobbára egyetemen tanító irodalomtudósok tollából származó monográfiák és tanulmányok azonban, amelyeket Pražak a csehszlovák hungarológia részeként tárgyal, vagy a magyar-szlovák, magyar-cseh kapcsolatokkal, vagy a szlovákiai magyar irodalommal foglalkoznak, így beilleszkednek a magyarságtudomány lehetséges témái közé.³ A kilencvenes években azonban gyökeresen megváltozott a helyzet, s az addigi kutatások köre kibővült: a szlovákiai magyar irodalomtudósok többsége az egyetemes magyar irodalom vagy a világirodalom egyes területeit kutatja, vagyis lényegében ugyanazt a tevékenységet végzi, amit a magyarországi magyar irodalom tanszékek oktatói. Az általuk megjelentetett

² Richard PRAŽAK, *Hungarológia Csehszlovákiában*=Magyar mint idegen nyelv: Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény, szerk. GIAY Béla-NÁDAS Orsolya, Bp., Janus/Osiris, 1998, 184–190.

³ PRAŽAK TURCZEL Lajos *Két kor mezsgyéjén* (1967), *Portrék és fejlődésképek* (1977), *Hiányzó fejezetek* (1982), *Tanulmányok és emlékezések* (1987), CSANDA Sándor *Első nemzedék* (1968), *Harmadik nemzedék* (1971), *Nemzetiségi irodalmunk és kapcsolatai* (1985), FÓNOD Zoltán *Tegnapi önismeret* (1986), *Megmozdult világban* (1987) és SZEBERÉNYI Zoltán *A vox humana poétája* (1972) című monográfiáit hozza fel példaként a csehszlovákiai magyar irodalomtudósok tevékenységére, majd a sort a szlovák-magyar irodalmi kapcsolat bemutató könyvek felsorolásával folytatja. *Uo.*, 185–186.

monográfiák, tanulmányok nagy része már nem értelmezhető a hungarológia (még ha oly szélesen értett) területén belül.⁴

Karol Tomiš megközelítése figyelembe veszi azt a belső szempontot, amely a Szlovákiában végzett magyar tárgyú kutatásokat nem választja le a hasonló jellegű Magyarországon folyó kutatásoktól, viszont hangsúlyozza a szlovák szempontú, szlovákok által folytatott hungarológiai vizsgálódások jelentőségét. A szlovák irodalmi hungarológia művelése hosszú évtizedek óta a Szlovák Tudományos Akadémiához kötődik, s elsősorban egyes magyar írók életművének vizsgálatára, a kapcsolattörténetre és az irodalmi stílusok szlovák-magyar komparatív vizsgálatára irányul. Az Arany életművet feldolgozó Bujnák kezdeményezését Alžbeta Göllnerová, Emil Boleslav Lukáč és Rudolf Uhlár folytatták, majd 1964-től az Akadémia Világirodalmi és Nyelvi, 1973-tól pedig Irodalomtudományi Intézete vette szárnyai alá, ahol általában egy-egy kutató végezte a munkát: Rudolf Chmel, Karol Tomiš, majd Görözdi Judit. Jaroslava Pašiaková és Garaj Lajos a Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatói voltak, az ő tanulmányaik szintén hozzájárultak a szlovák irodalmi hungarológia eredményeihez.

Bonyolultabb képet mutat a hungarológia és az egyetemi képzés kapcsolata. A pozsonyi egyetemen zajló hungarológiai képzés a két világháború között meglátásom szerint hiánypótló funkcióval bírt, ekkor ugyanis Csehszlovákiában magyar nyelvű felsőfokú képzés, a nagyszámú kisebbség jelenléte ellenére, nem volt. Amikor pedig az ötvenes években megindult a magyar nyelvű képzés, a hungarológia komplementer viszonyba került a magyar szakos tanárképzéssel, majd egy időre bele is olvadt.

Jelenleg Szlovákiában négy⁵ magyar tanszék van, közülük három magyar szakos tanárképzés is folyik, alapításuk sorrendjében: a Comenius Egyetemen, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen és a komáromi Selye János Egyetemen. (A besztercei Bél Mátyás Egyetemen nincs tanárképzés, a tanszék a tolmács- és fordítóképzésre szakosodott.) A szlovákiai magyarság azonban nem biztosít munkaerőpiacot a három tanszékről évente tömegesen kikerülő magyar szakos tanárok számára, s ez is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tanszékek újabb tanulmányi programokat indítsanak el.

Még a tanár szakos túlképzés megindulása előtt, a pozsonyi Comenius Egyetem indított elsőként hungarisztika programot 1993-ban. A programot a szlovák és a magyar kultúra között közvetíteni képes szakemberek számának csökkenése hívta életre, s az eredeti elképzelés szerint szlovák anyanyelvű

⁴ Néhány példa: POLGÁR Anikó *Catullus nostere* (Pozsony, Kalligram, 2003) a magyar Catullus-olvasatokat mutatja be, CSEHY Zoltán *A szöveg hermaphroditusi teste* (Pozsony, Kalligram, 2002) „a humanizmus, az antikvitás és az erotográfia” körébe tartozó tanulmányokat tartalmaz, BENYOVSZKY Krisztián *Lepipálva* (Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2009) címen a krimiről jelentetett meg tanulmányokat.

⁵ A tanulmány megírása óta a szlovákiai magyar tanszékek száma ötre emelkedett: 2011 őszi szemeszterében ugyanis megnyílt az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézete is. A fordító- és tolmácsképzés magyar nyelv és kultúra szakpárosításban a konzekutív és szimultán tolmácsolásra készíti fel a hallgatókat. A tanári szakon a magyart 22 tantárggyal lehetett párosítani a 2013/2014-es tanévben.

hallgatókra épült volna. Az első végzős évfolyam olyan jeles fordítókat adott a két kultúrának, mint pl. Deák Renáta. A pozsonyi Comenius Egyetemen folyó magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának jelenleg is az a fő célja, hogy felkészítse a hallgatókat a magyar tudomány, irodalom és művészet eredményeinek a szlovák közönség számára való feldolgozására és hozzáférhetővé tételére.⁶ A végzős hallgatók mű- és szakfordítóként, nyelvoktatóként, lektorként és újságíróként vagy kulturális intézmények munkatársaiként kamatoztathatják tudásukat. A magyar mint idegen nyelv szakot a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara először az 1990/91-es tanévben hirdette meg. „Mivel az egyetem különböző tárgyi és személyi feltételek hiánya miatt nem tudta biztosítani a speciális igényű hungarológiai képzést, a szak önmagában nem volt teljes értékű: egészen a kreditrendszer bevezetéséig egy másik szakkal – kötelezően a szlovákkal – kellett párosítani. A magyar mint idegen nyelvet a kezdeti időszakban két-, majd háromévenként hirdették meg, oktatását az egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke biztosította.”⁷

Másodjára a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem jogelődjén működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék próbált elmozdulni az ilyen jellegű tanszékek klasszikus pozíciójából, és Alabán Ferenc tanszékvezetősége alatt felvette a Hungarisztika elnevezést. A Hungarisztika Tanszék tanulmányi programjában azonban a névcsere által jelzett, feltételezhető profilmódosulás nem történt meg. Az oktatás továbbra is a magyar nyelv és irodalom szakos általános- és középiskolai tanárok képzésére irányult. A névcsere részint a tanszék Magyarország területén kívüli voltára utalt, részint pedig arra a sajátos helyzetre, amelynek megfelelően a tanszék a nyelvészeti és az irodalmi képzést egyaránt ellátta, tehát a magyarországi differenciált tanszékeknél szélesebb spektrumban volt kénytelen működni. A tanszék (akkor még egyetlen) tanulmányi programjában viszont a korábbihoz képest nem következett be lényeges, a képzés jellegét érintő változás (az egyes tantárgyak belső reformját, átdolgozását, illetve a nyelvészet és irodalomtudományi tárgyak bővülő kínálatát nem sorolhatjuk ide), azaz szerkezetileg és tartalmilag is megegyezett a magyarországi intézmények hasonló programjaival, bár azt a gazdag kínálatot természetesen nem tudta nyújtani, amit a nagyobb és differenciáltabb magyarországi tanszékek. Magyarán névcseréről volt szó, ami ugyan jelezte a tanszék külföldi elhelyezkedését, de a tanszéken folyó munka szempontjából inkább megtévesztő volt. Ezért 2004-ben a tanszék visszavette a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék elnevezést, ami a szlovákiai magyar nyelvhasználat gyakorlatában lényegében a tanárképzés szinonimájaként rögzült az elmúlt 50 évben. A tanszék jelenleg a tanári programon túl szlovák-magyar tolmácsfordítói szakképzést is biztosít. Fábrián Pál 1973-as írásának megjelenése óta, amelyben leszögezte, hogy tolmács-fordító képzésre azokon az egyetemeken van szükség, ahol nem folyik tanárképzés, azaz az országban nem él magyar

⁶ FAZEKAS József, *Hagyomány és kontextus. Beszélgetés Mészáros Andrással*, Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2005/4, 249.

⁷ MISAD Katalin, *A magyar mint idegen nyelv leírásának problémái a szlovák anyanyelvűek oktatásában a pozsonyi Comenius Egyetemen*, Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, V/1(2010), 169–170.

kisebbség,⁸ a szociolingvisztika felismeréseinek köszönhetően (is) sokat változott a helyzet. A kisebbségben élő kétnyelvű magyarság nem azonos szinten ismeri az állam- és az anyanyelvet, s mivel a hivatalos érintkezés általában államnyelven zajlik (bár az anyanyelvi kommunikáció törvény által biztosított), a magyar nyelvű hivatalos stílust nem, vagy csak hiányosan ismeri. Ugyanez a helyzet a különböző szakterületek szókincsével is. Ez a felismerés hívta életre a szlovákiai magyar tanszékeken is a tolmács-fordító képzést. A képzésben a szinkrontolmácsolásra és a szakszövegek fordítására való felkészítés során elsősorban a nyelvészeti és fordításelméleti tanulmányok kerülnek előtérbe, de a hallgatók a magyar irodalomra és kultúrára vonatkozó tantárgyakat is felvesznek.

1998-ban a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen Alabán Ferenc alapította meg a Finnugor Nyelvek Tanszékét, amely három év elteltével változtatta nevét Hungarisztika Tanszékre. A besztercei tanszéken magyar nyelv és kultúra valamint tolmács-fordító szakos képzés folyik. A tanszék-vezető a hungarisztika program lényegének a két nyelv közti kommunikációt tekinti.

A tanszék hallgatóinak kétharmada magyar érettségivel jelentkezik a képzésre, s általában a maradék egyharmad is beszél a nyelvet valamilyen szinten. Így a tanszék a magyar nyelvi standard elsajátítását, a szinkrontolmácsi gyakorlat megszerzését és a fordítói kompetenciák kialakítását tartja a profiljának megfelelő legfontosabb feladatnak, de az irodalomtudomány művelésének és az irodalmi ismeretek elsajátításának is széles teret biztosít.⁹

Tudomásom szerint a hungarológia program akkreditálása is folyamatban van Besztercebányán, ennek keretében a magyar nyelv és irodalom oktatása történelemmel, néprajzzal, földrajzzal és művészettörténettel bővül majd.

A magyar szakos tanárképzés mellett nemcsak a pozsonyi, hanem a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen is létesült önálló hungarológia szak. Véleményem szerint problémát jelent, hogy a szakok létrehozása előtt nem történt meg a hungarológia tartalmi-fogalmi elgondolása, nem válik szét a hungarológia mint a magyarság belső önismeretével kapcsolatos tudományok rendszere és a hungarológia mint a magyarságról külföldiek számára közvetített ismeretek rendszere. Így a hungarológia mint szak oktatásában is két elv érvényesült párhuzamosan. Az első lényegében a pedagógiai és pszichológiai tárgyaktól „megtisztított”, de tartalmilag nagyjából a magyar és szlovák szakos tanári képzéssel azonos módon (esetleg néprajzi, művészettörténeti és történelmi ismeretekkel kibővítve), a másik pedig közép-európai kontextusba helyezve képzelte el a hungarológiát,¹⁰ azaz a magyar nyelv és irodalom

⁸ FÁBIÁN Pál, *A magyar nyelv és irodalom tanítása a külföldi egyetemeken=Magyar mint idegen nyelv: Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény*, szerk. GIAY Béla-NÁDAS Orsolya, Bp., Janus/Osiris, 1998, 156.

⁹ FARAGÓ Zoltán, *Szlovákia szívében, magyar nyelven*, Nyelv és Tudomány=<http://www.nyest.hu/hirek/szlovakia-sziveben-magyar-nyelven> [2010. 3.4.]; www.fhv.umb.sk [2010. 3.4.]

¹⁰ VANČOVÁ Ildikó, *Hungarian-Language Higher Education in Slovakia: Are We Saving Our Nation or Isolating Ourselves? = Teaching Hungarian in Austria: Perspectives and Points of*

oktatását szlovák, cseh, lengyel irodalommal, történelemmel, kultúraismerettel egészítve ki. A hallgatók Nyitrán is zömmel a magyar érettségivel rendelkező diákok köréből kerülnek ki, ők jól beszélnek magyarul, s csak elvétve akad a hungarológia iránt érdeklődő szlovák jelentkező. A problémát tehát szlovákiai viszonylatban tulajdonképpen nem is az egyes hungarológiai koncepciók tartalmi része jelenti – hiszen tudjuk, hogy a hungarológia minden országban speciálisan a helyi igényekhez idomul –, hanem az, hogy lényegében máig sem tisztázódott (s ez mind a három hungarológiai jellegű programot működtető egyetemre érvényes), hogy kinek szánják ezt a programot: magyar érettségivel rendelkező, ám nem tanári pályára készülők, a magyar kultúrát egy másik kultúra felé majdan közvetíteni tudó reménybeli hallgatóknak-e, vagy a magyar nyelvhez idegen ajkúként közelítő, szlovák érettségivel rendelkező diákoknak. A hatékony képzés érdekében tavaly Nyitrán átdolgozták a hungarológia programot, amely ettől az évtől a magyar mint idegen nyelv magas heti óraszámában való oktatásának bevezetésével a szlovák érettségivel rendelkező hallgatók igényeit is figyelembe veszi. További sajátosság, hogy a közép-európai kontextus mellett megjelent a finnugor is: a finn és az észti nyelv választható tárgyként bekerült a programba.

Az oktatáson túl szót kell ejteni a magyar tanszékeken folyó kutatásokról is. A nyelvészeti kutatásokban kiemelt helyen áll a dialektológia, a névtan és a szociolingvisztika. Mindhárom terület lehetőséget biztosít a szlovákiai nyelvállapot- és nyelvhasználat vizsgálatára, valamint a kisebbségi helyzetből fakadó nyelvi jelenségek tanulmányozására. Az egyetemeken folyó ilyen jellegű munkát a Gramma Nyelvi Iroda fogja össze. Az Iroda fontos tevékenységi körébe tartozik a nyelvi tervezés is.

Az irodalomtudományi kutatások szerteágazóak, homlokterükben a kortárs és a huszadik századi magyar irodalom kérdései állnak, de a régi magyar irodalom és az antikvitás irodalma is fontos területet képvisel. Míg az 1989-es rendszerváltás előtt a szlovákiai magyar irodalomtudósok szinte kizárólag a csehszlovákiai magyar irodalom kérdéseivel és a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatokkal foglalkoztak, a '90-es évektől ennek a két területnek az addigi fontossága visszaszorult: a régió irodalmával ugyan szinte mindenki foglalkozik, de senki sincs, aki ezt kizárólagosan tenné. A szlovák-magyar irodalom kapcsolatrendszerének kutatását pedig háttérbe szorította a világ-irodalom felé való nyitás.

A komáromi Selye Egyetemen a képzés szinte teljes egészében magyar nyelven folyik. Így itt nemcsak a magyar nyelv és irodalom kutatása és oktatása valósul meg, hanem a történelem, a néprajz, a közgazdaság és a teológia tudományterületeit is lefedi az egyetem, így tulajdonképpen akár azt is mondhatnánk, hogy az oktatásban nagyjából megvalósul a hungarológia tágabb értelemben vett modellje – bár nem egyetlen szakon belül. A hallgatók azonban itt is magyar érettségivel rendelkező diákok közül kerülnek ki.

A hungarológiai jellegű tevékenység kapcsán okvetlenül meg kell említenem a Fórum Kisebbségtudományi Intézetet, amely a szlovákiai magyarság jelenlegi helyzetét és múltját kutatja, s ebben a minőségében részben összefogója, részben sokszor kezdeményezője és megvalósítója is szociológiai, néprajzi, irodalmi, nyelvészeti és a közgazdasági kutatásoknak. Az intézet folyóiratában, a Fórum Társadalomtudományi Szemlében, mely kimondottan kisebbségtudományi lap, lehetőséget biztosít a szlovákiai magyarság történelmével, néprajzával, irodalmával, gazdasági helyzetével stb. kapcsolatos tanulmányok közzétételére, könyvkiadó tevékenysége is szorosan a kisebbségtudomány tárgykörébe sorolható könyvekre specializálódott. Kiemelném a Magyarok Szlovákiában c. sorozatot, amely a rendszerváltástól 2006-ig foglalja össze monografikus jelleggel a kultúra, az oktatás, a régiófejlesztés, a demográfia stb. kérdéseit.

Összefoglalásként elmondható, hogy a hungarológia Szlovákiában differenciált módon, intézményenként más és más elképzelések szerint, a helyi viszonyokhoz és igényekhez alkalmazkodva jelenik meg. Bizonyos részterületei, mint a nyelvoktatás és irodalomoktatás az elmúlt húsz évben mind a négy felsőoktatási intézményben jelen voltak (vannak): részben időszaki (magyar mint idegen nyelv), részben folyamatos (magyar irodalom) kurzusokon keresztül. A hungarológia-hungarisztika mint tanulmányi program a pozsonyi, a besztercei és a nyitrai egyetemeken jelent meg, sajátos tartalommal. Míg Pozsony a szlovák-magyar nyelv és kultúra, Beszterce a szlovák-magyar, angol-magyar és német-magyar nyelv és kultúra viszonylatában gondolta el a szakot, addig Nyitrán a közép-európai kontextus, illetve a magyar finnugor jellege került előtérbe. S némileg sajnálkozva azt is hozzáfűzném: Szlovákiában alig érvényesül Klaniczay Tibor elképzelése, miszerint a hungarológia a magyarságra irányuló tudomány, de nem a magyarok tudománya.

II.

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI KUTATÁSOK

RESEARCH IN HUNGARIAN STUDIES

Romsics Ignác

HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY SINCE THE CHANGE OF RÉGIME

The regime change in Academic history was heralded in 1989-1990 by two symbolic events. The first one was the statement of the Socialist Party on the re-evaluation of post-1945 Hungarian history, which fundamentally modified the earlier interpretation presenting the era as one of fulfillment or even quasi-salvation. The second event was the election of Domokos Kosáry, widely considered to be the leader of the so-called „bourgeois” historians, to the post of the President of the Academy of Sciences.

The re-evaluation of the recent past was the work of a committee composed of Gyula Horn, Mária Ormos and Ferenc Tókei, chaired by the President of the Academy, Iván T. Berend. The Socialist Party decided about the setting up of the committee in 1988 and tasked it with investigating „the paths of the history of the last decades”. The members of the committee broke with earlier received opinion – which some among them had expressed, as well – and no longer defined the Horthy era as either a fascist or semi-fascist period in history. Instead, they chose to describe it as a strongly centralized power structure that had, at times, taken on markedly dictatorial features, and which failed to live up to democratic standards for various reasons, including the lack of secret ballot in most districts. They re-evaluated the economic performance of the period, as well. As far as post-1945 developments were concerned, they acknowledged the decisive influence of „Soviet military and political presence”, and the illegal nature of the Communist drive for power before and after 1948.

Their criticism of the Rákosi-regime, a term chosen to refer to the period between 1949 and 1956, was much sharper in character than previous assessments, and the popular sentiment against Rákosi which had contributed decisively to the 1956 events were described no longer as counterrevolutionary. The term popular uprising was chosen to refer to the revolution. This element of the work received widespread publicity in advance, when in January 1989 Imre Pozsgay used it in a radio interview prior to the publication of the

committee's work in the spring of that year. This reappraisal was to become the first in the line of party documents which from here on acknowledged the „unusual harshness” of the reprisals, stating that the government engaged in illegal uses of its powers on occasion. At the same time, the decades after the reprisals were described as „one of the greater periods of modernization, economic growth, social achievement and cultural attainments in modern Hungarian history”.¹ These claims, especially the re-evaluation of the 1956 events – came as a revelation to many. At the same time, as subsequently the regime change picked up pace, and ideological pluralism became tangible and even institutionalized, these early signs lost much of their significance. It had lasting effect on intellectuals of the Socialist Party, the heir to the Socialist Workers Party of yore, but it did not really determine the course and assessments of historical research into the recent past.

In the spring of 1990, when he was elected as President of the Academy, Domokos Kosáry was already 76 years old. His career had been stifled by the Sovietization after 1945, which affected historians as it did all walks of life. His previously rapid ascent had been broken and he himself had been fired from all of his positions. Between 1951 and 1956, Kosáry worked as a librarian. In 1956 he sided with the revolution, which earned him a prison sentence lasting three years, from 1957 to 1960. After his release he took up work as an archivist, was not employed as a researcher until 1968. Following this change of fortune, the ever more liberal regime sought to integrate him more fully. In 1982 he was elected as correspondent member of the Academy, in 1985 he joined the ranks of the ordinary members. In 1988 he was presented with the State Award, even though he had never joined the party or denounced civic-bourgeois and democratic values.

As the president of the Academy, Kosáry continued the rehabilitation of scholars, underway since 1989, who had been stripped of their memberships in 1949 and subsequently marginalized – much as it had happened to him. At the same time, he spoke out firmly against any discrimination against members elected in or after 1949. While he himself felt that some members had been elected for political reasons and not based on merit, he distanced himself from all forms of witch-hunts, and actively opposed any such initiatives. „Administrative regulations of such arbitrary force – he declared after his election – as were the corollaries of the past dictatorial system, will not be adopted in a democracy by us. [...] Stalinism cannot be fought with Stalinist methods.”² He insisted on preserving the institutions of the Academy, which had been created after 1949 and which had become largely independent of universities. His goal was to prevent the Academy from once again becoming a mere body, if an exclusive one, of scholars, and to preserve it instead as the most important locus of scientific coordination and governance. He was successful on both points. His two presidential terms spanning six years

¹ *Társadalmi Szemle* 44 (1989). Különszám. – Quotations on pages 10., 14., 36. and 38.

² Kosáry Domokos: *Hat év a tudománypolitika szolgálatában*. Bp., 1996, MTA Történettudományi Intézete, 21-25.

culminated in the 1994 adoption of the law on the Academy of Sciences by Parliament. The law reinstated the autonomy of the Academy, granting it full discretion and immunity from political influence in how its own revenues and its share of state subvention were to be used.

It followed from the survival of the network of research institutes belonging to the Academy that the Institute of History, established in 1941 and placed under the Academy in 1950 remained as the central institution of Hungarian historical research, even if its role as coordinator has decreased. The institution, barring a brief period, has been run since 1988 by Ferenc Glatz, employing, in 1990, 102 persons, 50 among them researchers. Their numbers have remained virtually unchanged: in 2009 100 people were employed by the institute. One of the chief tasks of the institute has remained the organization of fundamental research into Hungarian history. As a result, several series publishing historical sources and handbooks is still overseen there. Some of the flagship undertakings include the *Historical Atlas of Hungary* and work on a new *Hungarian Historical Chronology*. The book series *Studies in Social and Cultural History* includes 42 volumes published between 1987 and 2010.

The character of the change of regime largely determined the transformation and scaling down of the Institute of Party History which had been overseen by the Central Committee of the Socialist Workers Party. Its financing was lost with the self-transformation of the one-time state party in autumn 1989. In 1990 the organization followed suit and changed its name from Institute of Party History to Institute of Political History. Its research profile was adapted accordingly. Research into the history of workers' movements was broadened to encompass contemporary history which usually refers to the study of post-1945 history. This had to be accomplished in parallel to a serious reduction in funding. As a result of losing funding especially under the Antall and the Orbán governments, the number of employees has been reduced from 125 in 1989 to a mere 35. Of these, 12 were employed as researchers. The journal published by the Institute, *Párttörténeti Közlemények (Review on Party History)* was renamed *Múltunk (Our Past)* in 1989 and has been published under its new title since. This change can be interpreted as signaling both a broadening of profile and freedom from ideological control.

The umbrella organization for historians, the Hungarian Historical Society founded in 1867, underwent a period of grave financial difficulties after the regime change, and its consolidation did not come about before the new millennium. It boasts of over 1500 members, two thirds of them teachers, the rest being researchers, archivists, librarians and museum employees. The Society is the publisher of the scholarly journal *Századok (Centuries)*, which was first published in 1867.

The István Hajnal Circle was organized in some ways as a reaction to the allegedly ossified and servile Historical Society. It was officially founded in 1989, yet its informal roots reach back to the mid-1980s. Its founders had a threefold motivation: the rejuvenation of Hungarian historical research which, they felt, was out of touch and overly centered on politics by introducing and

popularizing social history and its methods, offering a generational forum for younger scholars and offering an institutionalized forum in opposition to the historical research centered around the Academy, which they perceived to be still at least partly under party control. The activities of the Circle are chronicled in the volumes holding the presentations of its annual conferences, of which 21 had appeared in print prior to 2009.

The István Hajnal Circle ceased to be the only alternative forum of research with the change of regime, with several newly founded institutes appearing in the field. Some of these were the results of specific political preferences, while others sought to correct the thematic lacunae of pre-1989 research. Of all initiatives, research focusing on the history of 1956 was the quickest to achieve solidly institutionalized form. The institute originally named Research Post of the Academy of Sciences and the National Library for the Study of 1956 was founded in 1991, employing 14 people. While undergoing changes in structure, it has continued to function under the name of Institute for the Study and Documentation of the 1956 Hungarian Revolution, employing – in 2010 – 21 full time and three part-time staff. The institute does not publish a journal of its own, but presents an annual edited volume or Yearbooks, as well as occasional publications, some of which are conference volumes reporting on events organized by the institute. Among its collections, the Oral History Archive is a standout achievement, housing interviews some of which date back to the early 80s and which were collected with the support of the Soros Foundation.

Apart from the history of the 1956 revolution, impossible to research prior to 1989, considerable scholarly attention has been devoted to the study of Hungarian minorities abroad and Hungarian Jews. In 1990 the Antall government decided to unite the Hungarological Institute founded in 1985 and the Institute of International Affairs which had formerly belonged to the Ministry of Foreign Affairs. It had a dual profile that included non-applied research and consultancy in matters of foreign policy, regional policy and minority policy. A purely applied, policy profile was given to the Institute and Public Foundation for the Comparative Study of European Minorities founded in 1998. This institution was followed by the Academy's Institute for the Study of Minorities in 2001, which included Roma Studies among its priorities. At the beginning of the new millennium, no less than three institutes conducted research into the past and present of Hungarian minorities, as well as offering consultancy work to the governments in office. Of the three institutes, Teleki employed around two dozen persons, the Foundation for the Comparative Studies of Minorities included 2-3 researchers, while the Institute of the Academy had initially 17, but in 2009 no less than 33 people on its payroll. This dysfunctional structure was trimmed back when in 2006 the government decided to close down the Teleki Institute, reestablishing instead the Hungarian Institute of International Affairs which had been shut down in 1990. The uncontested central institution of minorities research became the Institute for Minorities Research of the Academy.

Jewish and Holocaust studies lacked a similarly extended institutional background. A Jewish history research group was founded as early as 1986 within the Historical Institute of the Academy, while the Assyriology and Hebraic Studies Department of Eötvös Loránd University set up a research group on Jewish Studies in 1988. Neither initiative, however, managed to grow into a full-fledged institute. Instead, the Hungarian Auschwitz Foundation and Holocaust Documentation Centre was founded in 1990, which took on itself the collection and publication of relevant source materials and also organized a series of conferences. In 1994, the Hungarian Jewish Archives were also founded. The institution has been publishing the Cahiers of the Hungarian Jewish Archives since 1997, yet the journal has appeared infrequently and only a few issues exist. Finally, the Holocaust Memorial Centre was opened in 2004, located in Páva street. The Centre publishes occasional volumes, but does not have a journal of its own.

A much larger institution with 62 employees in practice and up to 74 in theory was set up in 1997 under the name of Office of Historical Research with the mission of collecting and processing the documents produced by the security services of the socialist period. It was transformed after a few years into Historical Archives of the Hungarian State Security, employing 98 persons. Admittedly, the majority of these are archival workers and the number of researchers has not grown beyond a dozen. The institute appears in Academic life through its Yearbooks and occasional publications, as well as hosting and organizing conferences.

Apart from and beyond the aforementioned centers, two non-university affiliated institutions of historical research have been founded in recent years. In 1999, the Institute of the 20th Century set up shop in Budapest, while the Institute for Habsburg History came into being in 2003. In contrast to the previously mentioned institutes, neither represents a research centre in the conventional sense. They are rather agencies which have few permanent employees and give grants, support ongoing research, organize conferences and publish various volumes, financed from the support the government budget accords to them. An activity of special significance among these is the publication of an English-language book series by the Habsburg Institute (as it is commonly known) which spun ten volumes in 2009.

Higher education underwent no smaller changes than the network of research institutes after 1989. Various private colleges and schools of divinity contributed to the sharp rise in the number of institutions of higher education in the 1990s, with their number growing from 57 to 90. The past years have seen these numbers decrease somewhat, and an equilibrium of sorts has emerged with about 70 colleges remaining. Among the first newly founded schools were the Pázmány Péter Catholic University (1992), János Kodolányi College of Székesfehérvár in 1992, the Károli Gáspár Protestant University in 1993, and Central European University in 1994. All of the above - as well as some other institutions - have had some sort of history program.

The number of full-time students grew from 70 thousand to 217 thousand between 1990 and 2006, while the total number of students went from 100 thousand to 380 thousand during the same period. This was largely due to the combined effect of new colleges being founded and already existing ones being enlarged. While in 1990, 20% of secondary school graduates went on to receive college-level education, around 2000, the figure stood at 45%. At the same time, neither the numbers of instructors, nor infrastructural investments have kept pace with the sharp rise in student numbers. The quality of education has, understandably, suffered as a result.

Postgraduate training was reorganized after 1989, as well. The so-called university doctorate and the Candidate of Sciences degree, established in 1949, were abolished, and the Anglo-Saxon system of awarding PhD-s was adopted in its stead. Students seeking a postgraduate degree have been required to join a doctoral school since 1993, these latter were set up as parts of universities. Postgraduate doctoral training, which is scheduled for three years, leads up to the defense of the doctoral thesis. A Doctoral School in History currently exists at seven institutions in the country, with four being the old, large universities, complemented by the Catholic university, Central European University and Eszterházy Károly College in Eger. The title of Doctor of the Sciences, established in the 1950s, has been preserved. This would have yielded a two-tier system of professional qualifications, yet this system has been complicated somewhat by the 1993 law on higher education, which reinstated the system of habilitation as it had existed prior to the Second World War. Full professorships and in some cases even associate professorships were made conditional on passing this procedure of qualification. The highest scholarly honor, membership of the Academy, was not changed in either form or function.

University training in history reflects the broader trends in higher education, these being the prevalence of mass education and a lowering of the overall quality of education. The number of history departments has grown in tandem with the number of universities and colleges, while a larger pool of qualified instructors never materialized. More or less all older and newer colleges and universities can boast of some significant and recognized scholars, yet the number of mediocre and unprepared instructors has increased significantly.

Some impressive initiatives stand out from among the overall negative trends. Central European University, founded in 1994, lives up to wider European standards as regards its library, the system of tuition and its overall atmosphere. While a smaller project, the *Atelier* workshop of Eötvös Loránd University has made dozens of students familiar with the current achievements of French historical research, while as a result of their publications, any student could become familiar with current perspectives on history. The third worthy initiative came from Szeged, where Gyula Kristó, Ferenc Makk and others set up a Workshop of Medieval Studies in 1992. The workshop became the foundation of the specialization track in medieval studies, launched in 1993, as

well as of the doctoral school founded in 1994. Throughout this period, the centre has been intensively engaged in publishing scholarly materials, including the series *Szeged Library of Medieval History*, *Diplomatic Records of the Anjou Age*, as well as some further occasional volumes.

The flora of historical research have undergone similar changes. The representative journal is still *Századok*, which, however, has lost its pre-1989 role as general guiding light. It has given up on publishing digests of foreign periodicals, book reviews of international and Hungarian works are printed without an apparent system. Other established journals which survived the financial hardships of the early 1990s included *Történelmi Szemle* [Historical Review], *Világtörténet* [World History], *Hadtörténeti Közlemények* [Mélanges of Military History], *Agrártörténeti Szemle* [Review of Rural History], *Levéltári Közlemények* [Archival Mélanges] and *Levéltári Szemle* [Archival Review], complemented by the popular *História*.

The established journals were joined by many recently founded ones. One of the latter is *Aetas*, launched in 1985 and published since without interruption, having grown from a student review into a nationally significant scholarly forum. Its original focus on medieval history has been complemented by an emphasis on methods and theories, as well as other eras. Published continuously since 1989, *Rubicon* has grown in size and professionalism, representing an opportunity for the broader public to become familiar with history much like *História* does. It is printed in 10-15, sometimes 20 thousand copies, making it into an invaluable link between the profession and the interested reader. *Korall* has been published since 2000, with 38 volumes it presents a broad palette of high-quality and interesting research, yet its numbers do not exceed the hundreds. *Klió* and *FONS* have further contributed to the broadening scope of historical reviews. The former has been in print since 1992, with the aim of publishing foreign pieces and book reviews in Hungarian. Unfortunately, it can hardly be called representative and is often of varying professional quality. *FONS* is linked to the National Archives and presents a forum for the source-focused sub-disciplines of history. It has been published since 1994. *Greater Hungary* and the *Trianon Review* were both launched in 2009. They have adopted the large and photo-rich format characteristic of periodicals seeking to address a broader audience, which is coupled in their cases with a nationalist and purportedly conservative outlook, better described as right radical.

Apart from the aforementioned journals, a number of other periodicals regularly carry historical essays. *Regio* is a forum of minority research launched in 1990, as is *Pro Minoritate*. The latter was first published in 1991, while *Kisebbségkutatás* or *Minority Research* entered the market in 1999. *BUKSZ* – the *Budapest Review of Books* – has been published since 1989 and has adopted the *New York Review of Books* model to survey the social sciences and history. And of course innumerable other periodicals carry the odd historical piece from time to time. Accordingly, present day Hungarian historians have no troubles finding

an outlet. The problem is much more that it is almost impossible to fill such a vast number of journals with quality pieces.

The 20 years that have passed since the change of régime are hardly a period which would lend itself to conclusive appraisal. It is nevertheless apparent, that the initially strict and over time increasingly soft ideological constraint disappeared completely after 1989 and historians are today free to work on subjects according to their own ideological and methodological preferences. The majority attitude among them – regardless of personal political sympathies – is one of empiricism, with a strong desire to remain value-neutral. At the same time, all major political-ideological camps in society have their historians who seek to politically orient their readers through their respective brands of *histoire engagée*. Yet both groups should be distinguished from the dilettantism that feeds political mythologies out of conviction or interest to the gullible reader. These myths and legends are just as numerous when it comes to the ancient history of Hungarians, as in the case of important personalities and events of the recent past. The words of Imre Mikó, first president of the Historical Society uttered in 1867 at the founding of the Society itself have, therefore, not lost their relevance. He argued to „exclude national daydreams from our historiography”. A „nation with a serious mission – he argued – has to seek the real, as much in science and culture as in politics and social life. Facing up to the real and achieving political maturity is best guaranteed by history more than by any other discipline. As a child chasing a butterfly would not be called a man, a nation enamored with its legendary ancient history and its mythologies may not be regarded as having fully matured.”³

³ Gr. Mikó Imre elnöki beszéde a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén. *Századok* 1 (1867) 12-16.

Thomka Beáta

EZREDFORDULÓS MOZAIK

A Jyväskyläi Egyetemről érkezett megtisztelő meghíváson töprengve egy cezúra gondolata merült föl bennem. Az elmúlt húsz esztendő az intézmény, a vendéglátó Hungarológia szak és valamennyiünk életében egy ritka választóvonal, a század- és az ezredforduló felezi. Mindaz tehát, amit korábban megalapoztunk, megkezdünk, átívelt és folytatódott egy másik nagy időszámban. A dolgok természetéből következően, ha gyenge az alapozás, arra nehéz tartós épületet húzni. A számvetés és retrospekció tárgya e pillanatban a magyar irodalmi és kritikai reflexió, az irodalom történeti és elméleti kutatása. Vajon sikerült-e a 20. század utolsó évtizedében érzékelhető és értékelhető lépést tenni az irodalomtudomány korszerűvé tétele irányába? El tudja-e vajon önigazoló módon fogadtatni magát a szakterület olyan nagy változások közepette és egy olyan korban, amely a szellemtudományok, a humaniorák és a nemzeti kutatások társadalmi jelentőségét világszerte nagymértékben csökkentette? Nem merném biztonsággal állítani, hogy igen, mégis kísérletet teszek valamiféle mozaikba gyűjteni a jellemzőnek tűnő folyamatokat.

A magyar kultúra ezeknek az évtizedeknek a kezdetén szabadult fel egy erős ideológiai kontroll alól, esély kínálkozott tehát arra, hogy újradefiniálja önmagát a művészeti jelenségvilágban és a szellemi, intellektuális régióban is. Az irodalmi gyakorlat a maga törvényszerűségei szerint alakult és változott, míg kutatását, a kritikai reflexiót időnként mintha a korábbtól eltérő irányító erővonalak igyekeztek volna befolyásolni. Nem túloznám el jelentőségüket, ám tény, hogy átmenetileg fel-felerősödik valamiféle metodológiai kontroll, szemléleti kizárólagosság, kánonalkotási tendencia. Ezeknek aligha van indokoltsága, hisz létezik hagyomány, léteznek klasszikus és történeti értékek, amelyek szüntelenül újraolvasásra, -értelmezésre és megújuló értékelésre várnak, nem pedig arra, hogy egy-egy ízlésdiktátumnak megfelelően feledésbe vesszenek, vagy a szemléleti szűklátókörűség áldozatává váljanak. A 20. századi magyar irodalom éppen eleget volt kitéve drasztikus töréseknek, szétszóródásnak, drámai gyorsaságú berekesztődéseknek, elhallgattatásoknak

és szilenciumoknak. Hol a haladóbb, hol a konzervatívabb, egyszer a polgári, máskor a nem polgári írók és orgánumok sora vált az *irányított felejtés* áldozatává. Mind kevésbé igazolhatóak az ideológiai alapú pálcatorések olyan opusok fölött, amelyeket valaki az irodalmi értékeléstől tökéletesen idegen jobb- vagy baloldali beállítottságok alapján gyakorol. Két évtizeddel ezelőtt éppen a saját hagyománnyal szembeni méltányosság időszakának lehetőségei tűntek elérhetőnek, melyeknek semmibevétele mindenkoron nagy veszteségekkel jár.

A berlini fal leomlásának jelképével rokonítható az a lassú határmódosítás is, melyet a magyarországi kultúrpolitika a regionális magyar irodalmakkal kapcsolatban eszközölt. Ennek az új esélynek nem csupán geopolitikai, hanem művelődési jelentősége is van és nem csupán a Romániában, Szlovákiában, az Ex-Jugoszláviában vagy a Nyugaton élő magyar értelmiség körében. Valódi fontosságát a magyar *kultúra önértelmezése és azonosságtudata* szempontjából mérhetjük fel.

A hetven éven át egymástól igen eltérő művelődési környezetekben alakuló magyar regionális kultúrák összképe, ennek eredetisége, bonyolultsága és polifóniája *kivételes értékegyüttest* képvisel. Valóságos áttekintése és felmérése felettébb szükséges lenne, de mintha még váratna magára. Magyarországon nemzedékek nőttek fel, akiknek a 2. világháború után szinte tudomásuk sem lehetett arról, ami a környező magyar irodalmakban történik. Itt egy bizonyos csonka irodalmi tudat bontakozott ki, a régiók magyar közegeiben pedig szüntelen identitásválság, kitaszítottságérzet, a lemorzsolódás és az önfelszámolódás tudata. Az 1989 utáni viszonyok korrigáltak e tapasztalaton, lehetővé téve az értékek revidálását és szabadabb közlekedését, a megbecsülést és a kölcsönös megismertetést. Mindez egy józanabb, realisabb önszemlélet és önértékelés lehetőségeit hordozza a magyarországiak és a nem magyarországiak számára is.

E bonyolult kérdéskör eredményes feltárásához értékes hozzájárulást jelenthetnek az identitásformák sokrétű nemzetközi kutatásai. A közelmúlt értékes tapasztalatokat halmozott föl az egyéni és közösségi, nyelvi, nemzeti, vallási, kulturális, regionális azonosságváltozatok értelmezéséhez. Megelégedéssel regisztrálható, hogy a probléma filozófiai, erkölcsfilozófiai, kultúraelméleti, pszichológiai, narratológiai és kisebbségtudományi szempontjai megjelentek a magyar nyelvű szakirodalomban is.¹

J. Hillis Miller a nyolcvanas évek végén arról beszélt, hogy „az irodalomtudomány az elmúlt néhány évben váratlan és majdnem univerzális fordulatot tett” Ha a széles körben elterjedt meghatározásokra figyelünk, akkor egy általános *kulturális fordulat*, továbbá *nyelvi, lingvisztikai fordulat, történelmi fordulat, narratív fordulat* tanúja lehetett a korszak. E szemléleti és módszertani fordulatoknak közvetetten érinteniük kellett a kisebb kultúrákban érvényes

¹ A művelődés- és társadalomelméleti kutatások közös eredménye az *Emlékezet és kommunikáció* címmel 2004-ben Marosvásárhelyen tartott konferencia. Az előadásokat tartalmazó kötet alcíme *Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében*. A narratológia alkalmas közös keretbe foglalja azt a komplex kérdéskört, amit a közösségi és egyéni emlékezet képvisel.

gondolkodásbeli gyakorlatokat is. Kétségtelen, hogy valamennyinek volt valamilyen visszhangja és következménye a magyar közegben, még ha nem is olyan látványos formában, mint egyebütt. Az azonban tudatosult, hogy a tudományos kutatások új irányai az interdiszciplinaritás felé mutatnak.

Kifejezetten szakmai belátásból hangzott el az irodalomtörténészek egy csoportja részéről a felhívás 2003-ban az alábbi célkitűzéssel: „Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke tanulmányi napot szervez annak megvitatására, hogy mit tudunk kezdeni azokkal a javaslatokkal, ösztönzésekkel, buzdításokkal és bírálatokkal, amelyekkel az irodalomelmélet kutatói fordulnak hozzánk, filológusokhoz és történészekhez. Mi az vajon, amit felül kellene vizsgálnunk eddigi irodalomtörténeti gyakorlatunkban? Melyik irodalomelméleti ajánlatnak mekkora a teljesítőképessége szakterületünkön?”² Minthogy az említett fordulatok több humán területen erőteljesen átteoretizálták a kutatásokat, kifejezetten időszerűnek tűnt egy ilyen jellegű eszmecsere kezdeményezése az irodalmárok körében. Noha a fenti alkalomnak értékes szakmai hozadéka is volt, mégsem zárult sértések és sértődések nélkül.

Az irodalomkutatás hagyományos területein, mint amilyen az irodalomtörténetírás, a kánonalkotás, filológia, irodalomkritika, rendszerint viták kísérik egy-egy fontosabb esemény bekövetkeztét. Az egészséges művelődési viszonyok közepette e viták termékenyek, hatásosak lehetnek, ha sikerül szakmai mederben maradniuk és korrekt partnerek, nézetek között folynak. Mai látószögéből kifejezetten komikus az a nagy hév, amivel a hetvenes években a marxizmus a strukturalizmussal vívta harcát, mintha egy ideológiai rendszert lehetett volna egyáltalán egy alapvetően tudomány módszertani modellel szembeállítani. Értelme végképp nem volt, az irányzat pedig akkorra már világszerte – önmagát korrigálva – posztstrukturalizmusba váltott át. Többen vélekednek úgy, hogy e fontos tudománytörténeti tapasztalat hiánya, amivel a formalizmus és a strukturalizmus gazdagította a kutatómódszertant, rejti annak magyarázatát, hogy Magyarországon kellő kritikai távolság nélkül kezdett a posztstrukturalista és a dekonstrukciós szemlélet terjedni. Ez gerjesztett a kilencvenes években újabb jórészt meddő vitákat, noha egyes műhelyek a dekonstrukciós elveket termékeny módon építették be elemző gyakorlatukba, ahogyan a strukturális módszertant ugyancsak egyes hetvenes évekbeli körök.

Ennek ellenére igazat adhatunk Szilasi Lászlónak abban, hogy „saját szakmai hagyományainkból jórészt egész egyszerűen *hiányoznak* azok a kifejtett prestrukturalista, de leginkább strukturalista irodalomértelmező gyakorlatokat működtető összegző művek, amelyekre építve, s amelyekkel vitatkozva pl. a dekonstrukció vagy a recepcióesztétika létrejött.” Továbbá, hogy „az 1989 utáni irodalomtudományi diszkurzus meghatározó narratívája sajnálatos és önbeteljesítő módon a »régiek és modernek vitája« lett.”³

² Horváth Iván felhívása a „Mi, filológusok” (Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban) elnevezésű kollokviumra.

³ SZILASI László, „NEM MA” (az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól) – válasz Takáts Józsefnek = <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/nemma.html> [2013.10.25.]

A nagyobb kultúrákban is zajlanak viták, önmagában tehát a véleménycsere kiélezettebb válfaja sem hátrányos. A magyar irodalmi életnek azonban mintha nem lenne kialakult vitakultúrája, és a szakmai párbeszéd sem jellemző gyakorlat nálunk. Így az ideológiai karakterű támadások megszűnését követően is több ízben váltak hadakozássá a megtárgyalásra alkalmas munkák. Egyebek között az új irodalomtörténeti koncepciók, mint Kulcsár Szabó Ernő 1993-ban közreadott kis könyve, *A magyar irodalom története 1945–1991*, illetve kisebb mértékben a Szegedy-Maszák Mihály és mások szerkesztésében megjelent *A magyar irodalom történetei 1–3* 2007-ben. Az egyes műfajokról (esszé, kritika) vagy olyan elbeszélés-poétikai kérdésekről, mint a történetmondó és a szövegirodalom ellentéte ugyancsak zajlottak viták. De nem játszódhatott le polémia nélkül a több-kevesebb késéssel Magyarországra érkező olyan új irányzatok megjelenése sem, mint (például a recepcióelmélet, hermeneutika, dekonstrukció vagy az irodalmi posztmodernitás).

Szili József *Irodalomtudat-hasadás. Az irodalom interkulturális elmélete* (Bp., Balassi Kiadó, 2005) címmel publikált értékes könyvét most nem szűkebben vett műnemelméleti tárgya okán említem, hanem mert elnevezése alapján jelképesnek tekinthető. A művészet- és társadalomtudományok egész területére kiterjeszhető általános jelenség a diszciplínák korábbi szigorú szakmai határainak fokozatos leomlása, illetve a hagyományos komparatiztika helyét felváltó kultúraközi megközelítésmód. Bizonyos értelemben ezzel hozhatók összefüggésbe a viszonylag kiterjedt magyar *kultusz kutatások*, melyekhez Dávidházi Péter munkái, a Shakespeare-vizsgálódások⁴, illetve az újhistorikus irányzat biztosítottak ösztönzést. Az antropológiai és a társadalomelméleti kérdésfelvetések felől tájékozódó nemzetközi irodalomtudomány iránt is fogékonyság mutatkozott. „Be kell látnom – írja az egyik kutató –, hogy irodalomtörténet-írásunk valóban *kizárólag* nyerhet azzal, ha szempontrendszerébe beépíti a politikai eszmetörténet, a szociológia, az antropológia, a szociolingvisztika, a tudományfilozófia, a kognitív pszichológia, a művészettörténet, a történetírás vagy bármely más, sőt: (egyszerre vagy külön-külön) akár az összes többi társadalomtudományi terület kérdésfeltevéseit.”⁵

Az a komplex textológiai és történeti munka, ami a klasszikusok opusainak, az összegyűjtött és összes művek kiadásainak, a kritikai kiadásoknak az előkészítésére irányul, továbbra is jórészt az MTA Irodalomtudományi Intézetében folyik. (Csak néhány példa a kiemelkedőek közül: Arany, Janus Pannonius, Krúdy, Balassi, József Attila, Kölcsey, Madách, Petőfi, Reviczky stb. műveinek filológiai előkészítése és kiadása. Hiánypótló továbbá Kosztolányi Dezső műveinek hálózati kritikai kiadása is, ami a digitalizáció által kiváló példája az értékek széles körű hozzáférhetővé tételének.)

A történeti jellegű irodalomvizsgálat hosszú évtizedei, majd az ennek reakciójaként elterjedő szövegelemző dogmák uralma után az ezredvégen

⁴ DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülöttje” *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989.

⁵ SZILASI László, „NEM MA” (az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól) – válasz Takáts Józsefnek = <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/nemma.html> [2013.10.25.]

mintha meghaladottá váltak volna a korábbi kizárólagosságok. Eljött annak a felismerésnek az ideje, hogy történeti és elméleti, elemző és értelmező szempontok egymásra utaltsága nélkül irodalmi tárgyról érdemi megállapítások nem tehetők. Ezzel kapcsolatban érdekes előrelépést jelez az alábbi gondolat: „az újhistorizmus vagy a kritikai kultúrakutatás térnyerése az irodalom tanulmányozásában – inkább arra mutatnak, hogy az inga tovább leng, s az olvasásfordulat *használatfordulattá* szélesedett: a figyelem arra irányul, hogyan működik a társadalomban az a valami, amit irodalomnak neveznek valakik, akár profi irodalomértelmezők, akár laikusok.”; „olyan sajátosan irodalomtudományinak gondolt témák vizsgálatához, mint a narratíva, a befogadás, a kánon, a szerző vagy a műfaj, át kell lépni a tudományág határait, le kell mondani sajátos perspektívájáról egy holisztikusabb, másfajta perspektívákat is magában foglaló látószög kedvéért. Ideiglenesen vagy véglegesen.”⁶

Saját kutatásaimban a narratológia tűnt olyan diszciplináris gyűjtőmencének, amely valójában ugyanúgy táplálkozik a történetírás vagy az irodalomelmélet, ahogyan a kép- és filmelmélet, az emlékezet- és identitáskutatás tapasztalataiból. És fordítva ugyanígy van, hisz bizonyos univerzális narratív logikai törvényszerűségek meghatározzák mindazon megnyilatkozásformákat, amelyek nyelvi vagy képi közegben reflektálnak az emberi létezés eseményszerűségére.

A mostani mozaikba illeszthető fontos mikroelemek azok az intézményes vagy alternatív kutatói műhelyek is, amelyekben az elmúlt évtizedben csakugyan megindult a korszerű célkitűzésű szakmai munka. Metodológiai változatosság tapasztalható a különféle doktori iskolák körül szerveződő fiatalabb csoportokban és az olyan publikálási kezdeményezésekben, amelyek a folyóiratszámok, könyvsorozatok, disszertációs kiadványok formájában jutnak el a szakmai nyilvánossághoz.

Általánosítás sem szükséges annak megállapításához, hogy a folyamatok éppen a fenn idézett diszciplínaközi érdeklődés és törekvések jegyében alakulnak.

Az áttekintésem elején megfogalmazott kérdésre, hogy vajon sikerült-e a 20. század utolsó évtizedében érzékelhető és értékelhető lépést tenni az irodalomtudomány korszerűvé tétele irányába, a fentiek alapján bizakodó választ adhatnánk. Azokkal a szemléleti és módszertani különbségekkel, polémiákkal és törekvésbeli differenciákkal együtt, melyeket vázoltam, az ezredvég cezúrája akadozva, nehézkesen, mégis egy termékenyebb korszak kezdetét jelöli a magyar irodalmi kutatásokban.

⁶ TAKÁTS József, *Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására*=
<http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/takats2.html> [2013.10.25.]

Bene Sándor

FILOLÓGIA ÉS HUNGAROLÓGIA*

Idézetekkel kezdem, majd fogalmi meghatározásokkal folytatom. Ady Endre egy kései, talányos verse az első, amely a posztumusz, 1923-as, *Az utolsó hajók* kötetben jelent meg. A címe: *Jönnek jobb napok*.

Jönnek majd jobb napok is
S egyszer
(Be jó lesz, ki megéri)
Torkig a förtelemmel
S emlékezve
Megállítjuk
A gonosz szédítőket,
A tegnapi időket.

És csöndesen megkérdjük:
Milyen halált akartok,
Buta és elnyűtt
Régi, ostoba kardok?
Egyszer,
Tele emlékezettel
Még kérdezni is merünk:
Jönnek még jobb napok is.

* Az itt következő írás a 2012. május 3-án a Pannon Egyetemen tartott, a „Hungarológia Veszprémben” című tanácskozáson elhangzott előadás szövege. (Köszönettel tartozom utólag is a kítűnő ülészak szervezőinek, Géczy Jánosnak, Horváth Gézának és Ujváry Gábornak.) A szöveget eredeti fésületlenségében közlöm, műfaji kísérletként. (Laudálható-e a filológia lábjegyzetek nélkül?) Van azonban személyes okom is. Tuomo Lahdelma nem lehetett jelen azon a tanácskozáson, és nem hallhatta az előadást – amit azóta is nagyon sajnálok, hiszen ha valakinek, akkor neki igazán nagy szerepe volt a magyarságtudományi kutatások szemléleti megújításában, a filológiai szigor, valamint és az irodalom- és kultúraelméleti reflektáltság párosításában. Szeretném tehát, ha az alábbiakat „élőbeszédként” olvashatná – a lábjegyzetek gazdagításához pedig úgyszólván elengedhetetlenek lesznek az ő jó tanácsai. Isten éltesse születésnapján! (Tuomo Lahdelma, a Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának vezető professzora kötetünk kiadásának évében, 2013-ban ünnepelte 60. születésnapját. Lásd ezzel kapcsolatban kötetünk „Tuomo Lahdelma 60” című fejezetét. – Fenyvesi Kristóf, szerkesztő megjegyzése.)

A talányos szöveget mélyebben vallatni itt nincs idő és tér; annyi első olvasásra-hallásra is kiderül, hogy a megszólaló egy közösség nevében beszél és kérdez, egy bekövetkezendő vagy már be is következett kudarc, vereség, tragédia árnyékában, a múlt és a jelen ok-okozati viszonyáról, s a jövőt illető remény alapjáról. Földessy Gyula egyetlen mondatban kommentált: „A pacifista Ady felhördülése”, s Victor Hugo-idézettel világította meg, mire gondol: „El fog jönni az a nap, midőn az ágyúkat úgy fogják mutogatni a múzeumokban, mint a középkori kínzóeszközöket.” Én mindazonáltal azt hiszem, a puszta felhördülésnél, az értelmetlen háború elleni tiltakozásnál mélyebb dilemma mozgatja a verset: a múltból való tudás, az okok ismeretének szükségessége, és a múlt, sőt, a múlt valamilyenként való tudásának kritikája munkál a paradoxonban. A „buta és elnyűtt régi, ostoba kardok” nem csupán az értelmetlen harc, az öncélú háború jelölői, hanem a „tegnapi idők” teljességét, gonoszul szédítő gondolkodásmódját szimbolizálják – mindent, amitől meg kell szabadulni, amit el kell feledni. Ha jönnek jobb napok, azok azért lesznek „jobbak”, mert már csupán egy kérdés merül fel: hogyan tüntessük el az elmúltakat? Igen ám, csak hogy a végleges eltüntetés lehetetlen: ahhoz, hogy kérdezni merjünk, mégiscsak tudnunk kell, mire kérdezzünk, másként nem szabadulhatunk, csakis „tele emlékezettel”.

Az emlékezés és a feledés ugyanazon paradox ökonómiájáról van tehát szó, arról, amire Nietzsche híres értekezése, *A történelem hasznáról és káráról* hívta föl a figyelmet: „A derű, a jó lelkiismeret, a vidám tett, az eljövendőbe vetett bizalom – mindez, az egyéné éppúgy, akár a népé, attól függ, van-e olyan határ, amely elválasztja az átláthatót és világosat a megvilágíthatatlantól és sötétől; hogy tudunk-e ugyanúgy kellő időben feledni, ahogyan kellő időben emlékezni? [...] A történeti és a történetietlen egyaránt szükséges valamely egyén, nép vagy kultúra egészségéhez.” Hasonlóan provokatív szenvedély mozgatja itt Nietzsche tollát, mint alig két évvel később, 1875-ben, a *Mi, filológusok* című, botrányt kavart pamflet-tervezetében: a filológia – ez esetben az antikvitasz rekonstrukciójára törekvő klasszikus filológia – csak akkor bír értelemmel, ha túllép antikvárius, öncélúan felhalmozó tudomány-voltán, ha vállalja a kritikai személetet, ha tudomásul veszi, hogy szelektálnia kell az emlékek között. A szelekció (a „feledés”) csakis erkölcsileg igazolható. A döntés felelőssége a pedig filológusé, illetve a történészé: mi az, ami hasznos, és mi az, ami nem a jelen (és a jövő) élet számára. (Az előbbi értekezés teljes címe is: *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben!*) Amit a következőkben elmondok filológia és hungarológia viszonyáról, e viszony alakulásáról az elmúlt évtizedben, úgy vélem, azt igazolja majd, hogy másként nem is lehet. Ady és Nietzsche figyelmeztetésének érvénye két irányba vág: a múlt teljes megismerhetőségének, birtoklásának hiedelme, a filológia teljhatalma téves és káros illúzió; ennél már csak egy tévesebb és károsabb van: az, amely a fentiekből a teljes megismerhetetlenségre következtet, amely a morális döntés felvállalása helyett minden morális szempont relativitását hirdeti; ez az igazán „gonosz szédítő”, „für das Leben”.

Áttérek az előadásom címében szereplő fogalmak definíciójára. Első közelítésben a hungarológia: a magyarságról való tudományos igényű beszéd, annak „logosza”, hogy *mi* is az a „Hungarus”, mi a sajátosan „magyar”. A válasz közismerten megközelíthető több tudományág eszközeivel, ám a *tárgy* azonossága ezek számára mégiscsak közös interdiszciplináris keretet biztosít. Ugyancsak első közelítésben a filológia a jelzett tárgyról folytatott tudományos diskurzus *hogyanját* határozza meg: kijelöli annak képviselhető elméleti alapfeltevéseit, eredményesnek ígérkező módszertanát, megmondja, *miként* érdemes szeretni (ld. „philia”) a tárgyat. Ez a megfontolás képezte az alapját Klaniczay Tibor 1974-es, a magyarságtudományt rehabilitáló híres írásának, amelynek rögtön bevezetőjében megjelenik az egyenlet: *hungarológia = magyar filológia* („a magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek [...] a kutatása röviden: magyar filológia”). Ezért lett – és maradt bő két évtizedre – Társaságunk neve Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Arra persze már ez az úttörő jellegű programszöveg rámutatott, hogy a filológiai jelző ilyen szokatlanul széles értelmét nehéz visszaadni idegen nyelven, franciául vagy angolul (valójában az „Études Hongroises vagy Hungarian Studies kutatási területéről van tehát szó”, írja Klaniczay), ám hosszú ideig erről nem folytak viták, az elnevezés fenntartását önmagában kielégítően indokolta a politikai szükséghelyzet, hiszen a hungarológia vagy hungarisztika (a russzisztika vagy polonisztika mintájára) rossz politikai reflexeket ébreszthetett volna a kommunizmus idején (hogy a ‘magyarságtudományról’ már ne is szóljunk), esetleg megnehezítette vagy lehetetlenné tette volna a Társaság működését. A munkának abban a felhalmozó, illetve értékmentő, extenzív szakaszában azonban védhető volt a tudományelméleti illetve -módszertani alapozás is. Lépünk közelebb az alapfogalomhoz. A *Hungarus* illetve *magyar* jelzők korántsem ártatlan szótári szinonímák. A latin terminus eredetileg olyan értelmiségi személyeket jelölt, akik származástól függetlenül politikai és / vagy kulturális értelemben magyarországi identitástudattal rendelkeztek, így írták be magukat külföldi egyetemek matrikuláiba, így léptek be a nemzetközi *res publica litteraria* virtuális terébe, Janus Pannoniustól Oláh Miklóson keresztül Czwittinger Dávidig és tovább. Hogy ez a *Hungarus*-tudat hogyan vernakularizálódott, miként vált a szónak ha nem is származási, de mindenképpen nyelvi és kulturális értelmében magyarrá a 18–19. században, annak története van – ilyen módon a hungarológia éppenséggel a történetével definiálható, a fogalom jelentése azonos lesz annak történetével, benne a vitatott eredettudatokkal és a téves etimológiákkal (a hun-magyar azonosítástól a magyar nevet a bibliai Magógtól eredeztető Kézai Simonig vagy a *Hungaria* nevet az „angaria – szűkösség, ínség, nyomorúság” etimológiával magyarázó Révay Péterig). A Történet illetve a történetek (zene-, nyelv-, művészet-, irodalom-, stb.) megalkotásához viszont források szükségesek, amelyeket fel kell tárni, ha töredékesek, ki kell egészíteni, kontextusukkal együtt értelmezni őket – ezt a rekonstrukciós munkát pedig a tágan értelmezett filológia volt hivatva elvégezni. A személtetés kedvéért maradok a szűkebb szakmából vett példánál, az irodalomtudománynál. Tolnai Vilmos egy évvel

Az *utolsó hajók* megjelenése előtt 1922-ben adta a következő definíciót méltán nagyra becsült munkájában (*Bevezetés az irodalomtudományba*): „A philologia az irodalomtudománynak az az előkészítő, alapvető foka, melynek tárgya a szöveg, célja és feladata a szövegnek mindenoldali megállapítása, s elhárítása minden akadálnak, mely a szöveg teljes és tárgyilagos megértésének útjában áll. Foglalkozik tehát a szöveg hitelességével, hűségével, keletkezésével, nyelvi magyarázatával, értelmezésével és forrásaival. Így a philológia az irodalom bűvárának kifogástalan, kész anyagot ad át, mely biztos alapul szolgál további következtetésekre és fejtegetésekre.” Másutt még egyértelműbben jelenti ki: a filológia „mintegy megtisztítása, kiválogatása az anyagnak, melyből építeni akarunk”. Építeni – ez esetben magyar irodalomtörténetet, amely természetesen a „hungarológia” résztudománya, de *mutatis mutandis* érvényes a definíció az ide tartozó többi tudományágra is: forrásaikból történet épül, s a történetek időről időre lehetővé teszik a kérdés megválaszolását: *Mi a magyar?*

Ne feledjük, Tolnai pozitivista alaposága a szellemtörténeti iskola túlzásaival szemben fogalmazódott meg, s szemlélete védelmet jelentett minden későbbi, a tények és a források fölött átlépő ideologizáló törekvéssel szemben is. Ebből a perspektívából a hetvenes-nyolcvanas években is többszörösen indokolt volt a „magyar filológia” terminus fenntartása, hiszen azt a tevékenységet jelölte, amivel a Társaság nemzetközi kutatásszervezést koordináló vezetősége valójában foglalkozott: az egyes magyar tárgyú szakdiszciplínák művelői számára itthon és külföldön biztosítani a források hozzáférhetőségét, az azokra vonatkozó elsődleges „filológiai” kutatások bibliográfiai információáramlását, annak reményében, hogy azután ki-ki a maga területén hozzájárulhat a Történet összeállításához. Csak röviden emlékeztetnék az „aranykorra”, a Társaság hiánypótló konferenciakiadványaira, a periodikák közül a *Lymbusra*, a *Hungarian Studiesra* és mindenek előtt a ma is felülmúlhatatlan, óriási bibliográfiai anyagot mozgó (és finanszírozás hiányában sajnos megszűnt) *Hungarológiai Értesítőre*, vagy az ezekkel párhuzamosan más intézményi keretben, de ugyancsak a Társaság prominenseinek közreműködésével zajló, éppen mára beérő anyagfeltáró sorozatokra, mint a szegedi *Adattár-kötetekre* vagy a *Régi Magyar Költők Tárára*, a *Régi Magyar Prózai Emlékekre*. Az egyes diszciplináris területek legjobb művelői mindvégig igyekeztek lépést tartani szakmájuk nemzetközi szakirodalmával, amelyet természetesen nem hagytak érintetlenül a hullámokban érkező tudomány-elméleti és módszertani paradigmaváltások, de sajátos módon a magyarságtudomány(ok) egészében ezek nem tudták megingatni a tág értelemben felfogott pozitív (pozitivista?) filológiába vetett bizalmat. Egészen a kétezres évek elejéig, amikor az irodalomtudomány felől érkező kultúratudományi fordulat nyomán erőteljes támadás érte ezt a sokszor bizony mégiscsak reflektálatlan bizonyosságot. Kulcsár Szabó Ernő hangsúlyos megszólalásaira gondolok itt elsősorban, amelyeknek egészen sajátos akusztikát biztosított az, hogy maguk is a *cultural studies* túlhajtott fordulatával szembeni fellépésből fakadtak, a hermeneutikai irodalomtudomány pozícióit védelmezték, annak immár bevettnek számító eljárásait kérték számon a magyarságtudomány

művelőitől. A nagy visszhangot kiváltó jyvaskyläi plenáris előadás szövegéből idézek itt, a szokásosnál kissé hosszabban, hogy a hangvételt és a kritika erejét érzékeltessem. A gondolatmenet kiindulópontja, hogy ellentétben a régen elavult esszencialista („Mi a magyar?”-típusú) elképzelésekkel, a magyar identitás immanenciája megragadhatatlan, főként a még mindig kitüntetett pozíciót élvező pozitivista filológia felügyelete alatt.

„Az identikusan hozzáférhetetlen létmód – Husserltől Derridáig ívelő, csaknem évszázados – tapasztalata ellenére a magyar filológiai tudományok jelentős részében továbbra is él egy olyan »egzakt tárgyilagosság« igénye, amely a létmód és identitás közvetítésmentes észlelhetőségének eszményében alapozza a dolgokról való véleményalkotás egyenrangú sokféleségét. Következésképp úgy szituálja a megértést végrehajtó értelmezést, mintha az amolyan járulékos elemként telepednék rá az önmagukkal egybeeső dolgokra (pl. művekre, szövegekre, a kultúra történetének »létező« tényeire, dokumentumaira stb.). A hatástörténeti események következményeit pedig az időbeliség olyan parazitális képződményeinek fogja föl, mint amelyek afféle letisztítandó rétegekként fedik el az utódok elől az egykor még »közvetlenül« hozzáférhető tények »igazi« lényegét. A tényszerűen *létező* identitás lényegi »visszakereshetőségének« emlékezete nálunk ezért egy olyan »higgadt filológia« defenzív kultuszában ölt ma még testet, melynek anakronisztikus autoritásigényével – a hungarológia nem kis hátrányára – csak saját módszertani tanácstalansága vetekszik.”

A bírálatban nem véletlenül bukkannak fel Tolnai és az általa képviselt iskola alapterminusai (tisztítás, igazi tények, stb.). A tanulmány egészének címe *Az „azonosíthatatlan” poétikája? – Megjegyzések a hungarológia fogalmának változásaihoz*, az iménti sorokat „A hungarológia hagyománya – filológiai felügyelet alatt” c. alfejezetből idéztem. Sokan úgy érezhették akkor, hogy a hungarológia tárgyát érte bomlasztó erejű támadás: ha valaki lemond a magyarság fogalmának organikus-esszenciális körülhatárolásáról, akkor felszámolja magát a magyarságtudományt is. Ez súlyos félreértés volt. Hiszen Kulcsár Szabó professzor maga is rákérdezett: „Fölvethető persze, a kérdés, mi óvja meg végül a kultúratudományi megértésformákat a »színkép« tágaságából adódó alaktalanság diszkurzív permanenciájától?” És meg is válaszolta a kérdést: javaslata a kulturális érintkezésben formálódó „termékek” egyfajta *produkciós kódjának* megkeresésére irányult, a kulturális közvetítés *hogyanjának differentia specificáit* javasolta feltérképezni, még hozzá három vetületben: interkulturális, interregionális és interdiszkurzív vonatkozásban. A vita ezzel ismerős, számtalanszor ismétlődő paradigma kereteibe került, magam a pszeudoarisztotelészi hagyomány lélekfilozófiai vitáira tudnék asszociálni, *entelekheia* és *endelekheia* viszonyára (a lelket tökéletessége vagy örök mozgása definiálja?), vagyis: a magyar nem valami, hanem megy valamerre. Kérdés, merre? A valódi célpont azonban nem a tárgy, hanem a módszer volt: a pozitivista filológiai alap. Kétségtől igaz ugyanis, hogy az emlékezés / történetírás hogyanja mélységesen összefügg az emlékezés (irány)tárgyának konstruálásával. A filológus már a tisztogatandó tárgy kiválasztásával prefigu-

rálja a majdani történetíró következtetéseit, a kettő nem választható el reflektálatlanul egymástól, a múlthoz való naiv viszony fenntarthatatlan. (De akkor mi van? Ezek után történet sem építhető? Kulcsár Szabó Ernő kritikája jogos volt, sőt, akár jóval előbb is érkezhettek volna. Ám a valódi kérdések a jogos kritika elfogadása után merülnek fel!)

A történész kollegák ugyancsak jól emlékezhetnek ezekre az időkre, azóta jobb belátásra tért társadalomtörténészek szövegtudományi *turnjeire*, posztmodern kételyükre a forráskutatás pozitivista elméleti előfeltevéseivel kapcsolatban, a céhbéli szaktörténészeknek címzett bírálataikra... Célszerűbb lesz azonban, ha ismét szűkebb szakmámon belül keresek szemléltető példát: nehéz dolgom nem lesz, lévén itt, az irodalomtudomány berkeiben is ugyanez került terítékre a filológia és a filológusok bírálata, s még a kezdeményező fél is ugyanaz volt. A *Literatura* 2002-es évfolyamának 4. számában megjelent Kulcsár Szabó-tanulmány (*A látható nyelv elkülönítése: Hermeneutika és filológia*) megállapította: „a hazai irodalomtörténet-írás beteges elméleti »immunitása« folytán filológiánknak, minden megújulási szándéka ellenére, lényegében utóbb is csupán két pozitivista paradigma oltalmában sikerült elhelyeznie – autentikus követőkben sajnos még mindig figyelmeztetően szegényes – praxisát.” A tételhez karikatúra-jellegű tipologizálási kísérlet csatlakozott: az egyik a nemzeti kánon klasszikusainak Műveit időtlenségükben kultiváló, naivan historizáló típus, szemben a modernebb, a Szöveg objektivitását és az egyszer volt jelentéseknek a rákérdés aktusától független rekonstruálhatóságát állítóval.

Mondanom sem kell, a sarkos megállapítás nagy port vert fel, s 2003 tavaszán az ELTE Bölcsészettudományi Karán egész napos ülészak tárgyalta az „ügyet”. A „*Mi, filológusok*” (*Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténetírásban*) című összejevetel, azóta csak „Filológus-vita” néven ismert az irodalmár körökben, s úgy tűnik, valóban fordulatot jelzett a tudomány-szakban. Nem feltétlenül a botrányszag miatt – bár botránnyt súroló elemekből nem volt hiány. Emlékeztetnék rá, történész körökben a Hayden White által generált vitának (mely közismert módon a történelem nyelvileg konstruált voltáról, retorikus jellegéről folyt) a holokauszt-tematika belépése szabott ideológiai határokat (itt aknamezőn folytatott tánchoz lett volna hasonló továbbra is az adatok retorikus eszközökkel, trópusfunkciók mentén végzett „cselekményesítéséről” teoretizálni). A filológusvitában ilyen súlyú lépésre nem került sor, de kétségkívül a kevéssé felemelő pillanatok közé tartozott, amikor a hermeneutikai és dekonstrukciós iskolák vezéralakjainak (Hans-Georg Gadamer, Paul De Man) náci kapcsolatait, érintettségét lebegtették meg egyesek Kulcsár Szabó Ernő vitapozíciójának diszkreditálására. Az Irodalomtörténeti Közleményekben pedig a vita anyaga csonkán, a „főelőadók” vitacikkei – Kulcsár Szabó Ernő válasza és Horváth Iván viszontválasza – nélkül jelent meg, kölcsönös megbántódás okán.

Mindazonáltal, ezektől a jellemzően magyar (és a jövőben remélhetőleg a hungarológiai tudománytörténeti kutatások tárgyát képező) anekdotikus elemektől eltekintve, a vita következményei, még hozzá inkább pozitív mint

negatív következményei, ma is érezhetők. Megpróbálom röviden összefoglalni, mely területeken. Az összefoglalás, a mérleg megvonása természetesen leegyszerűsítő, ennek ódiúmát kénytelen vagyok vállalni, mivel kimondottan a magyarságtudomány sajátos szempontjaira figyelek majd.

1. *Régi és új, irodalom és literatúra: a terep tágítása* – Kimondatlan előfeltevése volt mind a kritizálónak, mind a kritizáltak jelentős részének, hogy az „irodalom” fogalma alatt csupán a posztromantikus episztémé által irodalomként rangsorolt szépirodalom értendő, a régi korok literatúrája kívül esik ezen a körön, mert nem az originalitás, ihletettséggel, fikció és az esztétikai élvezet, hanem a tanítás, az imitáció és a variáció terminusai között értelmezhető. A vita során éppenséggel Kulcsár Szabó egyik vitapartnere mondta ki: szerinte a 19. század előtti szövegtermés egyszerűen „nem irodalom”. Ezzel szemben a vitanap kezdeményezői a régi magyar irodalom kutatói voltak, szervezője a Régi Magyar Irodalom Tanszék – s az azóta eltelt időben a merev elválasztás minden területen oldódott. A vita egyik meghatározó résztvevője, Kecskeméti Gábor kutatásainak jóvoltából ma már az irodalomtudományi hermeneutikai irányzat Magyarországon is szembesül és szembenéz saját kora újkori genezisével, s ennek következménye a hungarológiára nézvést rendkívül pozitív, hiszen a régiség „rehabilitálásával” a teljes magyar múlt beemelődik a kultúratudomány kutatására érdemes, olykor paradigmákat meghatározó témái közé. A Magyarságtudományi Társaság újabb történetének legsikeresebb vállalkozása, a doktoriskolai konferenciák sorozata egyre erősebb régi irodalmi és történelmi szekciókkal lép fel, és ezek előadói teoretikusan is érvényes újításokkal állnak elő, termékeny eszmecserét folytatva a modern kor(ok) elméleti érdeklődésű képviselőivel. Ez a germanisztika, anglistika területein már régóta evidencia (nehéz volna olyan új irodalom- vagy általános kultúraelméleti paradigmával előállni, amely nem számol el pl. Shakespeare-rel és recepciójával), nálunk azonban sokáig nem volt az, a különböző korszakok specialistáinak kölcsönös egymást lenézése volt jellemző (aminek természetesen a régi magyarosok látták kárát a pályázati és projektfinanszírozási rendszerben).

2. *Az intenciók historikuma: a módszertan történeti reflektálása* – Közelebbről nézve: a cambridge-i esztétörténész iskola módszertanából eltanult, onnan az irodalomtörténet-írásba átszivárgott intencionalizmus megszilárdította és meg is újította pozícióit. A hazai filológusvita után (és főként nyomán) az intenciók, a szerzői és olvasói / befogadói szándékok új filológiája bontakozott ki. A pozitivistá filológiai gyakorlatnak igen erős nyelvtudományi háttere volt, az indoeurópai összehasonlító nyelvészet és a klasszikus nyelvtörténeti iskola levette a filológusok válláról az állandó elméleti és módszertani reflexió kötelességének jelentős részét. A forráskutatás humanizmus óta fejlődő módszerei azonban utoljára a strukturalista irodalomtudományi szemlélettel kapcsolatba hozható generatív grammatikával voltak kompatibilisek, posztstrukturalista filológiai elmélet nem volt forgalomban. Az, hogy az újabb filológiai hullám irodalomtörténész képviselői Magyarországon felfedezték a maguk számára a pragmatikai nyelvtudományi irányzatokat, az Quentin Skinner és

cambridge-i követőinek befolyásán túl talán az említett filológusvita ösztönző hatásának is tulajdonítható. Megtörtént a paradigmaváltás, az intenciók filológiája ma már nem diszkreditálható, az 'intencionalista' mint szitokszó érvényét veszítette. Sőt, a hagyományosan „kritikatörténeti”-nek nevezett irányzat követői újrapozicionálták kérdésirányaikat, s rákérdezve a Wittgenstein-Austin-Searle vonulat reneszánsz előtörténetére, Lorenzo Valla és Francesco Patrizi „linguistic turn”-jénél és intencionalizmusánál találták magukat, Petrus Ramus episztemológiai fordulatának vizsgálata pedig, a gazdag magyar hatástörténetnek köszönhetően, már a nemzetközi kutatás *main stream*jében is helyet biztosít a korábban olyannyira lenézett régi magyar művelődéstörténet (azaz ismét csak a hungarológia) művelőinek számára. (Külön felhívnam a figyelmet a Helikon Irodalomtudományi Szemle 2005/3., „Régi az újban” c. számának írásaira, s csak mellékesen utalnék mindezen viták jótékony mellékhatására, az irodalom-fogalom örvendetes tágulására, az anakronisztikus belletrisztikai szemlélet visszaszorulására.)

3. *Filológia, textológia, a morális szempont visszavétele* – Kulcsár Szabó Ernő felvetése a filológiai praxis elméleti reflektálatlanságáról, jelesül: hermeneutikai reflektálatlanságáról szolt első renden. A kritika természetesen több mint indokolt volt, a filológia teljhatalmáról szóló mítosz azonban már ekkor, a kezdet kezdetén hamisnak bizonyult, s azt hiszem, magukat a hermeneutákat és recepcióesztétákat lepte meg a leginkább, hogy az általuk „vérpozitivistának” vélt filológusok s azok közt is főként a régi irodalom és kultúra kutatói milyen irodalomelméleti érdeklődéssel és érzékenységgel próbáltak – már hosszú ideje, a kilencvenes évek közepe óta! – reagálni saját szűkebb szakterületeik értelmezői kihívásaira. A hermeneuta kritika továbbgondolása azonban jelentős továbblépést hozott a magyarságtudomány szempontjából is, elsősorban a filológiai munka morális és – bizony – politikai reflektáltságát illetően. Képes-e a filológia önmaga relatív érvényének tehertételével bármit is rekonstruálni? A válasz kézenfekvőbb, mint gondolnánk. Egyrészt nem általános relativitásról, hanem intencionált relativizálásról van szó: valahol valakik valamit relativizálni akarnak. Az önmaga tudományelméleti pozícióját reflektáló filológia tehát a jelen és múlt köztes terében mozogván, rá kell, hogy kérdezzen a jelen elvárásainak intencióira, a szándékok szociokulturális, történeti, sőt, olykor hatalmi hátterére is. Nem általában „az irodalom” mutat a maga rejtélyes hatástörténeti folyamatában szelekciós gesztusokat, hanem konkrét kritikai iskolák, folyóirat-szerkesztőségek, írói körök vagy egyetemi tanszékek és kutatócsoportok sokszor jelentős átfedést mutató személyi állománya (míg mások nem). A kártyákat ki kell teríteni, a kritika része az irodalmi életnek. E tény belátása azóta lassan közhellyé válik a magyar irodalomtudományban (is), és ezzel a filológia morális komponense, a hagyományok (szövegek, források, értelmezések) közötti reflektált választás erősödik és explicit lesz. A magyar klasszikusok legújabb, nagy sikert kiváltó kritikai kiadásaiiban – gondoljunk csak a Kosztolányi-kiadás köteteire – ma már teljesen természetes az irodalmi szöveg és a kiadó értelmezői szempontjait, elméleti és módszertani előfeltevéseit explicitté tevő kommentár együttes jelenléte egy

köteten belül, a recepciótörténet ideológiatörténeti kritikájával együtt, és a terjedelmes apparátusok összeállításában magától értetődően működik együtt a 20. százados kutató az ókortudóssal és a régi magyar irodalom specialistájával.

Mindennek a *morál-filológiai* megújulásnak az alapja a textológia megújulása: az értelmezői hagyományok közötti választást megelőzi a szövegek közötti választás gesztusa. Ismét csak Kecskeméti Gábort idézem, ezúttal mint az MTA Textológiai Munkabizottságának társelnökét: „A hazai irodalomtudományi kutatások episztemológiai tere is alapvetően megváltozott. A posztmodern irányzatok térnyerésével a szakmai közbeszéd meghatározó vonásává vált a befogadó jelentéstulajdonító szerepét kiemelő, a szöveget relativizáló, annak mindenkori pluralitását hangsúlyozó beszédmód, amelynek egyáltalán nem nyilvánvaló a közös érdekelttsége a szövegtudományi stúdiók humanista filológusok által rögzített, majd textológus nemzedékek által továbbfejlesztett alapelveivel.” Nos, ez a megállapítás immár történeti visszapillantásnak minősül: 2003 óta a magyar textológia döntő megújuláson ment keresztül, beépítette szempontrendszerébe és praxisába mind az ún. „genetikus textológia”, mind a digitalizált szövegrögzítés ismeretelméleti tanulságait, és következtetése nagy vonalakban hasonló a pragmatikus-dekonstruktor nyelvelméleti vita következtetéséhez. A Derrida szkepszisét szkepszissel fogadó John Searle szerint attól, hogy egy kijelentés szükségszerűen elmosódott jelentéskontúrokkal rendelkezik, még nem minősül értelmetlennek (a befogadó részéről mutatott bizonyos együttműködési készség mégiscsak célbajuttatja az eredeti intenciót) – attól pedig, hogy egy kritikai szöveg ismeretelméleti státusa nem azonos a matematikailag bizonyított apodiktikus Igazságéval, még nem kell lemondanunk a kritikai szöveg megállapításának felelősségéről. Ez a relativizált, a textológus morális döntéskényszerét is játékba hozó új szövegtudományi szemlélet – látszólag, de csupán látszólag paradox módon – nem csupán rehabilitálta a későpozitivisták filológia eredményeit, hanem hihetetlen új virágzást is hozott a magyarságtudomány szempontjából kiemelten fontos forráskutatásban, a múlt magyar szellemi örökségének szisztematikus feltárásában. Csak címszavakban utalnék az elmúlt években lezajlott *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, valamint *Filológiai és textológiai kérdések a 20. századi klasszikusok szövegkiadásában* című miskolci konferenciákra (2011, illetve 2012): a szövegek közötti választást mintegy felfüggesztő genetikus textológia helyett e rendezvényeken egy gyökeresen új, a hagyományt, a forrásokat a múlt és jelen párbeszédében megszólaltató dialogikus textológia látszott kibontakozni.

4. A „történetek” után a „Történet” visszatérése – Végül a legfontosabb hozadéknak azt tartom, hogy ez a megújuló filológia, a nem várt virágzás lassan kikényszeríti a „Történet” újraírását is. Példám megintcsak irodalomtörténeti, de ebben az esetben a *historia litterarián*ak vitathatatlanul központi szerepe van a nemzeti tudományok együttesében. Egyrészt azért, mert a nemzeti tudományok, sőt, a nemzet mint kulturális értelmező közösség léte maga is attól függ, időről időre képes-e, akarja-e a saját írásos hagyományának történetét elmesélni. Másrészt pedig éppen azért, mert az elbeszélés nem válhat

„buta és elnyűtt, régi ostoba kardok” anakronisztikus villogtatásával: értelme csak akkor van, ha megújult, korszerű szempontok alapján fogalmazódik meg a történet. Túlzás, sőt botorság volna e szempontok megújulását csupán egyetlen eseményhez kötni; a tíz éve lezajlott „filológus-vita” e tekintetben maga is csupán indikátora bizonyos folyamatoknak (jelesül: a szűkebb és tágabb szakmánkban zajló elméleti és módszertani vitáknak), de kétségkívül megvolt a maga helye és szerepe abban, hogy mára létrejöttek – ha nem is az anyagi, de legalább a szellemi – feltételei annak, hogy széles konszenzus alapján íródjon újra a lassan éppen fél évszázada készült akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv (közismert nevén: a „Spenót”) szintézise. Világossá vált, hogy nemzeti irodalomtörténet a régi módon nem írható: mind a ’nemzeti’, mind az ’irodalom’ fogalmi alapvető újradefiniáláson esetek át az elmúlt évtizedben. Az új irodalomtörténet elvi alapvetései (részint már publikált tanulmányok, részint ma még „félnyilvános”, az egyes korszakok kutatóközösségeinek belső szakmai vitaanyagai), a nemzetet egy önmaga szellemi határaitól folyamatos vitában álló kulturális közösségként határozzák meg. E határok mind politikai, mind nyelvi tekintetben képlékenyek. Az elmúlt évszázadok során nem csak az államhatárok változtak, s tették szükségessé azt, hogy egy magyar irodalomtörténetnek szükségképpen a kárpát-medencei, sőt, a tágabb közép-európai régió fejleményeire is reflektálnia kell, azok kontextusában kell definiálnia és elbeszélnie önmagát. A nyelvi súlypontok változóak – hiszen a magyar írásbeliség nyelve nem volt mindig magyar, fokozatosan lett az, s a hatalmas latin anyag mellett része a magyar irodalomtörténetnek a német, horvát, szerb, román, szlovák, stb. irodalmi örökség egy része is (amint a környező népek „nemzeti” irodalomtörténetei is e folytonos dialogicitás figyelembe vételével újulhatnak meg, s nem láthatunk majd „kisajátítási” törekvéseket abban, ha bizonyos általunk magyarnak elkönyvelt írókat ők is saját ön-elbeszélésük részévé tesznek). Tekintheünk akár messzebbre is; amint Stendhal és Keats nem olaszok, de az olasz irodalom történetében szintén megvan a maguk szerepe, úgy a másik oldalon nemcsak a magyarul író emigráns íróink többes kötődése hangsúlyozandó, hanem azok is részei lehetnek egy magyar irodalomtörténeti elbeszélésnek, akik befogadó közegük nyelvén írták, írják műveiket (még ha minden eset más is: Agota Kristofról talán lehet vitatkozni, Tibor Fischerről kevésbé).

Az imént elmondottak nem csupán a térbeli, földrajzi regionalitásra, hanem az időbelire is érvényesek: az elmúlt évek szakmai vitái különösen élesen exponálták nem csupán a régi és az új irodalom lényegi különbözőségét (pl. az imitáció-elv és az originalitás-elv szembenállásával), hanem az átmenetek, az összekötő szálak jelentőségét is. A periodizálásról folyó eszmecserek jótékony hatása nyomán a reneszánsz kor kutatóinak válláról lekerült az előremutató, modern jegyek minden áron való keresésének ideológiai kötelme, és a modern korosok sem zárják ki mechanikusan vizsgálódásuk köréből a „nem-irodalmi”, sőt, az archaikus jegyeket mutató szövegeket. A modernitás megszűnt éles határ lenni: mozog előre és vissza az időben – az átmenet egész korszakot alkot, nagyjából a 18. század közepétől a 19. végéig.

Mindez talán annak következménye, hogy az eszmetörténet és az irodalomtörténet viszonyrendje ma már gazdagon strukturáltnak és reflektáltnak bizonyul, a régi kiszorítósdí, a részleges szempontok kizárólagos érvényesítése helyett. Attól, hogy az irodalom megszűnt pusztá hatás, következmény (marxista terminológiával: felépítmény) lenni, az irodalom még nem „önmagát” írja: határozott poétikai, sőt politikai meggyőződések és intenciók által motivált szerzők, kritikusok és olvasók dialógusának eredménye. Hogy ennek a dialógusnak nemcsak gyakorlata, hanem poétikai, retorikai, historiográfiai, sőt, akár a teológiából vagy (az újabb korokban) a közgazdaságtanból származtatott szabályrendszere van, ma már evidencia; szűkebb értelemben akár az irodalmi kommunikáció elméletei is tekinthetők „irodalomtörténetnek”. A módszertani megújulás, a történeti kommunikációelmélet feltűnése és az intenciók rehabilitálása pedig elvezet magának a ’történet’ fogalmának az újradefiniáláshoz is.

A 2000-es évek nagy szellemi teljesítménye volt *A magyar irodalom története* c. három kötetes kézikönyv elkészülte és megjelenése. Ez a maga megengedő, toleráns elméleti álláspontjával – amennyiben egy történet helyett már címében is több, hierarchikusan rangsorolhatatlan, párhuzamos elbeszélés létét tételezte – a szellemi útkeresésről, a folyamatos diszkusszió-állapotról tanúskodik. A vállalkozást ért kritikák pontosan azt mutatták, hogy a főszerkesztő és a szerkesztők jól érzékelték a szellemi kihívást, joggal hátrították el az egymással rivalizáló elbeszélések kizárólagossá válásának veszélyét. A célelvű, teleologikus, ideologikus nagyelbeszélést a most készülő új irodalomtörténet sem fogja visszahozni. De a történet, pontosabban: a Történet visszavételét igen. Attól ugyanis, hogy nem tudhatjuk bizonyosan, mely pontján állunk a saját történetünknek, még nem mondhatunk le annak elbeszéléséről, amit tudunk. A korábbi kézikönyvet létrehozó nemzedék (olykor politikai kényszerből is követett) bizonyosságai meginogtak; az irodalomtörténeti nagyelbeszélés történetfilozófiai horizontja bizonytalanná vált, társadalomtörténeti módszertana önmagában elégtelen. De az általunk javasolt és követett nyelvfilozófiai reflektáltságú kommunikációtörténeti módszertan nem letiltja a Történetet, hanem (akárcsak a textológia és filológia kapcsán, úgy itt is) előírja annak kötelező dialogicitását. A Történet azért lesz *egy* történet, mert az évszázadok folyamán egymással versengő, egymást felülírni igyekvő, kizárólagosságra törekvő és mégis dialógusra kényszerülő „történetek” történetét beszéli el. Egy kommunikáló közösség történetét, a mai – szerencsére le sosem zárható, legalábbis egyelőre még élő – viták geneziséjét és genealógiáját. Azért lesz *egy* történet, mert a „mi” történetünk, a „magyarságé” és a róla szóló „tudományé”.

Pontosítsunk: elbeszélés még nincs, csak készül – de kérdezni már merünk, merhetünk. Vagy Ady nyomán szabadon: feledni csak tele emlékezéssel lehet. A régi kardokról (ide veled, oda vele) akár le is mondhatunk. A többes szám első személyről nem – az ugyanis egyszerre maga az emlékezés eszköze és tárgya. („Egyszer, / Tele emlékezettel / Még kérdezni is merünk...”) Ha így lesz, ha így marad, akkor talán valóban jönnek még jobb napok is.

IRODALOM

- BENE Sándor, *A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben: A kora újkori modell*, Irodalomtörténeti Közlemények 105 (2001), 285–315.
- BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi irodalmi részének felépítéséhez*, Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2009, 1-2. sz., „Irodalomtudomány és eszmetörténet”, szerk. SZENTPÉTERI Márton, ZÁSZKALICZKY Márton, 201–225.
- BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, *Régi ötletek az új irodalomtörténethez (5+1)*, Literatura, 32 (2006), 238–251.
- A „Filológus-vita” dokumentumait részben közölte az Irodalomtörténeti Közlemények 107 (2003) évfolyamának 6. száma (BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, TAKÁTS József és SZILASI László hozzászólásai); HORVÁTH Iván vitaindítója (A hermeneutikai javaslat) és Viszontválasza ma is olvasható a vita weblapján
(Forrás: <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/> - letöltés ideje: 2013.12. 9.), KULCSÁR SZABÓ Ernő hozzászólása helyett (eredeti címe: *A segítség, avagy a stigmatizálás „derűje”*) a szerző indoklása olvasható arról, hogy miért vonta vissza a cikket közlésről. Két fontos további reflexió: DÁVIDHÁZI Péter, *Mi filológusok és a bizonyosság vágya*, Irodalomtörténeti Közlemények 108 (2004), 3–55; FEHÉR M. István, *Hermeneutika és filológia – pietizmus és felvilágosodás*, uo., 56–109. A vitát van, aki még ma is folytatja, ld. legutóbb SIMON József, *Elég a mítoszokból! (A klasszikus irodalom premodern filológiája Enyedi György Explicationesében, 1598) = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 239–248.
- FÖLDESSY Gyula, *Ady minden titkai: Ady-kommentárok*, Budapest, Athenaeum, 1949.
- Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2005, 3. sz. („Régi az újban”, szerk. BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor).
- KECSKEMÉTI Gábor: *A történeti kommunikációelmélet lehetőségei*, Irodalomtörténeti Közlemények 99 (1995), 561–576.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Az eszmetörténet új lehetőségei a régi magyar irodalom kutatásában = Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. VERES András, BEZECZKY Gábor, VARGA László, Bp., 2004, 161–168.
- KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor*, Irodalomtörténet, 85(2004), 317–327. (Folyamatosan frissülő verzió: az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottságának honlapján: <http://textologia.iti.mta.hu/helyzet.php>, utolsó letöltés: 2013. dec. 8.)
- KELEVÉZ Ágnes, *„Egy jó verssor szent dolog”: Babits textológiai elvei és költői gyakorlata*, Alföld, 49/3 (1998), 54–73.

- KLANICZAY Tibor, *A magyar filológia helyzete külföldön = Uő, Hagyományok ébresztése*, Budapest, Szépirodalmi, 1976, 40–56.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája, avagy emlékműve-e önmagának a hungarológia?*, Tiszatáj, 2000/3. sz., 66–77.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az „azonosíthatatlan” poétikája? – Megjegyzések a hungarológia fogalmának változásaihoz = Hatalom és kultúra: Plenáris előadások és kerekasztal-vitaindítók*, szerk. Tuomo LAHDELMA, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Petteri LAIHONEN, Jyväskylä 2002, <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm#7> (utolsó letöltés: 2013. dec. 8).
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A látható nyelv elkülönítése: hermeneutika és filológia*, Literatura, 2004/4. sz., 379–394.
- A magyar irodalom története*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, I-III, Budapest, Gondolat, 2007. (A vállalkozás kritikáit – sajnos ismét csak fontos szövegek kimaradásával – ld.: *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet: Budapest, 2008. június 9*, szerk. ÁCS Margit, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2009.)
- Friedrich NIETZSCHE, *A történelem hasznáról és káráról*, ford. TATÁR György, Budapest, Akadémiai, 1989.
- TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991 [az 1922-es kiadás reprintje, TÜSKÉS Tibor tanulmányával].

Tverdota György

A JÓZSEF ATTILA-KUTATÁS HÚSZ ÉVE

Talán csak a sok fényévnyi távolságból látható, kihunyt naprendszereket távcsövező csillagász részesül abban a tapasztalatban, amelyet az utóéletet tanulmányozó történész él át. Az a szubsztancia és az az energiaforrás, amely a múltból hozzánk érkező fényjelek anyagi hordozója és kisugárzó központja volt, már nem létezik sem az igazi égitestek, sem a szellemi élet csillagai kozmoszában. A csillagnézőnek ilyenkor már csak a kihűlt napok által keltett káprázattal van dolga, amelyek makacs kitartással, cáfolhatatlan evidenciaként teljes ragyogásukban kényszerítik rá magukat érzékszerveinkre. Az utóélet, jelen esetben egy költőé, József Attiláé, annyiban megrendítőbb, mint egy távoli csillag üzenete, hogy a kihunyt szubsztrátum nem egy óriási élettelen és érzéketlen fizikai tárgy, nem ormóttan kődarab, hanem egy ember önmagában is tragikus szenvedésekkel átítatott élete. Az energiaforrás nem kihűlt kozmikus kályha, hanem egy különlegesen érzékeny és mély alkotó szellem működése. Az, hogy valaki sok évtizeddel vagy évszázaddal az életből való távozása után még mindig hatást gyakorol tudatunkra, maga a csoda. Szívszorító érzés odavetve látni a gazdátlanul maradt pályát, s egy élet során felhalmozott legbecsesebb kincseket az emberellenes indulatokkal telt, az értékek iránt vak, középszerű, közönyös, vagy rosszhiszemű kíváncsiságtól sarkallt, finnyásan válogató fogyasztó kénye-kedvének. A szerző utóéletében már nincs abban a helyzetben, hogy rendre utasíthatná gáncsolóit, nem igazíthatja helyre az igaztalan ítéleteiket, téves értelmezéseiket. Emléke ki van téve a bizonytalan, ingatag jövőendő eróziós hatásának. Elámulunk azon, hogy kedves szerzőnk emlékét nem burkolja a feledés homálya, hogy nem esett áldozatul a leleplező szándék, a lesajnáló fölényeskedés, a képmutató vállveregetés, a cinikus szellemeskedés ártalmas erőinek.

Vannak persze erők, amelyek a kiszolgáltatott érték védelmére szerveződnek. A kultusz az a motor, amely pótlólagos energiával látja el, újból ragyogóra fűti föl az önműködésre immár nem képes hagyatékat. Az oly sokat rágalmozott kultusznak köszönhetően juthat szóhoz a megőrzés, a méltánylás

oldalán még a kritika szakértelme, még a tudományos tárgyilagosság is. De a támogatásra szövetkezett önkéntesek, a kultusz papjai nem ülhetnek a babérjaikon. Folytonos próbatételek elé kell állniuk védencük érdekében. Az utóélet rejtett feszültségekkel töltődik föl, néha nyílt harc színterévé válik. Alanyára ezer veszély leselkedik a történelem váratlan kanyarulatai mögül. Az utóélet története sokkal inkább viszontagságok krónikája, mint azt a tankönyveit lapozgató, a benne leírtakat szentírásnak elfogadó jámbor középiskolás gondolná.

Az utolsó húsz év egy politikai próbatétellel kezdődött költőnk számára. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör a kilencvenes évek elején felkért arra, hogy a nyugati emigrációban élő magyar értelmiségiek körében számolják be arról, hogyan hatott a rendszerváltás József Attila elismertségére. A témaválasztás mögött meghúzódott aggodalomnak két forrása volt. Az egyik az, hogy a szocialista költő, akire az aczéli kultúrpolitika előszeretettel hivatkozott, töretlenül megőrizte tekintélyét, költői rangját az emigráns intelligencia előtt, lényegében pártállástól függetlenül. A másik okot a Magyarországról érkező hírek képezték, amelyek arról számoltak be, hogy egy kereszténydemokrata képviselő a kádárista szégyenrezsím házi költőjének bélyegezte meg a *Tiszta szívvel* szerzőjét, és követelte, hogy szüntessék be oktatását a középiskolában. Egyes iskolák, amelyek a költő nevét viselték, névváltoztatásra szánták el magukat. Elterjedt a rémhír, hogy József Attila nem aktuális, ezért a Petőfi Irodalmi Múzeum lebontotta a költő életét és művét bemutató kiállítást.

Megindultak az ellenakciók is. Göncz Árpád köztársasági elnök védelmébe vette József Attilát. Kijelentette, hogy szereti a verseit. Az azóta megszűnt „budapesti búcsú” kulturális fesztiválján Márta István és Galkó Balázs ún. „kuka színházat” alapítottak. Galkó Balázs egy utcai köztisztasági gyűjtőből szavalta József Attila verseit, ezzel a gesztussal kifejezve, hogy nem ért egyet életművének – feltételezése szerint – szándékolt kiselejtezésével. A rádióban, a napi sajtóban közlemények tömege tárgyalta – meglehetősen felajzott indulatokkal – a költő örökségével szembeni méltatlan támadásokat. A Petőfi Irodalmi Múzeum ez idő tájt még módszeresen gyűjtötte a sajtó-kivágatokat, még a legépelt rádióinterjúk is megtalálhatók voltak a gyűjteményben. A hollandiai konferencia előtt komoly feldolgozó munkát kellett végezni, hogy e hatalmas adatmennyiség alapján a kampány egészéről átfogó és részletes képmegalakuljon ki. Mire az előadásra sor került, az indulatok lecsillapodtak. Kiderült, hogy az eseménynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Amikor a hisztéria elült, megállapítást nyert, hogy József Attila presztízsét politikai okokból nem érte maradandó károsodás.

„Nem érte maradandó károsodás.” Ezzel a konklúzióval zárult a háborúságról a Mikes Kelemen Körben tartott előadásom is, de a konklúzióhoz hozzáfűztem egy megjegyzést. Azt, hogy József Attila méltó tiszteletét nem a politika felől fenyegeti veszély. A posztmodern egyre erőteljesebb térhódítása folytán a magyar kultúra, s azon belül az irodalom immanens belső alakulása vett olyan irányt a nyolcvanas évek vége felé, ami – félő – nem hat kedvezően a költő fogadtatására.

Az utókorral való szembesülés során a posztmodern megjelenése által keltett aggodásom, be kell látnom, a szorongásos neurózis megnyilvánulásának bizonyult, de azért korántsem volt megalapozatlan. A hollandiai összejövétel idején már világosan érzékelhető volt az írók, a kritikusok és a közönség körében az ízlés alapos átalakulása. A szó művészei élni kívántak előbb a diktatúra fellazulása, később a kialakuló demokratikus viszonyok kínálta mozgástérrel és végre megszabadulni a 19. századi reformkor óta az irodalomra nehezedő hagyományos szerepvállalástól, amely megköveteli az alkotótól, hogy közügyekben állást foglaljon, hogy egy adott közösség nevében és érdekében emelje fel szavát. Kosztolányi homo aestheticus-a győzedelmeskedett a homo moralis fölött. Az irodalom autonómiája iránti igény fölébe kerekedett az elkötelezettség, a nemes szolgálat ethoszának.

Az írók nem népben és nemzetben, hanem alanyban és állítmányban kezdtek el gondolkodni. A nyelv, amelyet művész és közönség mindaddig hajlamos volt eszmei célok átlátszó vagy áttetsző, önmagáért véve kevésbé érdekes eszközének tekinteni, hirtelen átlátszatlanná vált, problémaként került szembe az alkotóval, előtérbe tolakodott. Ez a fordulat egyebek között egyfajta új játékosság gyors elterjedésében volt tetten érhető, s e játék résztvevői láthatóan nem ismertek tréfát. Az elmondottakkal együtt járt a művekben megjelenő én integritásának fellazulása. Az első személy nem készen érkezett a lírai versekbe, hanem ahogy mondani szokás, ott jött létre az olvasó szeme előtt. Ezért már nem is lehetett azonos többé azzal az énnel, amilyenként az alkotót a magán- és a közéletből ismertük. Hagyományos szerepéről lemondott, hát a világalkotás privilégiumát sem tarthatta meg. A centrumból a sarokba állították, a műben felidézett világ mellékes figurájává degradálódott. Nem volt nehéz megjósolni, hogy e nagy léptékű átalakulásnak következményei támadnak a kánon felépítésében. Lesznek nyertesei, akik megfelelnek az új követelményeknek és vesztesei, akik majd hasra esnek az orvul utólag elébük állított korszakküszöbben.

József Attila egész pályája során jól elfért a reformkor óta uralkodó küldetéses költői szerepben. Kései költészetének tragikus pátosza nem illeszkedett az új játékosság kötelező frivolitásához. A névmágiára hivatkozó nyelvfelfogása szerint nem a nyelv előzi meg a költőt, hanem az alkotó a nyelv legteljesebb mértékű uralása révén a szó hatalmával képes a világ megváltoztatására. Verseinek lírai énje minden belső komplikáltsága ellenére világalkotó képességgel rendelkezik. Az átrendeződés könnyörtelenül végbe ment. Ady, Babits, Radnóti pozíciója megrendült, Kosztolányi és Szabó Lőrinc előre törtek. Hát nem volt meg minden okom a borúlátásra, hogy József Attilával hamarosan a megszilárduló új trend nagy vesztesei között találkozom? A kánoni helyét illető pesszimizmusom mégsem bizonyult indokoltnak. A költő, csodák csodájára a politika támogatásának elolvadása dacára, az ízlés – rá nézve – előnytelen változásai közepette megőrizte régi, kivételezett helyét.

A magyarázatot keresve különbséget kell tennünk a posztmodern érvényesülésének két tartománya között. Elsődleges az, ami a költészet világában lejátszódik. Márpedig az új korszak költői változatlanul pártját fogták

József Attilának, s egyúttal a nagy költő előd oltalmába vonultak. Látványos megnyilvánulása volt ennek az a *Már nem sajnó. József Attila öregkori versei* című viselő, Zelki János által szerkesztett, 1994-ben napvilágot látott kis kötet, amelyben a kor reprezentatív költői, többnyire fiatalabb évfáratúak, megírták azokat a verseket, amelyekben szerintük a fiatalon meghalt költő, ha megéri az öregkort, reagált volna a világ folyására. Emellett folyóiratokban, saját kötetekben megindult József Attila költészetének játékos, ironikus, de a költővel szemben a legkevésbé sem ellenséges hangvételű újraírása. Azaz a posztmodern mintegy adoptálta József Attilát. A váratlan jelenség magyarázata messze vezetne. Be kell érnem egyetlen ok felvillantásával. Azzal, hogy József Attila nem volt apafigura. Költői tökélyét a szakma művelőinek világosan kellett látniuk, ugyanakkor arról sem feledkezhetek meg, hogy ez a régi pályatárs egész élete során alig részesült elismerésben, mindvégig az irodalom perifériájára szorítva alkotott. Soha nem állt módjában irányt kijelölni mások számára, korlátokat állítani, programokat erőltetni, mint ahogy ezt Ady, Babits, Kassák a maguk módján megtették. Nehéz lett volna lázadni ellene.

A kritikusok és az irodalomtudósok, a posztmodern másik érvényesülési terepének szereplői, észlelvén a költő változatlan közkedveltségét az alkotók körében, szentesítették a gyakorlatot. Presztízsének változatlan fenntartása mellett döntöttek. Az alvilágból való szabad visszajárásért azonban a költőnek komoly révpénzt kellett leszurkolnia a Styx tudós őrei markába. A tudomány megalkotott a moderniségről egy teleologikus koncepciót, amely szerint minden út a posztmodernhez vezet. Ami ettől elkanyarodik, az zsákutca. A húsz-harminc éves fordulójára felállítottak egy korszakküszöböt. Mivel költőnk engedélyt kapott ennek átlépésére, érett korszaka meg kellett feleljen a küszöb mögött elterülő késő-modern paradigma szabványának. Könyörtelenül végrehajtották rajta az ehhez szükséges fazonírozás műveleteit. Szabtak, varrtak, nyestek, csonkítottak, vagy ha kellett, protézist alkalmaztak, s végül gyártottak egy késő modern József Attilát.

A harminc éves elejének elkötelezett, politizáló költészete már korábban karanténba került. Hogy a tőkét döntögető József Attila kísértete nehogy zavart okozzon, a bekerített terület körül most megkettőzték az öröket, fokozták az éberséget. De a József Attila-kép megújítását kezdeményező szakmai körökben megtört a halál közeli évek politizáló költeményeit leváltó, ezek helyébe lépő tragikus hangvételű kései verseinek presztízse is. A hangsúly átkerült az ún. középső korszak verseire, azaz minden olyan alkotásra, amely megfelelni látszott a késő modernség kritériumainak. Például az *Eszméletben* Kulcsár Szabó Ernő annak bizonyítékát látta, hogy az én szétszóródása előre haladt József Attila költészetében. Bókay Antal *A hetedikben* és a *Szabad-ötletek jegyzékében* igyekezett kimutatni az én integritásának fellazulását. A cél érdekében felértékeltek a költő közepes korai avantgárd kísérleteit is. A József Attila-i alkotásmódnak abban a sajátosságában, hogy a költő újraírta verseit, illetve hogy a szövegek egyes kidolgozott elemeit újabb műveiben eltérő szövegösszefüggésben újra felhasználta, az organikus műalkotás eszményén való túllépést, a posztmodern alkotásmód megelőlegezését vélték felfedezni.

Mivel a szakemberek úgy oszlottak meg, hogy az „újravizsgálók”-hoz a József Attila-kutatást hivatásszerűen művelő szakemberek közül csak az említett Bókay csatlakozott, a költőről alkotott kép megújítói frontális támadást hirdettek az „ortodox” József Attila-kutatók ellen. Egyfajta poétikai redukcionizmus szellemében módszertani és szemléleti konzervativizmusban: pozitivistá, (freudi ihletésű) pszichológista beállítottságban, (marxista) szociológizálásban, a filológiának, az életrajzi magyarázatnak túlzott szerepet biztosító gyakorlatban marasztalták el az utóbbiakat. Az életmű tudományos feldolgozásában ezzel belső megosztás, sőt, erőteljes polarizálódás ment végbe. A késő modern paradigma jegyeit felismerni vélő kutatókkal szemben az „ortodox” tábor, Szabolcsi Miklóssal az élen, a költőt minden jelző nélkül a modernség képviselőjének tekintette. A két irány szakmai konfrontációja viszonylag későn, 2005-ben jutott el kulminációs pontjára, de az ide vezető folyamat a nyolcvanas évek közepéig vezethető vissza.

Az utóélet alakulásába a vizsgált időszakban valóban újra erőteljesen beleszólt a textológia és a filológia. Új verskéziratok nemigen kerültek elő, de az ország egyik legjelentékenyebb textológusa, Stoll Béla a nyolcvanas évek közepére átvizsgálta és jelentősen átrendezte a korábbi szövegkiadók által közzé tett verskorpuszt, majd saját munkáját felülvizsgálva 2005-ben, egyfajta Guinness-rekordként, a versek újabb, immár negyedik kritikai kiadását bocsátotta közre. Ezzel párhuzamosan a korábbi válogatott levelezés helyett elkészítette József Attila összegyűjtött leveleinek gyűjteményét. Szabolcsi Miklós sok évtizede folyó textológiai és mikrofilológiai munkálkodása mellett a kutatásnak ezen a területén két kiváló szakember, Tasi József és Lengyel András végzett eredményes feltáró munkát.

De a József Attiláról alkotott kép átalakulásához a textológia más területen járult hozzá a legerőteljesebb módon. 1986-ban került napvilágra egy olyan, igen nagy terjedelmű szövegtörzs, amely a költő értekező prózai hagyatékának eddig ismeretlen, publikálatlan részét tartalmazta. Haladéktalanul hozzákezdünk ennek az anyagnak a feldolgozásához. Munkánk – túlzás nélkül állíthatom – a gondolkodó, értekező József Attilával kapcsolatban a korábbi évtizedekben kialakított elképzeléseket alapjaiban változtatta meg. Az első rész, a költő 1923 és 1930 között írt tanulmányainak, cikkeinek kritikai kiadása 1995-ben, az Osiris kiadó gondozásában jelent meg. A kilencvenes évek első felében bekövetkezett elméleti „Bumm” robajától nagyot halló szakmának e nagy horderejű felfedezések iránt tanúsított közönye miatt elkedvetlenedett filológusok a második rész készítéséhez csak több év kihagyással láttak hozzá. Az 1930 és 1937 közötti írások feldolgozása folyamatban van.

A József Attila-kép textológiai megújítása egy másik irányba is végbement. A publikálásra kínáló anyag, a költő pszichoanalitikus vallomásainak együttese már jó ideje rendelkezésre állt. Csak az elszántság hiányzott, hogy kiszabadítsuk őket elzártágukból. Az ideológiai éberségnek és az ízlésrendőrség szigorának a rendszerváltást megelőző és azt néhány évig követő fellazulása alkalmat adott arra, hogy kezdeményezzük a nyelvi tabut és az illendőség határait sűrűn túllépő szövegek közzé tételét és magyarázatát. A

vallomások és a közönség szembesítésében szövetségesünk is támadt Jordán Tamás személyében, aki a Radnóti Színházban előadta a *Szabad-ötletek jegyzékét*. Így látott napvilágot éles viták keresztüzében és erős ellenállás legyőzése után a Balassi Kiadó gondozásában 1992-ben a *Szabad-ötletek jegyzékét*, a *Rapportleveleket*, a csonka Rorschach-tesztet és más problematikus írásokat tartalmazó *Miért fáj ma is* kötet. Az anyag azóta kiegészült egy-két újabban előkerült mélylélektani vallomással. Ennyire gazdag vallomásanyag és a róla írott tanulmányok felé forduló, megbotránkozástól is fűtött figyelem jelenlétét konstatálva nem kell ahhoz a költői életművet kisajátító pszichoanalitikus értelmezők összeesküvésére gyanakodnunk, hogy megmagyarázzuk a költői pályát és az életművet a mélylélektan felől megközelítő írások elszaporodását. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az előző politikai kurzus alatt a pszichoanalitikus tudományosság szűk keretek közé volt szorítva, s alig található megfelelőbb tárgyat kompetenciájának megmutatására, mint a háromszori analitikus terápiának alávetett, és költészetében erős freudi ihlet jelenlétét mutató költőt.

A késő modern József Attila-kép kiépítésén fáradozó szakemberek kritikája tényszerűen nemcsak abban helytálló, hogy az „ortodox” kutatás filológiai-textológiai, pszichoanalitikus orientáltságára utal, hanem rámutat a társadalomtörténeti szempont hangsúlyos jelenlétére, a marxista irodalomtudománytól örökölt módszerek és szemléletmódok továbbélésére is. Ez a rámutatás annál indokoltabb, mert Szabolcsi Miklós hatvanas évek óta több vaskos kötetben kibontakozó József Attila-monográfiájának utolsó kötete, az 1998-ban megjelent *Kész a leltár* a költő munkásmozgalmi tevékenységét és ennek keretében alakuló költészetét tartalmazó érett korszakának elemzésével zárult. Csakhogy míg Szabolcsi a Kádár-rendszer idején, éppen a tudománypolitikában betöltött szerepe folytán e kérdéskörrel való kivételesen széles és mély ismereteit nem merte és nem tudta szabadon kifejteni, a demokrácia közegében erre végre módja nyílt. A módszertani sterilitáshoz való ragaszkodás most újra kész lett volna, ha nem is belefojtani a szót, de kétségbe vonni az általa alkalmazott módszerek szakmai hitelét. Kétségtelenül sokadrangúvá jelentéktelenedett el a hatvanas évek közvéleményét még izgató kérdés, hogy kizárta-e a párt József Attilát. Nagy veszteség lett volna azonban, ha Horváth Iván és mások e kérdés kapcsán elindult töprengése a költő politikai és szellemi tájékozódásának alakulása fölött nem juthatott volna el a korábbi korszak tudományosságától markánsan eltérő végkövetkeztetéseikig.

A poetológiai redukcionizmus alapján álló szakemberekkel szemben a kilencvenes években egy újabb front nyílt, s erről szólva a magam szerepét is kénytelen vagyok szóba hozni. Részem volt ugyanis abban, hogy vitapartnerünknek, akik gondolkodásának legfőbb alapja Hans-Robert Jauss recepcióesztétikája volt, egy fontos ponton konkurenciát teremtettünk. Ha a kultusz a befogadás egyik módozata, akkor a Dávidházi Péter által kezdeményezett kultuszkutatás, amelybe én magam a József Attila-kultusz születését rekonstruálva belekapcsolódtam, a recepcióesztétika egy sajátos válfaja. Csakhogy a kultikus befogadó magatartása mintha illetlenül megzavarná a

Jauss által szépen felépített képletet, ugyanis – bizonyára megengedhetetlen naivitással – problémátlanul közelinek, familiárisnak érzi József Attila költészetét. A kultikus olvasót eltökélten affirmatív viszony fűzi a József Attila-művekhez. Ennél az olvasónál bizony nem tapasztalunk ellenállást a befogadás tárgyával szemben: odaadás, önkéntes alárendelődés történik a mű (esetleg vélt) igazságának. A kultikus olvasatokat jól leírható, erős, rögzült előföltevések irányítják vagy kondicionálják. A mű és az olvasó kapcsolatából a recepció-elmélet jelentésegységeket kíván kinyerni. A kultuszkutatás ellenben nem lehet meg a szerző, annak alakja, legendája, külső-belső problémái, életrajza, és a szerző–mű reláció figyelembevétele nélkül. A kultusz elsődlegesen személyek tisztelete, akik – adott esetben – művek megírásával érdemelték ki megbecsülésünket. A mű felől megközelítve a kérdést: ha igaz az, hogy a műalkotás a befogadás folyamatában kel életre, akkor a kultuszkutatót a műnek nemcsak az értelme, hanem a kulturális-társadalmi közegben való tényleges élete foglalkoztatja. Az elmélet ellenőrzésére az élet hamarosan alkalmat adott.

2005-ben, a költő születésének centenáriumi évében az utóélet különleges eseménysorozata következett be, kedvező alkalom nyílt a kultusz gyakorlására. Az év sikere nem utolsó sorban annak tudható be, hogy a kultusztörténeti vizsgálódások tanulságait tudatosan és tervszerűen alkalmaztuk az emlékév megszervezése során. 2003-ban azért alapítottuk a József Attila Társaságot, hogy a jubileum előkészítése időben elkezdődjék, s lebonyolításához mindvégig biztosítva legyenek a személyi feltételek. Különös figyelmet fordítottunk arra, hogy a költő konferenciák tárgyaként, fordításkötetekben, kiállításokon eljusson a külföldi közvéleményhez. Fontosnak tartottuk, hogy az ünneplés ne maradjon a szakértelmiség belügye, hanem a kulturális élet számos területére kiterjedjen. Fontosnak tartottuk a rendezvények decentralizációját: vidéken és a határon túli magyar kisebbségek körében kellő hangsúllyal legyen jelen József Attila öröksége. Végül törekedtünk arra, hogy a kultusz a fiatal nemzedékeket is elérje. Mindezek a kezdeményezések és ösztönzések mit sem értek volna, ha a közvélemény nem lett volna eleve fogékony a költő öröksége iránt. Az eseménysorozat jelentőségét és sikerét mutatja, hogy a „hosszú József Attila évről” a Napvilág kiadó gondozásában Agárdi Péter tollából *József Attila, a közös ihlet* címmel könyv terjedelmű értékelés jelent meg.

A szaktudomány vitája József Attiláról csak egyik eseménye volt a „hosszú József Attila évről”. A Petőfi Irodalmi Múzeumban lezajlott esemény moderátora azt mondta a paritásos alapon lefolytatott vita előtt, hogy a küzdőterre nyolc harcos megy be, s csak négyen távoznak élve. Az éles hangú megnyilatkozások ugyan nem hiányoztak, de a várt vérengzés elmaradt. Tanúskodik erről a vitáról megjelent kis kötet, amely a „*Mint gondolatjel, vízszintes a tested*” címet viseli. Mindenki megmaradt álláspontjánál, s az indulatok lecsillapultával minden ott folytatódott, ahol elkezdődött. Az utóélet drámája a húsz év elteltével is tovább tart, s remélhetőleg, még sokáig tartani fog, a kultusszal együtt, amely a nagy alkotók halál utáni hosszú életének egyik legfontosabb motorja.

Monok István

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG SZÁMBAVÉTELE, KAPCSOLATTÖRTÉNET ÉS A 16. SZÁZADI KÖNYVANYAG VIZSGÁLATA¹

Az egyes nemzeti kultúrák kutatása szükségképpen más-más megközelítésből indul ki. Az európai kultúrtörténetnek vannak jellemzően kibocsátó, és nagyobb részt befogadó nemzetei is, és természetesen külön érdekes azoknak a jelenségeknek a bemutatása, amelyek az egyes nemzeteknek a másokra gyakorolt hatását közvetítik. A magyar – hasonlóan a közép-európai népekhez – elsősorban befogadó nemzet. A közvetlen kulturális hatás mellett, nagyon jelentős a nyugat-európai szellemi áramlatok német, illetve olasz szűrőn át történt megjelenése.

A korai újkorban, elsődlegesen történelmi okoknál fogva, a magyarországi és az országból kiszakított, a Török Birodalomban önálló állami létet élő Erdély értelmiségét külföldön képezték.² Nem volt ugyanis folyamatosan működő egyetem ezekben az országokban. A terület szegénysége, szinte állandó hadszíntéri jellege miatt a könyvkiadás csak nagyon szerény mértékben volt jelent. Olcsóbb volt importálni a könyveket, mint helyben előállítani. A külföldön tanult értelmiségiek szellemiségét a képzést nyújtó professzorok alapvetően, és életre szólóan befolyásolták, emellett a már hazatért pap, lelkész, tanár, orvos vagy jogász a további élete során nagyon nehezen jutott újabb szakirodalomhoz.³

A történelem nem volt sokkal kegyesebb a térség többi országához, illetve népéhez sem. A nemzetté válás így az egyes kulturális közösségek számára

¹ A közlemény a Társadalmi Megújulás Operatív Program *Szuperszámítógép a nemzeti virtuális laboratórium* címet viselő, TAMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0010 azonosítószámú projekt keretében készült.

² *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*, szerk. Márta FONT-László SZÖGI, Pécs, Bornus, 2001.

³ István MONOK, *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates 1526–1750*, Paris, Honoré Champion, 2011 (Bibliothèque d'Études de L'Europe Centrale Vol. 4.).

hosszú, elnyúló történelmi folyamat lett, nem kevés ellentmondással és konfliktussal. Ne feledjük, hogy egyes népek önállósági törekvései még ma is élnek, hiszen pl. a szlovákok alig húsz éve alapították meg első államukat.

A kulturális örökséget tekintve, a nemzeti öntudat kialakulásával természetes módon jelent meg az elbirtoklási szándék. A magyar kutatás számára minden hungaricum,⁴ ami a bármikori Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos. A középkori Magyarországról Párizsba került német tudóstól a magyar szülőktől született Tony Curtisig, vagy bizonyos tekintetben Nicolas Sarkozyig. Ugyanakkor a szlovák kutatás számára slovacicum minden,⁵ a mai Szlovákia területéről származó kulturális alkotás, az onnan bárhova elkerült személyeket is bele értve, függetlenül attól, hogy az illető személy magyar, német, zsidó, vagy bármely más közösség tagja. A kutatás szervezését tekintve ez ideális helyzet lenne, ha nagyobb viták nélkül tudnának az egyes kutatói közösségek együtt dolgozni. Hiszen a közösség mindenképpen közös. A példánál maradva: a szlovákiai magyar magyar is, meg Szlovákiáé is, igaz, hogy Magyarországé, és nem szlovák.

A retrospektív nemzeti bibliográfiák a térségben ezért is képeznek átfedő halmazokat. A magyar retrospektív nemzeti bibliográfia például számba vesz minden, a mindenkor Magyarországon megjelent, az erre a területre vonatkozó, az erről a területről elment személy által bárhol kiadott és minden más magyar nyelvű dokumentumot. Ez azt jelenti, hogy a szlovák kutatásnak csak le kell másolni ezt a mai Szlovákia területére szűkítve (hiszen ez 1920-ig Magyarország volt), és készen is vannak⁶. Ezt is teszik, de természetesen a saját kutatási eredményeikkel teljesebbé teszik a képet, amely eredményeket azután a magyar kutatás vesz át a saját nyilvántartásába.

Az ilyen részletes patrioticum kutatások a nagy kultúrák kutatói számára jó esettanulmányul szolgálnak a saját kultúrájuk kibocsátó erejének, illetve a recepció mechanizmusának megismerésére. Sokszor a magyar (vagy más közép-európai) kutatási láz, a nemzeti kultúra múltjának részletei után, komolyan kiegészítheti a már ismertnek hitt jelenségek megértési szempontrendszerét.

⁴ Ld. a Magyar Nemzeti Bibliográfia honlapját: <http://mnb.oszk.hu/> [2013.10.27.]

⁵ Ld. a Memoria Slovaca honlapját: <http://www.memoria.sk/> [2013.10.27.]

⁶ PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, vol. I-VI, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1888-1892.; *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, vol. VII, Pótlások Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712-1860* című művéhez, 1701-1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok, szerk. PAVERCSEK Ilona, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1989.; *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, vol. VIII, Függelék, Hazai 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája, Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701-1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz, szerk. PAVERCSEK Ilona, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1989. – A szlovák nemzeti bibliográfia, amely lényegében az előbbi másolata (örvendetes kiegészítésekkel, amit majd a magyar bibliográfia kiegészítése másol át): Agáta KLIMEKOVÁ–Eva AUGUSTINOVÁ–Janka ONDROUŠKOVÁ, *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*, Zväzok I-VI, Martin, Slovenská Národná Knižnica, 2008.

Tanulmányomban olyan esetekre mutatok rá, amikor a 16. századi könyvek kutatása egyrészt elmélyíti a magyarországi és erdélyi humanizmus történetének megismerését, másrészt hozzájárul az európai humanizmus kapcsolati hálójának megrajzolásához.

A magyarországi humanizmus nem magyar. Természeténél fogva a humanizmus nem lehet nemzeti, de Magyarországon a humanista tudósok, filológusok jelentős része itáliai, dalmát, csehországi (német, morva, cseh) volt. Ezekről a területekről érkeztek a magyar királyi udvarba, a főpapok, illetve főurak kastélyaiba a 15. században. A középkori Magyar Királyság szétesésével, így a királyi udvar művelődésszervező erejének megszűnésével egy másfajta kapcsolati hálót kellett felépíteni, és ebben jeleskedett számos magyar főúri család, főpap, illetve a 16. században néhány, anyagilag tehetősebb város is. Ezek a városok túlnyomórészt német lakosságúak voltak abban a korszakban.

A magyarországi és erdélyi humanizmus egyik jellegzetessége tehát a 16. században az, hogy a legjelentősebb filológiai eredményeket nem Magyarországon vagy Erdélyben érték el a sokszor jól képzett ifjak, hanem azokban az egyetemi városokban, ahova tanulmányaik elmélyítése céljából utaztak. Hazatérve nem szűnt meg a kapcsolatuk az alma materrel, az ottani tanárokkal, de elmélyült alkotásra hazájukban kevés lehetőségük maradt.⁷

Vannak persze ritka kivételek. Johann Honter például, aki szülővárosának, Brassónak első plébánosa, majd első protestáns lelkésze lett, a betűmetszést is megtanulta Bázelen, és Brassóban nyomdát is alapított.⁸ Számos ókori szerzőt adott ki itt, főként iskolai használatra, de – mivel a valachiai kolostorok a közelben voltak – a nevéhez köthető egy Nilus szöveg *editio princeps*ként való kiadása is.⁹ A hálátlan utókor persze elfeledte ezt a tettét,¹⁰ annak ellenére, hogy a szöveg első bázeli kiadója, Michael Neander világosan elmondja a saját kiadása előszavában, hogy Hontertől kapta a görög kiadást és a kéziratot.¹¹ Utoljára 1614-ben Hamburgban Nicolas Glaser említette

⁷ Gábor KECSKEMÉTI, *Philological Activities of Early Modern Hungarian and Transylvanian Humanists=Acta conventus neo-Latini Budapestinensis: Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Budapest 2006)*, szerk. Rhoda SCHNUR, Tempe, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2010, 343–351 (International Association for Neo-Latin Studies (IANLS) Acta, Vol. 13).

⁸ Ludwig BINDER, *Johannes Honterus – Schriften, Briefe, Zeugnisse*, szerk. Gernot NUSSBÄCHER, Bukarest, Kriterion, 1996; Gernot NUSSBÄCHER, *Beiträge zur Honterus-Forschung*, I. Band: 1966–1989, II. Band: 1989–2004, III. Band: 2004–2010, Kronstadt, Aldus Verlag, 2003, 2005, 2010.

⁹ Pseudo-Nilus, *Νειλον Μοναχον κεφαλαια – Thalasius, Αββα Θαλασιου εκ της αγάπης και εγκρατείας κεφαλαίων*, Coronae, 1540, Johannes Honterus (RMNy 40.)

¹⁰ Vö. István MONOK, „La seule édition princeps d’un texte classique en Transylvanie au XVIe siècle” in Strasbourg, ville de l’imprimerie. L’édition princeps aux XVe et XVIe siècles. Texte et images, innovations et traditions. Colloque international, Strasbourg, 23 et 24 mars 2012, Bibliothèque nationale et universitaire, Actes du colloque (megjelenés alatt).

¹¹ *Νειλον Επισκοπου και Μαρτορος Κεφάλαια, η Παραινέσεις, Nili Episcopi et Martyris capita, seu praeceptiones de Vita pie, Christiane ac honeste exigenda, Graecolatine a Michaele Neandro Soraviense conversae et expositae*, Basileae, per Ioannem Oporinum (1559) (Wolfenbüttel, HAB: A: 8.3 Poet)

meg ezt a tény¹², aztán feledésbe merült. A magyar retrospektív nemzeti bibliográfia tehát a Neander-féle bázeli Nilus kiadást is nyilvántartja, mint hungaricumot – igaz, a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiát az európai kutatóműhelyek tagjai nem használják. Pedig Johann Honter életének részletes nyomon követése a 16. századi bázeli humanista könyvkiadás történetéhez is szolgálhatna adalékokkal.

De tudunk olyan példát is említeni a 16. századi magyarországi humanizmus alakjai közül, akinek filológiai munkáját a korszakban senki sem ismerhette. Az illető magyar ifjú ugyanis nem tudósként akarta szolgálni azt a közösséget, amely támogatta őt tanulmányaiban, hanem papként, jezsuita szerzetesként.

Szántó István (Stephanus Arator), egy dunántúli földműves gyermeke, a jezsuitáknak köszönhetette, hogy Bécsben tanulhatott. Később a humanista műveltségű Bornemisza Pál nyitrai püspök támogatta, 1560-ban ő küldte Rómába a tanulmányai folytatására. Szántó itt lépett be a jezsuita rendbe, hazatérve Nagyszombatban tevékenykedett. Ezután a bécsi és a gráci egyetemen tanított rövid ideig görög nyelvet, majd a Szent Péter Bazilika magyar gyóntatójaként (poenitentarius) visszatért Rómába 1575-ben. 1579-ben ment Erdélybe, Kolozsvárra. Innen, az Erdélyből kitiltott jezsuitákkal együtt Znióváráljára költözött. Erről a helyről 1605-ben úzték el a jezsuitákat, ekkor ment Olomouche, s ott halt meg 1612-ben.¹³

Életében nyomtatott műve nem maradt ránk, a magyar nemzeti bibliográfia levéltári források alapján feltételezi egy vitairatának megjelenését (RMNy 568). Tudjuk azonban, hogy több fordítói és írói terve megvalósult. Fennmaradtak történeti feljegyzései (*Brevis et succincta descriptio qua occasione haereses in Ungaria et Transylvania fuerint invectae, quem progressum habuerint et quis modus sit eos exstirpendi*) és egy Alcoran cáfolata is.¹⁴ A görög és a latin nyelv kiváló ismeretéről tanúskodnak filológiai munkái. Dolgozott egy Thomas Kempis fordításon (*Imitatio Christi*), de ez a kézirat nem ismert. Elkészült egy magyar nyelvű katekizmus is, amelyről nem tudjuk, kitől fordította. Foglalkozott a Biblia magyarra fordításával, egy magyar-latin szótár összeállításával; többek szerint ő volt Ambrogio Calepino egyik munkatársa.¹⁵ A legjelentősebb teljesítménye filológiai téren a Fulvio Orsini megbízásából elvégzett Polybius kollacionálás.

¹² ΧΡΥΣΑ ΝΕΙΛΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΠΑΡΑΝΕΙΤΙΚΑ, *Aurea Nili Epsicopi Martyris Paraenetica. Interprete M. Nicolao Glaseo, Hamburgi, 1614, Paulus Langius (Wolfenbüttel, HAB: A: 517.3 Quod. (5))*

¹³ *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. Vol. I. 1541–1600*, szerk. Ladislaus LUKÁCS SI, Róma, Institutum Historicum S. I., 1978, 621 (Monumenta Historica Societatis Iesu, Vol. 117.).

¹⁴ István SZÁNTÓ (Arator) S. J., *Confutatio alcorani (1611)*, kiad. LÁZÁR István Dávid, Szeged, Scriptum, 1990.

¹⁵ Vö. ISTVÁN Dávid Lázár, *Le polemiche di István Arator (XVI-XVII secolo)=Una pastorale della comunicazione. Italia, Ungheria, America e Cina: l'azione dei Gesuiti dalla fondazione allo scioglimento dell'Ordine*, Atti del Convegno di Studi Roma-Macerata, 24-26 ottobre 1996, kiad. Diego POLI, Róma, Il Calamo, 2002, 337–348 (Quaderni linguistici e filologici, 13.).

Szántó Arator István Rómában 1576 és 1578 között arra törekedett, hogy egy magyar papokat képző helyet hozzanak létre. A szeminárium helyéül a Monte Celion lévő pálos rendházat, illetve a Santo Stefano Rotondo templomot szemelte ki, ám ehhez a rendházat felügyelő Alessandro Farnese bíborost is meg kellett nyerni. A bíboroshoz azonban nem talált utat, de szerencséjére, amikor 1578 novemberében a Vatikáni Könyvtárban tartózkodott, Fulvio Orsini, az említett bíboros titkára érkezett a könyvtárba, hogy a Niccolò Perrotti és Wolphgangus Musculus-féle Polybius-kiadást¹⁶ kiegészítésekkel együtt megjelentesse. Szántó Arator István, rendtársával, Gibertus Bronkhorsttal elvégezte a munkát, a közbenjárásért cserébe kollacionálták a szöveget a Vatikáni Könyvtár *Vat. Gr. 124 A* jelzetű kódexével. Erről a történetről, benne a maga szerepéről, amelynek emlékeit Lukács László adta közre,¹⁷ Szántó Arator István így emlékezik meg:

„Accidit deinde anno 1578 mense novembri, ut Iulius (!) Ursinus, canonicus Lateranensis, qui erat Farnesio a secretis consiliis, Vaticanam Bibliothecam ingrederetur, quo Polybium suum male impressum cum exemplari Vaticano manu scripto conferret.”¹⁸

Miután Orsini eredménnyel járt közben Farnese bíborosnál ...

„Ne autem paenitentiarius Ungaricus ingratus Ursino foret pro tam insigni officio charitatis, totum eius Polybium Graceum – iuvante eum permissu superiorum P. Giberto, Germanico paenitentiario – cum exemplo Vaticano multo studio et labore contulit, et errores atque veritatem lectionis diligenter annotavit.”¹⁹

Az 1582. évi kiadásban azonban Fulvio Orsini meg sem említette a két jezsuita segítségét, így Szántó Arator István, mint a Polybius-filológia történetének egy kis alakja egészen 2000-ig ismeretlen maradt, Lorenz Wienrich tanulmányáig,²⁰ annak ellenére, hogy a már idézett szövegek egyébként kiadásra kerültek azt megelőzően is.

Esettanulmányunkban egy másik brassói ifjú, Peter Felckmann (?–1603) görög filológiai munkásságát is röviden bemutatjuk. Felckmann a magyar szakirodalomban csupán említés szintjén ismert, jöllehet a későhumanizmus három ismert irodalmi alakja, Sebastianus Ambrosius (1554–1600), Szenci Molnár Albert (1574–1634) és Miskolci Csulyak István (1575–1645) életére vonatkozó dokumentumokban (levelezés, naplók) gyakran előfordul a neve. Johann Jacob Grynaeusnak levelet vitt Georg Rohrmanntól Bázélbe. 1595-ben kezdte teológiai tanulmányait Heidelbergben, majd egy év múlva hosszú franciaországi, angliai

¹⁶ Polybii Megalopolitani Historiarum Libri priores quinque. Nicolao Perotto Episcopo Sipontino interprete. Item, Epitome sequentium librorum usque ad Decimumseptimum. Vuolfango Musculo interprete. Basileae, Johann Herwagen der Ä., 1549 (Wölfenbüttel, HAB: A: 102.1 Hist. 2)

¹⁷ *Monumenta antiquae Hungariae*, szerk. Ladislaus LUKÁCS St, Róma, Institutum Historicum S. I., 1969, 683–695 (Monumenta Historica Societatis Iesu, 101.).

¹⁸ Uo. 683.

¹⁹ Uo. 684.

²⁰ Lorenz WEINRICH, 'Paenitentiarius Ungaricus non ingratus Ursino'. *Zur Textgeschichte des Polybius*, *Philologus* 144 (2000), 126–133.

és genfi utazásra indult. Genfben találkozott Szenci Molnár Alberttel, aki bemutatta Theodore de Bèze-nek is. Heidelbergben 1598-ban Daniel Tossanus elnöklete alatt disputált a pápaságról (*Theses Theologicae De Papatu*²¹). A Heidelbergben letelepedett, megnősült Felckmann sokat segített azoknak a magyarországi és erdélyi diákoknak, akik nagy számban látogatták a Neckarmenti város egyetemét.²²

A Párizsban, a CNRS Institut de Recherche d'Histoire des Textes humanista szekciója 1995-ben indított programot a 16. századi humanista szövegkiadások paratextusainak módszeres összegyűjtésére és kiadására. Az *Europa Humanistica*, a belgiumi Brepols kiadónál megjelenő sorozat eddigi kötetei számos adalékot közöltek már magyar vonatkozásban is a humanista kapcsolatrendszeréről és annak működéséről. A kutatási program német csoportja a Palatinatus (Kurpfalz) humanistáinak tevékenységét mutatta be, immáron négy kötetben. A Heidelbergben, Hieronymus Commelinusnál megjelent Athanasius-kiadás (1600–1601),²³ Abraham Scultetus fordítói tevékenysége kapcsán került a harmadik kötetbe. Felckmann neve csupán az 1601-ben megjelent Appendix kötetben szerepel, mint „P. F. C.”, azaz 'Petrus Felckmannus Coronensis'. A mostani kötet kiadói megjegyzi róla, hogy ismeretlen, erdélyi származású teológus, aki Commelinus mellett foglalkozott Athanasius szövegeivel. Pedig ennél jóval több tudható róla, szerepe az Athanasius-kiadásban is lényegesen nagyobb volt.

Nem tudjuk, mikor hagyta el Erdélyt, de az bizonyos, hogy 1589-ben már tapasztalt filológus lehetett, és már ekkor volt kapcsolata Commelinusszal. Ez utóbbi ugyanis az 1589-ben megjelent nagy Vergilius-kiadásában, Fulgentius *Libellus de allegoria Virgilio librorum* című munkája ajánlásában írja, hogy

„In Fulgentio edendo duobus exemplaribus usus sum, quorum alterum Petrus Velckmanus, alterum Franciscus Modius ex bibliotheca Fuldensi descriptum mihi communicavit ...”

Ezt a szöveget Commelinus monográfusa, Wilhelm Port is kiadta,²⁴ de ő Felckmannról szinte semmit sem tud. Azt sem, hogy mikor dolgozott Angliában a kódexekkel. Commelinus minden esetre 1593-tól dolgozott az

²¹ Daniel TOSSANUS, *Theses Theologicae De Papatu*, Heidelbergae : Leo & Lancelotus, 1598
=http://dfg-viewer.de/show/?set[image]=5&set[zoom]=default&set[debug]=0&set[double]=0&set[mets]=http%3A%2F%2Fdaten.digital-sammlungen.de%2F~db%2Fmets%2Fbsb00032401_mets.xml [2013.10.27.]

²² Szenci Molnár Albert naplója, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003, 60, 202 (Historia Litteraria, 13).

²³ *Die deutschen Humanisten, Dokumente zur Überlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur in der Frühen Neuzeit, Abteilung I: Die Kurpfalz, Band III: Jacobus Miccyllus, Johannes Posthius, Johannes Opsopoeus und Abraham Scultetus*, kiad. Wilhelm KÜHLMANN-Volker HARTMANN-Susann EL KHOLI-Björn SPIEKERMANN, Tornhout, Brepols, 2010, 488–490 (Europa Humanistica, 9.).

²⁴ Wilhelm PORT, *Hieronymus Commelinus 1550–1597: Leben und Werk eines heidelberger Drucker-Verlegers*, Leipzig, Harrassowitz, 1938, 35, 79 (Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, Heft. 47).

Athanasius kiadáson, egészen 1597-ben bekövetkezett haláláig. A munkálatokat Felckmann fejezte be.

A szakírók csak az Appendixet tulajdonítják neki: „Ad Opera S. Patris Nostri Athanasii Archiepiscopi Alexandrini Appendix. In qua Elogia Athanasio a veteribus tributa, fragmenta et tituli operum amissorum, extantium etiam lectiones variae copiosissimae, insertis non raro observationibus et emendationibus, collecta omnia opera et studio P(etri) F(eckmanni) C(oronensis). Ex officina Commeliniana, 1601 (Heidelbergae) in folio.” Ám ennek 13. oldalán:

„Variarum ac discrepantium lectionum, quae diversis compluribus vetustis MSS. Codd. Operum D. Athanasii repertae sunt, congregies, collecta per Petrum Felckmannum Coronaeum.

Ad Lectorem

De Codicibus quibus in adornanda hac Operum D. Athanasii editione usi sumus, satis superque superius in *praefatione Tomo I. monuimus*. Hoc saltem nunc restat, ut quem Codicum illorum, quaequae litera a tergo variae Lectionis posita signet, hic exponamus ...”

Ez azt jelenti, hogy már az előző kötet előszavát is ő írta meg. Ebben 20 különféle kódexet hasonlít össze. Kézbe véve azután a Commelinus-kiadás előtti és utáni Athanasius editiókat, illetve az Athanasius szöveghagyományra vonatkozó alapvető monográfiákat, rábukkantunk arra, hogy Felckmann szerepét már 1935-ben Hans-Georg Opitz tisztázta, csak éppen ez a szöveg is elfelejtődött:

„Der Grund zur Verwertung der Schriften des Athanasius für die historische Forschung wurde durch die Ausgabe Commelinus gelegt. Diese stellt eine achtunggebietende Leistung gelehrter Arbeit aus jener Zeit dar. Durch einen sonst unbekanntenen Gelehrten Peter Felckmann, der massgebend an der Edition beteiligt war, sind die Materialien für die Texte verwerten worden...”²⁵

Továbbra is nyitott kérdés azonban, hogy ezeket mikor, hol, és milyen formában vette kézbe. Ezt tisztázva közelebb kerülhetünk Felckmann életrajzának megírásához.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a 16. századi könyvek tanulmányozása a 21. században sem veszített aktualitásából. Amíg a 19. század második felében, a fentiekben bemutatott példákat a „retrospektív nemzeti bibliográfia” összeállításának hívták, a 20. század folyamán, a művelődéstörténet kapcsolati hálózatának kutatása (réseaux, Netzwerk, network) került előtérbe. A kutatásokban természetesen mindig jelen volt a klasszika-filológia és a kora újkori irodalom, illetve tudománytörténet szempontrendszer is, ám a 21. századra a kulturális örökség a tanulmányok, a kultúratudományi stúdiumok előtérbe kerülésével a kora újkori múlt emlékei is a vizsgáldások középpontjába kerültek, mint egy-egy – a 21. századra államszerkezetében megvál-

²⁵ Hans-Georg OPITZ, *Untersuchungen zur Überlieferung der Schriften des Athanasius*, Berlin–Leipzig, Walter de Gruyter, 1935, 2–3.

tozott - nép patimóniának része. Sokszor a már ismert témákat is újraértelmezve olvashatjuk. A közép-európai régióban a *kulturális közösség*, a *nép* és a *nemzet* kifejezések szinonimákként élnek. A *nemzeti* az *országoson* túlmutató tartalommal bír. Ezért is fontos egy-egy, az egész művelődéstörténetet tekintve apró részlet tisztázása olyan szempontból is, amely adott esetben egy nyugat-európai kulturális közösség tagjaként a témát kutató számára teljesen értelmezhetetlen. Pedig ha megpróbáljuk egymást az ilyen kérdésekben is megérteni, a közösségek közti feszültségek értelmezésében is előbbre léphetünk.

Dobos István

MIÉRT REGÉNY, S MIÉRT NEM SZÍNMIÉNY?

Jóllehet Kosztolányi színműveit előadták, s az író megkülönböztetett figyelemmel kísérte saját darabjainak a bemutatását, mégsem került be a korabeli színjátszást meghatározó szerzők közé. Vajon mi akadályozhatta meg ebben? Alighanem e roppant összetett kérdésre az egyik válasz a poétika felől érkezik. Mit tud a kimagasló alkotások sorát létrehozó regényíró nyújtani, melyre színműben nem vállalkozhat? Jelen tanulmány keretében az életműsorozat legújabb kötetét veszem alapul, a *Pacsirta* kiváló kritikai kiadását, hogy szemléltessem a kétféle kifejezőmód, elbeszélés és előadás, regény és színmű viszonyának némely összefüggéseit Kosztolányi életművében.¹

Mindenekelőtt arra kell emlékeztetnem, hogy a színmű nélküli a közvetlen elbeszélői megnyilatkozást, s ez Kosztolányi esetében a lehető legnagyobb veszteséggel jár. A regények elbeszélője ugyanis nyelvteremtő. Egy-egy ritka, jól elhelyezett szó, mely összefogja az addig elmondottakat, s távlatot nyit a soron következő eseménynek megvilágító erejű lehet. Apa, anya és lánya a *Pacsirtában* az utazás előtt a rendkívüli izgalomban csak „ide-oda bódorogtak”. E szavak körül megfordul az elbeszélő világ, s a figyelmes olvasó is részesül ebből az átváltoztató eseményből. Jóllehet nem biztos, hogy ismeri az „ide-oda bódorogtak” „céltalanul megy” jelentését, mégis telitalálatnak véli a régies kifejezést, s tökéletesen érti a „kóborol” áthallásával. Egyik nyelvtörténeti forrásunk szerint: „Az bódorog, aki nem tuggya, hoty hova mennyen, csak kószál.” Talán nem véletlen, hogy Kosztolányi az idézett mondatban minden mást javított, de ezt a szót érintetlenül hagyta. (20. p. 14.sor-21. p. 9.sor) A kóborognál azért is erőteljesebb a bódorog, mert hangalakján a borong, búslakodik jelentése is átsejlik.

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta*. Kosztolányi Dezső Összes Művei. Kritikai Kiadás. A szöveget sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta: BUCSICS Katalin. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2013. A továbbiakban e könyvre hivatkozva csak a lapszámot és azon belül a sor számát adom meg.

A felforgató hatású jelző rendszerint szellemi jelenségekhez s lelki eseményekhez kapcsolódik a regényben. A kávéház teraszán ejtőzók Pacsirtára néznek: „Nem tiszteletlenül, hanem úgy, ahogy rendesen. Bizonyos jóindulatú, hamuszín rokonszenvvel, melyet belül káröröm bélelt, pirossal.” (33) A káröröm pirosa érthető s szemléletes jelző. Pokoli meleg van az indulás napján, s a pusztító szenvedélyhez könnyen társítható a parázsló tűz, ennek nyomán pedig a hamu. A hamuszín rokonszenv mégis fejtörést okoz. Ákos egérszürke ruházatára s őszes hajszínére emlékeztet. Az apa esetében a hamuszín egyaránt lehet a gyász és a bűnbánat kifejezője. Ákos előre sietett, hogy ne kelljen a lánya mellett mennie. Most mellé áll, jelezve, hogy Ő is vállalja a kárörömöt, s persze a rokonszenvet is. Az apa esetében jelentheti továbbá a világi hívságokról való lemondást lánya kedvéért. Vészjósló jelzésként is értelmezhető, hiszen a világ végi eseményekhez is a pusztulásra utaló hamu kapcsolódik az apokaliptikus írásokban. A kétségbeesésében magáról megfélemedezett apa szivarjának a hamuja szóródik majd szét, és szennyezi be könnyes arcát a nevezetes leszámolási jelenetben, amely hajnalig tart, amikor az égbolt hamuszínűre vált. Egyetlen jelző a szöveg egészének az áttekintésére, s a kapcsolódó elemek újrendezésére készíti az olvasót. A 20. századi drámai szövegek nem, vagy csak nagyon ritkán adnak utasítást a szereplők arckifejezésének a jelentését illetően, s az utóbbi esetben is számolni kell azzal, hogy az előadás nézője az adott távolságból s látószögéből másként észleli az arc árnyalatát. A szín többértelmű megjelölése az elbeszélő szövegben a kapcsolódó elemek erőteljes áramlását váltja ki, s ennek a többirányú mozgásnak az észlelő megértése az olvasó feladata.

A leírás regényben általában szünetet jelent, azonban Kosztolányi esetében az ekkor megszólaló nyelv egyenrangú a cselekvéssel. Cifra Géza „Ádámcsutkája le-föl mozgott gugás nyakán.” A csomós jelentésű gugás szó megszakítja a szöveg folytonosságát, s arra eszmélteti az olvasót, hogy az értelmezés távlata a szereplő s az elbeszélő nézőpontjának a függvényében módosul: az utóbbi megítélése szerint Cifra Géza jelentéktelen alak, a szülők szemszögéből ellenben kulcsszereplő. A félreértés elkerülhetetlen a társas kapcsolatokban, mert senki sem tudhatja, mit jelent a másiknak. A harmadik fejezet kínosan emlékezetes első jelenete színpadra állítva beszéd-töredékre zsugorodna: „- Elutazott? - kérdezte. - El, - szólt az apa rekedten. ... - Tulajdonképpen - kezdte anélkül, hogy folytatná.” (63) E párbeszéd-fosztlány akár egy abszurd dráma lecsupaszított jelenetében is elhangozhatna. A regényben azonban nyolc lapra rúg a jelenet bemutatása. Az elbeszélő és Vajkay Ákos értékrendjének a rokonságára utal, hogy a nyelv művészehez hasonlóan a levéltáros is sokat tudott „egy-egy szóról, melyet a régi atyafiak elejtettek valahol századok mélyén.” (73) A családfák kutatója a múltban él, az író a nyelv emlékezetében időzik. Egyetlen példával szemléltetem ezt a párhuzamot.

Vajkay Ákos Pacsirta levelét olvasva ismételtelen szembesül a megértés korlátaival s az értékek viszonylagosságával. Azon tanakodik, hogy nem tudja megmagyarázni a feslett Orosz Olga vonzerejét, az ünnepelt díva ellenben

bizonyára nem értené meg Pacsirta levélének a különös észrevételeit. Jelesül azt, hogy „kígyóút van a dombon, [...] hogy rhododendronok nyílnak a virágágyakban, [...] hogy már hatkor meggyújtják a lámpát és szüretre készülődnek.” (305) Vajkay Ákos tökéletesen tisztában van az idézett szavak jelentésével. A regénybe foglalt levél olvasójának töprengése a mű önértelmezéseként is felfogható, melynek a címzettje a mindenkori befogadó. A szöveg rejtelmes utalásrendszerének a felvázolása azt sejteti, hogy az apa többet tud a címszereplő lelkivilágáról, mint az elbeszélő, a tényleges olvasóról nem is szólva. Vajkay számára magától értetődő, miért tartja Pacsirta éppen a rhododendront említésre méltónak, amelyre vonatkozóan az elbeszélő nem kockáztat meg feltevést, holott máskor kedvtelve teremt összefüggéseket. A havas szépe tudományos nevét Linné a görög rodón (rózsa) és dendron (fa) szavakból képezte. Mivel azonban a rhododendron nem rózsa és nem is fa, ő maga is elégedetlen volt vele, olyannyira, hogy átkeresztelte azáleának. Pacsirta neve a Japánban, s Kínában őshonos növényhez hasonlóan nem illik viselőjéhez. A szülők nagyon régen nevezték el így lányukat, „Mikor még énekelt. Azóta a név rajta ragadt és viselte, mint kinőtt gyermekruhát.” (25) Az azálea kínai jelentése azonban kakukkvirág: ezt abból a hiedelemből eredeztetik, mely szerint az azálea az örökké síró kakukk vércseppjeiből sarjad. Ebben az értelemben e név illik Pacsirtára, aki könnyeivel öntözi a földet. A levél minden szava fáj az apának, mert síró lányát képzeleli maga elé. A levéltáros talán nemcsak a családfáknak, de a nyelv emlékezetének is avatott kutatója lehet.

Az olvasásból felocsúdva kimenőjüket élvező katonákat lát, akik lányokkal „ámolyognak” a parkban, sötétedésre várva. Az olvasó a különös szóválasztásra lesz figyelmes. Az elbeszélő történet idejéhez, 1899-hez képest félműltnak számít 1862, amikor megjelenik a *Magyar nyelv* szótára. E szerint az ámolyog jelentése: ámulva, tátogatva, céltalanul, henyén álldogál, vagy ide-oda jár. A színmű alakjai járhatnak andalogva, de „ámolyogva” aligha. E távolról jövő, ritkán hallott szó a nyelv emlékezetének a kimeríthetetlen gazdagságára figyelmeztet, s arra, hogy a nyugalmazott levéltáros számára a szókincs mélyebben fekvő rétege is elérhető.

A cselekvést megjelenítő kifejezés erőteljes hatást vált ki a regényben, ellenben nem érvényesülhet színpadon, mivel ott testet ölt. Amennyiben hangot kapna a színre vitt cselekvést leképező szó, önmegnevezésként, vagyis ironikus hatású feliratként érzékelné a néző. Ami a regény sava-borsa, az színműben felesleges. Az elbeszélő megnyilatkozásaiban éppen ezek a gondosan elhelyezett, nem hivalkodó, ám megvilágító erejű kifejezések válnak az olvasás jelentésteremtő eseményeivé.

Amint a szereplők útra kelnek a vasútállomásra, először az apa, majd az anya arcát és alakját látjuk az elbeszélő nézőpontjából. „Mégis mennyire hasonlítottak. Szemükben ugyanaz a riadt fény reszketett, vékony, porcogós orruk egyformán hegyesedett ki és fülük is egyformán piroslott.” (23) Kosztolányi társalkotónak tekintette az olvasót, akinek az értelmező tevékenységéhez teret biztosított, ezért is tartózkodott a leírást kísérő kimerítő lélektani magyarázatoktól. A regény beszédmódjának a megítélése szempontjából lényeg-

ges kérdés, mit nem közöl Kosztolányi itt a kéziratból. Kihagyja a szülőkre vonatkozó összegző megállapítást: „A hosszú házaseset testvérekké tette őket.” (22) Másfelől a szöveg legapróbb részletei is jelentéssel telítettek.

A tárgyak nem pusztán kellékek Kosztolányi regényeiben, mivel az esetek döntő részében a szereplőkben zajló lelki folyamatok jelölői. Az apa egyik kezében gyapjútakarót, a másikban meg kulacsot tart. Az utóbbi érthető, hisz Pacsirta a nagy meleg ellen felhúzza rózsaszínű napernyőjét, a meleg takaró viszont felesleges, ugyanakkor ebből lehet arra következtetni, hogy jelenléte a szülők eltúlzott aggodalmának köszönhető. Az elbeszélő tekintete egy-egy tárgyat kiemel, ráirányítja a figyelmet, s ez által érzékelteti a jelentőségét. A falióra jelenlétének a többértelműségére lehet itt utalni.

Leírással kezdődik a regény. Apa és Anya csomagol az ebédlőben. Közelről látható a két szereplő, ahogy birkóznak a bőrönddel, majd villanásnyi időre megelevenedik a jelenet. Egy-egy rövid mondat hangzik el a majdnem otthon felejtett fogkefééről, de párbeszéd nem bontakozik ki. Drámai fordulat akkor következik be, amikor a faliórára néznek: nem lehet tovább halasztani az indulást. A történetmondó felől itt arra is lehet gondolni, hogy Pacsirta színre léptetése sem halogatható tovább, a címszereplő ugyanis fizikai valójában csak közvetlenül az elindulás előtt jelenik meg. Az ingaóra „cifra, fa-faragványos”. A jelző előre mutat Ciffra Gézára, aki ugyan a jelét sem mutatja közeledésnek Pacsirta iránt, a szülők vágyteljesítő képzeletében azonban ez mégis megtörténik. Cifra jelzőkkel azért illetik Vajkayék az ártatlan forgalmistát, mert a továbbállt csapodár udvarló tulajdonságaival ruházzák fel.

Ami a szereplők belső világában megtörténik a regényben, az nem következik szükségképpen a látható, külső eseményekből. A színmű ellenben az utóbbiakra épül. A narratív szöveg hangnemének s nézőpontrendszerének az összetettsége elsősorban az elbeszélő tevékenységének köszönhető. Az elbeszélő történet szereplői s a fiktív világot megalkotó szerzői tudat között az elbeszélés teremt kapcsolatot. A narrátor összefoglaló előadása közvetíti a regényalakok belső gondolatait. Az átélt beszéd eltörli az előadó és a szereplő megnyilatkozása között húzódó határt.

A szereplő az elbeszélő nézőpontjának a közvetítésével látható, akinek a közleménye kiemeli és súlypontozza a megjelenített cselekvés, mozdulat, arcjáték jelentőségét. Az apa a földre tekintve szól lányához: „Mehetünk aranyos”. Pacsirta azért jár lehajtott fejjel, hogy a haja eltakarja az arcát, az apa azért, hogy ne lássa azt. A két szereplő testtartásának a hasonlóságára a mozdulat kiválasztása, megnevezése és ismételt megjelenítése hívja fel a figyelmet. Dramatikus szövegben a párhuzam ebben a formában nem érvényesülhet, erre legfeljebb a mű színpadra állításával nyílhat lehetőség.

Kosztolányi tudatában volt szöveg és előadás különbségének, ezért vélte fontosnak, hogy jelen legyen saját darabjainak a próbáin. A színrevitelt egyenrangúnak tekintette az írott művel, ezért a játék igényei szerint kész volt változtatni a drámai szövegen. Másfelől ez a tudás és meggyőződés abban is kifejeződik, ahogy megformálja regényeinek az elbeszélőit, akik mintha a rendező szemével állítanák be a jelenetet. A *Pacsirta* elbeszélője bevonja a játék-

ba az olvasót: „Második fejezet (melyben végigmegyünk a Széchenyi-uccán, az indóházig, és a vonat végre elindul).” (27.)

Az elbeszélő nem riad vissza a szereplők gondolatainak a tolmácsolásától. Színházi látásmódra jellemző, hogy előadásra utaló hasonlattal reflektál a címszereplő regénybeli megjelenítésére. Az, hogy Ákos lánya csúnya s megvényt „Csak a napernyő rózsás fényözönében, ebben a majdnem színpadi világításban derült [...] ki egészen. Mint hernyó a rózsabokor alatt, gondolta.” (31.) A közvetlen belső magánbeszéd színműben jobbára valakihez fordulva valósulhat meg. A regény elbeszélője ellenben hangot ad a szereplő belső beszédének. E tevékenység viszont emlékeztet arra, ahogyan a rendező a színészhez fordulva értelmezi az alakokat.

A színmű alapja a párbeszéd a 20. század első felének magyar drámairodalmában. Amíg a vonat elindul Pacsirtával, a második fejezet végéig, nem alakul ki beszélgetés a szereplők között, sőt, lényegében meg sem szólalnak. A hallgatás ezek szerint többet árul el a regény alakjairól, mint a kimondott szó. Az első két fejezet teljes szövegének a töredékét teszik ki a szereplők közvetlen megnyilatkozásai, amelyek jobbára hiányos mondatok: „A fogkefe – szólt apa. Lám a fogkefe, – bölintott anya.”, „– Pacsirta. És még erősebben: – Pacsirta.”, „– Mehetünk, aranyos, – szólt apa, a földre tekintve.” (25) Ezek a közlemények nem igényelnek folytatást a másik fél részéről, mivel egyoldalú beszédcselekvések, felkiáltások, megszólítások vagy intelmek: „Meg ne fázz – szólt anya aggódva – ebben a pokoli melegben.”, „A kulacsban ott a víz, – figyelmeztette még egyszer apa. – Ne igyál hideg vizet.” (39) A zokogó lány együttérzést vált ki a fülkében vele szemben ülő jóságos papból, aki sejti miről lehet itt szó. A színmű azonban nem foglalhat magában olyan erős értelmezési javaslatot, mint a regény, amelyben az elbeszélő a történet első olvasójának számít: „tapintatból nem szólt, részvétből nem mutatott érdeklődést. Ő tudta, hogy ez a világ: siralomvölgy.” (47) A hallgatóságos tudás közössége kapcsolja össze a résztvevőket a regény jelenetében bekövetkező kölcsönös megértés során.

A *Pacsirta* elbeszélője a közvélekedéssel szemben sokat értelmez. Szembeötlő, hogy keresztnevén szólítja az apát. Az élhet ezzel a bizalmas, közvetlen megszólítással, aki nagyon közel áll a másikhoz, s meghitt barátként képes ráhangolódni az érzelmeire. Kosztolányi regénye az elbeszélő magatartásának köszönheti összetéveszthetetlen egyediségét. A *Pacsirta* értelmezéséről készült önálló könyv szerzője úgy véli, hogy az elbeszélő „a harmadik személyű narráció grammatikai szerkezetéből, illetve az elbeszélte világon kívüli helyzetéből következően különbözik el valamennyi szereplőtől.”² E két, meghatározónak tekintett tulajdonság egyike sem tekinthető kivételesnek, ha nem csalódom. Ákos és felesége ugyanis rendszerint harmadik személyben beszélnek a lányukról, annak távollétében. Az elbeszélő sem áll teljesen a történeten kívül, hiszen gyakran tanúként is fellép: közelnézetből láttatja az idős pap, s a sírással küszködő Pacsirta tekintetét. Az előzőekben láthattuk, akad arra is példa, hogy a szereplő többet tud nála: Vajkay Ákos Pacsirta levelét olvasva a lány szava-

² BÓNUS Tibor: *A csúf másik. A saját idegenségének irodalmi antropológiájáról (Kosztolányi Dezső: Pacsirta)*. Ráció-Tudomány sorozat 8. Budapest, Ráció Kiadó, 2006. 14.

inak rejtve maradó háttérét is érzékeli. Talán a kiválasztott szövegrészek futó elemzése után nem teljesen alaptalanul feltételezem azt, hogy a *Pacsirta* elbeszélője kivételes nyelvteremtő képzeletével emelkedik ki a regény világából.

Befejezőként annak a reményemnek szeretnék hangot adni, hogy színmű és regény, előadás és elbeszélés poétikai szempontokat követő összevetése talán további adalékokkal szolgálhat e két kifejezőmód viszonyának a megértéséhez Kosztolányi életművében. Az irodalom természetéből következik, hogy a remekmű mindig tartogat az olvasó számára felfedeznivalót.

Jarmo Valkola

WAITING FOR THE ETERNAL RETURN BÉLA TARR'S FILM PHILOSOPHY AND CINEMATIC STYLIZATION

"All is connected." (Estike in *Sátántangó*)

Hungarian director Béla Tarr (b. 1956-) is one of the truly original filmmakers of our time. His filmmaking style is highly self-conscious in cueing the viewer to recast assumptions and expectations about the narration's own procedures. In its broadest compass, his special use of time, space, and extremely long takes puts him into the front row of European *pictorialism*, a way of stylizing narrative. His films' thematic organization and stylistic texture suggest the presence of implicit meanings in the narrative. The mixture of meticulous attention to composition, framing, lighting and editing is profoundly characteristic of Tarr. In that field his closest cousins are another Hungarian Miklós Jancsó, Russian Andrei Tarkovsky and Greek Theo Angelopoulos. We can assume that certain philosophical, epistemological and aesthetic views inform all Tarr's films, and the variation from one film to another is a matter of modifications of a fundamental outlook. Through philosophical connections we can find traces of Gilles Deleuze's, Friedrich Nietzsche's, Edmund Husserl's, and Jean-Paul Sartre's thinking behind Béla Tarr's universe.

Béla Tarr's films are fine examples of artistic originality, because he can create direct perceptual and imaginative engagement with the films themselves, and can give rise to a distinctive aesthetic mode surrounding the films. Tarr is a European filmmaker who can mould sensuous or imaginatively intended material into original symbolic form. He brings the rational, sensible and historical aspects of experience into an internal relation. All different elements of his films are, in a way, inseparable, coherent, and mentally and physically embodied. Philosophically, Tarr proposes a complex and ambiguous concept of reality, and its representation, as both perceived reality and with more abstract qualities of life itself. The circle of life seems tragic or tragicomic with

associations of amnesia and immobility: people living in an absurd and hopeless search for something or somebody to liberate them.

On the other hand, Tarr offers a strange and stylized collection of sensations, the indescribable reach out for something, stored in the subconscious level of the images and sounds, and trying to catch our innermost feelings of harmony and desire often in the midst of an upbringing chaos. He proposes an alternative way to reach out our obscure memories and experiences of time and space. Behind all this is that inner experience of ideas and sensations, a pure phenomenon of aspects and perceptions, a world of visual perceptions and virtual entities as proposed by Gilles Deleuze. Tarr's cinematic style is a distinctive manner of expression: it features a particular mode of filmmaking process and technique, created, and performed, and also a set of characteristics that enables his films to be classified with others into an aesthetic type of his own specific outlook.

Jean Mitry has described the supreme value of art as mediation between man and his own *impuissance*, his feelings of disharmony with and in the universe.¹ Mitry thinks that artistic impulse ultimately expresses man's inexhaustible and unsatisfied feelings for the absolute. Needing to explain, to preserve, and to control the mysterious, fleeting, and ungraspable present, man developed tools (science, art, religion), in such a way as to possess a simulacrum.²

In various ways, Tarr shows that cinematic language is labelled by selectivity, viewpoints, which are developed through choices. The essential cinematic strategy contains the idea by which one can hide things in a film, in order to gradually reveal them. Through this kind of mechanism a series of cinematic shots shape into a series of emphasises, throughout the selective and manipulative role of the camera. That is why film is not a reproduction of reality, because, once a scene has been cut into shots, we are not working anymore with the reproduction of reality; instead, we are working with the statements referring to that reality. In a world of Tarr, film seems "real", because it reproduces the way we see things in the world. In film, cutting into shots sometimes corresponds to selection and manipulation but selection can rely on natural processes, natural perception, and it can rely on manipulation as a trick made by the filmmaker. Such ideas suggest that most of our thinking goes on in the intervening areas between these areas of reality and fiction, which can be called speculation or hypothesizing, an area of uncertainty.³

Most minimally, Béla Tarr's world is present, both actual and virtual, and despite the seemingly realistic portrayal of the world stricken by aimlessness, poverty and corruption, the reality constructed in the films is not that of social realism, nor is it the representation of historical events, but a creative

¹ Mitry, Jean (1980), *Esthétique et psychologie du cinéma*, vol. I, Paris: Editions universitaires, 19.

² Ibidem.

³ Valkola, Jarmo (1993), *Perceiving the Visual in Cinema: Semantic Approaches to Film Form and Meaning*. Jyväskylä Studies in the Arts, 42. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 38.

exploration of reality. The resulting cinematic experience is the sum of several processes operating together, because audiovisual forms converging with factors of meaning create tensions and cinematic language solves the problems of functioning on so many perceptual levels at once through its own specific structures.⁴

Audiovisual Aesthetics

At a broader level, Tarr's cinematic syntax makes possible increasingly complex combination of shots, which can generate an even *greater* variety of messages and meanings. Such combinations touch on the mystique of cinema: a peculiar and original cinematic reality. His film phrases, constructed through fragmentation, also tamper with reality by showing the total geography of a setting and spatial relationships between the shots. Tarr shows that the intensity of viewer involvement depends on the energies, which radiate from the screen according to the filmmaker's arrangement of dramatic sequences.

All of this might imply that the resulting cinematic experience is the sum of several *processes* operating together. Tarr shows that audiovisual forms converging with the factors of meaning create many sided tensions. His films function on many perceptual levels at once through their own specific structures, properly arranged according to the rules of performance.

In addition, art films are usually expressive of national concerns, and they are generally characterized by the use of self-consciously artful techniques designed to differentiate them from merely entertaining popular cinema. This strategy enables the art film to be viewed at home as part of a national culture, and abroad as exotic and sophisticated, and therefore as worthy of attention of an audience.

The resulting inference is that in evaluating a work of art, like a film from Béla Tarr, we should take into consideration not only the formal properties of a work of art but also such elements as the philosophical ideas contained in the work, emotional expressiveness, the fidelity to the represented external reality, the depth of insight into, and an analysis of the moral and psychological problems. In the reception and evaluation of a work of art, we do not limit ourselves to appreciation of its formal properties we need also to look for possible cognitive dilemmas and moral endorsements presented in the work.

In Tarr's films, formal elements and larger-scale patterns are referred to as choices, since when an artist contemplates the best way to articulate essential points he has an array of options before him. Creating an artwork involves electing the forms that the artist believes will function optimally toward realizing the purpose of the work.

Accordingly, forms are formal choices, marked stylistic events because they are elected from a certain amount of options. Also, forms are selected

⁴ Ibidem., 32.

because they are designed or intended to perform certain functions. For example, Clive Bell thought that painting is art if it possesses a significant form.⁵ Though the importance of form was made especially apparent by the tendency of modern art toward abstraction, significant form was a property said to be possessed by all artworks, past, present, and future. Significant form is compromised of arrangements of lines, colours, shapes, volumes, vectors, and space. Genuine art, on this view, addresses the imagination like the figures of Gestalt psychology, prompting the viewer to fill the artwork in such a way that we apprehend it as an organized configuration of lines, colours, shapes, vectors and spaces. Films renew our perceptions and other mental processes. Art is as sort of mental exercise. The spectator's relationship to the artwork becomes active, so she is involved on the levels of perception, emotion and cognition, all bound up together.

Disconnected Lives

Several particular tactics are to be seen in Tarr's visual surface, which offers a comparable fascination in *Damnation* (Kárhozat, 1987). The film is a visual poem concerning the life of a man called Karrer (Miklós B. Székely), totally alienated from himself and his surroundings. The milieu of the film is an abandoned rainy landscape where concrete textures reflect the essentialism of the film. The performers are subordinated to all the factors of composition, most obviously framing. Karrer is disconnected from life wandering on the muddy streets of this small town. He visits several bars every day, and spends evenings in a bar called Titanik, where his lover, a married woman (Vali Kerekes) sings in the evenings. The woman has a devoted husband called Sebestyén (György Cserhalmi). Bar owner Willarski (Gyula Pauer) offers a sidekick job for Karrer, who refuses and offers the same thing for Sebestyén in order to get rid of him at least for some days with a chance to be with his lover. A cloakroom attendant (Hédi Temessy) warns Karrer about the treacherous nature of the singer but he does not listen but instead continues his desperate pursuit for the lady of his dreams. Finally, Karrer is so fed up with the unjust of the world and the fraudulent means of the people that he goes to the police station to make a confession, and later on retreats totally into his personal desperation.

There are many unusual ways how Tarr tames his actors and locks them into his compositions. This is a unique feature of Tarr's style, the interest to orchestrated movements and performances that subordinate the individuals to the image's overall spatial and temporal rhythm. Jonathan Rosenbaum has compared *Damnation* and an earlier Tarr-film *Almanac of Fall* (1984) as follows: "The two films are quite different in other respects. *Damnation* is in black and white and steeped in gloomy atmospherics (in exterior shots rain, fog, mud, and stray dogs, and in interiors lots of murk and decay). *Almanac of Fall* is in color

⁵ Bell, Clive (1958), *Art*. New York: Capricorn.

and has the dramatic economy of a tightly scripted play. But the two films have one striking thing in common: the story and the mise-en-scène are constructed in counterpoint to one another, like the separate melodic lines in a fugue."⁶

Related to this, the movement of Tarr's camera is always suspenseful. At the opening of *Damnation* we see in long shot huge moving buckets suspended on wires like cable cars, hear them shunting in the distance back and forth from some unseen quarry. The camera slowly retreats until we're behind an apartment window that becomes a frame within a frame. What had seemed an exterior shot quickly becomes an interior one; what had seemed omniscience is in fact the point of view of a man staring out of the window at the cables. Tarr's camera moves back behind the man's head without showing his face until the head itself blocks the image of the moving buckets.

Without a cut we are then made to realise that what we've been looking at is what he sees, but now his very presence obliterates the image that was once ours and is now his, as it had been all along. As if to prove he can move in the other direction, Tarr later films an interior two-way conversation in long shot framed by billowing curtains. The camera tracks sideways along the curtains, until the speakers are out of frame, and then pulls back through the open window before lowering itself to ground level where we read a 'Police' sign on the front of the building. Only as we're leaving do we find out where we've been. But this is not merely a demonstration of auteur virtuosity: reversal is a crucial element in the repetitive circular structure on which the film is based.

As these examples imply, the film is full of visual fragments, loosely running dogs and rain. *Damnation* builds itself up to a kind of synthesis of imagery, poem and music. The visual design and architectonic elements are strongly present through spaces of the film. The shifting landscapes are connected with the fate of the people. The buildings and spaces function as one big set up and stage for the film. The sounds are not only connected with the feelings and emotions of single scenes but they also have other meanings suggesting off-screen happenings. The solitude and the fate of the characters are clearly formed: there is no promise of transcendence, but more like an inevitable confrontation with tragic reality that embodies all. The faith is disappearing and signs of futility of their lives are increasing. The lack of direction puts heavy emphasis on the meaninglessness of their existence. As David Thomas Lynch has pointed out: "Tarr's style and choice of weighty moral themes put him in the modernist camp of filmmakers, a group that is now mostly dead, retired, or self-destructing into aphasia (see Angelopoulos's *Le Regarde D'Ulysse*, the modern intellectual's version of *The Great Dictator*) and not hip anyway."⁷

In *Damnation* time is basically controlling everything, although it seems that time doesn't matter to the main characters at all. Tarr's time is in a way lost time. The spaces have been modified so that all the deep-focuses are there. The

⁶ Rosenbaum, Jonathan (1995), *Placing Movies: The Practice of Film Criticism*. University of California Press, London, 57. Rosenbaum thinks that Tarr is much more of an artist than Peter Greenaway, especially when it comes to the use of lighting.

⁷ Lynch, David Thomas, "The Films of Béla Tarr". *Cineaction*, no. 39, 31-35.

action takes place on different levels of the composition. This makes it possible for Tarr to use his own stylized camera calligraphy. Also sounds create spaces (on- and off-screen) in the film. Stylistic, social and semantic changes are all present in Tarr's personal *oeuvre*.

David Thomas Lynch thinks that "The subject matter of Tarr's films is misery in interpersonal relationship, depicted with an unflinching intimacy; this closeness is offset by formal and structural elements that provide a distance from narratives that would otherwise seem overwhelmed by despair, and that point towards political, psychological and metaphysical interpretations of these problems that devastate the characters."⁸

In a way, Tarr is fascinated with the continuity, because it has a special tension. The spectators are much more concentrated than when you have few shorter takes after the real long ones. Tarr is conceiving the scenes through the movements implied in these long shots. So, the film becomes a real psychological process. His characters seem to have no future and probably not even past, although one can see many references related to Hungarian history in his films. With Tarr one can find traces of a sort of *fin du siècle* melancholy, a tendency towards portraying psychological crises.

Time with Extensions

In Tarr's world, scenes have their own episodic, repetitive rhythms that turn the straight lines of storytelling into poetic wave patterns. Nowhere is this truer than in the triptych's centrepiece *Sátántangó* (1994), which forever rolls back on itself each episode mimicking the rhythms of the tango of the title, the forward and backward motion of the dance. *Damnation* set in place the recurrent motifs of all three black-and-white narratives, the clammy setting of the small provincial town; a visceral fascination with its topography of rainy and windy streets and squares, run-down smoky bars and dancehalls; a population of the dispossessed indulging in obscure haggling; and a sense of impending doom that seems to come from nowhere. Tarr explores and extends stylistic options current in his milieu, bending them towards specific goals which include de-dramatisation and a kind of muted emotional expressivity. Simultaneously, Tarr creates a kind of subtle direction of the audience's attention, a concomitant awareness of the process of film viewing. Tarr concentrates to his devices so imaginatively that they have come to be identified with his work. They give each film a structure of themes and variations; Tarr explores throughout his imagery their audiovisual and dramatic possibilities, and he can interrupt character movement, especially in cases when it can disrupt the stability of the image.

Tarr takes care of his consistent film style most completely. His detailed ideas on film form are most expressionistically present in *Sátántangó* where a

⁸ Ibidem., 32.

mysterious small-time crook and police informant Irimiás (Mihály Víg) returns to a tiny community in the Hungarian plain together with his Romanian acolyte Petrina (Putyi Horváth), having been thought dead. The place is a struggling agrarian collective where people are in front of an uncertain situation. In the hamlet, Futaki (Miklós B. Székely) has an illegitimate affair with Mrs. Schmidt (Éva Almássy Albert). The autumn rains have begun and a constant tolling of the church bells signals the future of an impending catastrophe to come.⁹ Whether there is space for redemption, remains to be seen. The people welcome Irimiás as a saviour; exploiting the recent suicide of a young girl Estike (Erika Bók), he takes all their money and takes them away to what he assures them is a brighter future. These interpolated passages create curious ambivalences in Tarr’s categorical narrative where the resultant form is furnished by addition and recombination of initially present elements.

The opening long shot of *Sátántangó* makes a crucial point. In a grey landscape under grey skies we watch a herd pass - some attempting to mount others - slowly into a soggy field. Sluggish bovine movement may well be an involuntary parody of the demonic tango to come. Yet unexpectedly the camera tracks behind farmhouse buildings to match the movement of the herd until it vanishes out of sight. As the camera's gaze glides across the surface of the distressed wall, at once the weight of the time passing turns into foreboding. This world seems to be the sport of malign deities. Later in the film, the young Estike, in a desolate barn overlooking a rain-swept plain, punishes in real time the cat she loves. And further on Tarr presents a tableau-like scene, straight from a Brueghel-painting, when Estike watches through a bar window as the locals dance accompanied by accordion music.

The film is based on a novel by László Krasznahorkai and it lasts over seven hours. Tarr elaborates his scenes through a carefully choreographed mise-en-scène. One aspect that really distinguishes *Sátántangó* from other films of Tarr is the number of ‘leitmotifs’ that are casually dropped into the text. The most obvious is the rain motif already encountered at the very start: it rains almost incessantly, and this is a clear metaphor for what has proved to be a recurrent Krasznahorkai preoccupation with sorrow. The bells are presumably another metaphor.

A quote from the book:

He gazed thoughtfully before him until, his eyes sudden lighting up, he took out a new notebook. ‘It was raining when...,’ he wrote but then shook his head and scratched it out. ‘When Futaki woke up the rain was pouring down outside, and...,’ he tried again, but he found this too to be ‘positively atrocious’. He massaged the bridge of his nose, set his spectacles back in place then rested his elbows on the table and cupped his head in his hands. He could see before him, like a magically sharp picture, the whole path that was awaiting him, the way the fog slowly stole onto it from both sides, in the middle, in a thin band, shone a face disintegrating in all its futures, the diabolical story of drowning in its features. He reached for a pencil again, but now he sensed that he was on the right track; he had enough notebooks, his schnapps, his stocks of medicine would last out until the spring, if need be, and the nails would have to rot in the door before anyone was going to disturb him.

⁹ Later on, we will find out that the tolling is actually a hallucination.

Cautiously, so as not to scuff the paper, he started to write: 'One late October morning, not long before the first drops of the relentlessly protracted autumnal rains had fallen...'

Nietzschean Narratives

A comparable attention to context, patterns, and narrative operations reveal that Tarr's cinematic endorsements work toward systematic and rigorous norms and constructions. Rainer J. Hanshe has described *Sátántangó* as a profound meditation on temporality, nihilism, and the tragic burden of spiritual homelessness.¹⁰ The film depicts the absurdity and aimlessness of life through inhabitants of a small hamlet. They have lost the ability to give sense to the earth, and they suffer from overwhelming nihilism, and they go after deceptive illusions and shadows. In Nietzschean terms, Tarr's use of repetition is related to Nietzschean panoply of perspectives, and rendering time inoperative. This generates the cyclical nature of the narrative and the sensation of the eternal return. In *Sátántangó*, the long take eschews obvious meaning and gives us instead a set of shifting signifiers. As each new puzzle prompts our hunger to arrive at a solution, more urgent questions take over. Present in virtually every shot Tarr's camera movement is almost always locally motivated. For example, someone is walking and the camera is panning or tracking. The camera may move a little more quickly than its subject, but the figure's movement nevertheless supplies an initial impetus for the unfolding of space. In the course of the movement, the camera may drop a character, pick up another figure, and follow that figure for some time.

All in all, this tactic allows Béla Tarr to keep the shot alive, to quicken our visual interest while also linking or developing his characteristic compositions. Moreover, since we cannot see what is off-screen, camera movement offers a chance to arouse and foil expectations. Springing such surprises is a fairly traditional use of camera movement. More distinctive is the way in which Tarr's camera movements participate in a larger dynamic of opening and filling space at a tempo which allows us to form anticipations about how the blocking will develop. Thanks to the long take and silent intervals, Tarr prolongs the very process of staging, leaving us plenty of time to recognise that we are forming expectations about where the character or camera will go next.

Tarr's extremely slow camera movements often move away from or past the characters creating up a mood and sensation related to formal suspense. This makes it possible for him the use of different perspectives during the same shot. For example, in *Sátántangó* he changes perspectives from people to the landscape, and so on. The spectator of a Béla Tarr -film is, in a way, forced to see these changes, share the immobility of happenings, waiting and the

¹⁰ Hanshe, Rainer J, (2010), "Dionysian Logos: On Nietzsche's closing melodies & Nietzschean thematics in *Sátántangó*", paper deliver in 2nd *International Nietzsche Symposium*, 17-18th of March, University of Jyväskylä, Finland.

expectations of the characters, while the shot proceeds. David Thomas Lynch thinks that this is the way how, for example, *Sátántangó* combines distance with empathy, aided by a complicated chronological rearrangement of the story and careful attention to the particularities of the characters.

For example Andrei Tarkovsky melded time according to the dictates of the film's memory, producing a film that seems to turn inward, to take the spectator inside the mind's eye of the narrator. To the extent that the force of cinematic images systemically deconstructs codes for narrative continuity, the position of the narrating mind's eye constantly shifts between various planes of film space and time, eluding a stable hold on the events of the narration.

“In submerging the spectator for such an extended duration in the tragic condition of the characters as well as the landscape or the cosmos of the film, Tarr forces us to experience time differently, to live it as the characters perhaps live it and to be intimately woven into the invisible web in which they are silently engulfed as they dance into oblivion.”¹¹

We are in the world without order in *Sátántangó*. There are no signs of governing bodies either. It feels like these people are more or less living in an abandoned state of affairs. “The state is essentially dead to its inhabitants, a sun whose gravitational tether has been severed, just as the horizon is wiped away in the aftermath of the death of God.”¹² Irimiás is a false messiah, since he is actually an informant of the government. The people have no actual freedom, and they are too weak to defend themselves. “People don’t like freedom, they are afraid of it”, says the police captain in the film to Irimiás and Petrina when questioning them.

Existential Dramaturgy

In Tarr’s films, the existentialist philosophy on the level of everyday personal psychology works throughout the narrative, and is also easy to translate into dramatic situations. Jean-Paul Sartre’s *Being and Nothingness* (1943) forms a basis for phenomenological existentialism, the feeling of nothingness, and modern human being’s fundamental existential experiences of loneliness and disappearance. This all is related to Béla Tarr’s characterization, since nothingness is an essential and invisible ingredient in the phenomenological experience of everyday life, where it hides behind physical reality. Cinema is a medium particularly well suited to represent the tension between the two. We might think that no other medium can represent the physical surface of reality as meticulously as cinema, and no other medium can express the potential emptiness behind that surface as cinema.

Modern melodrama needs stories to provoke an intense emotional experience, in which conflict explodes, and the lonely human faces powers of

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

nature or society. This is all basically quite fatalistic storytelling with pathetic scenes, and fatal turns. It has two features: passive response and subjectivity, which are both sources of the emotional saturation of dramatic narrative. In a Tarr film, helplessness is staged as passive process, as a mental perception, or an emotional state. Melodramatic hero becomes inactive during crucial moments, and understanding fate and helplessness through drama is to understand it through pure passive mental experience.

In the midst of all betrayal, aimlessness, and anarchy of *Sátántangó*, Estike is the sole character to achieve the challenging task of affirming fate. "If her suicide is largely considered tragic, and Irimiás uses it to his advantage, invoking guilt in the community as would a purveyor of the ascetic ideal, an alternative interpretation of her death, however provocative, is possible", thinks Hanshe.¹³ Her suicide is, of course, very tragic, but it isn't totally negative, since it features moments of *supreme affirmation* during which Estike achieves a strange kind of reconciliation with the cosmos.¹⁴ Estike's silent look through a bar window in *Sátántangó* goes beyond usual communication. It is an example of Tarr's metacommunication that pervades all the levels of his films. They are affective signs, sensations and intensities, examples of Gilles Deleuze's virtual realism inside the image.¹⁵ Tarr is able to show a more complete picture of the motivations, machinations and manipulations behind politics. The cycle brings in the same ideas, and eschews typical moralizing and simplification of things. The people follow Irimiás like cattle. In *Sátántangó* each outrage is painted in the context of a contemptible whole, and this means that the procession of events is inevitable.

After the tragic death of Estike, Irimiás speaks in a close-up: "I'm in a state of deep emotion, you can imagine, I'm confused. I'm bewildered and shocked, yet I must pull myself together. Though right now all I can say is that I share in this broken-hearted mother's misery; in a mother's never-ending mourning and sorrow is the grief of losing the one who is dearest to our hearts. The tragic event weighs us all down with sadness. I don't think there's anyone who would disagree with me. And now the hardest thing is, with our teeth clenched, to get our minds over the heartbreak, to defy our tears when our voices fail us. For, and I would like to call your attention to this nothing can be more important than for us to reconstruct this shocking event, which led to the terrible death of an innocent child, before the police starts investigating ... The irrevocable judgement is coming soon. You are slouching around in this decay, far away from everything that means life. Your plans come to nothing, your dreams, still blind, are shattered. You expect some miracle, which will never come. But what kind of misfortune are you victims of?"

¹³ Hanshe (2010).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ See about Deleuze, Gilles (1986), *Cinema 1: The Movement-Image*. Transl. H. Tomlinson and B. Habberjam. London and New York: The Athlone Press. Orig. *Cinéma 1 - L'image mouvement*. Paris: Les Éditions de minuit, 1983; (1989), *Cinema 2: The Time-Image*. Transl. H. Tomlinson and R. Galeta. London: The Athlone Press. Orig. *Cinéma 2 - L'image-temps*. Paris: Les Éditions de minuit, 1985.

Irimiás warns about serious consequences, sinful impotence, weakness, cowardice and sins. He hears the cry for help under the thick veil of trickery and deception where misery has remained as misery. Irimiás speaks for deeper solution, a model farm, an island where no one is powerless, where everyone will live in peace. The inhabitants of the hamlet react to this by giving their savings to Irimiás since they believe in great prospects of future.

In Tarr’s narrative, these moments are physically concrete and virtually present. The basis of these moments of ontological becoming is the spiral of Nietzschean eternal return. The moment is pure in duration, which puts the plane of immanence in motion and starts the becoming of experience in every singular construction and detail of an event. These are signs for senses embracing the pessimistic melancholy of happenings, and forming a process of creative becoming where the perceptual faculties are connected with sensing activities, movements of thoughts and virtual recollections. Such universe exists in the world of thoughts, and through cinematic projection this world becomes its own image.

Seduced Imaginations

Werckmeister Harmonies (*Werckmeister harmóniák*, 2000) is a mesmerising and visually very interesting mediation on popular demagoguery and mental human manipulation. Adapted from László Krasznahorkai's novel *The Melancholy of Resistance* (1989), *Werckmeister Harmonies* also reunited the technical team behind *Sátántangó*, photographer Gábor Medvigy and composer Mihály Víg for an opus that's recognizably a Tarr film but in comparison with *Sátántangó* also different. Events move forward at a relatively rapid pace related to Tarr's earlier films, to a final half-hour that brings in a greater emotional dramatic. The setting of the film is usual to Tarr: a small and bleak Hungarian village, in a freezing winter temperature but without snow. As the camera pulls away from an image of a stove and embarks on the opening ten-minute take, the audience is plunged into a rural bar at closing time with the drunken people gradually falling under the spell of a young man, local postman and a kind of holy fool Valushka (Lars Rudolph), who leads them into a performance imitating the solar system.

As in *Sátántangó*, an outsider becomes the catalyst for an attempt to change. The world described in the narration is clearly standing on some kind of brink: jobless people hang around in the streets, families are disappearing, and some kind of revolution is in the air. The time is right for people's imaginations to be seduced. A mysterious circus run by unseen foreigners has come to town, and villagers have flocked from all over, drawn by a promised appearance by a mysterious figure called "The Prince". At the moment, however, all that's on show is a life-size stuffed whale inside a large truck, and the people have to pay 100 forints to gaze upon it. As the locals talk about revolution and leadership, tension grows among those who have braved the cold to see the circus. After

the manager announces that the Prince can't appear, the passive mob finally rebels and - in a chilling sequence that in some mysterious way recalls the silent, rebellious work force of Fritz Lang's *Metropolis* (1927)²¹ - marches on the local hospital and starts trashing the place. It is here that Tarr develops film's most memorable moves: In a moment of transcendent cinema, (powered by Víg's magical music), the mob is halted in its steps by an unexpected sight and disperses of its own accord. The military then ruthlessly hunts down and crushes the resistance.

More generally, *Werckmeister Harmonies* has the sense of some impending crisis that's not quite happening in a place where people have been thrown back on their basic living resources. Tarr takes from Krasznahorkai's, novel the key moments: there's the visit to the town of 'the largest whale in the world' organised by the 'Prince', a shadowy, unseen figure. Tarr films the slow progression of the whale by lorry through the night-time streets as a creaking ritual of impending doom. Then at the start of the film there's the inspired speech about the nature of the cosmos in the local bar at closing time by Valushka, which Tarr *orchestrates* into a single take.¹⁶

Though never explained in the film, the title of the film refers to the 17th Century German organist-composer Andreas Werckmeister, esteemed for his influential tones on harmony and musical construction. It's a fitting parallel for a filmmaker whose films work on the emotions in as unfathomable a way as the compositions of great symphonists. In an age when an average film contains approximately 1000 shots per 100 minutes, Tarr's two-and-a-half-hour *Werckmeister Harmonies* has an improbable 39 shots in 145 minutes. Viewing its intense contemplation of an atavistic world of strange catastrophe and grim survival is both an unnerving and fascinating experience.¹⁷

At a broader level, there is a sense of Dostoyevski and Kafka in the air, a kind of somehow similar atmospheric notions in this fable of a foreboding disaster, which might seem a bit obscure, but works as a powerful adjunct to the emotional impact of the film. Krasznahorkai puts this uncanny quality into words which Tarr then transforms into an extraordinary composite of cinematic storytelling, language, music, sounds and images. Once you start looking at the images you're trapped into a world of involuntary attention. This brings in a sense of pure aesthetic experience when the "nightmares conform to reality."¹⁸

Symphonic Approaches

At its boldest form, Tarr's narration invites us to participate in those games of expectation and stylization, which characterize his films. The material of expression most characteristic of the cinema is the multiple, mechanically

¹⁶ Orchestration is a term used by Stefan Sharff ; see Sharff, Stefan (1982), *The Elements of Cinema: Toward a Theory of Cinesthetic Impact*. New York: Columbia Univ. Press.

¹⁷ Orr, John (2001), "Béla Tarr circling the Whale". *Sight & Sound*, April 2001.

¹⁸ Liehm, Antonin, J. (1975), "Franz Kafka in Eastern Europe". *Telos* 23.

moving image and its placement in sequences. One of the specific codes of cinema is camera movement. This code involves the totality of the film field of vision as it relates to the stasis of mobility that can occur within the cinematic shot. Obviously, at any moment the camera either may rest static or may follow some path of movement (vertical, horizontal, circular), or some combination of those paths. Every shot is constantly making its choices explicit by having eliminated all the figures of potential movement or stasis that are not present. This code is specific to film because it requires the utilization of materials of cinematic technology. Unusually clear examples of the utilization of camera movement as codes specific to the cinema occur in the films of Hungarian director Miklós Jancsó.¹⁹

Stylistically speaking one can see Tarr's style, for example, in *Sátántangó* as a continuation of the Miklós Jancsó-style in some earlier Jancsó-films (especially *Agnus Dei* and *Red Psalm*, 1969-71). These films flamboyantly flaunted the mastery of camera movement. Jancsó's near-schematic technique relied heavily on camera set ups and long, wandering, and elaborate compositional scenes that compellingly use the integration of figures with the landscape. From the Soviet montage tradition followed the idea of a group protagonist, which Jancsó turned into de-dramatising ends.

Jancsó's dramaturgy emphasised large-scale forces and momentarily fluctuations. The scenes were played out in very long takes with constantly moving figures and ceaselessly panning and tracking cameras. In *Még kér a nép* (*Red Psalm*), the groups have become pure emblems of social forces, playing out symbolic rituals in abstract space. Any attempt to make sense of Béla Tarr's films in strict narrative terms is as doomed as an analysis of Jancsó's abstract political parables. Tarr's films lack the choreographic grace and visual allure of his fellow countryman's classic works of the 1960's and 1970's, and their black and white photography brings in elements more related to Expressionism in art. Uniting both directors is a distrust of power structures and a resolutely Hungarian interest in mass resistance.

The self-conscious variation and dynamic stability of structure and style can be found in *Werckmeister Harmonies*, which is a classic demonstration of Tarr's symphonic approach to filmmaking. His images and sounds work subliminally on the spectator's emotions over large expanses of time even when the spectator is dimly aware of what's going on. Through Gábor Medvigy's hypnotic camerawork the perceiver is not a passive subject but an active one, contributing substantially to the final effect of the work. There are many processes involved with this, physiological, preconscious, conscious, and unconscious. Some perceptions are automatic responses beyond control, for example, film's medium depends upon these automatic abilities of senses and human brain. Additionally, a lot of the object recognition is preconscious, and these kind of mental processes differ from physiological activities because they are available to the conscious mind.

¹⁹ Aumont, Jacques, Bergala, Alain, Marie, Michel, Vernét, Marc (1992), *Aesthetics of Film*. Austin: University of Texas Press, 162.

There are themes of sexual betrayal, surveillance and criminal actions in *Damnation* and *Sátántangó*, but in *Werckmeister Harmonies* all this spreads up into more collective levels of existence. The riot and mayhem at the end of the film are based squarely on the book, but Tarr's idea comes from an incident that was of passing interest in the novel: the sacking of a hospital once the riot is well under way. Tarr places this later in his narrative and with restrained suspense withholds the violence until a key moment. As it merges into a headstrong crowd, the camera tracks back in front of the throng in a near-endless take that shows its members running angrily on a road to nowhere. Still, Tarr lingers, and then a sudden cut alters the meaning. A reverse-angle shot, unusual in this film, reveals the target of their hatred: a decrepit hospital building which they enter and ransack in a sequence-shot that follows the destroyers into a series of rooms peopled by ailing inmates unable to protect themselves. It's a sustained image of the helplessness of victims and the pointlessness of destruction, an apocalypse that stresses the banality of evil in an era of European history where it lurks ever-present beneath the surface.

Is this view a commentary on 1989, or, it might be a meditation on 1956, or something else.²⁰ The two prolonged sequences defy simple reading. The hospital patients are so shrivelled they are hardly appropriate symbols of communist gerontocracy, more plausibly the victims of the Gulag. Is this a genuine uprising or a malevolent crowd intoxicated by its own power?²¹ There is no final answer.

Eternal Return

In *The Turin Horse* (2010), a narrator introduces the event that precedes the story of the film. In 1889 while in Turin, German philosopher Friedrich Nietzsche witnesses a situation where the driver of a hansom-cab starts whipping his stubborn horse. While trying to intervene, Nietzsche throws himself in between the driver and the horse and collapses. After the incident, Nietzsche becomes ill and stops publishing. This verbal introduction ends with a remark that summarizes the nature of this film: we do not know what happened to the horse. In *The Turin Horse*, Tarr follows the fate of the horse and his owners, an elderly man (János Derzsi) and his daughter (Erika Bók) living in a little cottage, over the course of six days. After the introduction, Nietzsche disappears from the film apart from a later philosophical cameo-appearance. But clearly, the incident with the horse and Nietzsche is very essential. Everything that happens in the story of *The Turin Horse* is secondary to the Turin incident. In the audiovisual reality of the film, there is no before, but only an afterlife of the early happenings.

²⁰ Orr (2001).

²¹ Ibidem.

As the narrative of *The Turin Horse* progresses, we can see how the daughter helps her partly paralyzed father to dress and undress, fetches water from a well and later prepares their dinner, which consists of a single boiled potato for each, eaten by hand. They live in a harsh windswept countryside all alone. Very little happens, and their daily routines seem like religious rites of passage. Later on in the narrative, a neighbour (Mihály Kormos) comes to visit them, seeking to buy a bottle of brandy. He makes a long speech about the moral breakdown of existence. Then again, the routines follow before a bunch of Gypsies try to take water from the well, which then runs dry. Meanwhile, the horse has stopped eating and drinking.

In *The Turin Horse*, Tarr relies on minimalist means and gestalt-modes of storytelling to convey and develop his ideas. Philosophical views and matters arise. *The Turin Horse* seems extreme in its dramatic and aesthetic asceticism. The narrative is carried by a single composition covering the entire soundtrack, and by the same scenes reoccurring day after day. *The Turin Horse* has a meditative nature with much tension arising between the images and sounds. The film is a philosophical and phenomenological investigation of the nature, constitution, and structure of a certain reality. In a broader scope, it addresses questions and investigates answers, which it presupposes. The metaphysical naturalism of the film has its descriptive and phenomenal features. The nature of space and time is crucial for Tarr. Tarr renders a world out of totality of entities, a system of relations between individual things. He makes vivid our understanding of temporal and spatial relations in a cinematic world. The various states of emotions appear to be linked together by the film's image-architecture with philosophical and psychological undertones. The film is an imaginative projection into a special situation to capture the relevant spectrum of appearances for aesthetic contemplation. The meaning of this world relates to its being.

"Whatever presents itself in this bodily reality is simply accepted as it gives itself out to be, though only within the limits in which it then presents itself." (Edmund Husserl).

In *The Turin Horse*, as in most of his films, Tarr creates an alternative to classical Hollywood-narrative and develops stylistic features to an unprecedented level of aesthetic observation, and nuance. He is reflecting relevant aspects of the dynamics of human experience. He creates his unfashionable tendency to visualize social existence in ordered, balanced and concentrated forms. His filmmaking is symmetrical forming completely regularized arrangements of shots and sequences. His visual balance and order introduce a set of associations to the formal description of narrative, a psychological equilibrium that signals a bias towards historically contingent style. He specifies how by balance we can understand that all parts of cinematic composition undermine the importance of the whole. As *The Turin Horse* progresses the spectator becomes more accustomed to its intrinsic norms, the stylization is less overwhelming.

The various techniques are exploited as elements of perceptual design, serving a narrative end to create surprise or suspense but organized to a degree that stresses the symmetries of pattern. The overall symmetry of these transitions, along with its minor nuances and surprises, should require only a little commentary. In Tarr's usage, balance and order mean something more akin to cinematic coherence and unity. In *The Turin Horse*, the work's formal properties serve an identifiable purpose and function to express specifiable themes and meanings. This explains the thematic and formal unity of Tarr's style that utilizes sonic and other formal strategies to increase the interpretative activity of the spectator. Tarr does not imply that the meaning and importance of his film must be readily transparent. As a consequence, he places a high currency on the various types of phenomenological realms that a film may elicit, and, in exploring this, requires the spectator to actively arise their hermeneutic resources in order to comprehend the film's sophisticated messages. Pointing out a larger compass, Tarr thinks that through the work of his formal system, certain referents and commonplaces become deepened and enriched. These references are only accessible through understanding the compositional dynamics at play in his narrative.

As *The Turin Horse* vividly exposes, when talking about the varieties of visual coherence in perception we can state out that representational art always re-creates the world around us as a new form of visual organization. From a scholarly point of view we might have an intuitive conception of time's role in cinema, but when it comes to define it, we might face certain difficulties. If we simply substitute time for space in this definition to give us characterization of time, we end up with something that might feel trivial. It seems, to overcome the difficulty that we need to distinguish between the time of the narration and the time of the characters in the narrative. The characters have a more personal time in cinema, where this is understood as the set of changes going on in the time of the characters, and in their immediate vicinity. The time of the narration is more external, registered by the changes in the narrative. Despite this, external and personal times can go together, or follow different directions and dimensions, for the changes that constitute personal time can also take place in external time.

For Tarr, the composition and audiovisual form of his narrative designate the totality of his approach. Painting a special view on Tarr, perhaps it is possible to find that various aspects of the image combine in presenting the narrative as a pattern of audiovisual forces, of eloquent shapes, forms and meanings. In this sense, every aspect of his film participates in unison to facilitate a deeper apprehension of the work's theme. Tarr's filmic compositions act as catalysts for soliciting interpretation on the level of experience. Expressive properties of a film can constitute concentrated and intensified forms inherent in all perceptual phenomena. The expressive properties have their kinship in certain mental states. As Tarr's film show, the perceptual stimuli coming from images and sounds create mental processes involved in the experience. He manifests an emotive property as well. These emotive reflections

indicate particular mental states and associations. The existential relationship between expression and the structure of a film is developed. In film, expression operates through psychophysical parallelism with its structural relation between perception and the following mental states. *The Turin Horse* comprises structural totality where perceptual configurations are carriers of expressive modernism to produce particular effects. Minimal information is provided between main figures. Tarr's shapes and lines of composition reveal expressive dynamics, which we can witness. By using form carefully, Tarr orchestrates our attention towards the figures in a landscape.

With this in mind, we can state out that Tarr is an experimental filmmaker, always testing the results of his formal decisions and challenging new demands for the viewer. In *The Turin Horse*, a careful reworking of subjects and themes will emerge offering structural patterns, which emphasize meaning in a labyrinth of form and style probing the deepest possibilities of the medium. The reality of the film-image is always partial, since the audiovisual perception arises from the interaction of the mind's active, organizing capacities, and the stimuli found in the sensory environment. Tarr uses spectator's natural human propensities to allow his creative effects their full disposal, gapping our knowledge and encouraging our relationship with the film by putting all actions on an intimate scale of human drama appropriate to Tarr's filmic tactics. Our phenomenological and cognitive properties are scanning the images and sounds relationally apprehending their meanings. . On its own way, Tarr's view of ethical endorsements in *The Turin Horse* can come to govern behavior of his characters' actions. Within moral psychology, Tarr can produce original and challenging outcomes concerning the experiences and conscious actions by his characters. The film swarms with parallels of character and setting since these are normal stylistic commitments for Tarr.

Tarr's phenomenological approach to interpret everyday actions in *The Turin Horse* is partly derived from his methods to interpret rules that underlie everyday activity and constitute normative basis of a given social order. From this perspective Tarr focuses on mundane activities of his characters, and attempts to reconstruct an underlying set of rules and procedures that are governing the observed activity. To understand these symbolic ideas and practices needs to create an internal perspective on them, and then interpret the interpretations that human subjects give to their actions and practices. This has a lot to do with practical mode of all human existence, its placement in a world that projects various possibilities. Thus, Tarr's understanding of his characters becomes an interpretation of them.

With respect to these ideas, Tarr's cinema forms an elusive medium, and is a process by which certain traits of it as such like the indexical character of its visual and aural signs, and the capacity to separate visual and audio tracks and recombine them in various ways, and its ability to incorporate performance, textual and recording media are brought to bear on various tactics and topics. Insofar as it uses techniques of representation and structures of meaning that are, in certain ways, distinct from other modes of narration, it is accurate to

think of a Tarr-film as a collection of unique aspirations raising specific historical, social, psychological and ethical questions and endorsements of cultural representation. Throughout the film, Tarr creates a play of routines where everything works on very intimate scale which is suitable for Tarr's human drama with its ethical conclusions. In *The Turin Horse*, these contexts become its content, and through this special modification of film language we can notice how the outside elements of an artwork become its inside.

Landscape with Variations

Tarr's visual surface offers a comparable fascination, and his narrative and thematic constructs are rendered in somewhat explicit fashion. Much of reaction to film's stylistic devices might be preconscious because one learns different cinematic techniques, for example, from classical films. For example, photography depends on freezing the movement of that moment, so photography falsifies the world by freezing it, and by falsifying it, it gives expressive strength to the world it depicts. Film works exactly the opposite way: it starts with a movement, and it unfreezes the world; even when the world is static, one can, by moving the camera, give movement to the static world. Film is not a photographic art so much as it is a performance art because still-photo thinking is a reverse of moving image thinking. So, one essential filmic operation can be considered to be sequential linking of spatial images. The motion picture in itself is an event because it looks different every moment, whereas there is no such temporal progress in painting or in sculpture. Motion being one of its outstanding properties, the film is required by aesthetic law to use and interpret motion. Consequently, for a spectator many kinds of shifts in viewpoints (through varied camerawork) may be completely invisible, because he or she looks through the images, not at them, and therefore has little or no idea where one shot ends and another one begins. The effects of this can be seen on a larger scale in Tarr's treatment of characters' movements and his use of camera's mobility. All performances are disciplined, and essentially marionettes in Tarr's hands but also rich devices, which can serve many purposes.

As a result, Tarr's camera movements are related to the general scene, subordinating to it any calligraphic side-effect. As compared with cuts, the slowly moving camera's gradual angle changes allow a more solid, sustained sense of scene. Long takes stay with a stretch of world. Tarr's reflective moments flatten those sharp peaked rhythms of action, decision, or suspense that might disrupt or supersede our sense of time. Working together these features of form elongate our sense of duration. The takes seem even longer than they are, approaching a vision of sequence shots. In one respect Tarr's cutting nudges closer to montage editing than Hollywood norms. In Tarr's oeuvre the hard-edged landscapes are important, and people being distant make small pictorial movements, encourage cuts on strong, almost static universe.

It is evident that Tarr's physical landscape is marked by the long shots, where the different elements function as parts of the natural setting, but they too are part of a sub-textual language that calls up both private and universal associations from one film to the next. Tarr orchestrates the various elements in his own way: the action consists of what the characters and the camera do in relation to one another, so, there is the possibility of moveable and shifting relationships between the elements. Tarr's approach deals with the character's hidden agendas and duplicitous motives, adding to the overall paranoid and conspiratorial atmosphere. Tarr's strategy creates various kinds of movements within stasis, and freedom within confinement.²²

Tarr's commitment to long takes, distant views and *temps morts* places an enormous weight upon the unfolding shot. Camera movement is the most obvious accessory here. In Tarr's films the camera movements seem locally motivated. This tactic allows Tarr to keep his shots alive, and shift our visual interest. This is the way how Tarr's camera movements participate in a larger cinematic dynamic, filling the spaces in a slow tempo; they offer a chance to arouse and foil expectations. The strategy with the long take is to take it to a moment of *heightened* expressivity. Its source is in a modernist aesthetic, the absence of drama can command our attention and emotional investment along different lines. The strategy of building a long take to a moment of heightened expressivity, in the absence of drama which can command our attention and emotional investment along mainstream lines, has its source mainly in modernist aesthetics.

Montage in a New Way

Walter Benjamin has recognized that the meaning derived from landscape and architectural space is received 'by a collectivity in a state of distraction', slowly appreciating its symbolic environment through 'habitual appropriation', or through everyday use and activity.²³

Béla Tarr creates new relationships between the camera and the scene. It is a question of montage within the camera and montage within the shot which seems to become a more 'normal' way of expressing than the usual montage thinking. The Russian montage theory was based on the idea of shot as a unit that does not change much.²⁴ But when we have long tracking shots and pans, the shot ceases to be just one unit, one look, and becomes several (25, 50, etc.) units, which do not distract the attention towards the shot as a whole.

²² See, Rosenbaum, 1995, 58.

²³ Benjamin, Walter (1969), *Illuminations*, ed. by Hannah Arendt, Schocken Books, New York, 239.

²⁴ See about Eisenstein's concepts of montage in Aumont, Jacques, *Montage Eisenstein*, BFI, London, 1987, also in *Eisenstein S. M., Selected Works, vol. L: Writings, 1922-1934*, edited by Richard Taylor, BFI, London, 1988, and in J. Dudley Andrew's book *The Major Film Theories: An Introduction*.

In a Tarr's film reality and imagination mix and *reflect* each other. This all has a specific quality which creates stimulating differences. Tarr extends many de-dramatising tactics. His special interest is in the landscape and stretches of dead time. His camera examines the scenes with its own curiosity, enumerating the contents of the shot before it with only small movements, and after that, panning in the appropriate direction. Béla Tarr is a modernist in creating a recognisable, self-conscious style which he carries throughout his works. In his films the long takes and camera movements create dialectic among different elements in the shot.²⁵

Tarr's vision is distinctively his own. His films have present quality, a being-there that marks them off from the historical preoccupations of Jancsó, and fixity of place and time that separates them from the perpetual Odysseys of Angelopoulos. Nor, as a non-believer, does Tarr share in Tarkovsky's sacred vision of the four elements of the material world, transmuted from Russian Orthodoxy. The sheer weight of his images seems to make them immune to the temptations of a lustrous transcendence.

Cinema of Virtual Wonders

Tarr's thematic and stylistic concerns have their expressive motifs in showing the subjective logic, a kind of movement of thoughts. The subtlety of the lighting effects is not simply a source of legitimate aesthetic pleasure in its own right, but part of the thematic and psychological structure of the film. The stylistic universe of Béla Tarr forms a world apart not only from Hollywood but also from the fractured forms and shock techniques of western modernism. Tarr has developed a new cinematic art from the long take, multi-planar composition and the complex orchestration of characters, sounds and objects in and out of the frame.

It is a meeting place for themes and styles, a kind of wonder cinema: a fascination with the interface of nature and culture that co-exists with a sense of the terror lurking in the material world. This has been called "magical realism", but it is not supernatural by nature. Instead this kind of cinema exists in the face of adversity, both human and natural. In Tarr the very presence of different elements percolates the texture of the image, with its intimations of infernal wind, rain and cold and the flood of biblical proportions that threatens at the end of *Damnation*.

Tarr's cinematic patterns are intimately connected with what he shows. He gives the viewer enough time to see these patterns. For Tarr, the duration of the image is very important and part of his filmic tactics. The shot as a composition is clearly the main coordinator of things. The focus on single image is one step of his visual strategy since the approach of his visual design is

²⁵ Valkola, Jarmo (2000), *Aesthetic & Cognitive Perceptualism: Signs, symbols, and Concepts in Art Educational Context*. JULPU: University of Jyväskylä, 100-102.

dealing with shapes and lines of the images arranged to balance the frame. The delicateness of the Tarr-shot has a lot to do with framing. When dealing with closer views of characters and objects Tarr uses selective perspectives. The elemental space is often portrayed as a clear composition with everything in focus. They have a special pictorial quality, which is related to the spectator's perceiving of them. These characters therefore provide Tarr with the opportunity to disperse observations, and thereby to enlarge and complicate the perspective of the film. In Tarr's visual world, pictorial appreciation of details can give us enough encouragement to read the pictorial elements of the shot, and configure them in a new way. It is tempting to think that when reading an image our visual attention moves across it relating its relationships and configurations to each other. Our mind treats the image as a real object and as a depiction of something else very simultaneously.

Tarr's cinema is an art of filming more than of editing or montage. Its rhythms come from the weight of duration and the choreography of the image. The 39 shots of *Werckmeister Harmonies* may indeed contain one or two surgical stitches. Yet the approach is uncompromised by such tidying up of loose ends. Tarr's camera movement registers both immanence and imminence. It acts as a slow unveiling of a psychic landscape that produces both narrative suspense and an abiding sense of mystery. Throughout his films, there is a constant stream of views being posed about how to convey the feelings associated with a particular moment or image. These reflexive observations are intricately intertwined with film as a medium and reflections upon the nature of representation. These forms of style take a number of forms, but share a consistent complication of the perspective through which we view the film. In the most straightforward of these, Tarr at several points invokes metaphors of the passage of the cinematic medium itself. These metaphors are further augmented, as we are ethically and morally invited into the Tarr-universe, by the implied parallel between the immobility, anticipation and the subject position of the cinematic spectator.

We can now return to the ending of *Werckmeister Harmonies*. As a coda to catastrophe, Tarr goes back to source, to the largest whale in the world which still lies, beached, in the town square. A slow track along the surface of the dead skin ends with the face and then the eye, which comes to fill the screen. The gaze of the camera is met with a counter-gaze. The baleful look may well be a reproach, yet equally it could be holding up a mirror to the camera lens. It could be the sign, reflected back, of disaster that emanates from the lens itself. Is the camera standing-in for the malevolent gaze of a fallen angel that fixes human folly with an evil eye? We can certainly sense here what this camera's spectral gaze is not: it's not the high-angle 'divine' POV, that ingenious make-over of Orthodox iconography it had been in Tarkovsky's *Solaris* (1972) or *Andrei Rublev* (1966). It is something much darker altogether. Yet the promise of good is never quite liquidated - which brings us back to Valushka's yearnings, the ramblings of the holy fool. In spite of everything, he must go on believing in

something. This belief may foment further disaster, but equally it ensures that hope is never extinguished.

In a malign world, the power of life may come from the power of human illusion. Valushka can still believe that the whale is a thing of infinite beauty. Valushka is physically heading for some destination. His passage involves real space and time. The "evil" which the man encounters can be external and concrete, but also diffuse and hard to define. For Tarr it is also a moral question in a world where humanity seems to have lost, and for which his protagonist increasingly seeks. Moreover, the promise of a perfect tone and scale of the *Werckmeister Harmonies*, on which his musicologist uncle endlessly speculates, is a promise of harmony and beauty for distraught nephew, a promise of order out of chaos. In his willingness to believe, Valushka adheres to the promise against all odds. In a world darkness light will always break through some day.

As a whole, Tarr's films are dialogical and constructive enterprises, phenomenological considerations of time and space, and they create relations between consciousness and the object. In a Tarr-world, phenomenology will account for the affective side of experience. In watching a Tarr-film, we are in a state where perception involves interpretation and constructed ideas through which we can react to sensory and symbolical qualities as well as the semantic information contained in the film. Watching an image is an existential and social experience, which happens through active reception and the framing of the subjective and mediated world. Perception of a film by Béla Tarr through phenomenological perspective will acknowledge the creative possibilities of audiovisual composition, framing, extending, freezing of fragmentizing, and expanding the role of images and sounds into a philosophical argumentation. The wholeness of human life conveys through estimation of respect and directness of their actions. For Tarr, it is essential to use pictorial and aural signs of film and join them together in various ways. These joints will include other elements of cinematic narration starting from storytelling devices in to different techniques of representation, and from actors' performances in to the structures of meanings. Authenticity is one hallmark of Tarr including both the subject matters and modes of narration. Tarr's stylistic commitments underlie the game of presence and absence, manifestations of his aesthetic system whose breadth of details and suppleness of variations give it an unparalleled place in the history of film and in the language of cinema. Every work of Tarr has a unique viewpoint and aspiration of the ways he can point out certain historical, social, moral, and ethical questions.

Veera Rautavuoma

MAGYAR MUZEOLÓGIA: A DISZKONTINUITÁS KIHÍVÁSA ÉS A „POSZT” EREJE (MUZEOLÓGIA ÉS HUNGAROLÓGIA MINT *MISE EN ABYME*)

A nagybetűs Történelem ideje elmúlt. Most már inkább párhuzamos, egymást átfedő, néhol konfrontáló vagy radikálisan egymásnak ellentmondó történetek vannak. Ez különösen igaz akkor, amikor e történetek mögött jelentős töréspontok állnak, mint például a rendszerváltás esetében. Bármennyire is bársonyos vagy tárgyalásos forradalomról volt szó, egy hosszabb folyamat részét képező átmenetiségről, az identitásképzés felől nézve fenyegető erőként jelentkezett mindez, az önazonosság kontinuitását veszélyeztetve. György Péter a következőképpen fogalmaz a „posztoszocialista állapot” kapcsán: „Az új térkép – amelyen a posztoszocialista országok lakói egyik napról a másikra periferikus helyzetben találhatták magukat – az államszocializmus civilizációjának, ennek a virtuális kontinensnek az elsüllyedéséből következett”.¹

Ugyanígy a magyar muzeológiának is több története van, amelyek közül több is igaz lehet, csak mindegyik másként. Persze az sem mindegy, milyen szempontot helyezünk előtérbe: más történeteket kapunk, ha a professzió, a muzeológusi szakma felől szemléljük a magyar múzeumok történetét, vagy esetleg a gyűjteménygyarapítást vagy a kiállítások segítségével történő kommunikációt helyezük a középpontba. Más történeteket kapunk akkor is, ha a múzeumot elsősorban mint egy komplex reprezentációs teret, a kultúra laboratóriumát fogjuk fel. A jelen előadásomban mindegyikről szeretnék szólni egy pár gondolat erejéig, a saját kutatási témámból választva a példákat, mindenekelőtt a szocialista és a rendszerváltás utáni időre összpontosítva. Szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni a jelenleg íródó magyar muzeológia történetének a közelmúltjához úgy, hogy közben szem előtt tartom ennek lehetséges tágabb implikációit is a hungarológia egészére nézve. Ezzel kapcsolatban a diszkontinuitás kihívását, a „poszt” erejét és a benne rejlő

¹ GYÖRGY Péter, *A Kalinyingrád-paradigma. Múzeumföldrajz*, Bp., Magvető, 2009, 21.

lehetőségeket szeretném előadásom homlokterébe helyezni. A „poszt” itt elsősorban poszt-szocialista, de még inkább poszt-koloniális állapotként értendő.

Ha az elmúlt idők kiállításai felől közelítjük meg a szocializmus anyagi kultúrájának kérdését – ahogyan azt disszertációmban is tettem² – akkor így utólag sok esetben igazat adhatunk azoknak, akik a szinte kizárólag a legújabb kori anyagból merítő kiállításokat „papírkiállításoknak” nevezték. A politikatörténeti indíttatás ugyanis ezekben az esetekben azt eredményezte, hogy ezeken a kiállításokon a különböző dokumentumok, plakátok voltak a „főfogás”, némi jelvényel, plakettel és zászlóval fűszerezve. Ebben az agyaghalmazban a munkásmozgalom emlékei és a szocializmus építésének dokumentálása gyakran egybemosódtak. Persze mindez érthető, hiszen a szocializmus korai szakaszában nehezebb volt tárgyasítani az új eszméket, hiszen ekkor még szinte semmilyen materiális nyoma nem volt az új rendszernek. De ez az alaphelyzet megmaradt az egész korszak során, igaz, a későbbi hangsúlybeli változtatások – a szocialista termelőrendszer, az ipar eredményei, illetve a szocialista tudomány és kultúra vívmányainak bemutatása – enyhítették valamelyest ezt a problémát. Ekkor már halogénlámpák, hibridkukorica minták és televíziók is kerültek a látogatók elé. Aztán a hetvenes évek elejétől egyre hangsúlyosabb szerepet kapott az ifjúság, a kultúra és a szocialista szervezetek. Mit jelentett mindez a kiállított tárgyak szempontjából? NÉKOSZ-, MADISZ-, DISZ-, KISZ-, és VIT-jelvényeket, transzparenszeket, zászlókat, tanúsítványokat és publikációkat. Volt látnivaló, mozgalmi daloktól és népszerű slágerektől zenghettek a termek, de a „kemény mag” – az eredeti tárgyak – nagyrészt ugyanazok maradtak.

Itt nemcsak kiállításokról van szó, vagy a tárgyak és egyéb kiállítási elemek vizuális megjelenéséről, hanem arról is, hogy mi a sorsa annak az anyagnak, amely nagyrészt a legújabb kori kiállítások rendezése révén került be a gyűjteményekbe. Nézzük meg tehát közelebbről, hogy milyen is. Igazából nem csak arról van szó, hogy új anyag került be a múzeum falai közé, hanem a korábbi anyag is átstrukturálásra és átértékelésre került. Az új rendszer új rendszerekbe és kontextusokba helyezte a régi tárgyakat is. A Horthy korát megtestesítő emlékek most azért váltak fontossá, mert a segítségükkel, a dialektikus materializmus tanaira alapozva, ki lehetett emelni az új rendszer felsőbbrendűségét, szemléltetni lehetett a fejlődés mértékét – „mindent csak folyamatában, a maga történetiségében bemutatni”, ahogy a szlogen hangzott. Fontos volt megmutatni miféle fegyelmező eszközöket alkalmaztak a felszabadulás előtti iskolában, milyen „sablonos módszerekkel” tanítottak, vagy hogy a nyomortelep helyére hogyan épült a korszerű József Attila lakótelep.

Ha a szocializmus alatt a gyűjteményekbe került anyaghalmazt a szocializmus anyagi örökségeként fogjuk fel és vizsgáljuk meg, érdekes dolgokra bukkanunk. A kort jellemző „iratanyagláza”, ami „papírkiállításokat” eredményezett, érdekes módon rávilágít arra, hogy miként lehet megpróbálni

² Veera RAUTAVUOMA, *Liberation Exhibitions as a Commemorative Membrane of Socialist Hungary*, Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2011.

elfogadtatni egy tudományos tételt az adott korban hatalmon lévő ideológián belül, vagy még inkább, a múzeumok esetében: miként válnak a tárgyak eszmékké és az eszmék tárgyakká? Az, hogy iratokon van a hangsúly, arról tanúskodik, hogy a bizonyítvány nem más, mint bizonyíték, a tanúsítvány tanúskodik a (forradalmi) változásról, és az oklevél valamiféle okfejtés arról, hogy egy-egy rendszerben miért jár valakinek elismerés, mit díjazunk. A negyvenötös év, a „felszabadulás” demarkációs vonallá vált, ideológiai vízváltató volt, ám az anyagi kultúrában mindez csak jóval később és akkor is inkább közvetetten mutatkozott meg.

Erre az alapvető problémára hívja fel a figyelmet László Gyula is, az Országos Múzeumi Tanács 1968. évi ülésének vitaanyagában, amikor a következő kérdést teszi fel: „[m]ás kanállal esznek-e s más tányérból '45 után, mint előtt, netán a bicskánk formája változott-e meg, vagy ruházatunk? Avagy varrógépeinken látszanék meg vagy villamosaink alkatrészeiben a forradalmi változás?”³ Ezzel jó régész módjára arra mutatott rá László Gyula, hogy a formák változása leginkább a technikai változást jelzi: „A tárgy tehát közömbösnek mondható a nagy történelmi mozzanatok tekintetében, hiszen a tárgy a technikai forradalmak mutatója”⁴. Viszont az idő múlásával már nem ennyire egyszerű a dolog – és ezt tudja László Gyula is, amikor így folytatja: „[a]zért ki lehetne valamiképpen hozni a forradalmi változást, úgy hogy bizonyos fokig múzeumi bemutatása is szuggesztív lenne”. Ismét jó régész módjára László Gyula „lelőhely”-térképekről beszél, amelyeken fel lehetne tüntetni például a szemétben talált televízió-maradványokat vagy a villanykörték „elterjedését”, ami a negyvenöt után bekövetkezett villamosítással járt. És, hogy tovább idézzem László Gyulát: „Bizonyos fokig a nagy világjelenségekre is következtethetnénk a talált leletek elterjedéséből: erősen csökkennek a nyugati áruk, ezzel szemben feltűnnek az addig teljesen hiányzó szovjet gyártmányok és a népi demokráciáké. Lassan tehát múzeumi anyaggal – s nem pusztá szöveggel – mégiscsak rá lehetne vezetni a századok múltáni múzeumlátogatót, hogy mi is történt itt.”⁵ Az külön is érdekes, hogy László Gyula miként vázolja fel az egész korszak archeológiáját, miközben még negyed évszázada sincs, hogy fennáll a rendszer. Utólag azt mondhatnánk, hogy a forradalmi változás nem is forrt ki teljes egészében az anyagi kultúrában: amit most „érett kádárizmusnak” nevezünk, annak például csak egy része érett be a tárgyakban.

Michael Thompson szerint az értékük alapján három kategóriába lehet besorolni a tárgyakat. A „szemét” (rubbish), az „átmeneti” tárgyak (transients), vagy a „tartós” tárgyak (durables) kategóriájába.⁶ Rendeltetésénél fogva a múzeum egy azon intézmények közül, amely a tartós tárgyakra szakosodott: ezeket gyűjti, rendszerezi, kutatja és állítja ki. Ugyanakkor tudjuk, hogy a

³ LÁSZLÓ Gyula, *Múzeumrendezés és köznevelés. Országos Múzeumi Tanács 1968. évi szeptember 28-i ülésének vitaanyaga*, Múzeumi Közlemények, 1968/2, 109.

⁴ *Uo.*, 19.

⁵ *Uo.*, 109–110.

⁶ Michael THOMPSON, *Rubbish Theory: the Creation and Destruction of Value*, Oxford – New York, Oxford University Press, 1979.

tárgyak és a gyűjtemények értéke sohasem állandó, hanem mozgásban lévő, átértelmeződő és átértékelődő. Erre a mozgásra épül a tárgyak értékének politikája: állandó tartós tárgy nincs. Ebből a szempontból különösen érdekes a feszültség az előző rezsim „tartós” és „átmeneti” kategóriája között, amelyet jól illusztrál László Gyula fent idézett gondolatmenete a negyvenöt előtti és utáni kanálról és tányérról. Bizonyos értelemben a tárgyakra ráragasztott forradalmi változás egyre inkább kiemelte a tartóssá tett tárgyak átmenetiségét. Ebből a szempontból emblematikus tárgycsoportot képeznek a röplapok: ezek, úgymond, a szocialista anyagi kultúra átutazó vendégei. Ez éppúgy igaz az „illegálisba szorult” MKP által terjesztett röplapokra, mint azokra a szórólapokra, amiket a külső ellenség, a Nyugat hullatott rá a magyarok fejére a Nyugat-Németországból indított „kémléggömb” segítségével a(z ellen)forradalom hajnalán. És mi van most? A tárgyakra ráragasztott címkék leperegtek a tárgyakról a rendszerváltás során, de most hogy nevezzük őket, azon kívül, hogy „illegális nyomda” és „hamis bélyegző”? A múlt rendszer illuzionizmusának emlékei ezek? És ha igen, akkor mit kezdünk velük? Állítsunk állandó emléket a szocializmus bukásának, a kimondott kiábrándulásnak?

Az érték állandó mozgására szeretném felhívni a figyelmet – nem csak a korszakváltásokkor, hanem az egyes korszakokon belül is. A múzeum az a szimbolikus tér, ahol megálmodhatjuk a nemzetet és a munkásosztályt egyaránt. Sokszor más-más eszközzel ugyan, de a múzeum az a konkrét, lokalizálható hely, ahol világok jönnek létre, és ezt az utópikus dimenziót is ki lehet emelni, különösen a szocialista múzeum utópikus dimenzióját, amely – azt hiszem – még nagyrészt feltáratlan. Ne feledjük, hogy egy olyan rendszerről van szó, amelynek múzeumi olyan kiállításokat szültek, amelyeket a látogatók így kommentáltak: „Örülök, hogy megnézhettem a magyar nép múltját és jövőjét”⁷, vagy „Különösen az a terem tetszett, ahol Budapest jövőjét láttuk”.⁸ Persze, könnyű lenne ezeket a megjegyzéseket a kollektív illuzionizmus számlájára írni, de én úgy gondolom, hogy itt másról is szó van. Kétségtelen, hogy a rendszerben és a rendszer-szülte reprezentációkban volt bőven illuzionizmus, torzulások és melléfogások, de az a bátorság, amivel a szocialista múzeum hozzáállt a mához és a jövőhöz, a magyar muzeológia történetében páratlan.

Ezzel persze nem akarok állást foglalni az elmúlt rendszer gyakorlatainak a létjogosultsága mellett vagy ellen, csak a szocialista múzeum utópia-örökségének kritikai potenciáljáról akarok beszélni. A múzeum – és bármilyen ideológia jegyében működő múzeum – mint olyan, nagyrészt az utópisztikus dimenzióból táplálkozik, egy különös „materializált teret”⁹ kínálva a látogatóknak, ahol az érzékelés és (szinte) a tapinthatóság a mérvadó alkotóelem. Amikor ezzel párosítjuk a szocialista múzeum tapasztalatát – a gyűjtemény-

⁷ A “Magyarország a szocializmus útján” c. kiállítás vendégkönyve, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár TAD 3039-3043-83.

⁸ A “25 éves a szabad Magyarország” c. kiállítás vendégkönyve TAD 133-75.

⁹ Barbara KIRSCHENBLATT-GIMBLETT, *The Museum - A Refuge for Utopian Thought*=<http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/museutopia.pdf> [2011. 04. 16.]

gyarapítással, legitimációval, kiállításpolitikával, népműveléssel-közművelődéssel együtt – jobban tudjuk mozgósítani a múzeumban egyébként is benne rejlő világokat és közösségeket megálmodó képességet. Ha Fredric Jamesonnak igaza van abban, hogy a legjobb utópia az, ami a leglátványosabban bukik meg,¹⁰ mert tudatosítja velünk az ideológia és a fantázia határait, akkor a szocialista múzeum örökségében van minek utána nyúlni. És ha hitelt adunk Tomislav Šolának abban, hogy a múzeum nem más, mint az „örökség akciós egysége”, az az entitás, amely segít a jövőnek abban, hogy megtörténjen, akkor érdemes kritikusan megközelíteni az anyagi kultúra ezen átutazó vendégeit.¹¹ A mai fragmentált világ nem hamis bizonyosságra és önáltatásra, hanem kritikai víziókra éhes, mert a múlt nem az, amit magunk után hagyunk, hanem az, amit magunkkal viszünk. A László Gyula által feltett kérdés tehát ugyanúgy aktuális ma is: hogyan vezessük rá a múzeumlátogatót – és nem is évszázadok múltán, hanem ma és holnap – arra, hogy mi is történt itt?

Mi is történt tehát? Rendszerek és azokkal együtt értékrendek és értelmezési keretek váltották fel egymást, és a nagy része annak, ami tegnap még aktuális és figyelemre méltó volt, elsüllyedt a kontinensével együtt. Ilyenkor az ember – az újraorientálódás végett – vagy letagadja a múltat vagy pedig keresi azokat a pontokat, amelyek hídként működhetnek a radikálisan különböző értelmezések és igazságok között. A múzeumi szakmán belül sokkal inkább az utóbbi volt a jellemző. Napjainkban a Legújabbkori Történeti Múzeum esetét szívesen úgy aposztrofálják, mint valamiféle furcsa „szovjet franchise” produktumát: az 1957-ben a Munkásmozgalmi Intézet gyűjteményeiből alapított múzeumot a külső (azaz szovjet) erők nyomására csupán azért kellett átkeresztelni Magyar Munkásmozgalmi Múzeummá, hogy a legvidámabb barakknak is legyen egy saját, a munkásmozgalmi történetét dokumentáló és gyűjtő múzeuma, ahogy a többi keleti blokkbeli országnak is. Itt megmutatkozik a magyar szocializmus Janus-arca: Moszkva felé kizárólag munkásmozgalmi, a kulisszák mögött viszont sokrétegű kutatás és gyűjtés. Ez a felfogás szorosán összekapcsolódik a rendszerváltás utáni, szinte mítosszá vált gondolattal, miszerint a szocializmusban az ideológiai elvárások ellenére átfogó gyűjtéspolitikával sikerült meg.¹² A folytonosság kihangsúlyozása egyszerre tünetszerű, érthető és valahol igaz is. A kérdés csupán az, mire helyezük a hangsúlyt: az ideológiai indíttatású, egyfolytában változó és ezért átláthatatlan kultúrpolitikára, vagy a történeti muzeológia részben nemzetközi hatásokból is merítő fejlődésére, ami különösen a hatvanas-hetvenes években gyorsult fel.

Korábban már szó esett a László Gyula felvázolta szocializmus archeológiájáról még a szocializmuson belül. Azt gondolom, hogy ezt a Foucault, Victor Buchli és mások által hangsúlyozott radikális diszkontinuitást előtérbe hozó perspektívát érdemes lenne tágabban is alkalmazni a közelmúlt

¹⁰ Fredric JAMESON, *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, New York – London, Verso, 2005, 13.

¹¹ Tomislav ŠOLA, *Essays on Museums and their Theory. Towards a Cybernetic Museum*, Helsinki, Finnish Museum Association, 1997.

¹² Vö. pl. PINTÉR János, *Történelem és muzeológia*, Történeti Muzeológiai Szemle 1 (2001), 23.

értelmezése kapcsán.¹³ Venni a bátorságot, ami ahhoz kell, hogy értetlenül álljunk egy-egy tárgy, jelenség előtt, mintha azt most látnánk először egy leletmentés révén: újból nézni! De ugyanakkor sok minden zavarba ejtően ismerős ezekben a tárgyakban, jelenségekben: felvillan egy emlék, esetleg egy „posztemlék”.¹⁴ Itt tehát újból találkozunk valamivel abból, ami annak a valaminek az eredeti kontextusa után érkezett: a poszt hatása alatt vagyunk. De a poszt nem azt jelenti, hogy valamit elhagytunk, ahogy a posztkoloniális sem a koloniális végét jelenti, hanem annak a problematikus folytonosságát.¹⁵ Azt hiszem, ez a kettő együtt, az átértékelődés hozta diszkontinuitás és a posztkoloniális hozta bonyolult folytonosság lehetne az a keret, amelyben mind a muzeológiai, mind a hungarológiai jelenségeket érdemes szemlélni.

És ebből milyen tanulságokat lehetne levonni a hungarológia számára? Különbözik is, mi az, hogy hungarológia? Az előadásom elején azt mondtam: implikációk az egész hungarológia számára. Mi ez „az egész”? Erre nemigen kapunk választ a mai konferencia programjában, de a 2011-ben Kolozsvárott szervezett nemzetközi hungarológiai kongresszus programjában sem, ahol a hungarológia külön szerepel a képviselt tudományágakon belül. Hungarológián belüli hungarológia, az vajon mi lehet? Egy különös *mise en abyme*? Szeretném azt gondolni, hogy igen. Egy belső, végtelenített tükör egy diszkurzív terepen belül, egy saját magát folyton korrigáló, reflexív elem. Kylie Message az elméleti muzeológiáról szóló *Museum Studies: borderwork, genealogy, revolution* című írásában azon gondolkodik, hogy a muzeológia tulajdonképpen lehetne egy „határdiszciplína” az interdiszciplináris humántudományi kutatások között.¹⁶ Az írásában a „határobjektum” fogalmából merít, amely szerint egy határobjektum más jelentéssel bír különböző szociális világokban, mégis elegendő közös jelentéssel van felruházva ahhoz, hogy segítsen lefordítani a maga jelentését, így közvetítve a különböző világok között.¹⁷ Persze az interdiszciplináris terepen bizonyára több diszciplína is szívesen látná magát „határdiszciplínaként”, és talán könnyű is a muzeológiát ekként látni, hiszen a múzeum a rendeltetésénél fogva, eleve kontakt-zónákról, találkozásokról és a határok transzgressziójáról szól. De hungarológia? Néhány évvel ezelőtt, amikor a kultusz kutatásnak nevezett interdiszciplináris kutatási irányzat még aktívabb volt, azt néha a „nemzeti tudományok reflexív tereként” aposztrofálták. Ebben az elnevezésben – szerintem – egyszerre több dolog is foglaltatik. Hiszen még akkor is, ha a jelenségeket a posztkoloniális és tágabb értelemben a „poszt” pozícióból közelítjük meg, érdemes számolni a „nemzeti” kategóriával – akkor is, ha az

¹³ Bővebben ld. Victor BUCHLI, *A szocializmus archeológiája – bevezetés=MaDok Füzetek. 2. Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*, szerk. FEJŐS Zoltán, FRAZON Zsófia, Bp., Néprajzi Múzeum, 2004, 74–86.

¹⁴ A posztemlék fogalmáról bővebben ld. Marianne HIRSCH, *The Generation of Postmemory*, *Poetics Today*, 29/1 (2008), 103–128.

¹⁵ *Uo.*, 106.

¹⁶ Kylie MESSAGE, *Museum Studies: borderwork, genealogy, revolution*, *Museum and Society*, 7/2 (2009), 125–132.

¹⁷ Corynne MCSHERRY, *Who Owns Academic Work? Battling for Control of Intellectual Property*, Cambridge–Massachusetts–London, Harvard University Press, 2001, 69.

mostanság nem túl népszerű a lokalitást kihangsúlyozó kutatási irányzatokban.¹⁸ És épp a hungarológia lehet azon diszkurzív terepek egyike, ahol lehetőség nyílik a nemzet és a „nemzeti” komplex vizsgálására. A hungarológia jelenthetne folytonos tükörfordításokat, esetleg tükörforgolódásokat is abban a bizonyos nyugatitól eltérő kulturális tapasztalatnak a megfogalmazásában, amelyet a középeurópaiság tapasztalatának hívnak. Ezzel már egyúttal utaltam is Fenyvesi Kristóf magyarságtudományokról szóló *Genealógia, kultúra, tudomány* című cikkére.¹⁹ És sok újdonságot talán nem is mondok az abban a cikkben foglaltakhoz képest: ott szintén terítékre kerül a reflexivitás, a posztkoloniális helyzet és a „határeset” fogalma, a Rákos Péter féle „perem-ember lét” és a Németh László által leírt „kulturális ozmóvizist szavatoló határhártyák”.²⁰ Talán ugyanazt mondtam, csak egy kicsit másképp. Vagy inkább máshonnan érkeztem ugyanoda, azaz *ide*.

¹⁸ A posztkolonialista és a nemzeti kategóriákról bővebben ld. pl. Anna-Leena TOIVANEN, „At the Receiving End of Severe Misunderstanding”: Dambudzo Marechera’s Representations of Authorship, *Research in African Literatures*, 42/1 (2011), 14–31.

¹⁹ FENYVESI Kristóf, *Genealógia, kultúra, tudomány*, Tudásmenedzsment, 2009/1, 66–74.

²⁰ Idézi Fenyvesi *Uo.*, 67, 71.

Filip Sikorski

SZENTKUTHIANA 1988–2011

Az alábbi cikk célja, hogy röviden áttekintse Szentkuthy Miklós azon műveit, valamint azokat a Szentkuthyra vonatkozó tanulmányokat és a Szentkuthyval kapcsolatos azon eseményeket, amelyek az 1988-tól 2011-ig terjedő időszakban jelentek meg. Az áttekintendő korszak egyik határát Szentkuthy halálának éve szabja meg, a másikat pedig 2011, amely az alábbi cikk keletkezési éve. A cikkem címe a *Husserliana*, *Chopiniana* stb. mintájára alkotott többes számban álló latin szó, amely nagyjából annyit jelent, hogy „Szentkuthyval kapcsolatos dolgok”. A cím arra utal tehát, hogy a cikkemben nemcsak Szentkuthy műveit, hanem minden egyéb, Szentkuthyra vonatkozó írást is figyelembe veszek.

Az áttekintendő anyagban két nagy csoportot különböztettem meg. Az egyik csoportba olyan írások tartoznak, amelyeket maga Szentkuthy írt, a másikba pedig olyan írások, művek és események, amelyek Szentkuthyról szólnak. A cikk végén feleletet próbálok adni arra a kérdésre, hogy milyen lehetőségeket kínál a jövő a Szentkuthy-kutatásnak.

Mielőtt elkezdeném az áttekintést, szeretnék néhány megszorítással élni cikkemmel kapcsolatban. A cikkemben nem törekszem teljes, kimerítő Szentkuthy-bibliográfia összeállítására.¹ Amíg Szentkuthy regényei esetében a lehető legteljesebb képet próbálok adni, a Szentkuthyról szóló írások közül sok anyagot kénytelen voltam kihagyni. Így tehát nem foglalkozom a Szentkuthy-könyvek bírálataival, nem említek sem kisebb riportokat, sem visszaemlékezéseket. Továbbá, nem foglalkozom a Szentkuthy hatására alkotott szépirodalmi művekkel sem, illetve szépirodalmi jellegű esszékkel sem. Mindezeket nem azért hagyom ki, mert nem tartanám őket értékeseknek, hanem azért, mert egyszerűen a cikkem keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen tárgyaljak minden Szentkuthyról szóló szöveget. Mivel a Szentkuthy-fogadtatásban véleményem szerint még nem alakultak ki sem iskolák, sem irányzatok, a cikkemben nem szintézisre, hanem inkább felsorolásszerű áttekintésre törekszem.

¹ Tudomásom szerint ilyen bibliográfián dolgozik a Petőfi Irodalmi Múzeumban Vajda Ágnes.

E megszorítások után kezdhetjük az áttekintést. Az első nagy csoportot a Szentkuthy által írott szövegek alkotják. Ezek három kategóriába sorolhatók. 1. Posztumusz művek; 2. Újrakiadások; 3. Fordítások.

Posztumusz művek

Szentkuthy sokat publikált életében is, de még többet írt az íróasztalfióknak. Kiadatlan kéziratait a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) kéziratárában helyezte el. Ennek köszönhető az, hogy 1988-ban bekövetkezett halála óta rendszeresen jelenhettek meg új Szentkuthy-regények. Összesen tíz kéziratot mű (regény vagy napló) jelent meg könyv formájában.

Ezek közül az első a *Cicero Vándorévei*² címet viseli. A regény kiadását maga Szentkuthy kezdeményezte, amikor 1986 májusában, tehát halála előtt két évvel, kihozta a PIM-ből az 1945-ben írott kéziratot. Egy idő után mégis félretette a mű javítását, majd az író halála után a titkárnője, Tompa Mária fejezte be a korrektúrát. Azóta minden új szöveget ő rendez sajtó alá. A *Cicero* 1990-ben került ki a nyomdából. Egy évre rá, 1991-ben a *Prae* előtti korszakból származó zsenge mű, a *Barokk Róbert*³ került a nagyközönség elé. 1993-ban az *Ágoston olvasása közben*⁴ című olvasónapló következett, amelynek ugyanolyan a szerkezete, mint a *Casanovának*. Ezt a művet Szentkuthy eredetileg az *Orpheus* egyik kötetének szánta. Ugyanebben az évben jelent meg a *Szent Orpheus Breviáriuma* ciklus utolsó része, az *Euridiké nyomában*⁵ is. Ezt a részt Szentkuthy eredetileg az *Orpheus* grandiózus lezárásának szánta, de a munkát megszakította a szerző halála és a kötet végül töredékben maradt. A következő évben (1994-ben) az 1940-es években írott naplóregény, a *Bianca Lanza de Casalanza*⁶ jelent meg, utána pedig a *Narcisszusz tükre*⁷ című kisregényre került sor. Ezt – a legújabb adatok szerint – Szentkuthy közvetlenül a *Prae* megjelenése után írta.⁸ A *Narcisszusz* után, 1998-ban az *Egyetlen metafora felé* című naplójegyzetkötet folytatása következett *Az alázat kalendáriuma*⁹ címmel. Szentkuthy a *Kalendá-*

² SZENTKUTHY Miklós, *Cicero vándorévei*, Bp., Szépirodalmi, 1990.

³ SZENTKUTHY Miklós, *Barokk Róbert*, Pécs, Jelenkor, 1991. A második kiadás: SZENTKUTHY Miklós, *Barokk Róbert*, Bp., Magvető, 2002². A regény alapján készült egy rádiójáték is, amelyet 1994 júniusában sugárzott a Kossuth Rádió.

⁴ SZENTKUTHY Miklós, *Ágoston olvasása közben*, Pécs, Jelenkor, 1993.

⁵ SZENTKUTHY Miklós, *Euridiké nyomában: Szent Orpheus Breviáriumának töredékben maradt V. kötete*, Bp., Magvető, 1993.

⁶ SZENTKUTHY Miklós, *Bianca Lanza di Casalanza*, Pécs, Jelenkor, 1994.

⁷ SZENTKUTHY Miklós, *Narcisszusz tükre*, Bp., Magvető, 1995.

⁸ Eddig tévesen 1933-ra tették a regény keletkezési idejét. Szentkuthy levelezéséből azonban világosan kitűnik, hogy a *Narcisszuszt* pontosan 1934. június 25-én kezdte el írni, tehát már a *Prae* megjelenése után. (Ld. *Szentkuthy Miklós levele Dolllynak*, 1934. VI. 26., PIM, feldolgozatlan anyag). Szentkuthy leveleiben a könyv vagy *Alkibiades* vagy *Post* címen szerepel. Az *Alkibiadest* először Szerb Antal segítségével publikálni akarták a *Nyugatban*, de végül a *Válasz* közölt belőle két részletet 1935-ben. Az egész könyv viszont kiadatlan maradt és feledésbe merült. Az 1995-ben megjelent verzió a kiadó javaslatára kapta a *Narcisszusz tükre* címet.

⁹ SZENTKUTHY Miklós, *Az alázat kalendáriuma*, Bp., Magvető, 1998.

riumot 1935-36 között írta, közvetlenül a *Metafora* után, de (talán pénzügyi gondok miatt?) nem adta ki. 2000-ben jelent meg az 1949-ben írott *Bezárult Európa*¹⁰, 2001-ben pedig *Fájdalmak és titkok játéka*¹¹ címmel adták ki azokat a korai naplójegyzeteit és naplóillusztrációit, amelyeket az író nem zároltatott le. Legutóbb pedig a *Pendragon és XIII. Apolló*¹² című regénye jelent meg 2009-ben. A felsoroltak közül a négy utolsó kötet borítóján Szentkuthy saját rajzai szerepelnek.

A fentiekén kívül van még két olyan regénye, amely csak folyóiratokban jelent meg: az *Egyiptomi Mária* teljes egészében a *Nagyítás* hetilapban volt olvasható 2009 novemberétől 2010 májusáig¹³, az *Amazonok a római vadászaton* című regénynek pedig csak részletei láttak napvilágot különböző folyóiratokban.¹⁴

Végül azokat az írásokat is meg kell említeni, amelyek eredetileg nem szépirodalmi műveknek készültek, mégis Szentkuthy-szövegeknek tekinthetők. Ide sorolható az 1994-ben megjelent *Harmonikus tépett lélek*¹⁵ című könyv, vagyis a Szentkuthyval 1986-ban készült 12 órás filminterjú rövidített változata. Továbbá a Hamvas Intézetnél három fontos kötet jelent meg: 2006-ban *Az élet faggatottja*¹⁶ (összegyűjtött riportok és interjúk), 2007-ben az *Örök közelség, ezer emlék*¹⁷ (Szentkuthy válogatott dedikációi), 2008-ban pedig válogatott levelezése¹⁸. Ide tartozik még a *Titkok játéka*¹⁹ című fényképalbum is, amely a Szentkuthy hagyatékából választott fényképek mellett Szentkuthy-szövegeket is tartalmaz.

Újrakiadások

A következő csoportot az újrakiadások alkotják, vagyis olyan művek, amelyek első kiadása még Szentkuthy életében megtörtént. Ide tartoznak az életrajzi regényei, amelyeket *Önarckép álarcokban* közös címmel adták ki újra. Eddig három kötet jelent meg a sorozatból: a *Saturnus fia*²⁰, a *Divertimento* (kétszer)²¹ és

¹⁰ SZENTKUTHY Miklós, *Bezárult Európa*, Bp., Magvető, 2000.

¹¹ SZENTKUTHY Miklós, *Fájdalmak és titkok játéka*, Bp., Magvető, 2001.

¹² SZENTKUTHY Miklós, *Pendragon és XIII. Apolló*, Bp., Magvető, 2009.

¹³ A műről 2009-ben Szentkirályi Krisztina írt diplomamunkát és öt példányban kinyomtatta a teljes regényt.

¹⁴ Ld. Forrás 2002/3, Alföld 1993/10.

¹⁵ *Harmonikus tépett lélek: Réz Pál videobeszélgetése Szentkuthy Miklóssal*, szerk. TOMPA Mária, Bp., Magvető, 1994.

¹⁶ *Az élet faggatottja: Beszélgetések Szentkuthy Miklóssal*, szerk. MOLNÁR Márton, Bp., Hamvas Intézet, 2006.

¹⁷ *Örök közelség, ezer emlék: Szentkuthy Miklós válogatott dedikációi*, szerk. TOMPA Mária, Bp., Hamvas Intézet, 2007.

¹⁸ *Szentkuthy Miklós válogatott levelezése*, szerk. TOMPA Mária, Bp., Hamvas Intézet, 2008.

¹⁹ *Titkok játéka: Válogatás Szentkuthy Miklós fényképhagyatékából*, szerk. HEGYI Katalin, Bp., PIM, 2009.

²⁰ SZENTKUTHY Miklós, *Saturnus fia*, Bp. Magvető, 1989² (Önarckép álarcokban, 1).

²¹ SZENTKUTHY Miklós, *Divertimento*, Bp., Magvető, 1998³ (Önarckép álarcokban, 2). SZENTKUTHY Miklós, *Divertimento*, Bp., Magvető, 2006⁴ (Önarckép álarcokban, 2).

2009-ben a Haydn-év alkalmából a *Doktor Haydn*²². 2004-ben jelent meg a *Prae* harmadik kiadása²³, 2008-ban pedig az *Orpheus*nak a *Széljegyzetek Casanovához*²⁴ című első kötete jubileumi díszkiadásban, A4-es formátumban, amely hasonlít az 1939-ben elkobzott fekete füzetre.²⁵ Végül nem szabad elfeledkeznünk Szentkuthy fordításairól sem, amelyek halála után több kiadást is megértek. Ezek a *Gulliver utazásai*²⁶, a *Twist Olivér*²⁷, a *Spartacus*²⁸ és az *Ulysses*²⁹, amely talán az utolsó alkalommal jelent meg az eddigi változatban 1998-ban, ugyanis a következő *Ulysses* már átdolgozott, javított verzióban fog megjelenni.

Fordítások

A harmadik kategóriát az első csoporton belül Szentkuthy műveinek a fordításai alkotják. Azt, hogy Szentkuthy regényeit főleg franciára fordították, elsősorban André Velternek köszönhetjük. André Velter francia költő és újságíró, akit elbűvölt egy franciára fordított részlet a *II. Szilveszter második életéből*, amelyet a budapesti Francia Intézet vezetőjétől kapott.³⁰ 1987-ben Somlyó György segítségével Velter megismerkedett Szentkuthyval, interjút készített vele a France-Culture nevű rádióknak és utána írt róla egy cikket Le Monde-ban.³¹

André Velter segítségével és közvetítésével Szentkuthy szerződést kötött a Phébus és a José Corti kiadókkal. A Phébus már 1989-ben bemutatta az író a *Caravanes* című évkönyvben és közölt néhány részletet a műveiből.³² Aztán az 1990-es években megindultak a fordítások. 2006-ig megjelent az *Orpheus* első négy kötete,³³ amelyek közülük a *Casanova* volt a legsikeresebb: 1991-ben a Figaro bestseller listáján az 5. helyet foglalta el. A Phébusnál az *Orpheus*on kívül a *Frivolitások és hitvallások*³⁴ vastag kötete is megjelent 1999-ben.

²² SZENTKUTHY Miklós, *Doktor Haydn*, Bp., Magvető, 2009³ (Önarckép álarckokban, 3).

²³ SZENTKUTHY Miklós, *Prae*, Bp., Magvető, 2004³.

²⁴ SZENTKUTHY Miklós, *Szent Orpheus Breviáriuma I. Széljegyzetek Casanovához*, Bp., Magvető, 2008.

²⁵ A *Casanova* első kiadásának elkobzásáról ld: SZENTKUTHY Miklós, *Frivolitások és hitvallások*, Bp., Magvető, 1988, 410–414.

²⁶ Jonathan SWIFT, *Gulliver utazásai*, ford. SZENTKUTHY Miklós, Bp., Európa, 2008.

²⁷ Charles DICKENS, *Twist Olivér*, ford. SZENTKUTHY Miklós, Bp., Kossuth, 2005.

²⁸ Howard FAST, *Spartacus*, ford. SZENTKUTHY Miklós, Bp., K.u.K., 2008.

²⁹ James JOYCE, *Ulysses*, ford. SZENTKUTHY Miklós, Bp., Európa, 1998.

³⁰ Erről ld. André VELTER, *Egy találkozás krónikája*, *Orpheus*, 14(1994/1), 139–146.

³¹ André VELTER, *Miklós Szentkuthy, l'ogre alchimiste*, *Le Monde*, 1987. juillet 31, 13.

³² *Caravanes*, 1989, 1. 29–65.

³³ SZENTKUTHY Miklós, *En marge de Casanova*, ford. Georges KASSAI, Zéno BIANU, Paris, Phébus, 1991. SZENTKUTHY Miklós, *Renaissance noire*, ford. Georges KASSAI, Zéno BIANU, Paris, Phébus, 1991. SZENTKUTHY Miklós, *Escorial*, ford. Georges KASSAI, Robert SCTRICK, Paris, Phébus, 1993. SZENTKUTHY Miklós, *Europa minor*, ford. Georges KASSAI, Robert SCTRICK, Élisabeth MINIK, Paris, Phébus, 2006.

³⁴ SZENTKUTHY Miklós, *La confession frivole: autobiographie d'un citoyen du Temps*, ford. Georges KASSAI, Zéno BIANU, Robert SCTRICK, Paris, Phébus, 1999.

Más kiadóknál még öt Szentkuthy-könyv jelent meg: a José Cortinál *Az egyetlen metafora felé*³⁵, az *Ágoston olvasása közben*³⁶, az *Alázat kalendáriuma*³⁷ és a *Barokk Róbert*³⁸; a Seuil-nél a *Burgundi krónika*³⁹. Az *Europe* nevű folyóirat Szentkuthy-különszámában közölt részleteket a *Prae*ből⁴⁰ és a *Fejezet*ből.⁴¹

A Phébus közvetítésével a *Széljegyzetek Casanovához* című regény 1992-ben portugálul⁴², majd 2002-ben spanyolul⁴³ jelent meg. Portugálul és spanyolul még két másik Orpheus-részt is kiadtak.⁴⁴ Angolul csak nagyon rövid részleteket publikáltak a *Frivolitások és hitvallásokból* és a *Haydn*ből Tim Wilkinson fordításában.⁴⁵ Más, kisebb nyelveken azonban alig jelentek meg Szentkuthy-írások. Szlovákul a *Divertimentót*⁴⁶ adták ki, románul pedig a *Bianca Lanza di Casalanza*t⁴⁷. Én a Narcisszusz tükre első három fejezetét fordítottam le lengyelre és egy lengyel irodalmi portálon publikáltam.⁴⁸

-
- 35 SZENTKUTHY Miklós, *Vers l'unique métaphore*, ford. Eva TOULOUSE, Paris, José Corti, 1991. A borítón a fordító neve „Toulouse”-ként van kitüntetve „Toulouze” helyett. Tudomásom szerint „Toulouze” lenne a helyes (ld. a következő lábjegyzetet).
- 36 SZENTKUTHY Miklós, *En lisant Augustin*, ford. Eva TOULOUSE, Paris, José Corti, 1991.
- 37 SZENTKUTHY Miklós, *Le Calendrier de l'humilité*, ford. Georges KASSAI, Dominique RADÁNYI, Paris, José Corti, 1998.
- 38 SZENTKUTHY Miklós, *Robert Baroque*, ford. Georges KASSAI, Gilles BELLAMY, Paris, José Corti, 1997.
- 39 SZENTKUTHY Miklós, *Chronique Burgonde*, ford. Georges KASSAI, Zéno BIANU, Paris, Seuil, 1996.
- 40 SZENTKUTHY Miklós, *Extrait de Prae*, ford. Georges KASSAI, Gilles BELLAMY, Europe, 2001, août-septembre, 272-275. Vö. SZENTKUTHY Miklós, *Prae*, Bp., Magvető, 19802, II, 512-515. Ez tehát más fordítás, mint az, ami a *D'atelier*-ben jelent meg 1974-ben. (SZENTKUTHY Miklós, *Prae*, ford. Philippe DÔME, NAGY Pál, PAPP Tibor, *D'atelier*, 1974, 6-7, 5-58.) A fentiekhez azt is érdemes hozzátenni, hogy a *Prae* francia fordítása annyira megihletette Jacques Roubaud francia író, hogy a *Le grand incendie de Londres* című regényében többször is megemlíti Szentkuthy Miklós nevét. Erről az érdekes hatástörténeti felfedezésről Szigeti Csaba írt: SZIGETI Csaba, *Lectures (Jacques Roubaud olvassa Szentkuthy Miklóst?)*, Pompeji, 1997/1, 7-25.
- 41 SZENTKUTHY Miklós, *Chapitre sur l'amour*. Extrait, ford. Georges KASSAI, Gilles BELLAMY, Europe, 2001, août-septembre, 276-281. Vö. SZENTKUTHY Miklós, *Fejezet a szerelemlről*, Bp., Szépirodalmi, 1984, 32-37.
- 42 SZENTKUTHY Miklós, *À margem de Casanova*, ford. Telma COSTA, Lisboa, Teorema, 1992.
- 43 SZENTKUTHY Miklós, *A propósito de Casanova*, ford. Judit XANTUS SZARVAS, Madrid, Siruela, 2002. Ld. a spanyol nyelvű Szentkuthynak szentelt blogot: <http://www.szentkuthy.blogspot.com/> [2011.12.12]
- 44 SZENTKUTHY Miklós, *Escorial*, ford. Telma COSTA, Lisboa, Teorema, 1999. SZENTKUTHY Miklós, *Renacimiento negro*, ford. Adan KOVACSICS, Madrid, Siruela, 2007.
- 45 SZENTKUTHY Miklós, *Frivolous Confessions (Excerpt from Chapter 19)*, ford. Tim WILKINSON, *The Hungarian Quarterly*, 179(2005), 8-26. SZENTKUTHY Miklós, *Doctor Haydn: Extract from the novel*, ford. Tim WILKINSON, *The Hungarian Quarterly*, 193(2009), 80-84. (Az előadás 2011-es elhangzását követően a világnyelvekre történő Szentkuthy-fordítások krónikája újabb fordulatot vett. A New York-i Contra Mundum Press a Szentkuthy életmű legjelentősebb darabjainak angol nyelvű közreadását tűzte ki célul, a tervek között a *Prae* angol nyelvű kiadása is szerepel. A sorozat első darabja: SZENTKUTHY Miklós, *Marginalia on Casanova. St. Orpheus Breviary. Vol. I*, ford. Tim WILKINSON, New York, Contra Mundum Press – a szerk.)
- 46 SZENTKUTHY Miklós, *Divertimento*, ford. Katarina KRÁLOVÁ, Bratislava, Tatran, 1990.
- 47 SZENTKUTHY Miklós, *Bianca Lanza di Casalanza*, ford. Georgeta HAJDU, București, Univers, 1999.
- 48 <http://www.orgiamysli.pl/szentkuthy> [2013.10.6.]

Doktori értekezések és szakdolgozatok

A posztumusz művek, újrakiadások és fordítások után következik a második nagy csoport, amelybe a Szentkuthyról szóló írások és a vele kapcsolatos rendezvények tartoznak. Ebben a csoportban további hat alcsoportot fogok megkülönböztetni: 1. Doktori értekezések és szakdolgozatok; 2. Könyv formájában megjelent tanulmányok; 3. Szentkuthynak szentelt folyóiratszámok; 4. Könyvfejezetek; 5. Egyéb fontosabb tanulmányok; 6. Rendezvények.

Doktori értekezések és szakdolgozatok

Kezdjük tehát a doktori értekezésekkel és szakdolgozatokkal, vagyis olyan Szentkuthyt tárgyaló tanulmányokkal, amelyek tudományos fokozat megszerzése céljából íródtak. Tudomásom szerint két doktori disszertáció és három szakdolgozat készült eddig Szentkuthyról.

Az első doktori disszertáció Szentkuthy Miklósról az 1993-ban beadott *Stílus és téma*, amely Bálint Péter munkája. Átdolgozott és bővített változatban *Szentkuthy álrühában* címmel jelent meg 2003-ban.⁴⁹ Választékos nyelvezetű, esszészerű töprengések. Bálint tematikusan olvassa Szentkuthy műveit, olykor lélektani olvasathoz is folyamodik. A szerző Szentkuthyt próteusz-íróként mutatja be, rámutat művei naplószerűségére, sőt a regényeit is naplóknak minősíti. Eredeti gondolata, hogy elutasítja a Prousttal és Joyce-szal való összehasonlítást, és helyettük Fernando Pessoaával rokonítja Szentkuthyt. Bálint Péter főleg az *Orpheust* kommentálja, de az esszéiben sok szó esik az *Alázat kalendáriumáról* és a *Metaforáról* is, a *Prae* viszont kevésbé kelti fel érdeklődését.

A következő értekezést Rugási Gyula írta, aki már az 1980-as években interjút készített Szentkuthyval a *Vigíliának*.⁵⁰ Az 1994-ben készült értekezés címe *Szent Orpheus arcképe: Szentkuthy Miklós írói munkássága*.⁵¹ Ugyanúgy, mint Bálint, Rugási elsősorban az *Orpheus*-szal foglalkozik, amelyet érdekesebbnek tart, mint a *Praet*. Az *Orpheus*-ciklusban áttekinti a témákat és a toposzokat, filológiai nyomokat keres. A *Prae* kapcsán viszont elveti a filológiát, inkább komolytalan „blöff”-nek tartja a zsenge regényt.

⁴⁹ BÁLINT Péter, *Stílus és téma: kommentárok Szentkuthy Miklós Szent Orpheus Breviáriumához*, gépirat, [1993]. Nyomtatásban: BÁLINT Péter, *Szentkuthy álrühában: Közelítések egy gigantikus napló írójához*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 2003. Bálint Péter rendszeresen szokott írni Szentkuthyról, itt csak egyik utóbbi cikkét említem: BÁLINT Péter, *Utazás-„leírások” Szentkuthy naplójában*, Tiszatáj, 2010(1), 67–75. A cikket egy másik érdekes tanulmány követi: VALASTYÁN Tamás, *Mit ér az ember, ha ír: ahogyan Szentkuthy olvas*, Uo., 76–84.

⁵⁰ RUGÁSI Gyula, *Psalmus: Rugási Gyula riportja. A Vigília beszélgetése Szentkuthy Miklóssal, I. rész = Az élet faggatottja: Beszélgetések Szentkuthy Miklóssal*, szerk. MOLNÁR Márton, Bp., Hamvas Intézet, 2006, 156–166. RUGÁSI Gyula, *Apokalipszis és Agnus: Rugási Gyula riportja. A Vigília beszélgetése Szentkuthy Miklóssal, II. rész = Uo.*, 167–176.

⁵¹ RUGÁSI Gyula, *Szent Orpheus arcképe: Szentkuthy Miklós írói munkássága*, gépirat, [1994]. Nyomtatásban: RUGÁSI Gyula, *Szent Orpheus arcképe*, Bp., Pesti Szalon, 1992. A könyvváltozat tehát a végleges értekezés előtt készült, így a disszertáció 1994-es verziójában olyan *Praeról* szóló fejezetet is találhatunk, amely még nincsen a könyvben. Ez a fejezet az *Orpheus* folyóirat Szentkuthy-számában jelent meg: RUGÁSI Gyula, *Kant és az egér*, *Orpheus*, 14(1994), 65–90.

A három szakdolgozat közül az elsőt Balogh Endre írta 1998-ban Rugási témavezetésével, címe: *Szentkuthy Miklós regénypoetikája*. A dolgozat később cikk formájában is megjelent.⁵² Balogh főleg a *Metaforával* és az *Alázat kalendáriumával* foglalkozik. Egyik legfontosabb meglátása, hogy Szentkuthy művei lehetőséget nyújtnak az olvasónak, hogy permutatív módon olvassa őket, más szóval, hogy az olvasó maga válassza meg az olvasási sorrendet.

A második szakdolgozat 1999-ben keletkezett: *Szentkuthy Miklós tautologikus alkotásmódja a nyelv alapvető metaforicitásának tapasztalatában*.⁵³ A szerzője, Tóth Dezső, főleg a *Praevel* és a *Narcisszusz tükrével* foglalkozik. Védi a „fecsegést”, és Szentkuthy kritikusaival ellentétben úgy véli, hogy a szószaporítás nem gyengesége, hanem ereje a Szentkuthy-prózának. Tóth a teológiával is összefüggésbe hozza mindezt, amikor Szentkuthy nyelvét Isten tapasztalásának tekinti. A *Praevel* kapcsolatos olvasási élményeiről 2010-ben megjelent regényében is beszámol.⁵⁴

A harmadik szakdolgozatra tíz évig kellett várni. Mihalkov Ferenc 2009-ben adta le *Kétely-leltár: Isten-vágy és Istenkeresés Szentkuthy Miklós „imitatio Augustini”-jában*⁵⁵ című szakdolgozatát, amelyben Szentkuthy hithez és hitelenséghez való viszonyát tárgyalja az *Ágoston olvasása közben* című olvasónapló alapján. Mihalkov szerint Szentkuthy kételkedései és blaszfémiai nem Isten ellen szólnak, hanem Isten kereséséről tanúskodnak.

Könyv formájában megjelent tanulmányok

A Szentkuthyval foglalkozó disszertációk és szakdolgozatok után nézzük át a könyv formájában megjelent többi tanulmányt és esszét is.

1999-ben jelent meg az eddig egyetlen *Prae*-monográfia.⁵⁶ A szerzője Nagy Pál, aki a *Prae* egyik fordítója és az 1974-es *Magyar Műhely* Szentkuthy-különszámának egyik szerkesztője. A szerző a *Prae* egyrészt posztstrukturalista irodalomelméletek tükrében értelmezi, másrészt Joyce-szal és Prousttal keres párhuzamokat.

2001-ben három fontos könyv jelent meg. Hegyi Katalin, Szentkuthy hagyatékának múzeumi gondozója az *Élet-kép* sorozatban publikálta Szentkuthy életrajzát.⁵⁷ A Hamvas Intézetnél megjelentek az *Égő katedra* címet viselő visszaemlékezések Szentkuthy Miklósról.⁵⁸ A harmadik kiadvány pedig a Rugási szerkesztette *A mítosz mítosza* című, Szentkuthyról szóló tanulmányok

⁵² BALOGH Endre, *Szentkuthy Miklós regénypoetikája: Az egyetlen metafora felé és Az alázat kalendárium, gépirat*, [1998]. Nyomatásban: BALOGH Endre, *Szentkuthy és az olvasás: Az egyetlen metafora felé és Az alázat kalendárium, Alföld*, 1999/9, 65–77.

⁵³ TÓTH Dezső, *Szentkuthy Miklós tautologikus alkotásmódja a nyelv alapvető metaforicitásának tapasztalatában: Adalékok a harmincas évek prózatörténetéhez, gépirat*, [1999].

⁵⁴ DREFF János (TÓTH Dezső), *Az utolsó magyartanár feljegyzései*, Pozsony, Kalligram, 2010, 319–349.

⁵⁵ MIHALKOV Ferenc, *Kétely-leltár: Isten-vágy és istenkeresés Szentkuthy Miklós „imitatio Augustini”-jában, gépirat*, [2009].

⁵⁶ NAGY Pál, *Az elérhetetlen szöveg (Prae-palimpszeszt)*, Bp., Anonymus, 1999.

⁵⁷ HEGYI Katalin, *Szentkuthy Miklós*, Bp., Elektra, 2001 (Élet-kép sorozat).

⁵⁸ *Égő katedra: Visszaemlékezések Szentkuthy Miklósról*, szerk. TOMPA Mária, Bp., Hamvas Intézet, 2001.

gyűjteménye, amely minden Szentkuthyval foglalkozó kutató alapolvasmánya.⁵⁹

Molnár Márton tanulmánya Szentkuthyról 2003-ban jelent meg.⁶⁰ A szerző tematikusan olvassa Szentkuthy műveit, felsorolja a legfontosabb motívumokat. Ugyanakkor hangsúlyozza Szentkuthy írásainak vallásos jellegét, és „egzisztenciális üdvregény”-nek nevezi az *Orpheust*.

2005-ben Fekete J. József összefoglalta sok évig tartó kutatásainak eredményeit és publikálta őket *Post* című, átfogó Szentkuthy-monográfiájában.⁶¹ Nem ez volt az első könyve Szentkuthyról, előtte már három kisebb tanulmánygyűjteményt is megjelentetett.⁶² Talán Fekete J. József az, akire a legjobban illik a „szentkuthológus” elnevezés. A fent felsorolt kutatók közül talán ő a legegységesebb, hiszen szinte minden Szentkuthyra vonatkozó témával és minden Szentkuthy-művel foglalkozik, és rendszeresen publikál Szentkuthyról. A legújabb könyve 2010-ben jelent meg.⁶³

(Ezen kívül) 2008-ban, a Szentkuthy-centenárium alkalmából megjelent Parragi Márta rövid tanulmánya, amely számos illusztrációval Szentkuthy Miklós könyvtárát mutatja be.⁶⁴

Szentkuthynak szentelt folyóirat-különszámok

1988 óta több folyóirat publikált Szentkuthynak szentelt tematikus számot vagy blokkot.⁶⁵ Az egyik leggazdagabb az 1994-ben megjelent Szentkuthy-szám, az *Orpheus*⁶⁶, amelyben sok Szentkuthy-szöveg, André Velter, Somlyó György és Szentkuthy lányának, Mariella Legnaninak az emlékezései és többek között Rugási Kant és az egér című tanulmánya található.

A *Thélème* 1998-as tavaszi száma⁶⁷ szintén rendkívül gazdag Szentkuthyra vonatkozó anyagban. Tompa Mária tanulmánya van benne a késleltetésről és Rugási cikke az *Orpheus* utolsó részéről; Papp Tibor a *Prae* fogadtatásáról ír, Balogh Endre Szentkuthy stílusáról, H. Nagy Péter pedig a *Metafora* rizomatikus szerkezetéről. A *Metaforát* Tóth Dezső is elemzi.

A *Prae* fordítása kapcsán említettem már az *Europe* című francia folyóirat Szentkuthynak szentelt számát.⁶⁸ A fordításokon kívül a folyóirat többek között Tompa Mária és Patrick Quillier tanulmányát is tartalmazza.

⁵⁹ A mítosz mítosza: *In memoriam Szentkuthy Miklós*, szerk. RUGÁSI Gyula, Bp., Nap, 2001.

⁶⁰ MOLNÁR Márton, *Napló és regény Szentkuthy Miklós műveiben*, Bp., Hamvas Intézet, 2003.

⁶¹ FEKETE J. József, *Post: Szentkuthy Miklós és művei*, Újvidék, Forum, 2005.

⁶² Ld. FEKETE J. József, *Olvasat*, Újvidék, Forum, 1986. FEKETE J. József, *Olvasat II: Újabb esszék Szentkuthyról*, Sombor, Informatívni Centar, 1993. FEKETE J. József, *Széljegyzetek Szentkuthyhoz*, Újvidék, JMMT, 1998.

⁶³ FEKETE J. József, *Elmélet helyett: koreográfia. Újabb Szentkuthy-olvasatok*, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány: Napkút, 2010.

⁶⁴ PARRAGI Márta, *Szentkuthy Miklós könyvtára*, Bp., PIM, 2008.

⁶⁵ Ennek két előfutára volt, mindkettő Franciaországban jelent meg: Magyar Műhely 45-46(1974) és Textuerre, 62(1988).

⁶⁶ *Orpheus*, 14(1994/1).

⁶⁷ *Thélème*, 1998, tavasz.

⁶⁸ *Europe*, 2001, août-septembre.

A *Forrás* 2002-es márciusi számában szintén Szentkuthyról szóló tanulmányokat publikáltak.⁶⁹ A *Lyukas óra* 2005-ös Szentkuthy-számában a tanulmányokon kívül Szentkuthy rajzai is megjelentek.⁷⁰

2008-ban a Szentkuthy-centenárium kapcsán a sokatmondó nevű *Prae* irodalmi folyóirat, amelynek Balogh Endre a főszerkesztője, kilenc rövidebb hozzászólást, elmélkedést publikált Szentkuthyról. Ezekon kívül három interjú jelent meg benne: Tompa Máriával, velem, aki akkoriban még nagyon kezdő „szentkuthyzó” voltam, és Wermer Andrással, aki Szentkuthy *Gigi-novellái* alapján 1989-ben azonos című kisjátékfilmet rendezett. Talán ez a megfelelő hely arra, hogy egy másik Szentkuthyval kapcsolatos filmet is megemlítsék: ez a film az 1993-ban Sólyom András által rendezett *Széljegyzetek Casanovához*.⁷¹

A legutóbbi Szentkuthy-blokk a Jelenkor 2011-es nyári számában⁷² jelent meg, benne Szentkuthy Joyce-ról szóló előadásával, egy Szentkuthy-interjúval és az egyik cikkemmel, amelyben felvázolom a *Prae* keletkezéstörténetét.

Könyvfejezetek

Szentkuthy régen elhallgatott és elfelejtett író hírében állt, de jelenleg, ha az *Orpheus* nem is, de a *Prae* mindenképp „kikerülhetetlen paradigma a magyar irodalomban”⁷³, amint ezt Rugási Gyula megfogalmazta. A mostani irodalomtörténészek tehát viszonylag sokat foglalkoznak Szentkuthy munkásságával – s erre például szolgálhatnak a következő irodalomtörténetek is.

A 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története*i harmadik kötetében található Rugási Gyula cikkét a *Prae*ről.⁷⁴ Ugyanabban az évben jelent meg a Gintli Tibor és Schein Gábor által írott *Az irodalom rövid története*, amelynek a második kötetében található egy Szentkuthy-fejezetet.⁷⁵ 2010-ben pedig Grendel Lajos kiadta *A modern magyar irodalom történetét*, amelyben szintén egész fejezetet szentel Szentkuthynak.⁷⁶

Mind a három szöveg rámutat a *Prae* befogadásának a nehézségeire, felsorolja a regény fő sajátosságait, valamint szerkezeti és tematikus jellegzetességeit. Mind a három szöveg sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a *Prae*re, mint az *Orpheusra*. Lehet tehát, hogy igaza van Nagy Pálnak, amikor azt írja,

⁶⁹ Forrás, 2002/3.

⁷⁰ Lyukas óra, 2005/11.

⁷¹ Ez a hangulatos film a youtube-on megnézhető angol felirattal:
<http://www.youtube.com/watch?v=F87ln55W5tI> [2011.12.12]

⁷² Jelenkor, 2011/7-8.

⁷³ RUGÁSI, i. m., 10. Ami a *Prae* paradigmatisz szerepét illeti, érdemes elolvasni Kabdebó Lóránt tanulmányát is: KABDEBÓ Lóránt, *Mibe harap a posztmodern kelgyő?*, Tiszatáj, 1997/2, 65–73.

⁷⁴ RUGÁSI Gyula, *Leatrice görög arca. Szentkuthy Miklós: Prae = A magyar irodalom története*i 1920-tól napjainkig, szerk. SZEGEDY-MASZAK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 310–322. A cikk az interneten is elérhető:
http://www.szentkuthymiklos.hu/hu_CC-03.RugasiGy.Prae.html [2011.12.12]

⁷⁵ GINTLI Tibor, SCHEIN Gábor, *Az irodalom rövid története: II. A realizmustól máig*, Pécs, Jelenkor, 2007, 318–323.

⁷⁶ GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram, 2010, 313–320.

hogy Szentkuthy „nem tudta megismételni a *Praeben* nyújtott teljesítményét”⁷⁷. Mindenképpen úgy látszik, hogy a *Prae* jelentősége a magyar irodalom történetében sokkal nagyobb, mint az *Orpheusé*.

Egyéb fontosabb tanulmányok

Szeretnék még külön kiemelni néhány olyan tanulmányt, amelyek nem tartoznak a fentiekben felsorolt csoportokba, de amelyeket nagyon fontosaknak tartok a Szentkuthy-kutatás szempontjából.

Először is hangsúlyoznunk kell Tompa Mária szerepét a Szentkuthy-kutatásban. Azon kívül, hogy a Szentkuthy-szövegeket ő rendezi sajtó alá és minden megjelent könyvet elő- vagy utószóval lát el, Tompa több olyan tanulmányt is publikált Szentkuthyról, amelyben nem csak saját megfigyeléseit, hanem az íróról való emlékeit is megosztja velünk.⁷⁸ Ezek a tanulmányok tehát fontos filológiai adatokkal szolgálnak a Szentkuthy-kutatóknak.

Ugyanakkor rendkívül fontos megemlíteni Tolcsvai Nagy Gábort is, aki Szentkuthy stílusának egyik legkomolyabb elemzője. Tolcsvai Nagy Gábor két cikket írt Szentkuthy szövegeiről, amelyekben a legfontosabb nyelvi karakterjegyeket határozza meg Szentkuthy korai prózájában.⁷⁹ Ezek a következők: beszédszerűség, felsorolás, szokatlan szóösszetételek, azonosító szerkezetek és a dolgok akcidentális kapcsolatokba hozása egymással.

Végezetül meg kell említeni azt a kutatócsoportot, amely Szentkuthy fordítása alapján újrafordította az *Ulysses*t. A csoport tagjai: Kappanyos András, Gula Marianna, Kiss Gábor Zoltán és Szolláth Dávid. A kutatók javították és érthetőbbé tették Szentkuthy *Ulysses*ét. Az, hogy mik voltak Szentkuthy hibái, Szolláth Dávid cikkéből derül ki.⁸⁰ Szolláth megmutatja, hogy Szentkuthy kezében szétesik a regény bonyolult utalásrendszere, más szóval eltűnnek a belső „linkek”. Például egy jellem különböző neveket kap, a szójátékok nem megfelelő helyeken bukkannak elő, a jellemek beszédstílusai alig különböznek egymástól, úgyhogy mindenki „szentkuthyul” beszél. Az új, javított *Ulysses* 2012 májusában jelent meg az Európa kiadónál.

⁷⁷ NAGY, i. m., 7.

⁷⁸ Itt csak kettőt említek meg: TOMPA Mária, *Mit ér Freud, ha nincs hozzá Pinocchio?*, Bárka, 1999/1-2, 81–88. TOMPA Mária, *Rajz és szöveg összefüggése Szentkuthy Miklós életművében*, Üzenet, 2000/4-6, 177–189. Az utóbbit lásd az interneten: http://www.szentkuthymiklos.hu/hu_kepmagyarazat.html [2011.12.12]

⁷⁹ TOLCSVAI NAGY Gábor, *A párhuzamos ellentét jelentésstiliztikája Szentkuthy Miklós prózájában* (Fejezet a szerelemről, 1936) = *Stiliztika és gyakorlat*, szerk. SZATHMÁRI István, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 268–279.

TOLCSVAI NAGY Gábor, „Új szójáték-kultúra felé avagy a dogmatikus akcidentalizmus szabályairól”: *Szentkuthy és a nyelv* = TOLCSVAI NAGY Gábor, „Nem találunk szavakat”: *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*, Pozsony, Kalligram, 1999, 110–127.

⁸⁰ SZOLLÁTH Dávid, *Leletmentés: Válogatott szentkuthyismusok az Ulysses szövegében*, Alföld, 2010/9, 64–73. Ebben a számban a kutatócsoport többi tagjának a cikkei is olvashatók. Szolláth cikke az interneten is elérhető: http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/SzollathD_Ulysses.pdf [2011.12.12]

Rendezvények

Szentkuthy halála után nemcsak új műveit adták ki, nemcsak írtak róla, hanem sok vele kapcsolatos rendezvényt is tartottak, amelyek elsősorban kiállítások, szemináriumok és könyvbemutatók voltak. Itt csak néhányat fogok kiemelni ezek közül.

A legtöbb rendezvényt 2008-ban tartották a Szentkuthy-centenárium alkalmából. 2008 nyarán a Petőfi Irodalmi Múzeumban nyitottak egy *Iniciálék és ámenek* nevű kiállítást, amelynek a kurátora Hegyi Katalin volt. Ugyanezen a nyáron, a múzeumok éjszakáján éjfélkor divatbemutatót tartottak a múzeum termeiben. A kreációkat Szentkuthy szövegei ihlették, s mindegyik modell egy-egy olyan nőt testesített meg, aki fontos szerepet játszott Szentkuthy életében. Ez a divatbemutató 2009 tavaszán megismétlődött. 2008 júniusában Szentkuthy- emléktáblát avattak fel Budagyöngyén, ugyanezen év decemberében pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum rendezett egy konferenciát.

Az *Iniciálék és ámenek* nem az első kiállítás volt, amelyet Szentkuthynak szenteltek, ugyanis az első kiállítást már az író nyolcvanadik születésnapja alkalmából megrendezték a budapesti Francia Intézetben. A kiállítás az író rajzait mutatta be. Szentkuthy halála után többször és több helyen(, nem csak Budapesten) rendeztek rajzkiállításokat. A Francia Intézet 1997-ben egy konferenciát is szervezett *Széljegyzetek Szentkuthyhoz, anakronizmusok és szerepjátékok Szentkuthy Miklós életművében* címmel. Ezekon kívül hadd említsem még meg a 2006-ban Bonyhádon tartott, Szentkirályi Krisztina által szervezett Szentkuthy-szemináriumot, amelyen Hegyi Katalin, Nagy András, Fekete J. József, Parragi Márta, Szentkirályi Krisztina és Tompa Mária vettek részt.

Konklúzió

Az utóbbi húsz év megmutatta, hogy Szentkuthy Miklós már nem „elátkozott” író, sőt, évről évre nő a vele kapcsolatos kiadványok és publikációk száma. Érdemes idézni Zolnai Bélát, aki 1934-ben így írt a fiatal Szentkuthynak: „Az idő Neked dolgozik”⁸¹, de igaza van Grendel Lajosnak is, aki ehhez hozzáteszi: „csak a remélnél lassabban”⁸². Pár kérdés marad még megválaszolatlanul: mire várhatunk még a jövőben, mik a további teendők? Véleményem szerint a jövőbeli „szentkuthológia” három pilléren fog alapulni.

Az első: további szövegkiadások. Az *Egyiptomi Mária, az Amazonok római vadászaton* és a *Dogmák és démonok* már megjelentek folyóiratokban, de könyv alakban még nem. Ezen kívül van még egy kiadásra váró regény, amelyről még nem tudunk semmit, bár a hőstét már ismerjük a *Fekete Reneszánszból* és a *Vallomás és bábjátékból*. Ez a regény az 1937-ben íródott *Io Atlantica*. Az óriási napló első részét nemsokára, már 2013-ban kézbe vehetjük. A második részére

⁸¹ SZENTKUTHY, *Frivolitások...*, i. m., 262.

⁸² GRENDEL, i. m., 320.

sajnos 2038-ig kell várunk. A legközelebbi kiadvány pedig, úgy tűnik, az *Ulysses* javított kiadása lesz.

A második: további kutatások. Ahogy már korábban említettem, a Szentkuthy-kutatók rendszeresen publikálnak, ám kétségkívül szükségünk lesz új kutatókra és új szempontokra is. A magam részéről doktori disszertációra készülök, amelyben eredeti dokumentumok alapján rekonstruálom a *Prae* keletkezéstörténetét, és amely remélhetőleg olvashatóbbá és érthetőbbé fogja tenni a *Praet*.

És végül a harmadik: az író jobb megismertetése. Már most is létezik az író hivatalos honlapja⁸³, amelynek a jövőben angol, francia és német nyelvű változata is lesz. Remélhetőleg nőni fog a fordítások száma is. Tudomásom szerint egy *Prae*-részlet meg fog jelenni szlovákul, és talán egy angol fordításban is reménykedhetünk. Viszont lehet, hogy az igazi fordulópontra csak akkor fog bekövetkezni, ha az egész *Prae* megjelenik valamelyik világnyelven: angolul, franciául vagy németül. Erre pedig még várunk kell.⁸⁴

Kiegészítés

Mivel a fenti szöveg elkészülte és megjelenése között két év telt el, a tanulmányhoz az alábbi kiegészítést szeretném fűzni. 2011 végén a *Kloaka* nevű szlovák folyóiratban megjelent egy Szentkuthy-blokk.⁸⁵ 2012-ben két új tanulmány jelent meg a *Prae*-ről,⁸⁶ valamint egy új kötet Szentkuthy tanulmányaival.⁸⁷ 2013. júliusában az író halálának 25. évfordulóján a *Hyperion* nevű amerikai internetes folyóirat különszámot szentelt Szentkuthy Miklósnak,⁸⁸ a Petőfi Irodalmi Múzeumban pedig szimpóziumot rendeztek és felbontották az óriási terjedelmű Szentkuthy-napló első részét (1932–1948). 2012 óta már két Szentkuthy-kötet angol nyelvű kiadása is napvilágot látott a New York-i Contra Mundum-nál,⁸⁹ Szentkuthy angol fordítója, Tim Wilkinson pedig jelenleg a *Prae* fordításán dolgozik.

⁸³ <http://www.szentkuthymiklos.hu/> [2011.12.12]

⁸⁴ Az előadás 2011-es elhangzását követően a világnyelvekre történő Szentkuthy-fordítások krónikája újabb fordulatot vett. A New York-i Contra Mundum Press a Szentkuthy életmű legjelentősebb darabjainak angol nyelvű közreadását tűzte ki célul, a tervek között a *Prae* angol nyelvű kiadása is szerepel. A sorozat első darabja: SZENTKUTHY Miklós, *Marginalia on Casanova. St. Orpheus Breviary. Vol. I*, ford. Tim WILKINSON, New York, Contra Mundum Press – a szerk.

⁸⁵ *Kloaka*, 2011/3.

⁸⁶ Filip SIKORSKI, *Három ismeretlen „Prae”-részlet*, *Holmi* 2012/10, 1246–1259. FLEISZ Katalin, *Tér és közvetítettség: Építészet és városteremtés Szentkuthy Miklós szövegeiben*, *Irodalomtörténet*, 2012/4, 521–534.

⁸⁷ SZENTKUTHY Miklós, *Varázskert: Tanulmányok, esszék, előadások*, szerk. MOLNÁR Márton, Bp., Hamvas Intézet, 2012.

⁸⁸ *Hyperion*, 2013/2, <http://contramundum.net/hyperion/archive/volume-vii-issue-2/> [2013.10.25]

⁸⁹ SZENTKUTHY Miklós, *Marginalia on Casanova*, ford. Tim WILKINSON, New York, Contra Mundum, 2012. SZENTKUTHY Miklós, *Towards the One and Only Metaphor*, ford. Tim WILKINSON, New York, Contra Mundum, 2013.

Eliisa Pitkäsalo

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS?

2007-ben indult útjára egy konferencia- és kiadványsorozat, amely a magyar költészet néhány darabjának alapos megismerését, megismertetését tűzte ki célul. A kezdeményezés Dr. Fűzfa Balázs nevéhez fűződik, aki a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Irodalomtörténeti Tanszékének docense, a Savaria Unipress igazgatója és az Élményközpontú Irodalomtanítási Műhely alapítója, hogy csak néhány tisztségét említsem. A sorozat egy Koltón tartott konferenciával kezdődött, amelynek a témája Petőfi Sándor *Szeptember végén* című költeménye volt. Már ott elkezdett kirajzolódni a projekt lényege, menet közben pedig egyre nagyobb érdeklődést keltő program-sorozattá vált. Ennek az ismertetőnek a célja, hogy ezt a számomra érdekes és a magyar irodalomtanítás szempontjából fontos kezdeményezést bemutassam, és egy kis ízelítőt adjak a projekt mögött rejlő gondolatmenetből.

Konferencia- és könyvsorozat

A 12 vers konferencia- és könyvsorozat honlapján Fűzfa Balázs a következőképpen fejezi ki a kezdeményezés célját: „A rendezvény- és könyvsorozat célja, hogy kísérletet tegyen a magyar irodalmi kánon 12 remekművének újraértésére és újraértelmezésére.”¹ Nyilvánvalóan nem ezek a versek a legszebb magyar versek a szó szoros értelmében. Ez egy válogatás, amely a középiskolai tananyaghoz és az egyetemi képzés tananyagához tartozó versekből áll. Arról, hogy melyik a 12 legszebb magyar vers, lehetne vitatkozni, a kiválasztott versek helyett más költeményeket is lehetett volna választani. Össze lehetett volna állítani egy sokkal szélesebb körű válogatást is, de ebben a formájában is egy hat évig tartó projektről van szó. Ez talán még egy belátható, vállalható időszaknak számít.

¹ <http://www.12legszebbvers.hu/cikkek/celok-es-modszertan.html> [2013. 05. 16.]

A tizenkét verset tárgyaló konferencia-találkozókat az adott költőhöz kapcsolódó helyszíne(ke)n rendezték meg. Ez egy lényeges része az élményközpontú tanításnak, amelyet a magyar oktatásban egy egyre inkább terjedő módszernek tekinthetünk. Az irodalomtanításban az élményközpontú szemlélet a tanulóközpontú módszerek alkalmazását jelenti. Ahogy Fűzfa Balázs is összefoglalta mindezt egy nyilatkozatában: „Én abban hiszek, hogy az irodalomtanításnak új típusúnak kell lenni, például a közösségi versmondást, a maratoni felolvasásokat eszközként használni kell. El kell vinni a gyerekeket oda, ahol a költő élt, és fel kell használni minden olyan multimédiális eszközt, ami közelebb viheti a gyerekekhez az irodalmat, hogy párbeszéd kezdődjön köztük.”²

A kiválasztott 12 vershez kötődő konferenciák sorrendje a következő³:

1. Petőfi Sándor: *Szeptember végén* (Koltó) – 2007. ősz
2. Pilinszky János: *Apokrif* (Szombathely – Bozsok – Velem) – 2008. tavasz
3. Arany János: *Szondi két apródja* (Szécsény – Drégelypalánk) – 2008. ősz
4. Babits Mihály: *Esti kérdés* (Esztergom) – 2009. tavasz
5. Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez* (Pannonhalma – Abda) – 2009. ősz
6. Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség* (Újvidék – Szabadka) – 2010. tavasz
7. Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* (Ajka – Iszkáz) – 2010. ősz
8. Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában* (Nagykároly – Érmindszent – Nagyvárád) – 2011. tavasz
9. Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél* (Egyházashetye – Nikla) – 2011. ősz
10. Vörösmarty Mihály: *A vén cigány* (Székesfehérvár) – 2012. tavasz
11. József Attila: *Eszmélet* (Balatonalmádi) – 2012. ősz
12. Weöres Sándor: *Valse triste* (Csöngye – Szombathely) – 2013. tavasz

A konferencia társrendezvényeként Jordán Tamás színigazgató több száz fős – általában diákokból álló – „kórust” vezényelt, ez volt a Nagy Versmondás. Elbűvölő, hogy milyen hatékonyan össze tudja hozni a fiatalokat egy ilyen rendezvény: több százan szavalták együtt a magyar költészet remekműveit. Nyilvánvalóan a versmondók létszáma elsősorban az adott városban tanító tanároktól függött, de a diákok lelkesedése is figyelemre méltó volt, ahogy ez az eseményekről készült, MTV által bemutatott rövid filmekből is látszik.⁴

A konferenciákon az adott versről tudományos vitát folytattak az irodalomárok, és ebbe bekapcsolódtak a fordítók, a tanárok, és a diákok is. A félévente megrendezett konferenciákon egyre nagyobb „törzsgárda” gyűlt össze, ki-ki a maga módján elmélkedett a versekről. Az első napok az irodalomtudomány különböző területein tevékenykedők előadásairól szóltak, a

² BARTUC Gabriella, *Ki viszi át a Szerelmet? Fűzfa Balázs a verstanítás változásairól*=http://naplo-online.hu/kultura_es_oktatas/20100928_ajka_vers [2013.05.16.]

³ Rádasként megszervezték a zárókonferenciát Koltón, Szeptember végén címmel.

⁴ A filmek a www.12legszebbvers.hu oldalon is megtekinthetők. [2013.05.16.]

konferencia utolsó napján pedig általában a középiskolai tanárok szakmódszertani kérdésekről tartottak előadásokat és vitát. A konferenciákon elhangzott előadásokból viszonylag gyorsan kiadvány készült és a szerzők már a következő konferencián kézhez kapták a korábbi konferencia anyagát. Ilyen módon a sorozat mindegyik verséről készült egy-egy kötet, amely alaposan tárgyalja az adott verset. A sorozatnak az volt a célja, hogy friss értelmezéseket, vitákat hozzon létre, majd ezeket az újraértelmezéseket írott formában is kiadja.

Az előadások anyaga több részre oszlik a konferenciakötetben: az *Út* című részbe általában olyan tanulmányok kerültek, amelyek az adott versnek és a költő életművének a kapcsolatát tárgyalják. A *Vers* című rész tanulmányai a mű elemzéséről szólnak, különböző irodalomtudományi elméletek alapján. A *Mások* című részbe pedig olyan tanulmányok tartoznak, amelyek a verset más költőkkel, korszakokkal vetik össze. Ide tartoznak a műfordításról szóló írások is. A *Később* című rész tanulmányai a vershez kapcsolódó intertextuális kérdéseket tárgyalják, míg az utolsó rész, az *És* tanulmányai pedagógiai szempontok alapján közelítik meg a verset.⁵

Fordítások

A projekt során az én feladatom a versek fordításelméleti tanulmányozása lett, pontosabban a versek átültetése finnre és mindenek az elemzése. Az elemzéshez nincs előre készen álló elméletem vagy „haditervem”, hanem minden művet más és más szempontból közelítek meg. Ilyen lehet például a vers összehasonlítása egy finn költő versével (mint a Babits-konferencián elhangzott előadásomban: Kysymys ehtoolla. Az *Esti kérdés* finn fordításáról és Eino Leino *Nocturne* c. versével való párhuzamairól)⁶ vagy a szavak hangzásbeli összefüggése a vers képi világával mint a fordítás vezérelve (lásd Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versét tárgyaló tanulmányomat *A báljé bűvöletében* címmel⁷ illetve a nyelvi képek fordításának elemzése („Lángot ki lehet deres ágra?” Nyelvi képek Nagy László Ki viszi át a szerelmet című versének finn fordításában⁸). Mivel eredetileg nem volt mindegyik versnek finn fordítása, kihívásnak tekintettem a finn fordítások elkészítését. Néhány vers finnre való átültetését elemezve szinte véletlenszerűen elkészültek saját fordítási

⁵ Az eddig megjelent köteteket ld. <http://www.12legszebbvers.hu/oldal/konyvek> [2013.05.16.]

⁶ PITKÁSALO, Eliisa (2009) Kysymys ehtoolla. Az *Esti kérdés* finn fordításáról és Eino Leino *Nocturne* című versével való párhuzamairól. In: FÜZFA Balázs (szerk.), *A tizenkét legszebb magyar vers, 4. rész, Esti kérdés*. Szombathely: Savaria University Press, 363–368.

⁷ PITKÁSALO, Eliisa (2010) *A báljé bűvöletében*. In: FÜZFA Balázs (szerk.) *A tizenkét legszebb magyar vers, 6. rész, Hajnali részegség*. Szombathely: Savaria University Press, 356–364.

⁸ PITKÁSALO, Eliisa (2011) „Lángot ki lehet deres ágra?” Nyelvi képek Nagy László Ki viszi át a szerelmet című versének finn fordításában. In: FÜZFA Balázs (szerk.) *A tizenkét legszebb magyar vers, 7. rész, Ki viszi át a Szerelmet?* Szombathely: Savaria University Press, 183–188.

kísérleteim is. Ez abban az esetben történt meg, amikor az eredeti fordítás alkotójának az értelmezési szempontjai eltérőnek bizonyultak a sajátjaimtól.

A jelenleg általam ismert fordítások a következők:

1. Petőfi Sándor: *Szeptember végén* (Toivo Lyy: Syyskuun lopulla; Otto Manninen: Syyskuun lopussa)
2. Pilinszky János: *Apokrif* (Anna-Maija Raittila: Apokryfi)
3. Arany János: *Szondi két apródja* (Eliisa Pitkäsalo: Szondin kaksi paashipoikaa)
4. Babits Mihály: *Esti kérdés* (Eliisa Pitkäsalo: Kysymys ehtoolla)
5. Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez* (Toivo Lyy: Kirje puolisolle; Hannu Launonen: Kirje vaimolle; Eliisa Pitkäsalo: Kirje puolisolle)
6. Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség* (Eliisa Pitkäsalo: Aamuhämärän humala)
7. Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* (Anna-Maija Raittila: Kuka vie toiselle rannalle rakkauden; Eliisa Pitkäsalo: Kuka vie toiselle rannalle rakkauden)
8. Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában* (Anna-Maija Raittila: Öinen ajelu, Eliisa Pitkäsalo: Matka yössä)
9. Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél* (Toivo Lyy: Talven lähestyessä)
10. Vörösmarty Mihály: *A vén cigány* (Hannu Tarmio: Vanha mustalainen; Yrjö Jylhä: Vanha mustalainen; Aale Tynni: Vanha mustalainen; Toivo Lyy: Vanha mustalainen)
11. József Attila: *Eszmélet* (Eliisa Pitkäsalo: Tietoisuus)
12. Weöres Sándor: *Valse triste* (Toivo Lyy: Valse Triste, Eliisa Pitkäsalo: Valse triste)

A konferenciasorozat 2013-ban zárult le. A fordításokból Pusztay János gondozásában megjelent egy többnyelvű kötet *A 12 legszebb magyar vers* címmel.⁹

Tankönyvsorozat

A 12 vers konferenciasorozattal egyidejűleg Fűzfa Balázs egy tankönyvsorozatot is indított. Az irodalmi tankönyvsorozat kötetei a 12. résztől kezdve, „visszafelé” készülnek, vagyis az elsőként megjelent tankönyv a végzős középiskolásoknak szól. Immár az *Irodalom 12*, az *Irodalom 11* és az *Irodalom 10* című tankönyvet is forgattam a kezemben. Nekem, aki a finn iskolarendszerben tanultam, az elkészült tankönyv nem számít teljesen rendhagyónak, de tény, hogy a magyar általános és középiskolákban használt többi magyar irodalom-

⁹ János PUSZTAY (szerk.) 2012, *A 12 legszebb magyar vers*. Badacsonytomaj: NH – Collegium Fenno-Ugricum.

könyvhöz képest ez az új sorozat jelentős újdonságokat kínál az irodalom-oktatásban.¹⁰

Az új tankönyvsorozat célja a magyar irodalomtanítás megújítása. Erre több okból is szükség van. Gyakran panaszkodnak a tanárok, a szülők, hogy a mai fiatalok nem olvasnak. Ez tévhit, hiszen igenis olvasnak a gyerekek, de másképpen, mint az idősebb generáció, és ezt feltétlenül ki kell használni. A mai világban az információ-áramlás olyan nagymértékű és annyira gyors tempójú, hogy az ebben a környezetben felnövő gyerekek gondolkodása is teljesen másképpen működik, sokkal gyorsabb a felfogóképességük. Erre a kihívásra is vonatkozhatna a Margócsy István irodalomtörténészről a konferenciasorozat mottójául választott idézet: „Az a kérdés, hogy egyáltalán mit kezdjünk a kultúrával, mit kezdjünk a költészettel a harmadik évezredben?” Ehhez hozzátehetjük: mit kezdjünk a(z irodalom) tanítással a harmadik évezredben?

Mi köze lehet mindennek a finnországi hungarológiához?

A finnországi hungarológiai képzés mindig is széleskörű, interdiszciplináris volt, és az irodalomtanítás is fontos része volt a programnak. A konferencia- és kiadványsorozat is komoly jelentőséggel bír a magyarságtudományok körében, a magyar irodalomoktatásban. Ugyanakkor akár fordításelméleti tanulmányok, szakdolgozatok és disszertációk készítőinek is segítségére lehet mind a tankönyvek, mind a konferenciák anyaga.

Ugyancsak érdekes kérdés, hogy lehetne-e ilyen vagy hasonló kezdeményezést meghonosítani Finnországban is. Elképzelhető-e, hogy a finn diákok magyar vagy akár finn verseket szavalnának például Jyväskyläben az egyetemi campuson vagy valamelyik parkban? Egyfelől Finnországban nem tűnik annyira izgalmasnak az élményközpontú irodalomtanítás kérdése, mivel az iskolákban nem tanítanak külön tárgyként irodalmat. Másfelől viszont Finnországban a vers újból divatba jött, és ezért lehetséges, hogy a 12 legszebb magyar vers projekt társrendezvényként rendezett Nagy Versmondáshoz hasonló kezdeményezés sikerrel járna Finnországban is. Bizonyára jól hangzana egy hűvös finn októberi estén a több száz fős kórus, amint például Wöres Sándor *Valse Triste* című költeményének finn fordítását szavalja.

¹⁰ A tankönyvek felépítéséről ld. http://www.kronikanova.hu/irodalom_10_01.htm [2013.05.16.]

SÁNDOR WEÖRES: VALSE TRISTE

Viileä, vanha on ilta.
Viluissaan köynnösten silta.
Korjuulaulut kun haipuu.
Vanhat piiloonsa painuu.
Mäen peittää sumun vaippa,
yllä vilkkuu tornin laippa,
sateen rivakat ryöpyt
läpi pimeyden lyövät.
Kesän laulut kun haipuu,
vanhat piiloonsa painuu,
viilenee varjoisa ilta,
rapisee oksien silta.
Ihmisen sydän turtuu.
Viluisat muistot murtuu.
Toisiaan seuraavat kesät.
Turtana kiitävät keväät.
Puiden punainen kuuma.
Neidon itkuinen huuma.
Missä huulten on puna?
Kylmä tuntuu kipuna.
Turtana kiitävät keväät,
toisiaan seuraavat kesät,
ihmisen sydän turtuu,
muistojen verkko murtuu.
Kahahtaa pensaat ja pellot.
Kalkattaa syksyä kellot.
Oratuomen on pakkaneen pannut
Illan viileys jo vanhentunut.

Fordította Eliisa Pitkäsalo

Vecsernyés Ildikó

KÉT MAGYARNYELV-OKTATÁSI PROJEKT TÖRTÉNETE

Az alábbiakban a Finn-Magyar Társaság két, EU-pályázat által támogatott, rendkívül sikeres projektjéről számolok be, amelyekben a Helsinki Egyetem képviselőjében vehettem részt.

Az 1950-ben alapított Finn–Magyar Társaság jelenleg körülbelül 4300 taggal és több mint 50 helyi szervezettel dicsekedhet. Ezek egyik fontos feladata a magyar nyelv tanítása, amely évtizedek óta egyetemisták számára íródott tankönyvekre épül. A társaságnak régóta tudomása van arról is, hogy a kisebb településeken élő magyarbarátok számára a magyarórákra járás sokszor elérhetetlen, sokan tanulnak magyarul önállóan, tanári segítség nélkül. Erre az igényre válaszképpen az 1980-as években a társaság kezdeményezésének eredményeképpen sugározta a Finn Közszolgálati Televízió (YLE) a „Jó napot!” nevű nyelvtanító sorozatot a rádióban. A 90-es években felmerült a gondolat, hogy a nagyobb európai nyelvekhez hasonlóan magyar nyelvből is szükség lenne olyan tananyagra, amely nem egyetemre járó fiatalok nyelvészeti ismereteire épül, nem annyira nyelvtan-, hanem sokkal inkább kommunikációközpontú és lehetővé teszi az önálló, otthoni tanulást is (megoldókulcsos feladatokból, otthon hallgatható szövegekből áll). Mivel a tanfolyamokon mindenféle korosztály és szakma képviselői részt vesznek, és nyelvismeretük nagyon különböző, fontos volt az is, hogy a tananyagok anyanyelvükön, azaz finn közvetítő nyelven íródjanak. Ezért az elmúlt tíz évben a Finn–Magyar Társaság egyik fontos tevékenységévé vált az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás igényeinek megfelelő tananyagok megjelentetése, ami két európai uniós pályázat elnyerésével vált lehetővé.

A Survival.hu projekt (2001 – 2005)

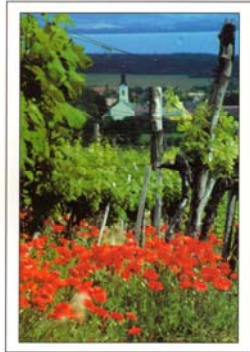
A kétezres évek elején az Európai Unió meghirdette az Egész Életen Át Tartó Tanulás (Life Long Learning - LLL) programját, és anyagilag segíteni kezdte többek között a felnőttek idegennyelv-oktatását megreformáló, segítő projekteket. Így valósult meg a Survival.hu projekt az EU–Sokrates/Lingua2 programjának keretében elnyert pályázattal. A projekt koordinátora a Finn – Magyar Társaság volt, szíve-lelke Marjatta Manni-Hämäläinen ügyvezető igazgató.

A projekt célkitűzése az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás igényeit szolgáló tananyagok készítése volt. A projekt tanári szakértői csoportja, egyben tananyagírói Kaija Markus (Vantaa város), Irene Wichmann (Helsinki Egyetem) és jómagam (Helsinki Egyetem) voltunk. Mindhármunknak többéves tapasztalata van magyar, illetve finn nyelv tanításában az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás keretei között, valamint ezzel párhuzamosan egyetemisták oktatásában a Helsinki Egyetemen.

Partnereink a Szegedi Egyetem Finnugor Tanszéke (kontaktszemély: Mészáros Edit) és Hungarológiai Tanszéke (Durst Péter), az Észt–Magyar Társaság (Ivar Sinimets), a Kuusankoski Felnőttoktatási Központ (Sirikka Uusipaikka), a Népiskolák és Felnőttoktatási Központok Szövetsége (Heljä Nurmela), valamint a Roman Schatz RT (Roman Schatz) voltak.

A projekt keretében megjelent kiadványok

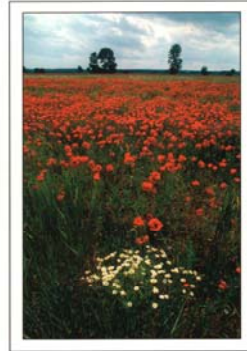
A projekt ideje alatt a következő anyagok jelentek meg: Kaija Markus–Ildikó Vecsernyés–Irene Wichmann: *Unkaria helposti 1* (kezdő nyelvkönyv), Kaija Markus–Ildikó Vecsernyés–Irene Wichmann: *Unkaria helposti 2* (haladó nyelvkönyv), a könyvek olvasmányainak és párbeszédeinek hanganyaga (két CD), *Unkaria helposti 1 – opettajan kansio* és *Unkaria helposti 2 – opettajan kansio* (tanári kézikönyvek könnyen másolható, dosszié formátumban), az *Unkaria helposti taskukoossa* finn–magyar frazeológiai zsebszótár (a szerzők ugyanazok), és a *Magyarország, emberek, nyelv* címet viselő DVD, amelyben művelődéstörténeti, turisztikai témájú és kb. 30%-ban nyelvtanító részek váltogatják egymást. A DVD-t a Finn Közszolgálati Televízió (YLE) is megvásárolta, és a tévében több ízben sugározta. (Részletek a DVD anyagából a finn televízió honlapján: <http://oppiminen.yle.fi/unkari> [25.10.2013])

KAJA MARKUS – ILDIKÓ VECSERNYÉS – IRENE WICHMANN

UNKARIA HELPOSTI 1

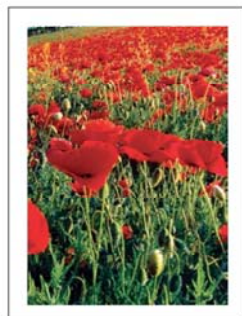
SUOMI-UNKARI SEURA

KAJA MARKUS – ILDIKÓ VECSERNYÉS – IRENE WICHMANN

UNKARIA HELPOSTI 2

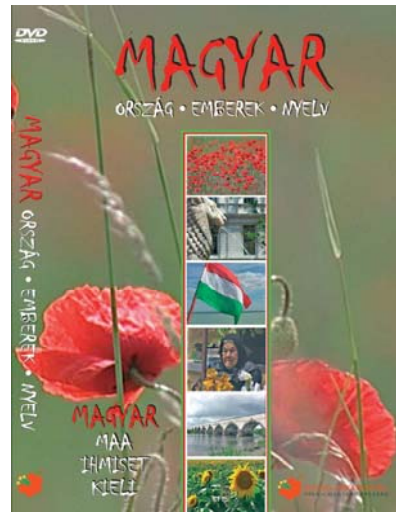
SUOMI-UNKARI SEURA

UNKARIA HELPOSTI TASKUKOOSA

KAJA MARKUS – ILDIKÓ VECSERNYÉS – IRENE WICHMANN

SUOMI-UNKARI SEURA

A két tankönyv felépítéséről beszélve azt érdemes kiemelni, hogy a hagyományosnak nevezhető olvasmányból, nyelvtani részből, a nyelvtanra összpontosító feladatokból, szöszedetből felépülő leckéken felül több praktikus ötletet is találhatunk bennük, amelyek azóta a nyelvtanulók kedvenceivé váltak. A hagyományos „kitöltős” feladatok mellett nagy arányban vannak páros és csoportos gyakorlatok, valamint külön jelölve az ismétlő feladatok, amelyek a korábbi leckék nyelvtani és szóanyagára kérdeznak rá. Rendkívül hasznosak a *Tesztelje tudását!* nevű feladatok, amelyek lehetővé teszik a nyelvtanulók számára a nyelvelsajátításban való haladásuk (ön)értékelését. Virágmotívummal jelöltük a leckékben a magyar kultúrát, szokásokat, rövid turisztikai információkat tárgyaló részeket. Csaknem minden leckében van az olvasmány témájához kapcsolódó „További szavak és kifejezések” jegyzéke, amelyben a téma iránt részletesebben érdeklődő nyelvtanuló merülhet el. A haladó nyelvkönyvben csaknem minden leckében van egy „Elmélyülünk a nyelvtan-

ban” nevű, zöld színnel kiemelt rész, amely csak a nyelvtani kérdésekben járatosabb, azok iránt komolyabban érdeklődő tanulók számára készült, és lehetővé teszi az órán a differenciáltan történő nyelvtanítást. A kezdő nyelvkönyvet eddig háromszor adták ki, összesen háromezer példányra kelt el, a haladó nyelvkönyv első kiadása összesen ezer példánnyal az idén fogyott el, második, javított kiadása ez év szeptemberében kerül a polcokra. A nyelvkönyvek ilyen mértékű fogyása arra utal, hogy a finnországi magyartanárok jelentős része ezeket a könyveket kezdte használni magyartanításra a társaság óráin, az esti iskolákban, illetve a felnőttképzési központokban; tudomásunkra jutott, hogy lassabban haladó egyetemi magyartanfolyamokon is használatban vannak.

Míg a CD-k és a DVD az önálló nyelvtanulást segítik, a zsebszótár a finn turisták kedvencévé is vált, és eddig három kiadása jelent meg 5500 példányban. A legutóbbi, harmadik kiadás 2010-ben látott napvilágot jelentős változtatásokkal, frissítésekkel, bővítésekkel.

A tananyagcsomag fogadtatása rendkívül pozitív volt, nagyon sok visszajelzést kaptunk. Az *Unkaria helposti* (magyarra fordítva „Könnyedén magyarul”) csomag sok, a magyar nyelv iránt érdeklődőt lelkesített tanulmányai elkezdésére vagy folytatására. Lehetővé teszi az önálló nyelvtanulást a kisebb városokban, községekben, ahol nincs magyaroktatás vagy nem indul kurzus a résztvevők alacsony száma miatt. A zsebszótár nagy segítség azoknak, akik magyarországi útjuk során szeretnék valamennyire kifejezni magukat, de nincs módjuk rendszeres tanulásra. A használók visszajelzései azt mutatják, hogy a csakugyan ingzsebbe férő szótárral valóban el lehet intézni egyszerűbb ügyeket magyar nyelvi tanulmányok nélkül is egy magyarországi utazás során. Külön kiemelték a véleménymondók a zsebszótár ’small talk’ részének hasznosságát. A tananyagok készítésével párhuzamosan, illetve azok elkészültével tanári szemináriumokat szerveztünk Helsinkiben a finnországi magyartanárok részére, részben a tananyagok bemutatása, részben a tanárok további igényeinek felmérése céljából. Ekkor már kezdett körvonalazódni egy újabb projekt terve, amely a külföldön, kisebb-nagyobb városokban szétszórta élő, magyartanári vagy akár tanári képesítéssel sem feltétlenül rendelkező, az iskola-rendszeren kívüli felnőttoktatásban tevékenykedő magyartanárok segítségét célozza meg.

A Te – Le – Hu projekt (2008 – 2010)

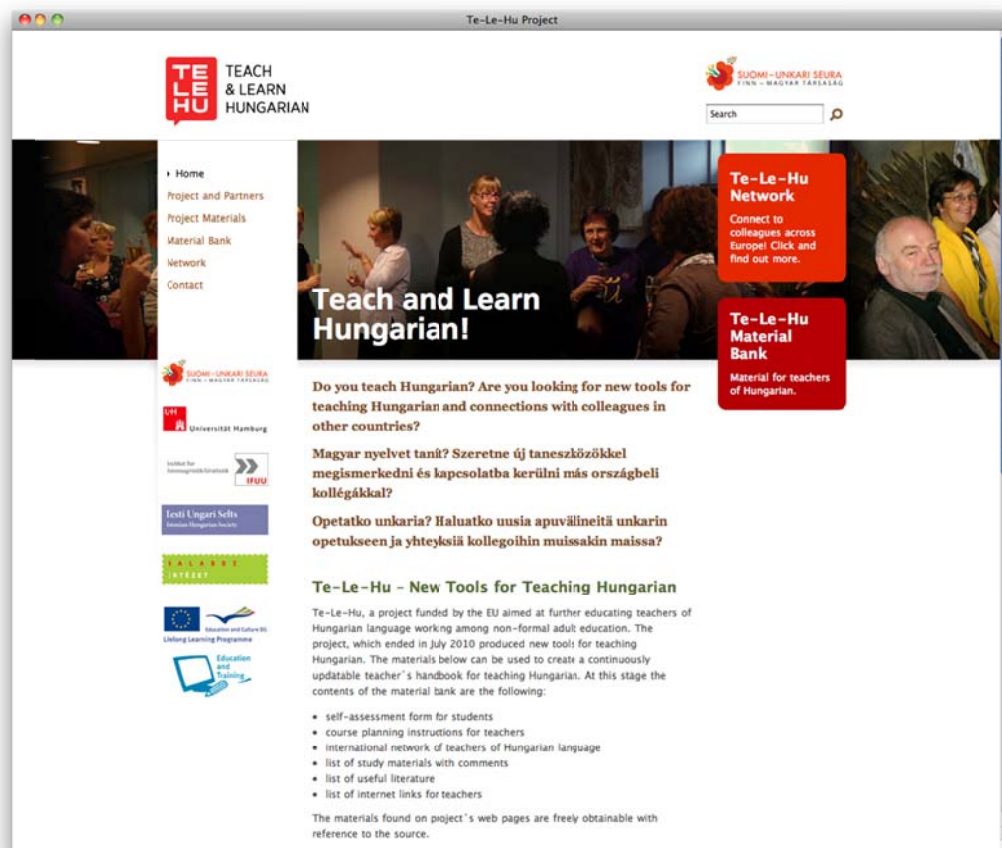

A Te–Le–Hu projekt az „EU/Grundtvig - tanulási kapcsolatok” programjának támogatását nyerte el 2008-ban. Koordinátora ismét a Finn–Magyar Társaság (Marjatta Manni-Hämäläinen) volt, projektpartnerei a Balassi Intézet (kontaktszemély: Nádor Orsolya), a Hamburgi Egyetem Finnugor Tanszéke (Fazekas Tiborc) és az Észt–Magyar Társaság (Kadi Raudalainen). Korábbi

partnereink közül többet elveszítettünk a szűk pályázati keretek miatt (Magyarországon egy egyetemről egy tanszék pályázata nyerhet évente támogatást).

A projekt tanári szakértői csoportja Kaija Markus, Irene Wichmann és jómagam voltunk, külső szakértőnek dr. Hegedűs Ritát kértük fel. A projekt célja az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás keretei között zajló magyaroktatás fejlesztése és a – főleg képzés nélküli – magyartanárok továbbképzése volt.

A projekt keretében megszületett a Te–Le–Hu honlapja (<http://suomiunkari.fi/telehu/> [25.10.2013]), amelynek kezdő lapján az „adatbank” link alatt tanári útmutatót, tanulói önértékelő lapot, ajánlott irodalomjegyzéket, internetes linkeket, annotált tankönyv- és segédanyagjegyzéket (a tanári hálózat tagjai is folyamatosan bővíthetik) és a projekt keretében elhangzott előadások vázlatait találhatja és nyomtathatja ki a magyartanár, aki ezáltal folyamatosan bővülő tanári kézikönyvet kap a kezébe.

A projekt fő rendezvénye egy 30 órás magyartanári továbbképzés volt. A továbbképzésre 2010. május 12–16-án a Balassi Intézetben került sor, s az ezen való részvételhez a magyartanárok országuk Grundtvig nemzeti irodáinál pályázhattak pénzre. Mivel többen sikertelenül pályáztak, a Miniszterelnöki Hivataltól a határon túli kollégák részvételére kapott támogatásnak óriási szerepe volt abban, hogy a továbbképzés mégis a tervezett módon valósulhatott meg. Maga az intézet pedig a tantermeken, a szálláson, a kedvezményes

étkezési lehetőségen túl hatalmas szervezési segítséggel (Nádor Orsolya és kollégái) támogatta a továbbképzés sikeres megrendezését együttműködve a főszerző Marjatta Manni-Hämäläinnel. A továbbképzésre 14 résztvevő érkezett hét országból (Hollandia, Olaszország, Ausztria, Románia, Németország, Szlovákia, Finnország, Magyarország, Észtország). A továbbképzés előadói és főbb témái – a teljesség igénye nélkül – a következők voltak: Marjatta Manni-Hämäläinen (a Te–Le–Hu projekt bemutatása), dr. Szili Katalin (A grammatika a magyar nyelvkönyvekben), dr. Hegedűs Rita (A Közös Európai Referenciakeret és a nyelvtanulók nyelvi szintjének meghatározása), dr. Nádor Orsolya (Az emagyarul és az emagyartanár), dr. Fazekas Tiborc (Irodalmi szövegek használata a nyelvtanításban), Maróti Orsolya (Kompetenciafejlesztés és korszerű módszerek I, Tankönyv- és tananyagbemutató), Maruszkai Judit (Kompetenciafejlesztés és korszerű módszerek II), Durst Péter (A tananyagkészítés, tankönyvírás műhelytitkai), végül Kaija Markus Irene Wichmann-nal és jelen cikk írójával (Tananyagkészítés, mikrotanítás és Óratervezés a különböző kompetenciák figyelembevételével – workshopok).

További projekteredmények

Kialakulóban van a magyartanárok nemzetközi hálózata (link a projekt honlapján található). Kadi Raudalainen egy szűkebb keretek között folyó, kétnapos magyartanári szemináriumot rendezett Észtországban, Käsmuban. Elkészült az *Unkaria helposti* tananyag tanári kézikönyveinek összevont, egynyelvű (magyar) változata.

A Balassi Intézetben tartott továbbképzés résztvevőitől kapott értékelőlapok alapján felmerült az igény újabb továbbképzések szervezésére is.

A Te–Le–Hu projektet Magyarországon nívódíjra is felterjesztették.

III.

TUOMO LAHDELMA 60

TUOMO LAHDELMA 60

Tuomo Lahdelma, a Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának alapítója 2013-ban, kötetünk megjelenésének évében töltötte be életének 60. évét. Ebből az alkalomból kötetünk zárófejezetében néhány olyan írást adunk közre, amelyeket szerzőik tanszékünk professzorának ajánlottak a jeles évfordulóhoz gratulálva. A szerzők: Berszán István, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének vezetője; Takáts József, a Pécsi Tudományegyetem tanára; Osmo Pekonen matematikus és tudománytörténész, a Helsinki, Jyväskyläi és az Oului Egyetem docense; Keresztes László, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének nyelvész professzora és Szakály Sándor hadtörténész professzor, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem rektorhelyettese.

Tuomo Lahdelma 1953-ban született Mikkeliben, Finnországban. Egyetemi diplomáját a Jyväskyläi Egyetem finn nyelv és világirodalom szakán szerezte 1976-ban, ahol vendégtanári kiküldetéseit leszámítva, azóta is megszakítás nélkül dolgozik. 1985-89 között az ELTE vendégprofesszoraként tevékenykedett Magyarországon, doktori fokozatát a Jyväskyläi Egyetemen 1986-ban szerezte Ady Endre költészetéről írott értekezésével. 1994-ben vált a magyar irodalom egyetemi magántanárává. 1998-ban négy hónapos DAAD vendégprofesszori ösztöndíjjal a Hamburgi Egyetemen oktat. 2001-től a Jyväskyläi Egyetem magyarságtudományi professzora, amihez később a kreatív írás program magiszteri és doktori képzésének vezetését is csatolták. Pályája során Európa számos egyetemén tartott kurzusokat változatos témákban a magyarságtudományok, a finn irodalom és kultúra és a kreatív írás tárgyköréből. 1992 óta a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság irányító testületének tagja, 1996-tól elnökhelyettes, 2006-tól kezdődően pedig a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnökeként is tevékenykedik. Jyväskyläi professzorként és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnöki minőségében is számos tudományos esemény, kongresszusok, konferenciák és szimpóziumok megszervezése kötődik a nevéhez, tudományos kiadványsorozatok (Hungarologische Beiträge, Spectrum Hungarologicum) alapítója, szerkesztőségi bizottságok tagja. Tudományos munkássága mellett szépirodalmi tevékenysége is jelentős: önálló szerzőként és Márai Sándor prózájának, Balassi Bálint költeményeinek finn tolmácsolójaként is több sikert ért el. Számos díjjal ismerték el eredményeit: 2001-ben Lotz János-émlékéremet, 2003-ban Pro Cultura Hungarica díjat, szépirodalmi tevékenysége elismeréseként pedig 2005-ben Balassi-kard kitüntetést kapott. 2005-től a Finn Oroszlánrend lovagja, 2011-ben pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntették ki. 2012-ben a Pécsi Tudományegyetem díszdoktorává avatta. Személyes eredményei és az értük járó elismerések mellett, azonban mind a mai napig tanítványai sikerei jelentik számára a legfontosabb visszajelzést. A témavezetésével sikeresen megvédett doktori értekezések száma immár a harminchoz közelít, egykori tanítványai közül sokan a Magyarságtudományok és a kreatív írás területének jeles művelőivé váltak.

Kollégái, tanítványai és barátai nevében is Boldog Születésnapot kívánunk ezzel a kötettel!

Berszán István

A 131. ZSOLTÁR

Grádicsok éneke Dávidtól.

Uram nem fuvalkodott fel az én szívem, szemeim sem láttak magasra, és nem jártam nagy dolgok után, erőmet haladó csodadolgok után; 2. Sőt lecsendesítém és elnémítám lelkemet. A milyen az elválasztott gyermek az anyjánál; mint az elválasztott gyermek, olyan bennem az én lelkem. 3. Bízál Izráel az Úrban mostantól fogva mindörökké!¹

A cím („grádicsok éneke”) a szöveg megírásánál valószínűleg későbbi műfajmegjelölés; feltehetően azokat a liturgikus dalokat nevezték így, melyeket a templomhoz vezető lépcső pihenőszakaszain énekeltek felmenetelkor. A cím ilyen szupplementumként azonosítása megengedi, hogy a szöveg liturgikus használatát kései értelmezésnek tekintsük, s a héber szöveg nyelvállapota alapján következtessünk szerzőjének korára. Ha a hagyománnyal megegyezően Dávid zsoltárának tekintjük vagy egy vele kortárs, esetleg korábbi dalnokénak, akkor úgyszólván biztosra vehetjük, hogy nem *grádicsok énekeként* született, hiszen a rendelkezésünkre álló történeti munkák nagyjából egyetértenek abban, hogy a szóban forgó *grádicsokat* először Salamon király építette meg apjának halála után.

Az eredeti dallam felkutatása eleve reménytelen vállalkozás lenne, hacsak az akkori Templom lépcsőinek azóta már egy sokadik jeruzsálemi épületbe, esetleg máshová került köveiben (márványlapjaiban?) nem rögzültek – egy még ismeretlen, de bizonyos kutatók által már feltételezett módon – azok a rezgések, amelyek ugyanannak a dalnak sokszori éneklése következtében ivódtak bele a kőzet szilárd közegébe, hogy egy napon majd hozzáférhetővé, *olvashatóvá* váljanak. Az illető dallam nemcsak mint a szövegnek a zene diskurzusában történő értelmezése jöhet szóba, hanem – amennyiben a költeményt erre a dallamra írták – a zsoltár értelmezettjeként is; hogyha pedig egyszerre született szöveg és dallam (gör. psalmoi = zenei kísérettel előadott ének), akkor két diskurzus szimbiózisának töredékével, avagy kivonatolt emlékével van dolgunk, az

¹ Károli Gáspár (revideált) fordítása.

általunk idézett fordításban pedig annak egy XVI. századi magyar protestáns olvasatával.

A zsoltárba foglalt mondatok, illetve retorikai alakzatok a Pentateukhosz judaista kánonját értelmezik valamikor az izraeli királyság korának kezdete körül. A szöveg a mózesi közbenjárás beszédmódjában íródik: a megnyilatkozó előbb közvetlenül szólítja meg Elohimot (Uram!), majd a vele folytatott titkos kommunikáció után küldetésszerűen a társaihoz, Isten népéhez fordul, hogy őket is teremtőjük felé fordítsa: „Bízzál Izráel az Úrban mostantól fogva mindörökké!” Ez a rögzített „jelen” pillanatából nyíló beláthatatlan perspektíva, amely egy abszolút kezdetet és határtalan folytatódást sugall, a kinyilatkoztatás eszméjének modelljére, vagyis az időtlennek az időben való megjelenésére épül. A közbenjáró tolmácsolta parancs ezúttal a Szent és Láthatatlan Megbízóhoz való viszony módjára vonatkozik: feltétlen bizalmat követel, amely a Hozzáférhetetlenbe vetett hitet, teljes hódolatot (odaadást) és reménységet foglal magába. A dal első két – nagyobb lélegzetű – mondata ennek a viszonynak a magyarázata és parabolikus illusztrációja.

„Uram, nem fuvalkodott fel az én szívem, szemeim sem láttak magasra, és nem jártam nagy dolgok után, erőmet haladó csodadolgok után.” Csupa *biblikus*, a „könyvekben” (tekercekből) használatos kifejezés, melyeknek sajátos, az eredetiben bonyolult *figura etimologicákat* képező halmozása maga is a régi liturgikus szövegeket idézi. A negatív megfogalmazás előbb ellenpéldából teremt éles kontrasztot a követendő mintához. A magyar fordításban a „nem fuvalkodott fel az én szívem” két, egyenként is trópus értékű terminust kombinál egymással. A *felfuvalkodott* a saját méret megtévesztő felnagyításával (a felfújthoz csak levegőt adunk hozzá) próbál előnyös pozíciót, hatalmi státust szerezni, önmagát „nagyra tartva”, „nagyra mutatva” szuggerálja környezetének a hozzá méltó viszonyulást. A *szív* a „belső ember”, legmélyebb identitásunk, mely a bibliai szóhasználatban többnyire az akarattal esik egybe. A „felfuvalkodott szív” lehetséges értelme tehát a „hamis akarat”, amely önmagát is megtéveszti: bűnbe esik. Ugyancsak a nagyra levés vágya artikulálódik a *magasra látás* igyekezetében. A „szem”-nek a „szív”-hez hasonlóan igen nagy a tropológiai megterheltsége; legtöbbször az értékelés, megítélés szimbóluma vagy a kívánságé, minthogy leghamarabb a szem révén hat a kísértés. A zsoltárbeli alakzat („szemeim sem láttak magasra”) a kitüntető, megkülönböztető kvalitások és jutalmuk csábítására utalhat, mint amilyen a nagy tettek elismerése vagy a titkok bölcs ismerőjének kijáró tisztelet. A folytatás az ambiciózus nekilendülések „ellenretorikáját” alkalmazza, vagyis hiú és fellengzős törekvésekként artikulálja azokat.

Az első mondat záró fordulóját („sőt lecsendesítém és elnémítám lelkemet”), amely a *via negativa* kerülőútja után most már „egyenesben”, vagyis affirmatív megnyilatkozásokban mondja ki az *alázat szavát*, már a következő, második versbe sorolták a kánon szerkesztők, mintegy a „góg” és a „szelídség” közötti markáns különbségtétel jegyében. (A revideált Károli kiadásában ráadásul nagybetűvel kezdődik a második vers, noha a szóban forgó tagmondatot pontosvessző választja el a szövegmondat előbbi részétől.) Ebben

a nyomatékosító, újabb *figura etimologicában* a Törvény parancsolta önuralom indulatokat visszafogó erkölcsi hatalmának eszméje artikulálódik. A judaista etikai gondolkodás szerint „a sok beszédben elkerülhetetlen a véték”, ezért a hallgatás az ártatlanság képzetével kapcsolódik össze; ennek parabolikus megfogalmazása a zsoltár második mondata.

Emelkedett, ám ugyanakkor diszkréten árnyalt hangvétel beszéli el a csendet: „Amilyen az elválasztott gyermek az anyjánál; mint az elválasztott gyermek, olyan bennem az én lelkem.” A lélek és gyermek izomorfizmusának története messzire vezetne, elég most, ha csak az erkölcsi makulátlanság pozíciójára gondolunk. A törvény tanítása szerint gonosz gondolatainkkal, hamis beszédünkkel és bűnös tetteinkkel vétkezünk, a gyermek pedig még nem gondolkodik, nem beszél és nincsenek tettei: meghitt és feltétlen bizalom fúzi az anyához *elválaszthatatlanul*. Az „elválasztott gyermek az anyjánál” sajátosan kétérvényű, *hümenszerű* kapcsolatot jelöl: az anya testében hordozott és megszületése után egy ideig még annak tejével táplált *magzat* egyféleképpen már eloldódott szülőjétől, és mégis szorosan kötődik hozzá. A különbség és nem-különbség mint elválasztottság és elválaszthatatlan egység ezúttal misztikus retorikájú allegóriává mélyül.

A keresztény olvasat, melytől minden szándék ellenére bizonyára a fenti értelmezés sem mentes, mindezt nemcsak a *Hegyi beszéd* tanításaival hozza intertextuális viszonyba, hanem Pál krisztológiája, illetve az előkép-teológia nyomán személyesen az evangéliumi Krisztussal is, aki tökéletes közbenjáróként nemcsak mintaképe a tökéletes alázatnak, hanem *maga* a tökéletes alázat. Eszerint az értelmezés szerint „voltaképpen” Ő szólít meg az ószövetségi zsoltárban: a Gyermek, aki testté lételében elválasztatott az Atyától, és mégis egylényegű Vele, aki nemcsak földi életében, hanem az Írott Igében is egészen Isten és egészen ember, szeretetével ott munkál a zsoltár írójában és olvasójában, hogy ők is megnyerjék a gyermeki minőség, páli terminussal a „fiúság” jogát: együtt marad(hat)ást a tőlük Elválasztottal.

Pszichoanalitikus értelmezésben ez az anyához fűző infantilis vágy szublimálódik vallásos képzetekké az ember (Jung szerint az emberiség kollektív) tudattalanjának megnyilatkozásaként. A zsoltárszöveg költői diskurzusa a jeruzsálemi grádicsok köveinél sokkal régebbi kép(kő)zeteknek archetípusokban rögzült rezgéseit idézi fel végeláthatatlanul sok köztes *hümen* membránjai révén, melyek mögött sohasem találjuk meg a már nem-membránszerű, végső eredetet. És igazából az olvasást sem hagyhatjuk abba, értelmezésünk másokéval összefonódva rezgésszerűen tovaterjed, elkeveredik, beleivódik, elvész és előkerül(het) a jelek és kontextusok értelmes káoszának történeti játékában.

Ha azonban a zsoltárban nem értelmezendő szöveget, hanem követendő rítust keresek, hogy *abban gyakoroljam magam*, úgy a „grádicsok” saját kultikus alászállásom mocnásaivá lehetnek. Nem(csak) úgy, mint az előbb leírt mondattal kijelölt értelemirány egy lehetséges végiggondolása és/vagy megfogalmazódása, hanem saját idejű gesztusok gyakorlásaként. A jel-, illetve eszközhasz-

nálat révén konstruált performatív létesítmények és piederstálok lépcsein mozdulok „lennebb és lennebb”. Ez a folyamat nem az említett képződményeknek egy új megértés-lehetőség felőli dekonstruálása, hanem egy, az értelemkonstrukciótól eltérő viselkedésirány, megváltozott *öngyakorlás*.

Nem szükséges, sőt kerülendő, hogy elképzelyem magam a grandiózus hajdani templom lépcsőjének valahányadik pihenőszakaszán, széltől lobogó hosszú köntösben az éneklő sokaság közepette; az sem szükséges, sőt kerülendő, hogy csupa szent dolgokra gondoljak. A képzetek és szavak kegyes, biblikus retorikájú diskurzusából ugyanúgy kifele tartok, mint egyéb tárgyi és szellemi szerzeményeim labirintusából, „aki” mind kevésbé és kevésbé *vagyok*. Szavak, beszédmodok használata helyett *lemondok* a feltoluló jelképekről, engedem őket elfolylni anélkül, hogy reflektálnék rájuk. A figyelem moccanásai most ezek az elengedések, kioldódások, arra ügyelés, hogy megmaradjak, s ha kiestem, újra meg újra visszatérjek azok tartamába. Az ilyen zsoltárírás/-olvasás a hallgatás alázatának rítusa: kivezetés a hatalom és a megértés akarásának diskurzusából a kultikus bizalom eseményeibe.

Az értelemkonstrukció jelentőségtulajdonítással jár, ez működik például a létrehozott differenciákban: *nagy-kicsi, magas-alacsony, erős-gyöngye, csodálatos-közönséges*. A felfuvalkodott önmagát tartja nagyra, a többieket lekicsinyli, a magasra látó szem megveti azt, ami alacsony stb. Mindenekfölött azonban az értelemkonstrukciónak tulajdonítunk jelentőséget, annak a performatív aktivitásnak, amely opponenseket különböztet meg, és konkurenciát kelt közöttük. A felülkerekedésre törő esélyhasználatnak ezeket a bonyolult technikáit a zsoltárban mintegy önmagamként leplezem le: nem úgy, hogy hasonlóan bonyolult vagy még bonyolultabb megfigyelésekben értelmezem azokat, hanem *miközben* az alázat gesztusaival kiszállok játéukból. A hatalom akarása abban a pillanatban változik az akarat uralásává, amelyben nem tulajdonítok az uralkodásnak jelentőséget. Ha ugyanis a kegyes alázat és az elvetemült törtetés etikai differenciáját állítom fel, s a „mélységes alázat” erkölcsi magasából ítélem a felkapaszkodást alantasnak, ezzel a felfuvalkodás játszmáján belül maradok. Csak a zsoltár írásának/olvasásának rituális cselekménye *csendesíthet le, némíthat el*, melyben az alázat már nem artikulálandó téma, nem is konvencionális szabályokhoz igazodó etikai alkalmazás, hanem kultikus viselkedésimpulzusok egymásra következése.

Ortega történeti „meditációi”² szerint a szimbólumhasználat akkor kezdődik el, amikor már nem hiszünk a mítoszok kozmogóniájában. Korábban ugyanis a szent történeteket ismétlő rapszodosz szavai – elbeszélőnek és hallgatónak egyaránt – olyan rituális cselekményt jelentettek, melynek során hitüket gyakorolták. Mihelyt a tudás (tudós) érthető/értelmezendő jelentést tulajdonít a mítoszbéli gesztusoknak, performatív aktusai által *használhatókká* változtatja azokat. A szimbólumok értelmezési *esélyei* tehát hitbéli *történések* csökevényeiként válnak a képzelet, illetve a jelölés eszközeivé. Ezért lehet – a *kérüigma* szimbolikus esélyeket tartamra váltó pillanataiban – a hallásból (hallgatásból) újra hit. Az értelmezés során sohasem lesz valamely esélyből

² José ORTEGA Y GASSET, *Meditații despre Don Quijote*, București, Univers, 1973.

egyéb, mint újabb esély(ek): csakis az értelmezésből kimozdító hitbeli gesztusok változtatják az esélyartikulációt saját idejű bekövetkezéséé.

A zsoltár ennek tartama, írásakor/olvasásakor nem az így vagy úgy értelmezett szimbólumokban hiszek, hanem a *szimbólumhasználat helyett*. Nem jeleket, hanem gesztusokat, viselkedésimpulzusokat írok/olvasok. Ilyenkor a szavak szimbolikus esélyekként elhalványulnak, és a hit artikulálatlan impulzusainak mocanásaiként válnak fontossá, elevenné. A zsoltár első gesztusaiban még távolról visszhangzik a performatív használati módok retorikája, mígnem fokozatosan elnémul az alázat hallgatásának grádicsain. „A milyen az elválasztott gyermek az anyjánál; mint az elválasztott gyermek, olyan bennem az én lelkem.” A konvencionális használati szabályok elmosódása nyomán a figyelem már nem reflektálja ki magát a vágyból, hanem annak ritmusává lesz: olyan „nálalétté”, amely csupa sóvárgás. A zsoltárnak ebben a nyughatatlan békéjében már semmit sem értek, semmit sem képzelek, belefeledkezem a *tudatlanság felhőjébe*³. „Bízzál Izráel az Úrban mostantól fogva mindörökké!”

A bizalom fürkésző mocnásaiban pedig új tartam, a zsoltár egy másik *eonja* kezdődik. Az alázat kivezetés volt a megértés (tudás), illetve képzelet idejéből; hallgatásának bizalomba hajló mocnásaiban azonban „mostantól fogva” még tovább vezetnek, a viselkedés újra kezd átalakulni, kimozdulni magából. De nem „visszafelé”, a jelhasználat irányába, hanem további kultikus ritmusok mentén: *hitből hitbe*.

³ Vö. Ismeretlen IV. századi szerzetes, *A tudatlanság felhője*, ford. Losonci Gábor, Bp., Erasmus, 1994.

Takáts József

ETNOLÓGIAI INVENCIÓ ÉS IRODALOMTÖRTÉNET- ÍRÁS

Jyväsckyläi előadás¹

Mivel a disszertációm, amely most a jyväsckyläi egyetem kiadásában megjelent, több mint két évvel ezelőtt, 2004-ben fejeztem be, s az azóta eltelt idő alatti szellemi ténykedésem élesen elváltak a megelőző éveketől – ugyanis e valamivel több, mint két év alatt kulturális várostervezéssel foglalkoztam, s nem irodalomtörténet-írással –, talán valamennyire már kívülről tudok rápillantani egykori törekvéseimre. Előadásomban előbb összefoglalom, hogyan látom ma a disszertációban megnyilvánuló szellemi törekvéseimet, majd arról beszélek, milyen irányba mozdult el az érdeklődésem a disszertáció befejezése után, végül röviden számot szeretnék adni jelenlegi kutatási terveimről.

Mindenekelőtt röviden rekonstruálni szeretném Önöknek az írásaim (egyik lehetséges) elsődleges kontextusát, a vitaszituációt, amelyben *válaszként* megfogalmazódtak. Az utóbbi másfél évtized magyarországi irodalomtudományában továbbra is működött egyrészt az a hagyományos irodalomtörténet-

¹ Az itt közölt előadást doktori disszertációm vitáján tartottam 2006. november 19-én, a jyväsckyläi egyetemen. Finnországban a magyarországitól egészen eltérő eljárás zajlik le a vita során. A hazai doktori „védés” a bírósági tárgyalások modelljét követi, a finnországi a hitvitákét. Ott a vita napjára megjelenik könyv alakban a disszertáció (miután a szerzője átigazította munkáját két tudós előolvasója véleményét, javaslatait figyelembe véve), s az esemény – különös ceremóniális keretek között – magában foglalja a szerző önértelmező előadását (apológiáját), egyik előolvasójának bírálatát, majd kettejük kb. kétórás szakmai vitáját. A tudományos önértelmezés ritka nyilvános alkalmát nyújtja tehát e vita: meggyőződéseiről, terveiről, választott témáiról és eljárásairól kell számot adnia a disszertáció szerzőjének. Mivel számomra ez alkalmat Tuomo Lahdelma meghívása teremtette meg, kézenfekvő neki ajánlanom az előadást, amelynek szövegén most, 2013-ban csak stílusbeli változtatásokat hajtottam végre, tartalmi módosítást nem. A disszertáció *Módszertani berek (Írások az irodalomtörténet-írásról)* címmel jelent meg a „Jyväsckylä Studies in Humanities” sorozat 65. köteteként. Hazai olvasók inkább *Ismerős idegen terep* című, 2007-ben kiadott kötetemből ismerhetik a tanulmányokat, amelyeknek átalakított változatából a disszertáció összeállt.

írás, amely nagy korszak- és stílustörténeti fogalmakkal dolgozik, fejlődés-történeti elbeszélést alkalmazva, önnön retorikus megalkotottságára, kanonikus céljaira vagy funkcióira alig reflektálva; másrészt 1989-et, a szocialista rendszer bukását követően a humán tudományokon (így az irodalomtudományon is) nagy elméleti konjunktúra söpört végig, újabb keletű amerikai és nyugat-európai elméleti irányzatok, művek egymásra torlódó megjelenésével. Ezen „elméleti Bumm” során általában kontextusuk, vitaszituációjuk ismerete, értelmezése nélkül ment végbe a különféle irányzatok recepciója, sajátos magyar változatokat hozva létre, elsősorban a német recepcióesztétika és a francia-amerikai dekonstrukció nyomában. E magyar változatok egyik legfontosabb közös jellemzője az volt, hogy kanonikus ambícióktól áthatott szövegközpontú irodalomtudományt műveltek – Roland Barthes egykori fogalmát használva: „immanens kritikát”.

Szilágyi Márton azt írta előolvasói véleményében a disszertációról, hogy tanulmányaimban az érdekel leginkább, hogyan újítható meg a magyar irodalomtudomány. Ha általánosságban kellene megmondanom, milyennek is szeretném látni az irodalomtudományt, Orvar Löfgren svéd etnológusnak a saját tudományágáról tett megállapításait venném kölcsön: „A kívülállók gyakran úgy látják, hogy az európai etnológia folyamatosan újraértelmezi önmagát, állandóan új távlatokat, témákat, elméleteket keres. Olyan tudomány, amelyet már nem tart össze egy adott empirikus kutatási terület, hanem jóval inkább (...) egy nehezen megfogható »etnológiai szemlélet«, a kutatás végzésének meghatározott módja.” Löfgren ezt a szemléletet az *etnológia öt erényével* jellemezte, s én ugyanezen erényekkel szeretném felvértezettnek látni az irodalomtörténet-írást – ezért is örömteli számomra, hogy az etnológiai tanszék épületében hangozhatnak el a szavaim. Az etnológia öt erénye az, hogy történeti, a mindennapok iránt érdeklődő, esettanulmány-központú, kontextualista, s az elméletekhez való viszony terén barkácsoló jellegű.

Egyfajta kontextualista gyakorlat kialakítására törekedtem én is, abban az értelemben használva e kifejezést, ahogyan nemrégiben Gyáni Gábor, amikor a történettudományban és általában a humán tudományokban végbemenő kontextualista fordulatról írt. Persze, az ember hamarabb sejti meg, milyen stílust, módszert vagy célokat *nem* kíván követni saját ténykedése során, mint hogy rájönne, mit is akar pontosan csinálni – én legalábbis így voltam vele. Olyan megújítási módokat igyekeztem keresni, amelyek eltávolodnak a hagyományos, fejlődéstörténetre épülő irodalomtörténet-írástól éppúgy, mint a szövegközpontú megközelítésektől, az „immanens kritikától”. Ám mindez nem jelenti azt, hogy úgy vélném, nem lehetett, vagy nem lehet színvonalas műveket írni ezen megközelítésmódok alapján – lehet, olvastam ilyeneket, ám engem az érdeklődésem másfelé hajtott. A disszertációban idézem Clifford Geertz *A művészet mint kulturális rendszer* című tanulmányát, amely a kortárs humán tudományokban megkülönbözteti a kontextustól függetlenül alkalmazható, technikai jellegű szaknyelvre épülő megközelítésmódot attól, amely a művészetet – esetemben az irodalmat – a többi társadalmi gyakorlat közös mintázatának részeként tanulmányozza. Főként a Geertz (tágabban a kulturális

antropológia) írásműveivel való megismerkedés vezetett el lassan ahhoz a stílushoz, módszerhez, célegyütteshez, amelyet a disszertáció tanulmányainak megírásakor követtem.

Az érdeklődés, amely 'a többi társadalmi gyakorlat közös mintázatának részeként kívánja tanulmányozni az irodalmat', az irodalomtudományénál holisztikusabb látószöveget, továbbá interdiszciplináris megközelítésmódot tesz szükségessé. Ilyen értelemben a nem magyarországi egyetemeken művelt hungarológia szükségszerű holizmusa közelebb állhat az érdeklődésemhez, mint a magyarországi irodalomtudomány kötődése diszciplináris látószögéhez. Ez a magyarázata annak, miért igyekeztem bevonni tanulmányaimban – többek közt – az etnológiát, a szociolingvisztikát, a beszélés néprajzát, Mihail Bahtyin szociológiai poétikáját, Karl Mannheim tudásszociológiáját vagy Pierre Bourdieu mező- és habituselméletét az irodalomtörténet-írás lehetséges tájékozódási körébe. Az irodalomtörténésznek, aki 'a többi társadalmi gyakorlat közös mintázatának részeként kívánja tanulmányozni az irodalmat', hol egyik, hol másik elméleti javaslatcsomag inspirációjára van, lehet szüksége ahhoz, hogy érdekes értelmezést állítson elő a vizsgált irodalmi szövegekről. Bizonyára a magyarországi elméleti konjunktúra kihívásával magyarázható, hogy némely írásomban még megközelítésmódom lehetséges filozófiai hátterére is próbáltam rámutatni, Ludwig Wittgenstein kései műveire hivatkozva.

Disszertációm zárófejezete, amely *Az elsődleges kontextus fontossága* címet viseli, néhány éve Magyarországon önállóan is megjelent, s jelentős vitákat váltott ki, csupa olyan szerző vitacikkét – Dávidházi Péterét, Gyáni Gáborét, Sári B. Lászlóét és Szilasi Lászlóét –, akiknek nagyra becsülöm a munkásságát. E viták hatására a disszertáció szövegében igyekeztem árnyaltabbá tenni az álláspontomat. Szilágyi Márton azt írta előolvasói véleményében, hogy a pozíció, amit a magyar irodalomtudományon belül betöltök, egyedülállónak (*einzigartige*) mondható. Nyilván nem arra célzott, hogy én vagyok az egyetlen magyarországi irodalomtudós, aki a humán tudományok „kulturális fordulatának” jegyében dolgozik – ez nem volna igaz. „Az irodalomtudomány mint kultúratudomány módszertani megalapozásával” – hogy másik előolvasóm, Deréky Pál megfogalmazását kölcsönözsem – foglalkoznak a magyar irodalomtudományban mások is, bár nem sokan: a hazai irodalomtudomány egészen a legutóbbi időkig nemigen érdeklődött a „kulturális fordulat” iránt. Egyedülállónak, azt hiszem, legfeljebb annyiban nevezhető a pozícióm, hogy e megalapozást a kulturális antropológia felhasználásával igyekeztem elvégezni. A „kulturális fordulat” vagy „az irodalomtudomány mint kultúratudomány” projektje külföldön jóval gyakrabban kötődik a kritikai kultúrakutatás (*cultural studies*) vagy a politizáló kritika más irányzatainak inspirációjához. Nekem talán azért állt jobban kézre a kulturális antropológia, mert régebbi korról, a 19. századdal foglalkozom, s a *cultural studies* vagy a politizáló kritika prezentizmusa nem tűnt eléggé termékenynek 19. századi problémák tárgyalásakor.

Szilágyi Márton azt is írja, disszertációm címének lehetséges üzenetét felfejtve, hogy a viszonyomat a magyar hagyományhoz egyszerre jellemzi a folytatás gesztusa és az ironikus távolságtartás. Ha e megállapítást a magyar

irodalomtudomány hagyományaihoz való viszonyra alkalmazzuk – s ez számomra nagyon is érdekes kérdés –, feltűnhet, hogy nincs harminc évesnél régebbi magyar irodalomtudományi szöveg, amely elméleti vagy módszertani értelemben inspirálta volna saját gyakorlatom kialakítását, noha egy-egy történeti esettanulmány kidolgozásakor gyakran nyúlok vissza régebbi értekezőkhöz, újraértelmezve egykori javaslatokat. Ugyanakkor az alaptörekvésemnek, a kulturális antropológia ihlette irodalomtörténet-írás kialakításának van magyar hagyománya, csak nem az irodalomtudományban, hanem az etnológiában – elsősorban Hofer Tamás műveiben.

Hofer az európai etnológia azon generációjához tartozik, mint a már említett svéd tudós, Orvar Löfgren, vagy a finn Lauri Honko. Az ő etnológiájuk egyrészt önreflexív volt – saját tudományáguk gyakorlatainak történeti-kritikai elemzése része lett etnológiai programjuknak –, másrészt a saját társadalmuk kutatása felé fordult, s ez a kettős érdeklődés az 1980-as évektől kezdve egyik központi témájukká a nemzetnek mint társadalmi konstrukciónak a kérdéskörét tette. Egy másik neves finn etnológus, Anna-Leena Siikala 2001-es előadását idézve: „A nemzeti identitás nem véletlenül és nem önmagától születik. Megalkotása megköveteli a másoktól való elhatárolódást, tehát tudatos tevékenység eredménye.” E téma kutatásának a nemzetközi karrierje máig tart. Ha megengedik, néhány finn példát hoznék ennek igazolásául – a Jyväskyläben ösztöndíjjal eltöltött rövid időm alatt e kutatásokkal igyekeztem valamelyest megismerkedni. Az a benyomásom, hogy Finnországban e témával sokkal intenzívebb kutatások foglalkoznak, mint Magyarországon. Pertti Anttonennek a folklórról mint nacionalista antikvitásról alkotott elképzelése már az 1990-es évek közepén kialakult – most *Tradition Through Modernity* című 2005-ös könyvében találkoztam vele. Matti Peltonen tanulmánya a finn nemzeti táj kulturális képzeteiről és a finn nemzeti önképben betöltött szerepéről 2000-ben jelent meg. Johanna Valeniusnak a feminista kritikát is felhasználó könyve a finnséget szimbolizáló nőalakról (*Undressing the Maid: Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*) 2004-es. A disszertációm befejezése után én is e témával, a nemzetépítés kulturális munkájával (19. századi magyar változatával) kezdtem foglalkozni.

Az irodalmi kultusz kutatás kibővítésének lehetőségeiről szóló első tanulmányom bekerült a disszertációmba is. Mint talán tudják, ez volt az a kutatási irány, amelynek keretei között finn-magyar együttműködés indult el jyväskyläi kutatókkal, Tuomo Lahdelma professzor úrral és munkatársaival. A disszertációm lezárását követően három további, az irodalmi kultusz kutatás körébe tartozó tanulmányt írtam. E tanulmányokban egyrészt arra törekedtem, hogy kiszélesítsem a kultusz kutatás teoretikus bázisát és interdiszciplináris kapcsolódásait a nacionalizmuselméletek, a politikai antropológia és az emlékezetkutatás felé, másrészt arra, hogy a nemzetépítés kulturális munkáját mint témát az irodalomtörténet-írás középpontjába emeljem. A tér és az idő nemzetiesítésének 19. századi munkájában ugyanis az irodalmi termelés (majd egy idő után az irodalomtörténeti termelés is) az egyik legfontosabb ágazat volt, amely szavakkal, mondatokkal – narratívákkal, hősökkel, antihősökkel, (közös-

ségi) érzelmek forogatókönyveivel – látta el a fokozatosan egynyelvűvé és kulturálisan egyneművé váló társadalmat.

A kultusz kutatás erős tudományos perspektívája könnyen elhiteti olvasóival, de néha még művelőivel is, hogy a különféle kultuszokban egyazon kulturális logika működik. Egy, a kulturális örökség kérdését körbejáró interdiszciplináris konferencián tartott előadásomban ezzel szemben igyekeztem megkülönböztetni a kultuszok néhány, eltérő kulturális logikájú típusát. Másfajta kulturális közösségképzés megy végbe például az elkülönülő-hierarchikus kultuszokban, mint a terjesztő-egységesítő jellegűekben: az előbbiek kultikus szokásaik révén el szeretnének különülni a társadalom egészétől, az utóbbiak terjedni akarnak a társadalomban, a kulturális egységesítés logikáját követve. Az irodalmi kultuszoknak az a fajtája, amely egykor összefonódott a nemzetépítés munkájával, az utóbbi típusba tartozik. Egy finn-magyar kultusz kutatási konferenciára készült *Finnország magyar politikai mítosza* című tanulmányom, amelynek később angol változata is megjelent. E munkának a kultusz kutatás gyakorlata számára az lehet az innovatív hozadéka, hogy rámutatni igyekezett: vannak olyan irodalmi és politikai szövegek, amelyeket nem a nyelvezetük tesz kultikussá, hanem narratívátípusuk.

A ma engem irodalomtörténészként leginkább érdeklő kérdést így tudnám megnevezni: a kulturális antropológiai vagy etnológiai invenció működése az irodalmi szövegértelmezésben. Jelenlegi kutatásaim a disszertációnak az Arany János eposzelméletét tárgyaló rész tanulmányát folytatják. Mindannyian tudjuk, hogy állandó újraértelmezések szükségesek ahhoz, hogy a kultúránk egyes régebbi szövegeit többnek tudjuk látni pusztán dokumentumoknál. Arany János életműve egykor döntően verses epikai alkotásai által kanonizálódott. Az elmúlt négy évtizedben az irodalomtörténészek előbb Arany lírai, majd értekező prózai (kritikusi) teljesítményét értelmezték újra, kiváló és hatásos dolgozatokban; verses epikai műveiről új szemléletű interpretációk csak az utóbbi néhány évben készültek. Mostani munkám Arany epikus költészetének hatvan évvel ezelőtti, mára jórészt figyelmen kívül hagyott, Korompay Bertalan általi értelmezési javaslatát szeretné újragondolni, mely javaslat úgy tekintett e költő verses epikájának egyes alkotásaira, mint egykori szóbeli epikumok rekonstrukcióira.

Korompay finnugrisztikával is foglalkozott, s az Arany verses epikai műveiről kifejtett tézisében ott működtek a *Kalevala* összeállításáról, Elias Lönnrot tevékenységéről megszerzett alapos ismeretei is. Tézise talán azért nem bizonyult elég meggyőzőnek az irodalomtörténet-írásban, mert első alkalommal rossz történelmi pillanatban jelent meg, másodszor pedig nem irodalomtudományi közegben. Ha pedig magában a fejtegetéseiben keressük a magyarázatot, akkor talán azt mondhatjuk, azért nem győzte meg igazáról a szakmabelieket, mert értelmezési javaslata túlzottan kevésbé támaszkodott a költemények internalista elemzésére, mert láthatóan nem állt rendelkezésére a megfelelő narratológiai – vagy általánosságban: alaktani – eszközkészlet. E készlet ma már rendelkezésünkre áll. Az etnológiai invenció pedig akkor léphet működésbe e verses epikai művek értelmezésében, ha rámutatunk arra, hogy

például a *Toldi estéje* vagy a *Buda halála* hogyan teszi témájává az írásbeliség és szóbeliség világának eltérő hagyományozódási módjait, az eposznak mint tudásformának, az epikai alkotások keletkezésének, előadásának, működésének és befogadásának a kérdéseit.²

² Akik tértek már haza külföldi ösztöndíjas időszak után tervekkel és könyvekkel megrakottan, hogy aztán belevesszenek az itthoni munkájuk szürke hónapjaiba, azok nem fognak meglepődni azon, hogy a fenti bekezdésekben emlegetett Aranytanulmányokat nem írtam meg. Még nem írtam meg: ha lesz rá egyszer időm, erőm, megírom őket.

Osmo Pekonen

SYLVESTER II: PAAVI JOKA KRUUNAUTTI PYHÄN TAPANIN

Pyhän Tapanin kruunaus madjaarien kuninkaaksi Esztergomissa jouluna vuonna 1000 on Unkarin historian tärkein, kansakuntaa konstituiva tapahtuma. Ei ollut kulunut kauan siitä, kun Otto I pysäytti läntistä Eurooppaa uhanneet madjaarit Lech-virran taistelussa vuonna 955, minkä jälkeen tämä vielä pakanallinen kansa asettui aloilleen ja siitä vuorostaan tuli lännen etuvartio. ”Urhoollisten skyyttien” muodostama uusi eurooppalainen kansakunta sai syntynsä ja ensimmäiset roomalaiskatoliset instituutiossa vuonna 1000. Sen ensimmäiset arkkipiispan istuimet sijoitettiin Esztergomiin ja Kalocsaan, minkä lisäksi perustettiin kahdeksan muuta hiippakuntaa, yksi niistä Transilvaniaan. Legendan mukaan Roomassa oli valmistettu kruunu, jonka paavi Sylvester II (999–1003) oli oikeissa lähettää puolalaisten kuninkaalle. Unessa hänelle kuitenkin ilmestyi arkkienkeli Gabriel, joka ilmoitti että kruunu onkin annettava madjaareille. Kruunun haki Roomasta Pécsváradin luostarin apotti Astrik.

Pyhä Tapani ja hänen kruununsa ovat kaikille unkarilaisille tuttuja. Kenties vähemmän tunnetuksi on jäänyt kruunun lähettäneen ranskalais-syntyisen paavin Sylvester II:n alias Gerbert Aurillacilaisen tarina. Gerbert oli ensimmäinen ranskalainen, joka kohosi paaviksi. Hän oli oppinut mies, joka muistetaan tieteiden suosijana. Meidän aikamme Sylvester II:n henkilöahmo on tieteen ja uskonnon ajankohtaisen vuoropuhelun vuoksi herättänyt uutta mielenkiintoa. Unkarilainen taiteilija Gábor Szinte (1928–2012) maalasi vuosina 2003–2004 Gerbert Aurillacilaisen elämää esittävän kuvasarjan Saint-Simonin kyläkirkkoon Aurillacin lähelle; tämä kylä on Gerbertin oletettu syntymäpaikka. Kirkosta on tullut kiintoisa matkailunähtävyys sekä Ranskan ja Unkarin välisen ystävyyden monumentti.

Tässä esseessä tarkastelemme Gerbert Aurillacilaisen elämää, tekoja ja jälkimainetta.

Gerbertin oppivuodet

Gerbert syntyi Aurillacin seudulla Auvergnen maakunnassa Ranskan keskusylängöllä noin vuonna 945. Hän oli varmaankin talonpoikaista syntyperää, koska aikakirjat eivät kerro hänen vanhempiensa nimiä. Keskiajan staattisessa yhteiskunnassa säätykierto oli hidasta. Korkeat virat olivat yläsäätyjen etuoikeus, kun taas talonpoika yleensä pysyi talonpoikana. Lahjakkaalle miehelle katolinen kirkko kuitenkin tarjosi väylän sosiaaliseen nousuun. Nuoren Gerbertin on täytynyt olla huippulahjakas, koska paikallisen Saint-Geraldin luostarin benediktiinit kiinnittivät huomionsa häneen ja kutsuivat hänet kirkon palvelukseen, veljeskuntansa oblaatiksi, noin kahdeksantoista vuoden iässä.

Gerbert paimenpoikana Saint-Simonin kylässä. Gábor Szinten maalaus

Gerbert aloitti opintiansä Saint-Geraldissa, jossa pystyttiin opettamaan triviumin oppijaksosta grammatiikkaa ja retoriikkaa, toisin sanoen latinan kielioppia ja puhetaitoa. Gerbert tunsu loppuikänsä kiitollisuutta ensimmäistä opettajaansa Raymond de Lavauria kohtaan. Tämän tiedot eivät kuitenkaan

riittäneet triviumin kolmannen aineen dialektiikan (eli logiikan) opettamiseen, vaan lupaavalle noviisille ryhdyttiin etsimään jatko-opiskelupaikkaa muualta. Sopiva tilaisuus tarjoutui vuonna 967, kun Barcelonan kreivi Borrell vieraili Saint-Geraldissa. Gerbert pääsi hänen mukanaan Kataloniaan, jossa hän viipyi kolme vuotta.

Gerbertin uusi opinahjo oli Santa María de Ripollin luostari, joka oli kuuluisa kirjastostaan. Nuorukainen omistautui nyt matematiikan opinnoille. "Matematiikalla" tarkoitettiin siihen aikaan koko quadriviumin oppijaksoa, johon kuuluivat geometria, astronomia, aritmetiikka ja musiikki. Näitä aineita opetti Vichin piispa Atto. Tärkeimpinä oppikirjoina olivat Eukleideen *Alkeet* roomalaisen 500-luvun filosofin Boethiuksen latinankielisenä käännöksenä sekä Martianus Capellan allegoria *De nuptiis Philologiae et Mercurii*.

Nuori Gerbert opiskelee Kataloniassa. Gábor Szinten maalaus

Pääosa Iberian niemimaasta oli silloin muslimien käsissä. Katalonia oli kristittyä rajamaata omaijadien suuren imperiumin reunalla. Monet kulttuuri-vaikutteet vaelsivat kauppiaiden mukana sivilisaatiosta toiseen. Usein juutalaiset toimivat kulttuurien välisinä tulkkeina. Espanjan - ja kenties koko silloisen maailman - suurin kaupunki oli Córdoba, jossa oli noin 250 000

asukasta. Córdoba oli kulttuurikeskus, jonka kirjasto oli suurempi kuin yksikään luostarikirjasto kristityssä Euroopassa. Muslimit olivat omaksuneet valloittamiltaan alueilta niin kreikkalaisten kuin persialaisten tieteellistä perintöä ja kääntäneet monia tieteen klassikkoja arabiaksi. Arabien kauppamat ulottuivat hamaan Intiaan ja Kiinaan.

Islamilainen tähtitiede oli maailman edistyneintä. Muslimiastronomit olivat kehittäneet astrolabin ja kartoittaneet taivaankantta, kuten monien kiintotähtien arabialaiset nimet – esimerkiksi Aldebaran, Altair, Fomalhaut – ja tähtitieteelliset termit – esimerkiksi almanakka, azimuutti, zenitti – kertovat tänäkin päivänä. Kaikkein pisimmälle arabit olivat päässeet aritmetiikassa. Heillä oli käytössään nollan käsite, joka oli alunperin lähtöisin Intiasta. Nollan merkki mahdollisti kymmenjärjestelmää käyttävän paikkajärjestelmän. Vieläkin puhumme ”arabialaisista numeroista”.

Kristityn ja islamilaisen Espanjan rajamaat olivat jatkuvan sotimisen näyttämönä. Oppineet kuitenkin pitivät yhteyttä yli uskontorajojen. Esimerkiksi Geronan piispa Gomar omisti kirjoittamansa Ranskan kuninkaiden kronikan Córdobaan oppineelle kalifille Abd-al-Hakamille. Benediktiinimunkit puolestaan käänsivät arabien tieteellisiä käsikirjoituksia latinaksi. Arabialaiset numerot (tosin ilman nollaa) tavataan ensimmäisen kerran Euroopassa espanjalaisen San Martín de Albeldan luostarin *Codex Vigilanus* -käsikirjoituksessa vuonna 976.

Gerbertin erityisansioksi matematiikan historiassa katsotaan nollan käsitteen ja numeromerkin tuominen eurooppalaiseen tietoisuuteen.

Gerbert tutustui Vichin katedraalikoulussa arabien tieteseen, mutta on kiistanalaista kuinka syvästi. Hän tuskin osasi lukea arabiaa, eikä hänellä liene ollut suoraa kosketusta muslimioppineisiin. Pikemminkin voimme olettaa juutalaisten toimineen kulttuurin välittäjinä. Historian populaarikirjallisuudessa on usein väitetty, että Gerbert olisi käynyt opintomatalla Córdobassa, mutta tällä tarinalla ei ole todellisuuspohjaa.

Logiikan opettaja

Vuonna 970 kreivi Borrell ja piispa Atto lähtivät pyhiinvaellukselle Roomaan ja ottivat Gerbertin mukaansa. Matka oli sikäli onneton, että rosvot surmasivat piispan Roomassa. Gerbert jäi nyt vaille opintojen ohjaajaa. Paavi Johannes XIII pani kuitenkin merkille Gerbertin matemaattiset kyvyt ja esitteli nuoren munkin saksalais-roomalaiselle keisarille Otto I:lle. Pyhä Isä suositteli Gerbertiä kruununprinssin, tulevan Otto II:n, kotiopettajaksi. Prinssi valmisteli juuri silloin avioliittoaan bysantilaisen prinsessan Theophanon kanssa. Häät pidettiin Roomassa pääsiäispäivänä vuonna 972, ja myös Gerbert oli kutsuttu. Hän tapasi vihkiäisseremoniassa Ranskaa edustaneen arkkidiakoni Gerannin, Reimsin katedraalikoulun kuuluisan logiikan opettajan. Oppineet maanmiehet löysivät yhteisiä puheenaiheita dialektiikan hienouksista, ja kohta Gerbert sai kutsun tulla Reimsiin jatkamaan kesken jääneitä opintojaan.

Myös Reimsissä Gerbert saavutti melkoisen maineen. Arkkipiispa Adalberon korotti hänet katedraalikoulun opettajakuntaan. Gerbert uudisti koulun triviumin opetuksen ottamalla dialektiikan keskeisimmäksi, muita opintoja yhdistäväksi aineeksi. Hän lisäsi oppivaatimuksiin muun muassa Boethiuksen ja kelpuutti korkean tyylin esikuviksi myös pakanalliset runoilijat kuten Horatiuksen, Juvenaloksen, Statiuksen, Terentiuksen ja Vergiliuksen. Varsinaisia yliopistoja ei siihen aikaan vielä ollut, mutta Gerbertillä oli selkeä käsitys latinankielisen humanismin ja monipuolisen oppineisuuden merkityksestä. "Oppilaan voitto on opettajan kunnia", hän sanoi. Hän kirjoitti latinaa huolitellulla tyyllillä ja perusteellisella oppineisuudella. Suurta vaivannäköä vaativaa akateemista työtä alettiin hänen mukaansa kutsua nimellä *saltus gerberti*.

Gerbert Otto II:n hobiastronomina Magdeburgissa. Gábor Szinten maalaus

Siihenkin aikaan akateemiset kollegat kuitenkin olivat kateellisia toistensa saavutuksista. Magdeburgilainen oppinut Otric teki Gerbertin uudistuksista kantelun Otto II:lle, josta vuonna 973 oli tullut keisari. Tieteen tila kiinnosti keisaria. Joulukuussa 980 hän kutsui kiistakumppanit julkiseen väittelyyn Ravennaan. "Koska aivan liian usein turrumme joutilaisuudessa, on hyödyllistä,

että joku esittää kysymyksiä, jotka pakottavat meidät ajattelemaan”, keisari sanoi. Hän määräsi väittelyn aiheeksi tiedon luokittelemisen. Nykytermein ilmaistuna kysymys oli suurin piirtein siitä, onko fysiikka matematiikan haara vaiko itsenäinen tiede. Kiivas väittely kesti kokonaisen päivän ja raukesi vasta keisarin julistaessa sen päättyneeksi. Gerbertin oppineisuus ja puhetaito olivat tehneet lähtemättömän vaikutuksen keisariin ja hänen hoviinsa. Otto II palkitsi entisen opettajansa tekemällä tästä Lombardian Bobbiossa sijaitsevan Pyhän Columbanin luostarin apotin. Otric puolestaan palasi lyötynä Magdeburgiin ja kuoli pian sen jälkeen.

Bobbio oli tärkeä sivistyskeskus. Se sijaitsi lähellä Genovaa ja oli hyötynyt kaupankäynnistä, joka alkoi rikastuttaa koko pohjoista Italiaa. Pyhän Columbanin luostarikirjasto oli Euroopan merkittävimpiä, ja siihen kuului yli 650 käsikirjoitusta. Gerbert vietti paljon aikaansa kirjastossa, minkä lisäksi hän rakensi Bobbiossa urut.

Uuden apotin saapuessa Pyhän Columbanin luostari oli kuitenkin sekasorron vallassa ja taloudellisen vararikon partaalla. Munkit laiminlöivät avoimesti hengellisiä ja maallisia velvollisuuksiaan, ja paikalliset aateliset olivat takavarikoineet luostarin maita. Gerbert yritti palauttaa järjestystä, mutta kenties hän oli liian nuori ja kokematon, sillä hän sai aikaan suoranaisen kapinaliikkeen munkkien keskuudessa. Joulukuussa 983 Otto II sairastui yllättäen malariaan ja kuoli, jolloin Gerbert menetti suojelijansa. Hänen täytyi lähteä pakosalle Bobbiosta ja kiiruhtaa takaisin Reimsiin.

Valtapelin pyörteissä

Vastoinkäymisistä huolimatta Gerbert oli Reimsissä edelleen niin pidetty, että pääsi katedraalikoulun rehtoriksi. Hänestä tuli myös Reimsin arkkipiispan Adalberonin sihteeri.

Tästedes Gerbert osallistui entistä aktiivisemmin myös aikansa poliittiseen peliin. Pyhä Saksalais-Roomalainen Keisarikunta oli vallanperimyskriisissä, koska monet sen korkea-aateliset ylimykset vieroksuivat leskikeisarinna Theophanoa; heidän kunnialleen kävi ottaa vastaan käskyjä naiselta, joka lisäksi oli bysanttilainen. Baijerin herttua Henrik Riitelijä ryhtyi tavoittelemaan kruunua ja otti kolmivuotiaan kruununprinssin Otto III:n huostaansa vastoin keisarinnaa tahtoa. Silloin ottonisen dynastian uskollinen tukija Gerbert puuttui peliin. Yhdessä arkkipiispansa kanssa hän sai ylipuhutuksi Ranskan kuninkaan Lotharin, joka julistautui pikkuprinssin suojelijaksi. Henrik säikähti ranskalaisten väliintuloa ja palautti prinssin äidilleen.

Kun Ranskan viimeisiksi jääneet karolingikuninkaat Lothar ja Ludvig sitten kuolivat peräjälkeen – jälkimmäinen putosi satulasta metsästysretkellä Compiègnen metsässä – Gerbert ryhtyi puuhaamaan valtaistuinta ystävälleen Pariisin kreiville Hugues Capet’lle. Yhdessä Adalberonin kanssa hän onnistuikin taivuttelemaan kuninkaankaupunkiin Senlis’iin kokoontuneet frankkiylimykset huutamaan uudeksi kuninkaaksi Hugues Capet’n, josta

vuonna 987 tuli Ranskan pitkäikäisimmän dynastian, kapetingien, kantaisä. Nykyisin Ranska on tasavalta, mutta kapetingien suku on yhä voimissaan: muun muassa Espanjan kuningas Juan Carlos I kuuluu siihen.

Adalberon kuoli tammikuussa 989 ja nimesi Gerbertin seuraajakseen Reimsin arkkipiispana. Hugues Capet teki kuitenkin merkillisen valinnan: hän halusi välttämättä arkkipiispaksi Lotharin äpäräpojan Arnulfin. Tämä oli epäviisasta, sillä Arnulfin setä Lorrainen herttua Kaarle hautoi yhä karolingien paluuta valtaistuimelle. Eipä aikaakaan, kun Arnulf jo avasi Reimsin portit Kaarlen joukoille, jotka valtasivat kaupungin ja vangitsivat Gerbertin. Sankarimme oli kahdeksan kuukautta vankeudessa, kunnes onnistui pakenemaan kapetingien hoviin.

Gerbert Reimsin piispana. Gábor Szinten maalaus

Maaliskuussa 991 sotaonnei kääntyi, kapetingit löivät karolingit ja saivat sekä Kaarle-herttuan että Arnulf-piispan vangeikseen. Koolle kutsuttiin konsiili, joka riisti Arnulfilta arkkipiispan arvon ja valitsi hänen tilalleen Gerbertin. Nimitys herätti arvostelua maan jalosukuisissa piireissä. Aateliton auvergnelainen "maalainen" oli oppineisuudellaan ja politikoinnillaan raivannut tiensä Ranskan kuningaskunnan toiseksi tärkeimmäksi mieheksi, mikä oli joidenkin

mielestä sietämätöntä. Asiaa ei auttanut Gerbertin itsetietoinen luonne. Hän tajusi ylivoimaisen älykkyytensä, eikä pitänyt kynttiläänsä vakan alla.

Hugues Capet'n kuoltua vuonna 996 Gerbert riitaantui hänen seuraajansa Robert II:n kanssa. Arkkipiispa tuomitsi uuden kuninkaan serkkunsa kanssa solmiman avioliiton sukurutsaksi. Gerbertin vastustajat tajusivat tilaisuutensa tulleen. Muuan vastavalittu piispa asetui tukemaan kuningasta kieltäytymällä Gerbertin suorittamasta konsekraatiosta. Ranskan kirkkoa uhkasi hajaannus. Paavi Gregorius V ratkaisi tilanteen kutsumalla Gerbertin Roomaan ja riistämällä häneltä arkkipiispuuden. Päätös oli poliittinen, mutta se piti naamioida kristilliseksi. Gerbertiä syytettiin muun muassa liiallisesta oppineisuudesta, hän kun tahtoi lukea ja tutkia myös pakanallisia filosofeja, jotka "lentävät ilmassa ylpeinä kuin linnut".

Keisarin mies

Gerbert ei enää palannut Ranskaan, vaan lähestyi Saksan uutta keisaria Otto III:ta, joka nyt oli 17-vuotias. Otto tunsu olevansa kiitollisuudenvellassa Gerbertille, joka oli puolustanut häntä alaikäisyyden aikana. Nuori keisari oli tietoinen erikoislaatuisesta syntyperästään kreikkalaisen prinsessan poikana. Hän kirjoitti vaikeuksiin joutuneelle ystävälleen pyytääkseen tätä hovimieheksensä:

"Tahtomme on, että tekemättä väkivaltaa meidän vapaudellemme karkottaisitte meistä saksalaisen karkeuden ja paljastaisitte meille hellenisen hienovaistoisuuden, joka on meissä, sillä jos on olemassa joku, joka kykenee sen herättämään, hän on löytävä meistä kipinän siitä nerokkuudesta, joka valaisee Kreikkaa."

Gerbert näyttää lahjoittaneen keisarille Boethiuksen teoksen *De arithmetica*. Vastauskirjeessään keisarille hän sanoo muun muassa:

"Rehellinen ja hyödyllinen pyyntönne on Teidän Majesteettinne arvoinen. Ellette olisi lujasti vakuuttunut siitä, että lukujen tieteeseen sisältyvät ja siitä kehkeytyvät kaiken olevaisen alkuperusteet, ette osoittaisi niin suurta ahkeruutta saavuttaaksenne sen kokonaisen ja täydellisen tuntemuksen."

Gerbertin tehtäviin Otto III:n hovissa kuului toimia neuvonantajana ja saarnaajana, matemaatikkona ja hovimuusikkona. Aurillacilainen osoittautui myös tekniseksi neroksi. Hän rakensi nocturlabiumin eli laitteen jonka avulla voitiin määrittää kellonaika yöllä Pohjantähdestä. Gerbertin toinen tekninen innovaatio lienee ollut vesikello.

Vuonna 998 keisari korotti Gerbertin arkkipiispaksi Ravennaan, yhteen katolisen kirkon tavoitelluimmista hiippakunnista, josta usein on noustu paaviksi. Kun Gerbertiä vastustanut paavi Gregorius V sitten sopivasti kuoli vuonna 999, Otto päätti ajaa oman luottomiehensä Pyhän Pietarin istuimelle asti. Gerbert Aurillacilainen oli ensimmäinen paaviksi valittu ranskalainen. Hänet vihittiin tehtäviinsä pääsiäispäivänä 9. huhtikuuta 999.

Gerbert Ravennan arkkipiispana. Gábor Szinten maalaus

Euroopan rakentaja

Gerbert otti hengelliseksi nimekseen Sylvester II. Nimenvalinta epäilemättä viittasi Sylvester I:een, joka oli ollut paavina Rooman valtakunnan ensimmäisen kristityn keisarin Konstantinuksen aikana. Otto III:lla näet oli suuria suunnitelmia. Hänen tunnuslauseensa oli *Renovatio imperii Romanorum*: saksalaisen isän ja kreikkalaisen äidin perillisenä hän haaveili yhdistävänsä lännen ja idän imperiumit ja pystyttävänsä yhdistyneen Rooman valtakunnan uudelleen.

Toteuttaakseen unelmansa Otto III tarvitsi suuren esikuvan karismaa. Helluntaipäivänä 19. toukokuuta vuonna 1000 kaksikymmenvuotias monarkki teki merkillisen ja hiukan makaaberin pyhiinvaelluksen Kaarle Suuren haudalle Aacheniin. Nähtyään ennusunen omasta tulevasta suuruudestaan hän päätti avata frankkien hallitsijan leposijan. Kaarle Suuren muumioitunut ruumis oli haudattu istuvaan asentoon omalle valtaistuimelleen. Otto III tervehti kunnioittavasti vainajaa, mutta riisti siltä kultaisen ristin, joitakin vaate-

kappaleita ja yhden hampaan. Neitsyt Marian taivaaseenottamispäivän prosessiossa Roomassa 15. elokuuta 1000 keisari asteli paavin rinnalla. Seremonia antaa aiheen olettaa, että Otto III ja Sylvester II olivat tietoisia millennium-vuoden 1000 kauaskantoisesta propaganda-arvosta.

Sekä keisarin kanslia että paavin kuuria sijaittivat Roomassa ja työskentelivät hyvässä yhteisymmärryksessä Euroopan yhdistämiseksi. Sylvester II oli paavina ennen muuta hallinnollisen ja moraalisen järjestyksen palauttaja. Hän ryhtyi toimenpiteisiin kristillistä moraalista jäytävää kirkon virkojen myyntiä eli simoniaa vastaan. Papistolta hän vaati tiukkaa selibaattia. Hän ei ollut saarnamies eikä pyhimys, vaan intellektuelli ja hallintomies. Hänen mielestään hyvään hallintoon kuului paitsi kuri ja järjestys myös järjen ja kohtuuden taju.

Paavi Sylvester II lähettää kruunun unkarilaisille. Gábor Szinténin maalaus

Hän vastusti julmuuksia ja kielsi esimerkiksi Trierin arkkipiispaa järjestämästä jumalantuomioita. Omassa elämässään hän näyttää aktiivisesti rakentaneen uraansa mutta noudattaneen stoalaista tyyneyttä onnenpyörän käänneissä. Leikkillisesti hän kuvasi uransa kulkeneen kolmen R-kirjaimen kautta: Reims-Ravenna-Rooma.

Sylvester II osoittautui taitavaksi diplomaatiksi, joka laajensi katolisen kirkon valtapiiriä itäisessä Euroopassa. Hän siirsi katolisen kirkon itärajan Veikselille ja Tonavalle perustamalla ensimmäiset itsenäiset arkkipiispan istuimet Puolaan ja Unkariin. Kuten olemme jo kertoneet, juuri hän oli se paavi, joka vuonna 1000 lähetti Unkarin kuuluisan kuninkaankruunun madjaarien ensimmäiselle kristitylle kuninkaalle, sittemmin vuonna 1083 pyhimykseksi kanonisoidulle Tapanille. Tätä kuuluisaa episodina monine yliluonnollisine ilmestyksineen ympäröi legendaarinen kullanhohde. Sylvester II vaihtoi lähettäjäitä myös vasta kristityksi kääntyneen Venäjän kanssa. Venetsian dogen kanssa hän organisoi Dalmatian evankeliointia.

Pyhän Tapanin kruunajaiset Esztergomissa vuonna 1000. Gábor Szinten maalaus

Myös pohjoisessa Euroopassa kristinusko eteni. Norjalaisten ja tanskalaisten kääntymisen oli alkanut, ja vuonna 1000 islantilaiset omaksuivat kristinuskon rauhanomaisella parlamentin päätöksellä. Sylvester II kävi kirjeenvaihtoa myös skandinaavien kanssa ja patisteli heitä luopumaan epäkäytännöllisestä riimukirjoituksesta. Vain hänellä paavina oli riittävästi auktoriteettia suositella myös arabialaisten numeroiden käyttöönottoa, nolla mukaan lukien. Emme voi vähätellä teon kauaskantoisuutta. Toisesta sivilisaatiosta, islamin maailmasta,

lainatut salaperäiset numeromerkit eivät enää olleetkaan paholaisen keksintöä, vaan ne tulivat syrjäyttämään roomalaiskatolisen kirkon omaan pyhään kieleen, latinaan, sidoksissa olleen roomalaisen numerojärjestelmän. Arabialaisten numeroiden käyttöönotto tosin oli hidaskeski, joka kesti vuosisatoja, ja käyttämehän roomalaisia numeroita sitä paitsi vieläkin joissakin juhlallisissa ja historiallisissa yhteyksissä.

Aikansa oppinein ihminen

Gerbert oli epäilemättä aikansa oppinein eurooppalainen: matemaatikko, musiikkitieteilijä, astronomi, humanisti ja teologi. Hänen ja Otto III:n johdolla Euroopassa kenties olisi voinut – keskellä pimeää keskiaikaa – syntyä tieteen, taiteen ja teologian *ottoninen* renessanssi, jota voimme verrata paria sataa vuotta aikaisemmin nähtyyn karolingiseen renessanssiin.

Sipos	Celentis	Temenias	Zenis	Calctis	Quinas	Arbas	Ormis	Andras	Igin

Arabialaiset numerot, nolla mukaan lukien, esiintyvät ensimmäisen kerran 1000-luvulla Pseudo-Boethiuksen teoksessa ”Geometria II”, jota säilytetään Erlangenin yliopiston kirjastossa. Pseudo-Boethiuksen uskotaan olleen Gerbert Aurillacilaisen oppilas. Numeroiden arvoitukselliset nimet saattavat olla kadonnutta visigootin kieltä.

Monet tieteen ja tekniikan edistysaskeleet, kuten erinäisten astronomisten instrumenttien rakentaminen, lasketaan Gerbertin ansioksi. On kuitenkin epäselvää, millaisia laitteita esimerkiksi kronikoitsija Richer’in kuvaamat kuuluisat mutta jo kadonneet ”Gerbertin sfäärit” oikeastaan olivat. Kyseessä oli jonkinlainen taivaanpallo, jolla havainnollistettiin taivaankappaleitten liikkeitä.

Gerbertin helmitaulua (*abacus*) koskevasta teoksesta *Regulae de numerorum abaci rationibus* tuli standarditeksti, jossa ensimmäistä kertaa esitettiin eurooppalaiselle yleisölle arabialaiset numerot nolla mukaan lukien. Hämmästyttävää on, että Gerbertin helmitaulu käytti peräti 27-paikkaista järjestelmää. Toisin sanoen sillä olisi voitu laskea oktiljooniin asti! Nykypäiviin on Erlangenin kirjastossa säilynyt Gerbertin koulukunnan Pseudo-Boethiuksen nimissä julkaisema teksti *Geometria II*, jossa arabialaiset numerot esitetään nimillä: Igin, Andras, Ormis, Arbas, Quinas, Calctis, Zenis, Temenias, Celentis, Sipos. Arvoitukselliset nimet saattavat olla unohtunutta visigootin kieltä.

Vuonna 2001 Luxemburgin kansalliskirjastosta löytyi ennen tuntematon Gerbertin helmitaulua koskeva käsikirjoitus.

Gerbert oli merkittävä latinankielinen humanisti. Oppinut benediktiinipiiriin toimeen kautta Euroopan suoranaisia käsikirjoitusten metsästyksiä hankkiakseen henkilökohtaiseen kirjastoonsa tavoittelemansa antiikin kirjallisuuden aarteet. Koska kyseessä oli pakanallinen kirjallisuus, Gerbert joutui osittain salaamaan kirjaharrastuksensa. ”Lupaan sinulle, ystäväni, säilyttää rikkumattoman hiljaisuuden uskollisista palveluksistasi ja korvata sinulle runsain mitoin kulusi”, hän kirjoittaa yhdelle kirja-agentilleen. Hän vaihtoi yhden valmistamistaan kallisarvoisista sfääreistä tavoittelemaansa kirjaan. Hän siteerasi antiikin kirjailijoita ahkerasti, toisinaan enemmän kuin Raamattua. Hänen varsinaiset teologiset kirjoituksensa jäivät vähäisiksi luonnontieteellisen ja humanistisen oppineisuuden rinnalla. Mainittakoon kuitenkin teos *De corpore et sanguine Domini*.

Lukujärjestelmien vertailu teoksessa *Margarita philosophica* (1503). Pythagoras laskee helmitaululla, Boethius arabialaisilla numeroilla. Boethius viittaa tässä Gerbertin koulukunnan teokseen Pseudo-Boethiukseen, joka otti arabialaiset numerot käyttöön nolla mukaan lukien.

Kaksikymmentäyksivuotiaan saksalais-roomalaisen keisarin Otto III:n tuleva avioliitto oli poliittisesti ratkaisevan tärkeä tapahtuma. Isänsä esikuvan

mukaisesti ja paavin siunauksella hän aikoi viedä vihille bysanttilaisen prinsessan ja siten yhdistää lännen ja isän keisarilliset imperiumit. Bysantin prinsessa Zoe oli jo matkalla Italiaan häitä varten, kun Otto III yllättäen sairastui kuumetautiin ja menehtyi 23. tammikuuta 1002 Civita Castellanasessa Rooman pohjoispuolella. Saadessaan tiedon tärkeimmän työtoverinsa kuolemasta paavi Sylvester II musertui murheesta, ja vuotta myöhemmin hänkin kuoli 12. toukokuuta 1003. Näin valui hiekkaan yhdentyneen Euroopan muuan varhainen unelma.

Jälkimmäine

Gerbert haudattiin Rooman Lateraanikirkkoon. Hautakirjoituksen mukaan:

”Ranskalainen Gerbert [...] kutsuttiin universaalin kirkon paimeneksi. Hän ja keisari Otto III [...] saivat mainetta viisaudellaan, he murskasivat rikolliset. [...] Kun kuolema tuli noutamaan häntä, maailma jäihettyi kauhusta.”

Vuosisatojen kuluessa Gerbertin hautaan liitettiin taikauskaisia käsityksiä. Milloin paavin kuolema lähestyi, kuultiin Lateraanikirkossa mukamas Gerbertin luiden kalinaa ja nähtiin hikikarpaloiden kihoavan hänen hautapaadeltaan. Keskiajan henkisessä maisemassa Gerbertin oppineisuus oli niin ylivoimainen, että alettiin uskotella hänen tehneen sopimuksen pimeyden voimien kanssa. Esimerkiksi William Malmesburylaisen kirkkohistoriallisissa teoksissaan luoma kuva Gerbertistä on kokonaan mustamaalattu.

Vuonna 1648 Gerbertin hauta avattiin:

”Kun porttikäytävästä kaivettiin, Sylvester II:n ruumis löytyi kokonaisena, marmorisessa hauta-arkussa maaten. Hän oli paavillisessa juhla-asussa, kädet ristissä rinnalla. [...] Kun ruumista ryhdyttiin siirtämään, ilmavirta hajotti sen tomuksi, josta levisi kaikkialle lempeä ja miellyttävä tuoksu, varmaankin balsamoinnissa käytettyjen aromien vuoksi. Jäljelle jäivät ainoastaan luut, hopeinen risti ja paavillinen sormus.”

Ranskalainen historioitsija Jules Michelet leimasi Gerbertin osaksi pimeätä keskiaikaa. Suurelta osin hänen luomansa on myytti ”vuoden 1000 suuresta paniikista”, jollaista todellisuudessa ei ollut. Positivismin läpätunkemalla 1800-luvulla Gerbert toisaalta nähtiin myös valistuneena ranskalaisena tiedemiespaavina, jolle hänen kotikaupunkinsa Aurillac vuonna 1851 pystytti Pierre-Jean David d’Angers’n veistämän patsaan. Sen jalustassa Gerbert on epähistoriallisesti esitetty mekaanisen kellon keksijänä.

Vuonna 1909 unkarilainen piispa Vilmos Fraknoi täydensi Lateraanikirkossa olevaa Sylvester II:n hautaa kuvanveistäjä József Damkón tekemällä marmorirelieffillä, joka esittää Pyhän Tapanin kruunun luovuttamista apotti Astrikkille. Sylvester II esiintyy hahmona monissa muissakin Pyhän Tapanin elämää kuvaavissa taideteoksissa, esimerkiksi Pannonhalman luostarin seinämaalauksissa.

Paavi Sylvester II:n patsas hänen kotikaupungissaan Aurillacissa.

”Vuoden tuhat paavi” on koettu kiehtovaksi hahmoksi, josta on kirjoitettu paljon. Unkarissa hänet tunnetaan osana Pyhän Tapanin legenda, joskaan vanhimmat unkarilaiset lähteet eivät mainitse häntä nimeltä. Itävaltalaisen Wernerin elämäkertateos (1878) on edelleen lukukelpoinen. Kiovassa työskennellyt venäläinen Bubnov toimitti vuonna 1899 Gerbertin kootut matemaattiset teokset. Lisäksi Gerbert-tutkijoiden käytettävissä on 233 Gerbertin kirjettä, jotka ovat toimitettu englanniksi (Pratt Lattin 1961) ja ranskaksi (Riché & Callu 1993). Kirjeet ovat hyvin persoonallisia. Gerbert kuuluu sydänkeskiajan kiehtovimpiin henkilöihin, koska hänen ajattelutavastaan kirjeiden ansiosta tiedetään niin paljon. Gerbertille on omistettu useita konferensseja Italiassa (1985, 2005) ja Ranskassa (1996, 1997). Standardielämäkertana pidetään Richén teosta, joka ilmestyi kapetingien dynastian tuhatvuotisjuhlan merkeissä 1987. Narratiivisempia esityksiä Gerbertin elämästä ovat Pratt Lattin (1951), Trystram (2000) ja Brown (2010). Viimeksi mainittu populaariteos tosin suurestelee ottonisen renessanssin merkitystä. Zuccate (2005) on selvittänyt Gerbertin asemaa kulttuurin välittäjänä ja Flusche (2006) hänen paikkaansa musiikin historiassa. Mainittakoon myös omat katsausartikkelimme (Pekonen 2000, 2001).

Katolinen kirkko on viime aikoina kiinnittänyt uudestaan huomiota tuhannen vuoden takaiseen tiedemiespaaviin. Vuonna 2003 toimitettiin Lateraanikirkossa Sylvester II:n kuoleman tuhatvuotismuistomessu. Kuva-
tessaan edeltäjänsä saavutuksia paavi Johannes Paavali II muistutti, että "älykkyys on Jumalan lahja". Myös paavi Benedictus XVI mainitsi Sylvester II:n "kunnianarvoisana edeltäjänä", kun vietettiin kansainvälistä tähtitieteen vuotta 2009.

Aikojen taitteeseen sattunut Sylvester II:n nelivuotinen paavius oli lyhydestään huolimatta monella tapaa merkittävä. Se jätti jälkiä eurooppalaisen tieteen ja kulttuurin historiaan sekä erityisesti Puolan ja Unkarin kohtaloihin.

KIRJALLISUUTTA

- Brown, N. M. (2010). *The abacus and the cross. The story of the pope who brought the light of science to the Dark Ages*. New York: Basic Books.
- Bubnov, N. (1899). *Gerberti postea Silvestri II papae opera mathematica (972–1003), accedunt aliorum opera ad Gerberti libellos aestimandos intelligendosque necessaria*. Berliini. Uusi painos: Hildesheim: G. Olms, 1963.
- Charbonnel, N. & J.-E. Iung (1997). *Gerbert l'européen: actes du colloque d'Aurillac, 4–7 juin 1996*. Aurillac.
- Gerberto: scienza, storia e mito* (1985). Atti del "Gerberti Symposium", Bobbio 25–27 luglio 1983. Bobbio.
- Flusche, A. M. (2006). *The life and legend of Gerbert of Aurillac: The organbuilder who became pope Sylvester II*. New York: Edwin Mellen Press.
- Guyotjeannin, O. & E. Poulle (toim.) (1996). *Autour de Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mil*. Pariisi: École des Chartes.
- Nuvolone, F. G. (toim.) (2005). *Gerberto d'Aurillac-Silvestro II: Linee per una sintesi. Atti del convegno internazionale: Bobbio, 11 settembre 2004*. Bobbio.
- Pekonen, O. (2000). Gerbert of Aurillac: mathematician and pope. *The Mathematical Intelligencer* 4, 67–70.
- Pekonen, O. (2001). Gerberto de Aurillac: matemático y papa. *La Gaceta de la Real Sociedad Matemática Española* 2, 399–408.
- Pratt Lattin, H. (1951). *The peasant boy who became pope. The story of Gerbert*. New York: Henry Schuman.
- Pratt Lattin, H. (1961). *The letters of Gerbert, with his papal privileges as Sylvester II*. New York: Columbia University Press.
- Riché, P. (1987). *Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mil*. Pariisi: Fayard.
- Riché, P. & J.-P. Callu (toim.) (1993). *Gerbert d'Aurillac: Correspondance I–II*. Pariisi: Belles Lettres.
- Trystram, F. (2000). *Histoire de Gerbert, le pape de l'an mil*. Pariisi: Le Regain Editeur.
- Werner, K. (1878). *Gerbert von Aurillac. Die Kirche und Wissenschaft seiner Zeit*. Wien: Faesy & Frick.
- Zuccato, M. (2005). Gerbert of Aurillac and a tenth-century Jewish channel for the transmission of Arabic science to the West. *Speculum* 80, 742–763.

IN HONOREM

PROF. DR., DR. H.C. TUOMO LAHDELMA (1953-)

A „fiatalok” is egyre öregebbek lesznek. Ezen nem érdemes búsulni. Ez a világ rendje. Örüljünk, ha megéljük, megéltük tisztos napjainkat! Öröndetes, de alig hihető, hogy legjobb finn barátom is elérkezett életének szép kerek évfordulójához. Ilyen hosszú idő alatt elhalványulnak az emlékek, de az összbenyomás – hogy képzavarral éljek! – monolitiként magasodik emlékezetem mélységeiben. Ennek kapcsán megpróbálom (feleségem, és nem egyszer kollégáim emlékeinek bevonásával) visszaidézni Tuomo Lahdelma barátunk tartalmas életének főbb állomásait. Amikor hozzáfogok életünk közös eseményeinek felidézéséhez, már csak a címszavak felsorolása is imponáló.

Az első találkozások

A kezdetekre – mert tényleg régen volt – már alig emlékszem. Jakab Laci arra emlékeztetett, hogy egyszer, az egyik nyári egyetem idején a DEAC-pályára látogattunk, ahol Te megkérdezted, hol lehet *piikkarit* szerezni. Őszintén szólva én erre nem nagyon emlékszem. De Laci váltig állítja, hogy így történt. Higgyünk neki!

Debrecen

Az 1975-ös budapesti finnugor kongresszusra én már befejeztem helsinki lektori éveimet és hazatértem. A 70-es évek második felében még hallgatóként Debrecenben is feltűntél diplomamunkád készítése kapcsán. Emlékszem, hogy párszor találkoztunk, de – minthogy nem a nyelvészet felé orientálódtál – komolyabban akkor még nem barátkoztunk össze. Közben az Országos

Széchenyi Könyvtárban megismerkedtél Balogh Mártával, Mártikával, majd házasságot kötöttél vele, és visszaköltöztetek Finnországba.

Jyväskylä

1981 szeptemberében kezdtem meg második lektori működésemet Jyväskyläben. Mártika újszülött Andrásakáját sétáltatgatta a campuson, így néhány szót válthattunk. Mindketten közel laktunk az egyetemhez, így otthonaink nem voltak messze egymástól. A barátság akkor vált szorosabbá, amikor Baba is kijött gyerekeinkkel Finnországba. Ekkor megtapasztalhattuk vendégszereteteteket. Emlékezetesek voltak közös vendégségeink a Király-családnál is...

Budapest

Azután jöttek a nehéz budapesti vendégtanári évek. Emlékezetem szerint egyszer megfordultam a Mátyás király úti lakásokban is. Kiderült, hogy szeretitek a sokszintes lakásokat... Közben töretlenül haladtál tudományos pályádon, és 1986-ban elkészítetted doktori értekezésedet, amelynek egyik opponense én lettem. A kiutazás és a disszertáció kézbesítése sztrájkok miatt nem csekély nehézségekbe ütközött. De minden jó, ha jó a vége. Bírálatomban mindenesetre megállapítottam: nagy kár, hogy nemcsak Ady, hanem Te sem világnyelven szóltál.

Jyväskylä ismét

Ezután összekuszálódtak, vagy inkább összefonódtak a szálak. Leskinen professzorral karöltve szereztél nekem egy örökké emlékezetes kutatói ösztöndíjat, amelynek segítségével 1994 első felében két kontrasztív szimpóziumot szerveztünk nemzetközi részvétellel, és a szimpóziumok anyagát nem sokkal később sikerült megjelentetnünk az általad indított *Hungarologische Beiträge* sorozatban. Maticsák Sanyi közreműködése felbecsülhetetlen értékű volt ebben az időszakban is. Ekkorra tehető a hungarológia szak tantervének kidolgozása, elfogadtatása, továbbá a Jyväskylä-Debrecen „tengely” létrehozása, amelynek jóvoltából mind a mai napig gyümölcsöző oktatói és hallgatói csere jött létre a két egyetem között. Legjobb gondolatainkat akkoriban péntekenként az Aalto Alvari szaunájában és kávézójában cseréltük ki. (Máig sajnálom, hogy nem sikerült lebeszélnem Téged ELSÁRól...) Nem hallgathatom el Mártikának a vasárnap mielőtti szíves

vendéglátásait, amelyek révén családot is egyre közelebb került hozzám. Véleményem szerint ez volt az első „aranykor”.

Úgy érzem, hogy ennek is köszönhető, hogy tevékeny részt vállaltál abban, hogy 1995-ben megkaphattam a Finn Fehér Rózsa lovagrend kitüntetését. Ez merész vállalkozás volt részedről, hiszen akkoriban – oslói professzori megbízatásom miatt – itthon nem voltam igazán népszerű. Persze: jobb száz irigy, mint egy szánakozó! Az 1995-ös jyväs kyläi finnugor kongresszus idején szintén szíves közreműködéssel tarthattam meg magántanári előadásomat szeretett egyetemünkön.

Oslo

Kétszer jártál (egyszer Andrással is) a norvég fővárosban, a kizárólagos norvég síbajnokok múzeuma és a szipirtyók városában. Azóta emlegetjük Pentti Haanpää novellájának „kantaa vaikkapa hevosen” kifejezését már klasszikus mottóként. Közben én is gyakran megfordultam Jyväs kyläben. Ismételten részem volt a mise utáni fejedelmi ebédekben, amelyeket Mártika adott, kedvenc levesemről soha nem felejtkezve, sem „Görögország Jyväs kyläjében”, sem később neszme lyi birtokotokon.

Kongresszusok

Szó volt már a finnugor kongresszusról, viszont Hozzád kapcsolódnak a hungarológiai kongresszusok, amelyek szervezésében oroszlanrészt vállaltál. Ilyen nagyszabású rendezvényre 2001-ben Sándor és Petteri asszisztenciájával került sor. (Ekkor mentetted meg az egyetem rektorát attól, hogy kalapját elvigye a szél a repülőtéren.) Azután következett Debrecen, ahol Téged választottunk a Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság elnökévé. Már elnökként irányítottad a kolozsvári kongresszust, és a Te égiszed alatt szerveződik a következő, a pécsi kongresszus is. Ezeknek jóvoltából maradandó kézjegyedet hagyod a nemzetközi hungarológia történetében. Ez lesz a második „aranykor”?

Családi kapcsolatok

Szépen gyarapodott a családod. A három fiú után még reménykedtetek a hét testvérben. Jött azonban két aranyos kislány. Megtiszteltetek azzal, hogy a két nagyobb fiú, András és Tamás bérmakeresztapjának kértetek föl. Közben már a legkisebb lány is felcseperedett, és megkezdte egyetemi tanulmányait. Vele kapcsolatban arra az aranyos portréra emlékszem, amely zöld pulóveres

mivoltomat olyan jellemzően ábrázolta. A rajzot becses ereklyeként most is őrzöm. S nem szabad kihagynom a családi albumból Edward urat sem, aki vagy a családi díványon ült méltóságteljesen vagy pedig a neszmélyi domboldalon futkározott vidáman.

Neszmély-Komárom

Ma már hagyományossá vált a nyári találkozó Neszmélyen, illetőleg Komáromban. Jó alkalma ez a családi fényképek szemléjének, a családi események kölcsönös elbeszélésének, továbbá a kegyeletadásnak elhunyt szeretteink előtt a komáromi temetőben.

Most, hogy végére értem életünk érintkezési pontjainak, konstátálom életünk gazdagságát. Minden bizonnyal sok minden kimaradt a visszaemlékezésből. De nem is írhatok részletesebb köszöntőt. A magam, Baba és családom nevében kívánok Neked, Tuomo, jó egészséget, sok további sikert a hungarológiai kutatások és találkozók szervezésében! Nemkülönben sok boldogságot szeretett családotoknak! Vivant Professor Dr. Eöblössy Tamás és Nemes és Nemzetes Márta asszony! Baráti szeretettel, a legöregebb, már alig élő klasszikus

*Laci
Keresztes László
professor emeritus
a Jyväskyläi Egyetem magántanára*

TUOMO

Csak így egyszerűen. Aki e név alapján nem tudja, hogy kiről is van szó, az biztos nem járatos a hungarológia, avagy a magyarságtudomány világában. Magamat nem sorolom az „igazán járatosak” közé, de Tuomót ismerem. Ha nem tévedek úgy húsz esztendeje. S hogy ez hírértékű információ-e, nem tudom, de azt igen, hogy olyan valaki – mi az hogy valaki, ő a Nagy Macskamágus, mármint a barátai egy részének, de gyanítom, hogy már az ellenségei is (ha vannak) így szólítanak –, aki nélkül a magyarságtudomány, a magyarságtudomány kutatás biztosan szegényebb lenne. Nem többet, mint az életét tette fel erre a dologra. Valamikor életének a húszas éveiben kötelezte el magát a nyelvrokon magyarok mellett, és azóta is következetesen kitart. Sokat köszönhetünk neki valamennyien. Hogy miként vélekednek rólunk a világban, mit tartanak rólunk és kapunk-e lehetőségeket a világ különböző tájain konferencia részvételre, vendégtanárkodásra, abban neki komoly szerepe van.

Természetesen nem arról van szó, hogy ajánlására a Columbia University fogadja a hungarológus kutatót, és a Humboldt Universitát kapkod utánunk, hanem arról, hogy kapcsolatai révén figyelembe ajánl és támogat mindenkit, akinek olyan fontos a magyarságtudomány, mint neki.

Most biztosan arról kellene értekezni, jegyzetekkel bőven alátámasztva, hogy a Jyväskyläi Egyetem hungarológus professzora a maga mögött hagyott hatvan esztendővel mi mindent tett le a képzeletbeli asztalra, de erre magam képtelen lennék. S hogy miért? Mert szakmai pályafutását nem követem olyan alapos figyelemmel, amely feljogosítana erre a feladatra, no meg történészként csak úgy, ahogy kapcsolódom a magyarságtudományhoz, lévén a XX. századi magyar (had)történelemmel foglalkozom. S ez az utóbbi volt az oka annak, hogy megismerhettem Tuomo Lahdelmát 1993-ban.

Balatonföldváron ért utol Nyerges Judit telefonja, hogy Tuomo Lahdelma szeretne beszélni velem, mert valaki engem ajánlott a figyelmébe. A finn kutató ugyanis a Jyväskyläi Egyetemen magyar–finn tanácskozást szervezne, amelynek témája a II. világháború, ezen belül a magyarok és a finnek bekapcsolódása a háborúba.

Megbeszéltünk egy időpontot és ajánlottam egy helyet: Óbuda, Kerék Vendéglő. Közel van a lakásomhoz – akkor még nős lévén: lakásunkhoz – és ami ennél is fontosabb: jó a konyhája.

A találkozó sikerült, megegyeztünk a témában, és az ismeretségünk barátsággá „nemesedett”. Volt idő, amikor gyakran találkoztunk Magyarországon – és jóvoltából – néha Finnországban (is).

A találkozások gyakorisága már nem a régi, de a barátság tart. Belefér egy-egy neszmeilyi, budapesti vagy másholi találkozó. Amióta a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnöke, kissé elfoglaltabb és néha fáradtabb is, pedig egykoron ez nem látszott rajta. A fiatalabb kori – Most hány éves is? 60? Ki gondolná? – atletizálás, a finn szauna, a rendszeres sízés azért megadta az alapokat, amelyeket csak a munka tud „megtörni”.

Tuomo sokat dolgozik. Talán nem is gondolnánk, hogy a szinte mindig mosolygó, jókat derülő barát a magyar irodalom – különösen Márai – elismert fordítója Finnországban, amit – nem mindig van ez így – a hivatalos Magyarország is elismer. Kérdemelte a Pro Cultura Hungarica kitüntetést, otthonában őrizheti a Balassi kardot, és a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje is „rátalált”. (Ebben talán némi szerepem nekem is volt.)

Ha próbálnám összerakni az emlékeimet – de hát épp azt teszem – és leírni, hogy mi mindent is csinál Tuomo Lahdelma, akkor nehéz helyzetben lennék. Egyben azonban biztos vagyok: megállás nélkül szervez, támogatókat keres és viszi jó hírünket a nagyvilágba.

2001-ben a „nagyvilágot” Jyväskylä jelentette Tuomo és a hungarológusok számára. A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság ott rendezte az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusát. Tuomo elérte, hogy az egyetem és a város vezetése a rendezvény mögé álljon, és sikerült az akkori Magyar Köztársaság elnökét is megnyerni az ügynek. Prof. Dr. Mádl Ferenc nemcsak fővédnöke volt a rendezvénynek, de meg is tisztelte azt jelenlétével.

A Hatalom és kultúra címmel megrendezett kongresszuson ott volt tehát a hatalom képviselője is, olyan ember képében, aki egyúttal a kultúrát is képviselte és személyében igazolta, hogy a hatalom és a kultúra nem szükséges, hogy egymás ellenségei legyenek.

Ezért is tesz és „ügyködik” oly sokat Tuomo Lahdelma, sokunk régi barátja, aki immáron a 60. életévét töltötte be. Barátai arra vállalkoztak, hogy egy kis kötetben emlékeztessék arra, hogy az eltelt hatvan esztendő nem azt jelenti, hogy be lehet, be kell fejezni a munkát, hanem azt, hogy az eddig végzett arra kötelez, hogy a következő évtizedekben se lankadjon a lelkesedés, a hit és az elkötelezettség.

Ha ez így lesz, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy van jövője a magyarságtudománynak, amelynek jeles képviselője Tuomo Lahdelma, a félig szinte magyarrá vált finn, a barát, a kutató, a fordító és a szervező, akinek születésnapjára nekem nem sikerült tanulmányt írnom, hanem mindössze egy kis köszöntőt. A magyar–finn avagy finn–magyar második világháborús kapcsolatok történetét nálam avatottabbak – Richly Gábor és Perger Antal – már

megírták, s ha őszinte akarok lenni, akkor azt kell mondanom: velük jobban is járt az olvasóközönség.

Így nem marad számomra más, mint azt írni: Isten éltesen, Kedves Barátom, Tuomo, Nagy Macskamágus, mert abból csak egy van, s az Te vagy, és maradj is az még sokáig. Szükségünk van Rád!

A régi barátsággal mondom/írom tehát: miaúúúúú.

Szakály Sándor